Pierre Cabanes

POLIROM

Mic atlas istoric al Antichității grecești

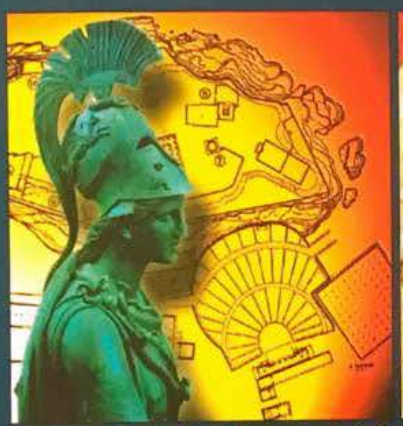

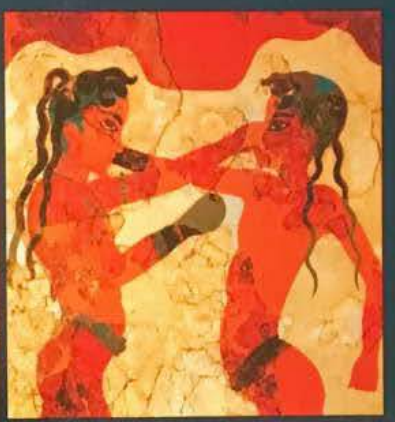

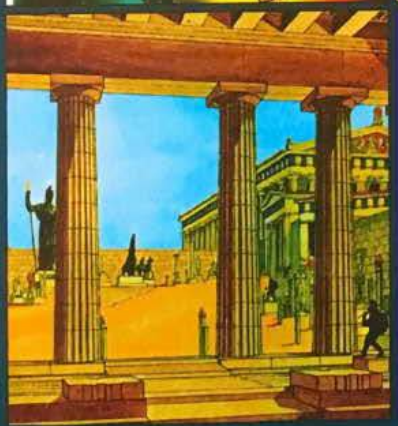

atlase istorice

POLIROM

Pierre Cabanes

Mic atlas istoric al Antichității grecești

- un instrument de lucru comod și precis
- 42 de fișe consacrate lumii antice grecești, vechiului Egipt și Orientului Mijlociu
- date geografice și cronologice exacte
- informații cartografice
- repere bibliografice

- Egiptul și Orientul în epoca antică
- Epoca arhaică
- Epoca clasică
- Epoca elenistică

Pierre Cabanes este profesor emerit și predă istoria Antichității grecești la Universitatea Paris X – Nanterre. Este specialist în studiul regiunilor balcanice. A înființat Misiunea arheologică și epigrafică franceză din Albania și este coordonator al *Corpus des inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire*. Autor al lucrării *Le Monde hellénistique, de la mort d'Alexandre à la paix d'Apamée, 323-188* (col. „Nouvelle histoire de l'Antiquité", Points-Seuil, 1995)

În aceeași colecție: Jérôme Hélie – *Mic atlas istoric al Timpurilor moderne*
Odile Wattel – *Mic atlas istoric al Antichității romane*

Pierre Cabanes

Mic atlas istoric al Antichității grecești

Traducere din limba franceză
de Giuliano Sfichi

POLIROM
2001

Sumar

Introducere 7

Partea întâi
Egiptul şi Orientul în epoca antică

Fişa 1. Egiptul antic : privire generală 10
2. Egiptul antic : Teba 14
3. Creta minoică 18
4. Egeea micenianã 22
5. Palestina antică 26
6. Orientul Mijlociu în secolul al XIII-lea î.Chr. 30
7. Imperiul asirian în secolul al VII-lea î.Chr. 34
8. Fenicienii şi Cartagina 38

Partea a doua
Epoca arhaică

Fişa 9. Grecia arhaică : *poleis* şi *ethnè* 44
10. Colonizarea greacă între secolele al VIII-lea şi al VI-lea 48
11. Regatul persan ahemenid 52
12. Atica : organizarea spaţiului civic de către Clistene 56
13. Grecia asiatică 60

Partea a treia
Epoca clasică

Fişa 14. Războaicle medice 66
15. Oraşele Atena şi Pireu 70
16. Acropola Atenei în 431 74
17. Imperiul atenian în timpul lui Pericle 78
18. Sparta şi aliaţii ei 82
19. Războiul peloponesiac (431-404) 86
20. Marea Grecie şi Sicilia în secolul al V-lea 90

Fişa 21. Sanctuarul din Delfi 94
22. Sanctuarul de la Olimpia 98
23. Centrele oraculare ale lumii greceşti 102
24. Întrecerile în lumea greacă 106
25. Retragerea celor Zece Mii 110
26. Cea de a doua confederaţie maritimă a Atenei în secolul al IV-lea 114
27. Hegemonia tebană (371-362) 118
28. Macedonia în timpul lui Filip al II-lea (360-336) 122

Partea a patra
Epoca elenistică

Fişa 29. Cuceririle lui Alexandru cel Mare (336-323) 128
30. Egiptul lagid (323-30) 132
31. Alexandria Egiptului 136
32. Coloniile întemeiate în Asia începând de la Alexandru 140
33. Regatul seleucid 144
34. Regatul antigonid în secolul al III-lea 148
35. Statele federale în Grecia în secolele III-II 152
36. Regatul attalid în 188 156
37. Pergamul 160
38. Roma şi lumea elenistică: războaiele ilirice şi primul război din Macedonia (230-205) 164
39. Roma şi lumea elenistică: al doilea război din Macedonia (201-197) 168
40. Roma şi lumea elenistică: războiul împotriva lui Antioh al III-lea (192-188) 172
41. Roma şi lumea elenistică: al treilea război din Macedonia (172-167) 176
42. Problema evreiască în secolul al II-lea 180

Index 185

Introducere

Acest *Mic atlas istoric al Antichităţii greceşti* vizează să furnizeze elevilor şi tuturor celor care vor să se iniţieze în istoria Antichităţii greceşti un instrument de lucru comod şi precis, atât în prezentare, cât şi în conţinut. Bazându-se pe o hartă ce permite corecta situare în spaţiu a evenimentelor din trecut şi a formaţiunilor statale ale momentului, fiecare capitol se străduieşte să prezinte în mod sintetic o regiune şi o epocă importante în istoria Antichităţii. Lucrarea cuprinde câteva fişe consacrate vechiului Egipt şi Orientului Mijlociu (Mesopotamia, Fenicia, Palestina, regatul perşilor), regiuni aflate deseori în contact cu elenismul într-o anumită perioadă a istoriei lor.

Organizarea cărţii, care cuprinde 42 de fişe, le grupează în patru epoci:

1. **Egiptul şi Orientul în epoca antică** (opt fişe);
2. **Epoca arhaică** (cinci fişe);
3. **Epoca clasică** (cincisprezece fişe);
4. **Epoca elenistică** (paisprezece fişe).

Fiecare fişă se încheie cu o indicaţie bibliografică destinată să faciliteze căutarea de informaţii complementare pentru cititorul dornic să aprofundeze o anumită cercetare, să meargă mai departe în cunoaşterea unei anumite aşezări sau etape din istoria veche. Am căutat să nu copleşim cititorul cu titluri savante, dar greu de abordat; în plus, mare parte din lucrările generale acoperă mai multe fişe şi sunt folositoare în fiecare dintre cazuri, fără ca menţionarea lor să se repete de la o fişă la alta.

Cartea îşi va fi atins scopul dacă va da naştere la întrebări, dacă va îndemna la aprofundarea unor probleme, dacă va arăta că istoria Antichităţii nu este scrisă o dată pentru totdeauna, pornind de la surse care ar rămâne neschimbate de secole întregi. În realitate, noi descoperiri modifică permanent cunoştinţele istoricilor asupra acestui trecut îndepărtat: gândiţi-vă la noua etapă de cunoaştere a lumii miceniene la care s-a trecut datorită descifrării Linearului B*. De asemenea, ce schimbare în descrierea Macedoniei din secolul al IV-lea în urma extraordinarelor descoperiri făcute de Manoli Andronikos la Vergina: brusc, o întreagă cultură se dezvăluie, în contradicţie cu afirmaţiile răuvoitoare ale lui Demostene la adresa lui Filip al II-lea şi a supuşilor săi. Chiar dacă sursele literare sunt bine cunoscute, istoria Antichităţii se află în plin proces de reînnoire datorită arheologiei şi tuturor ştiinţelor conexe (numismatică, epigrafie, ceramistică etc.).

---

* Scriere caracterizată de contururi silabice liniare care înlocuiesc semnele-imagini ale scrierii hieroglifice (n.t.).

Partea întâi

Egiptul şi Orientul în epoca antică

Egiptul antic: privire generală

1. Permanenţe

Pe durata întregii lui istorii, până la construirea marelui baraj de la Assuan, terminat abia în 1970, Egiptul este marcat de prezenţa Nilului şi de regimul lui de revărsări anuale ce condiţionează fertilitatea solurilor inundabile. Conform expresiei istoricului grec Herodot, din secolul al V-lea î.Chr., Egiptul este un **dar al Nilului**, întreaga viaţă a ţării depinzând de creşterea apelor provocată de puternicele ploi musonice care se abat asupra Nilului Albastru în munţii Etiopiei: aceasta se produce la mijlocul lui iulie la nivelul primei cataracte; pe cursul superior al Nilului, la Assuan, pentru a nu se manifesta decât în august şi septembrie în aval, în deltă. Fluviul depune un strat consistent de mâl aluvionar şi, o dată începută retragerea apelor, ţăranul egiptean se grăbeşte să semene. Fireşte, dacă viitura este mai slabă decât de obicei, parte din terenuri scapă de inundare şi rămân sterile până în anul următor. Numai *Pământul negru* (Kemet) constituie Egiptul fertil, spre deosebire de deşert - *Pământul roşu* - care îl înconjoară atât la est (deşertul Arabiei), cât şi la vest (deşertul Libiei).

Dependenţa colectivă faţă de fluviu impune o exploatare a solului care nu poate fi individuală. Indiferent de suveran, fie el egiptean, persan, macedonean sau roman, viaţa rurală este ritmată de revărsările Nilului care impun **lucrări colective** de construire şi de întreţinere a canalelor de irigaţie, în scopul măririi suprafeţelor inundate; fiecare comunitate sătească trebuie să îndeplinească aceste lucrări, calendarul introducerii în circuitul agricol, al arăturilor şi semănăturilor, apoi al recoltării fiind stabilit în funcţie de revărsări. În zona inundabilă, peisajul este foarte descoperit, ca să nu existe obstacole în calea viiturii şi a depunerii mâlului fertilizant. Aceasta înseamnă că cea care hotărăşte organizarea întregii vieţi rurale este comunitatea, în care individul nu are decât o parte foarte redusă de iniţiativă.

Această dependenţă este vizibilă şi la nivelul **ariei locuite**: casele, deoseori fără acoperiş din cauza climei secetoase, sunt construite în afara zonei inundabile, în special pentru a se evita restrângerea suprafeţei fertile; ele se grupează pe insuliţele stâncoase care scapă de inundare sau străjuiesc graniţa revărsărilor, la contactul cu zona aridă: fâşia verde mai mult sau mai puţin lată, în funcţie de relieful malurilor, se întinde de-a lungul fluviului şi se învecinează cu deşertul; în unele zone cu maluri înalte, deşertul nisipos mărgineşte practic fluviul. Numai delta, irigată de numeroasele braţe ale fluviului, se întinde pe largi suprafeţe acoperite de ape în perioada revărsărilor, constituind cea mai vastă regiune agricolă din întregul Egipt.

În orice epocă, **autoritatea centrală** a fost foarte puternică în Egipt, uneori separată între Nord şi Sud, însă mai adesea reunită sub un singur suveran purtând dublă coroană: tichia roşie, coroană a Egiptului de Sus, şi tiara albă, coroană a Egiptului de Jos. El este cel care organizează întreaga viaţă economică, instituind o reţea de magazii şi de depozite pentru stocarea cerealelor. Tot el poate impune şi marile lucrări indispensabile pentru cultivarea unei zone îndepărtate de Nil, dar care poate deveni fertilă prin irigare, cum s-a întâmplat cu oaza El Fayyūm în secolul al III-lea î.Chr. Mercantilismul de stat practicat de regii lagizi, în special de către Ptolemeu al II-lea (283-246), nu reprezintă altceva decât cea mai bună etapă a acestei exploatări a pământului egiptean de către suveranul său.

Vechiul Egipt

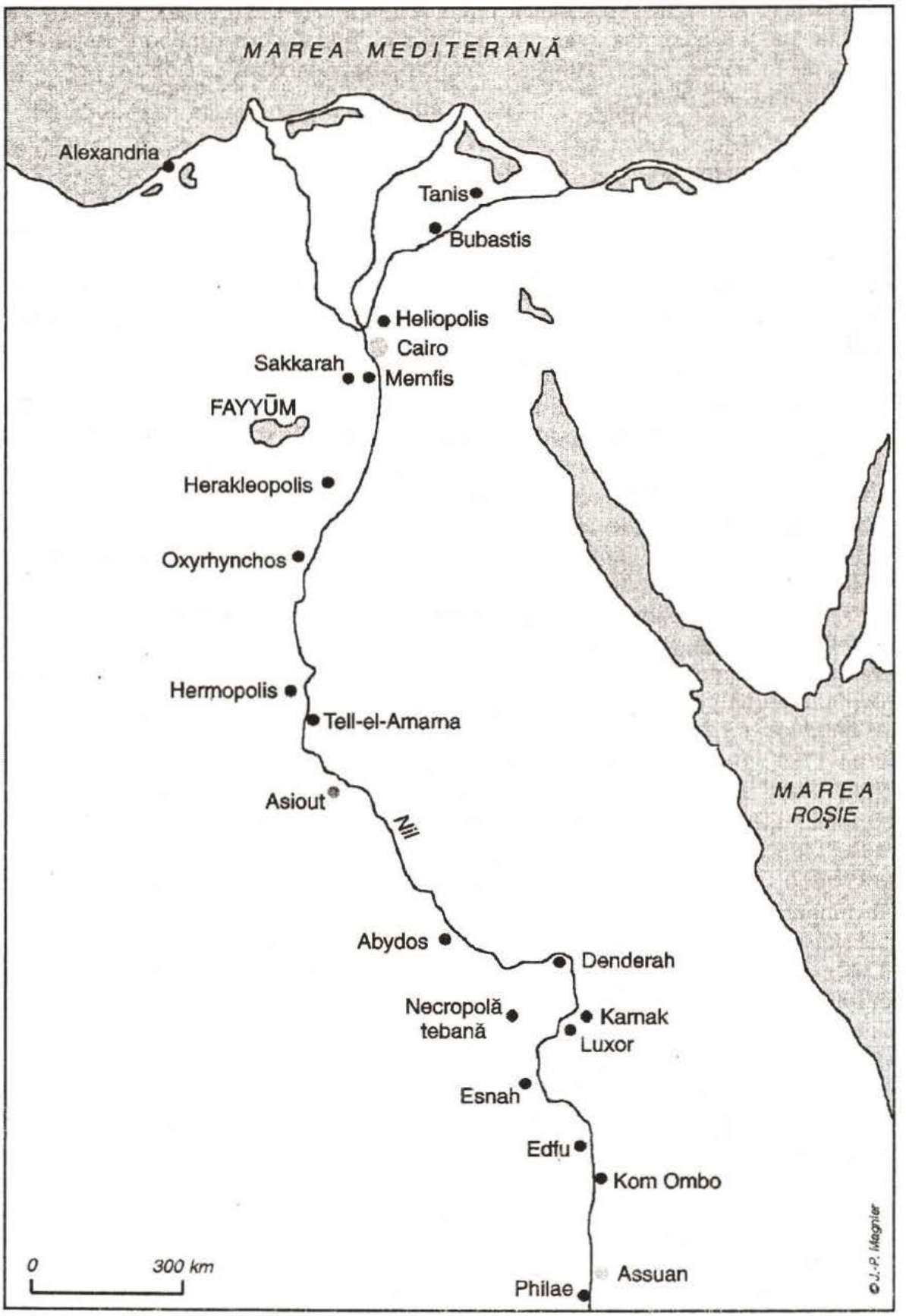

În sfârşit, în această ţară dezvoltată doar pe lungime, fluviul este calea de comunicaţie prin excelenţă: mărfurile şi persoanele circulă pe Nil, care asigură toate legăturile între Egiptul de Sus şi Mediterana: curentul facilitează legăturile în sensul nord-sud, în timp ce navigarea în amonte este înlesnită de vântul dominant. Această cale de apă favorizează menţinerea unui stat unificat.

2. O istorie milenară

Istoria Egiptului depăşeşte cadrul văii Nilului şi al deltei acestuia; regiunile învecinate sunt adesea incluse într-un vast ansamblu supus unui acelaşi suveran: Libia la vest, Nubia la sud, coasta occidentală a Mării Roşii, peninsula Sinai şi Palestina către est. Istoria egipteană se împarte în trei imperii succesive, precedate de o perioadă pre- şi protodinastică la sfârşitul mileniului IV:

- 3150-2925: perioada thinită: prima dinastie;
- 2925-2700: perioada thinită: a II-a dinastie;
- 2700-2190: **Vechiul Imperiu** sau **Imperiul memfit**
  - 2700-2625: a III-a dinastie: Djoser construieşte la Sakkarah prima piramidă în trepte, concepută de arhitectul Imhotep; capitala este la Memfis;
  - 2625-2510: a IV-a dinastie, ai cărei principali regi sunt Kheops, Khefren şi Mykerinos, constructori ai marilor piramide (cu pereţi netezi) de pe platoul de la Gizeh;
  - 2510-2460: a V-a dinastie;
  - 2460-2200: a VI-a dinastie: expediţii spre Marea Roşie şi Nubia;
- 2200-2061: **prima perioadă intermediară**

Este perioada cuprinsă între a VII-a şi a X-a dinastie, perioadă de anarhie; ţara este împărţită între regii din Memfis în Delta Nilului, principii din Herakleopolis în Egiptul Mijlociu şi cei din Teba în Egiptul de Sus.

- 2061-1785: **Imperiul de mijloc** sau **primul Imperiu teban**
  - 2061-1991: a XI-a dinastie: Montuhotep stabileşte capitala la Teba şi reunifică Egiptul; tot el comandă construirea unui templu funerar la Deir el-Bahari;
  - 1991-1785: a XII-a dinastie: Sesostris I cucereşte Nubia;
- 1785-1560: **a doua perioadă intermediară**

În timpul celei de-a XIII-a dinastii, care numără aproape 70 de suverani, puterea regală slăbeşte. Invazia din nord a hicsoşilor se întinde pe o jumătate de secol, începând cu 1720; aceste populaţii adoptă cultura egipteană şi scrierea hieroglifică; a XV-a şi a XVI-a dinastie sunt cele ale regilor hicsoşi stabiliţi în deltă, pe când cea de-a XVII-a domneşte la Teba;

- 1570-1085: **Noul Imperiu** sau **al doilea Imperiu teban**

Începe sub domnia lui Ahmosis, care pune capăt stăpânirii regilor hicsoşi asupra Memfisului şi a deltei.

- 1546 (sau 1526)-1320: a XVIII-a dinastie, cea a faraonilor **Tutmes**; domnesc pe rând Amenhotep I, primii trei Tutmes şi regina Hatşepsut (**coregentă** împreună cu Tutmes al III-lea între 1478 şi 1458) care cere să-i fie **construit templul funerar** în depresiunea Deir el-Bahari. Terminarea templului lui **Amon de la** Karnak. Amenofis al IV-lea îşi ia numele de Akhenaton („Cel plăcut lui **Aton**") **şi înlocuieşte** cultul lui Amon-Ra cu cel al lui Aton, singurul zeu, Globul solar; **el îşi** mută capitala de la

Teba la Tell el-Amarna, la est de Nil. Fiul său, Tutankhamon, reinstaurează întâietatea lui Amon şi stabileşte din nou capitala la Teba. Horemheb, comandantul armatei, încheie istoria dinastiei.

- 1320 (sau 1295)-1209 (sau 1196): a XIX-a dinastie, cea a faraonilor Ramses: Ramses al II-lea domneşte 67 de ani şi luptă împotriva hitiţilor (bătălia de la Quadesh); este epoca marilor construcţii (obeliscurile şi coloşii de la Luxor, Ramaseumul din Teba, templele de la Abu Simbel).
- 1188-1069: a XX-a dinastie, formată din faraonii Ramses de la al III-lea până la al XI-lea; Ramses al III-lea luptă împotriva năvălirii „popoarelor mării", însă puterea suveranilor slăbeşte în favoarea celei a preoţilor de la Karnak;

• 1069-715: **a treia perioadă intermediară:** Egiptul este rupt în două: în Nord domnesc faraonii de la Tanis, în Sud autoritatea este exercitată de preoţii lui Amon. Cea de-a XXII-a dinastie este libiană (945-730) şi rivalizează cu a XXIII-a, care se stabileşte în deltă; cea de-a XXIV-a dinastie, a lui Sais (730-715), luptă împotriva etiopienilor care ocupă Sudul până la Teba;

• 715-525: **renaşterea etiopiană şi saită**: asirianul Assurbanipal cucereşte Memfisul şi Teba; nimicirea în 612 a oraşului Ninive eliberează dinastia saită de sub tutela asiriană. Sub domnia lui Psammetic I, la Naucratis se stabilesc negustori greci. În 525, persanul Cambise ocupă Egiptul care devine provincie a Imperiului ahemenid;

• 520-530 î.Chr.: **perioada persană şi elenistică**: autoritatea perşilor este slăbită în urma războaielor medice. Alexandru cel Mare întemeiază Alexandria în 331; Ptolemeu, fiul lui Lagos, fondează dinastia lagidă care domneşte până la moartea Cleopatrei a VII-a, după bătălia de la Actium. Regii lagizi construiesc mari temple la Denderah, Isna, Edfu, Kom Ombo şi Philae după aceleaşi planuri arhitecturale egiptene, care par imuabile. Încă de la începutul secolului al II-lea î.Chr., romanii joacă un rol important în Egiptul Ptolemeilor. După bătălia de la Actium, Egiptul este inclus în Imperiul roman.

Indicaţii bibliografice

NICOLAS GRIMAL, *Histoire de l'Égypte ancienne*, Paris, Fayard, 1988, este o lucrare bine documentată; JEAN VERCOUTTER, *À la recherche de l'Égypte oubliée*, Paris, Gallimard, colecţia „Découvertes", 1986, este foarte bine ilustrată; K. MICHALOWSKY, *L'art de l'ancienne Égypte*, Paris, Mazenod, 1968, este de o mare bogăţie în ceea ce priveşte documentarea şi ilustraţiile.

Egiptul antic: Teba

Teba era marea capitală a Noului Imperiu, în Egiptul de Sus, la distanţă de 650 de kilometri sud de Cairo; cuprindea marile edificii de la Luxor şi Karnak pe malul de răsărit al Nilului şi o vastă necropolă pe cel occidental, spre asfinţit. Dinastiile a XVIII-a şi a XIX-a sunt cele care au contribuit cel mai mult la ridicarea acestui extraordinar ansamblu arhitectural; am greşi atribuindu-i meritele numai lui Ramses al II-lea, a cărui lungă domnie a fost favorabilă unor mari construcţii adesea destinate să-l preamărească pentru o victorie cât se poate de incertă la Quadesh în faţa suveranului hitit (în 1274). Scriitorii antici au fost uimiţi de mărimea oraşului: deja în *Iliada*, poetul descrie Teba „cea cu o sută de porţi, prin fiecare dintre ele putând să iasă două sute de războinici o dată cu caii şi carele lor". În secolul I î.Chr., Diodor din Sicilia (I, 45-46) face următorul comentariu: „Unii pretind că acest oraş nu avea o sută de porţi, ci că i s-a spus oraşul cu o sută de porţi din cauza numeroaselor şi înaltelor propilee din temple, ceea ce ar însemna oraşul cu multe porticuri" şi adaugă: „de aceea, nu se află sub soare oraş împodobit cu un număr atât de mare de monumente imense, cu statui uriaşe din argint, fildeş şi aur; la acestea trebuie adăugate construcţiile dintr-o singură piatră, obeliscurile monolite". Puţin mai târziu, vizitând Teba, Strabon nu vede pe locul de aşezare al oraşului decât nişte mici târguri risipite pe ambele maluri ale fluviului; el manifestă interes pentru coloşii lui Memnon şi este uimit de obeliscurile aflate încă la locul lor.

1. Templul de la Luxor

În realitate, acesta era o simplă anexă a celui de la Karnak; mult mai mic, el servea cu ocazia anului nou procesiunii închinate zeului Amon; lungimea sa totală este de 260 m, lăţimea curţii lui Amenofis al III-lea este de 55 m, iar cea a curţii lui Ramses al II-lea de 58 m. Templul permite o bună observare a planului tradiţional pentru marile sanctuare egiptene începând cu perioada Noului Imperiu.

• Intrarea în templu se face pe la nord, printr-o poartă monumentală săpată în marele portal; acesta este precedat de două obeliscuri dintre care unul, cel din vest, a fost transportat în Place de la Concorde din Paris în 1836, celălalt însă fiind încă la locul lui; portalul este alcătuit din două blocuri de formă trapezoidală a căror faţadă este decorată cu alto-reliefuri reprezentând scene de luptă (aici, Ramses al II-lea în carul său este înfăţişat ca învingător al hitiţilor în bătălia de la Quadesh, suveranul apărând adesea ocupat cu masacrarea prizonierilor de război în faţa divinităţii sanctuarului). Între obeliscuri şi portal, şase statui uriaşe de 15,60 m înălţime îl reprezentau – cel puţin două dintre ele – pe regele Ramses al II-lea aşezat (de o parte şi de cealaltă a porţii), având-o alături pe regina Nefertari; dintre cei patru coloşi în picioare nu mai există decât cel din extrema dreaptă, complet mutilat. Spre nord, o lungă alee (aşa-numitul *dromos*) flancată de sfincşi cu cap de berbec lega templul de la Luxor de cel de la Karnak; sub domnia lui Nectanebo I (380-362), ei au fost înlocuiţi cu sfincşi cu cap de om.

• Prima curte, cea a lui Ramses al II-lea, era înconjurată de un rând dublu de coloane cu capiteluri papiriforme închise: două mari statui din granit negru străjuiesc intrarea colonadei care urmează; ele îi reprezintă pe Ramses al II-lea şi pe regina Nefertari.

Templele de la Luxor şi Karnak

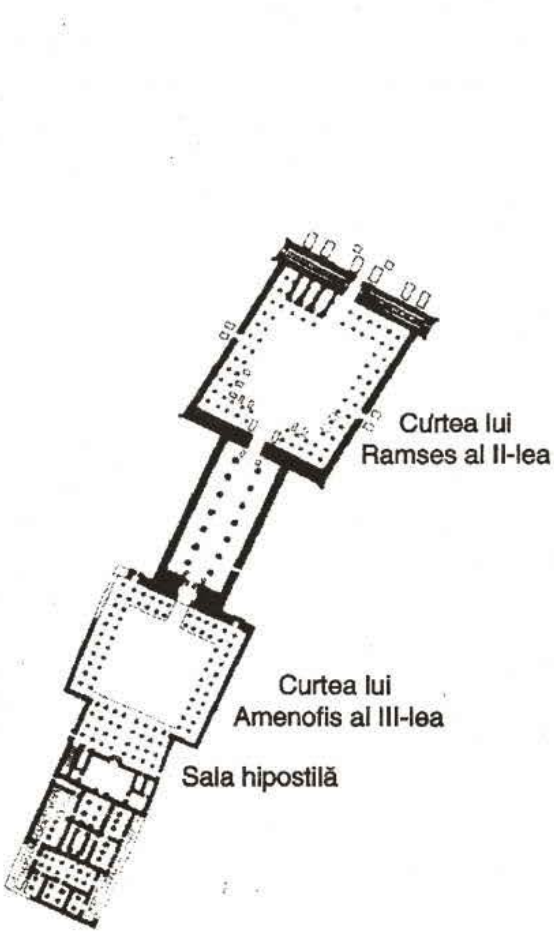

Luxor: planul templului lui Amon

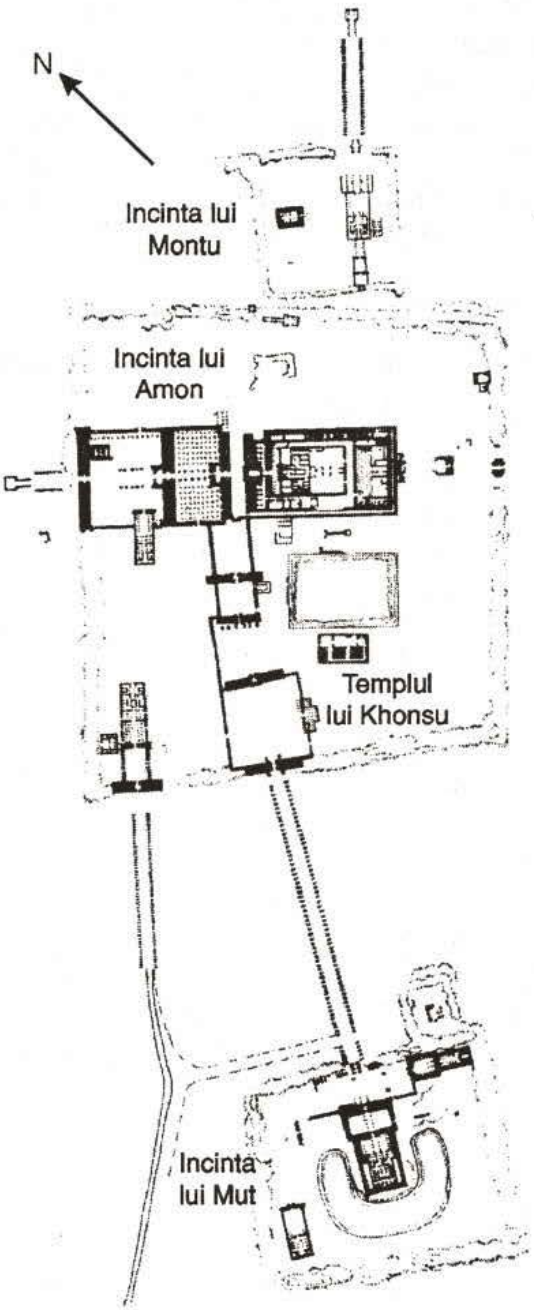

Karnak: planul de ansamblu

• Poarta este săpată într-un al doilea portal, datând de pe vremea lui Amenofis al III-lea ; acesta marchează intrarea în partea cea mai veche a templului, care a fost mărită cu ajutorul construcţiilor aflate mai la nord şi datând din timpul domniei lui Ramses al II-lea. Această poartă dă spre colonadă, alcătuită din două rânduri de câte şapte coloane campaniforme, într-o sală de 52 m lungime pe 20 m lăţime.

• Cea de a doua curte sau curtea lui Amenofis al III-lea este înconjurată din trei părţi de un portic cu două rânduri de coloane, fiind închisă la sud de sala hipostilă. În 1990, în

această sală a fost descoperită o ascunzătoare subterană conţinând statui magnifice, între care o statuie a lui Amenofis al III-lea din cuarţit roz.

• Sala hipostilă numără 32 de coloane cu capiteluri papiriforme închise.

• Vizitatorul ajunge apoi în templul propriu-zis, precedat de un vestibul ; acest templu închis cuprinde camera ofrandelor, altarul bărcilor reconstruit în epoca lui Alexandru şi diferite alte încăperi printre care şi cea considerată a fi camera în care s-a născut Amenofis al III-lea, un indiciu fiind scenele ce reprezintă zămislirea divină a regelui şi naşterea sa ; încăperea aflată cel mai la sud pe axa centrală era sanctuarul prin excelenţă, unde se celebra în fiecare an naşterea divină a faraonului, fiul lui Amon, pentru a i se reafirma puterea.

2. Marele templu de la Karnak

Situat trei kilometri mai la nord, acesta este mai complex, regrupând templul lui Amon, incinta templului lui Montu şi pe cea a lui Mut. Orientat pe direcţia est-vest, marele templu al lui Amon este legat direct de Nil printr-o alee (*dromos*) flancată de sfincşi cu capete de berbec : planul lui este foarte asemănător cu acela al templului de la Luxor, cu un prim portal datând din secolele IV-III î.Chr. şi având o lăţime dublă faţă de cel de la Luxor (130 m în loc de 65 m). Poarta acestuia conduce la o curte foarte largă ce măsoară 100 m pe 80 m ; un al doilea portal, construit de către Horemheb şi precedat de două statui gigantice ale lui Ramses al II-lea, marchează adevărata intrare în templul lui Amon, conducând la marea sală hipostilă (102 m x 53 m) împodobită cu 134 de coloane. Sala este închisă la est de un al treilea portal din epoca lui Amenofis al III-lea ; o curte îngustă îl desparte de al patrulea portal, construit de către Tutmes I ; acest portal este flancat de un vestibul în care s-a păstrat unul dintre obeliscurile reginei Haşepsut ; un al cincilea portal, foarte deteriorat azi, a existat înaintea celui de-al şaselea şi ultimului care conducea spre sanctuarul bărcii sacre, modificat în epoca lui Filip Arhidaios, fratele vitreg al lui Alexandru cel Mare. Trecând de sanctuar, spre est, se poate pătrunde în sala de festivităţi a lui Tutmes al III-lea.

De-a lungul unei axe perpendiculare faţă de orientarea marelui templu al lui Amon, s-au păstrat încă patru portaluri (al şaptelea, al optulea, al nouălea şi al zecelea), la sud de marele templu, în direcţia domeniului zeiţei-mame Mut ; ele au fost construite de Tutmes al II-lea şi al III-lea şi de către Horemheb. Probabil că aceste enorme portaluri sunt cele care i-au impresionat pe vizitatorii greci, mercenari, negustători sau călători, care au povestit apoi despre oraşul cu o sută de porţi.

3. Necropola tebană

Situată pe malul de vest al Nilului, este de o bogăţie extraordinară ; lume a morţilor, ea revelează – în mai mare măsură decât marile temple de pe acelaşi mal – viaţa vechilor egipteni, fie ei suverani, regine, nobili sau simpli meşteşugari. Frumuseţea picturilor, prospeţimea lor, care a înfruntat mileniile, fac din fiecare mormânt o carte deschisă prezentând scene din viaţa rurală, de la arat până la seceriş, de la creşterea bovinelor la vânătoarea de animale sălbatice şi la pescuitul în apele fluviului ; în paralel, ele descriu încercările de temut prin care trebuie să treacă cei morţi înainte de a-şi găsi odihna şi interogatoriile la care sunt supuşi în faţa unor divinităţi înspăimântătoare.

• **Valea Regilor** cuprinde un foarte mare număr de morminte, deseori aşezate de-a lungul unui culoar care depăşeşte o sută de metri lungime, lărgindu-se de regulă în dreptul a trei încăperi principale. Desigur, multe dintre aceste morminte au fost jefuite

încă din Antichitate, însă, dacă obiectele preţioase au dispărut, picturile murale au rămas adesea intacte. Deschiderea, pe 17 februarie 1923, a cavoului lui Tutankhamon, la peste două luni după ce Carter şi Carnavon au pătruns pentru prima oară în vestibul, a furnizat muzeului din Cairo comori nepreţuite: patru mari catafalcuri din lemn aurit închideau în mod succesiv cuva din cuarţit ce conţinea cele trei sicrie antropomorfe, plasate la rândul lor unul în altul, cel mai mic conţinând mumia regală, cu faţa acoperită de o mască din aur masiv incrustată cu sticlă albastră, iar în dreptul ochilor cu lapislazuli. Paturile somptuoase, tronul regal al cărui spătar este decorat cu o scenă încântătoare în care, sub razele zeului-soare Aton, regina i se înfăţişează tânărului Tutankhamon, aşezat, statuile care păzesc intrarea în camera funerară, totul contribuie la a revela atât uimitoarea bogăţie a mobilierului, cât şi talentul artiştilor, într-un mormânt în care această cameră era singura decorată cu picturi murale.

• **Valea Reginelor**, aflată la sud de necropola din Teba, numără în jur de o sută de morminte săpate începând cu cea de-a XVIII-a dinastie, dintre care cel al reginei Nefertari, soţia lui Ramses al II-lea, este astăzi cel ale cărui picturi au fost cel mai bine restaurate.

• **Mormintele nobililor** se găsesc în apropiere de Deir el-Bahari, unde templul reginei Haşhepsut ocupă fundul unei văi stâncoase dominate de muntele el-Qurn, piscul teban; arhitectura, cu porticurile ei suprapuse legate prin planuri înclinate ce unesc terasele între ele, pare foarte modernă. În preajmă pot fi numărate în jur de cinci sute de morminte, dintre care doar câteva sunt deschise publicului, ca, de exemplu, cel al lui Snefru, al cărui plafon este decorat cu viţă-de-vie încărcată de ciorchini de struguri negri, al lui Rekhmire – care prezintă aducerea tributului de către popoarele străine – şi al lui Ramose, unde pictura şi sculptura se îmbină în reprezentarea procesiunii funerare.

• **Mormintele artiştilor** sunt mai modeste, însă picturile sunt adesea mai apropiate de viaţa cotidiană. Artiştii, artizanii şi muncitorii trăiau grupaţi în satul Deir el-Medina şi au putut, cel puţin unii, să-şi pregătească morminte superb decorate precum cele ale lui Sennedjem descoperit intact, Pached sau Khâbekhenet.

O serie de temple au fost construite la poalele muntelui din Teba, pe versanţii puţin înclinaţi ce coboară spre câmpia fluviului; cel mai bine conservat este ansamblul de la Medinet Habu, unde se găseşte templul lui Ramses al III-lea, construit după planul tradiţional, cu două portaluri succesive separate de o curte, de sala hipostilă şi sanctuar. La fel de importante trebuie să fi fost însă şi templele lui Amenofis al III-lea, amplasat în spatele coloşilor lui Memnon, cel al lui Seti I şi Ramaseumul.

Cetatea tebană, încă prea puţin cunoscută, ne dă o idee despre bogăţia şi puterea faraonilor în cursul celui de-al doilea mileniu şi îndeosebi în timpul dinastiilor a XVIII-a şi a XIX-a. Arta egipteană nu se stinge dintr-o dată, ci mai curând pare că nu mai poate să inoveze şi preferă să repete la nesfârşit modelul templelor de la Luxor şi Karnak, până în plină perioadă macedoneană, sub regii din dinastia lagidă.

Indicaţii bibliografice

La lucrările anterior citate vom adăuga volumele din colecţia „L'Univers des formes", Gallimard, scrise de J. LECLANT, C. ALDRED, J.-L. DE CÉNIVAL, F. DEBENO, CH. DESCROCHES--NOBLECOURT, J.PH. LAUER şi J. VERCOUTTER, *Égypte : le Temps des Pyramides*, Paris, Gallimard, 1978, *L'Empire des Conquérants*, 1979, *L'Égypte du crépuscule*, 1980. A se vedea de asemenea *Thèbes 1250 av. J.-C., Ramses II et le rève du pouvoir absolu*, volum coordonat de ROSE-MARIE JOUVET, Éditions Autrement, Paris, 1990.

Creta minoică

În cursul primei faze a Minoicului Mijlociu, Creta cunoaşte apariţia **sistemului palatal**, care se menţine până la sfârşitul secolului al XIII-lea. Cronologia exactă este dificil de stabilit, ea bazându-se doar pe prezenţa vaselor minoice în Egipt şi a obiectelor egiptene în Creta, ceea ce permite diferite datări: pornind de la evoluţia ceramicii minoice, se poate propune următorul tabel ce reţine cele trei faze importante distinse de Evans:

- MM I A: 2100-1900;
- MM I B: 1900-1800;
- MM II: 1800-1700;
- MM III: 1700-1600.

Începutul Minoicului Mijlociu este marcat de apariţia în Cnossos a unei ceramici cu decor policrom (motive roşii şi albe pe fond întunecat). Oraşele palatale trebuie să corespundă unei creşteri a populaţiei, aparent mai puternică în Creta Centrală şi Orientală decât în vest, după cum o dovedesc aşezările din Cnossos şi din Malia; la sfârşitul perioadei MM I, acestea dobândesc dimensiuni care rămân neschimbate, cu cartiere de locuinţe în jurul palatelor.

1. Palatele

Marchează începutul unui nou sistem politic şi economic, reprezentând locuinţele suveranilor, cu o structură arhitecturală bine definită, caracterizată în primul rând de prezenţa unei curţi centrale de formă rectangulară. În Creta se cunosc patru palate, cele din **Cnossos**, **Malia**, **Phaistos** şi **Zakros**, fiecare dintre ele controlând o provincie. Alte situri palatale rămân să fie descoperite în Creta Occidentală, în special în Cydonia.

Atât cât ne permit să aflăm resturile primelor palate, deseori acoperite de construcţii mai recente, modul de organizare a clădirilor în jurul curţii rectangulare rămâne incert şi variază de la un palat la altul: la Cnossos, o serie de magazii şi un depozit de hieroglife indică o funcţie economică şi administrativă a palatului; la Malia, se păstrează două săli cu aspect monumental şi vestigiile unui cartier de prăvălii; la Phaistos, în partea de sud-vest a primului palat, au fost conservate câteva magazii cu încăperi etajate pe două sau trei niveluri.

Provincia fiecărui palat apare destul de lămurit: Cnossosului îi reveneau văile fertile din Creta Centrală, Maliei – câmpia litorală şi platoul Lassithi, probabil până la coasta sudică; Phaistos controla marea câmpie a Messarei, Zakros – extremitatea orientală a insulei. Puterea palatului şi a celui care îl stăpânea sunt puţin cunoscute; trebuie să fie vorba de o putere politică efectivă, chiar dacă s-a presupus existenţa în Creta a unei democraţii primitive, cu o adunare reprezentativă a comunităţilor locale.

2. Sfârşitul primelor palate

Este aproape simultan în toate siturile cretane, având loc la sfârşitul perioadei MM II: o distrugere brutală, deseori însoţită de incendiere – care ne duce cu gândul la cea din jurul anilor 1450 –, însă urmată de o reconstrucţie rapidă; incendiile au permis

conservarea depozitelor hieroglifice şi a sigiliilor din argilă. S-a renunţat la ipoteza cutremurelor sau a intervenţiei unor invadatori străini pentru a se reţine de obicei ipoteza unor tulburări interne, care este mai puţin compatibilă cu ideea concomitenţei tuturor acestor distrugeri: la Phaistos, distrugerea pare să fi avut loc abia la sfârşitul perioadei MM II. Această ruptură, care poate interveni mai devreme sau mai târziu de la o aşezare la alta, este marcată şi prin înlocuirea scrierii hieroglifice cu Linearul A.

Creta minoică

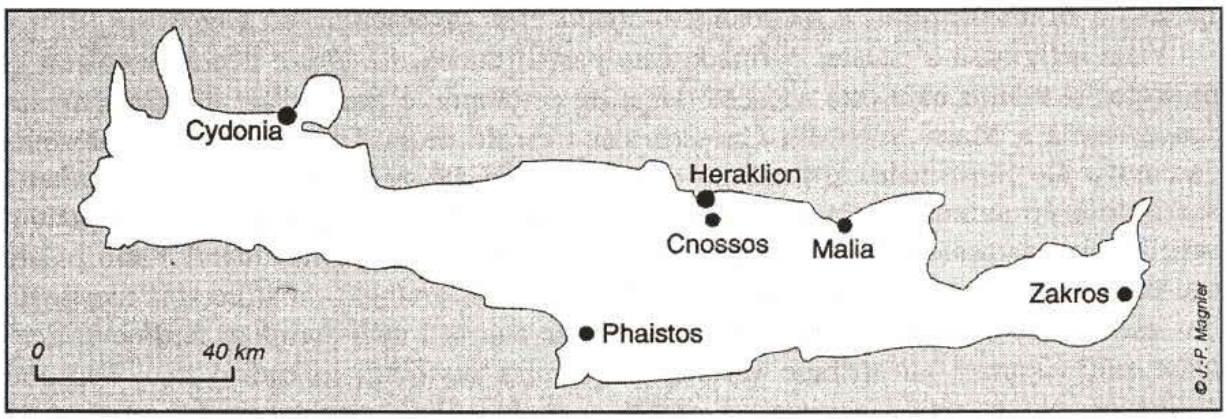

Minoicul Mijlociu III este o perioadă puţin cunoscută, care se întinde în cazul Cnossosului între 1700 şi o altă distrugere violentă provocată de un cutremur şi care a afectat noul palat. Schimburile cu lumea egeeană se dezvoltă, ajungând până pe coasta Anatoliei (Iasos şi Milet): la Cnossos, urcioare şi amfore provenite din Ciclade atestă importurile de vin sau ulei, în timp ce în Keos tăbliţele scrise în Linear A probează activitatea minoică în Marea Egee. În sfârşit, este posibil ca acest secol să fie cel în care începe hegemonia Cnossosului asupra celorlalte palate din Creta.

Minoicul Recent începe fără o ruptură netă în raport cu perioada precedentă. Cronologia lui poate fi definită astfel:

- MR I A: 1600-1500;
- MR I B: 1500-1450,

chiar dacă dezbaterea asupra interpretării şi datării erupţiei vulcanului Thera îi face pe unii istorici să împingă înapoi această cronologie pentru a asigura concomitenţa între erupţia de la Thera (Santorin) şi distrugerea civilizaţiei minoice, urmându-l pe Marinatos, cel care a cercetat aşezarea de la Akrotiri (1967-1974): situat în partea meridională a insulei, acest oraş a fost nimicit de o erupţie vulcanică şi acoperit de un strat gros de piatră ponce. Datarea cu carbon 14 şi observaţiile dendrocronologice par a o plasa înainte de 1600, ceea ce nu mai permite explicarea distrugerii Cretei minoice în jurul anilor 1450, în MR I B, de această violentă erupţie mult anterioară, situată în perioada MR I A.

3. A doua perioadă a sistemului palatal

Aceasta corespunde apogeului civilizaţiei palatale. Dacă, în cazul Cnossosului şi al palatului distrus la sfârşitul Minoicului Mijlociu III, transformările care însoţesc reconstrucţia sunt greu de datat, în cazul celorlalte trei palate (Malia, Phaistos şi Zakros),

formele arhitecturale par să fie dobândite la începutul Minoicului Recent şi să se uniformizeze după modelul celui din Cnossos. Se păstrează însă diferenţe importante în privinţa dimensiunilor: palatul din Cnossos acoperă 13.000 m^2, adică de două ori suprafaţa palatelor din Malia sau din Phaistos şi de patru ori suprafaţa celui din Zakros. Palatele sunt înconjurate de câte un oraş ale cărui cartiere de locuinţe par să se fi extins faţă de epoca precedentă. În afara oraşelor se dezvoltă mari reşedinţe sau vile ce trebuie să fi aparţinut unei ierarhii de persoane oficiale cu rang înalt implicate în administrarea teritoriului. Supremaţia Cnossosului pare neîndoielnică, astfel încât se poate accepta ipoteza unei unităţi politice a Cretei sub conducerea suveranului din Cnossos.

Viaţa religioasă a acestei perioade este parţial cunoscută graţie decorului pictat al palatelor şi vilelor care este adeseori legat de ceremoniile rituale: de exemplu, fresca procesională a Marii Scări din Cnossos sau frescele de la Thera care pot reprezenta ceremonii ale căror cadru şi finalitate rămân incerte. Pe sigilii, scenele de procesiune, sacrificiile de animale şi manifestările divine apar în mod frecvent. În afara cazului sanctuarelor naturale (vârfuri muntoase, peşteri), identificarea sanctuarelor din palate sau case dă adesea prilej la contestaţii. Sacrificiile de animale, libaţiile, întrecerile de box sau luptele de tauri par întotdeauna destinate onorării unei divinităţi feminine, fie o mare zeiţă figurată cu atribute variate, fie diverse divinităţi în cadrul unui veritabil politeism. Nu se poate garanta că regele ar fi îndeplinit şi rolul de mare preot al Zeiţei-Mamă, cum ar fi vrut Evans, care îşi imagina o adevărată teocraţie cretană.

Schimburile dintre Creta şi exterior se înmulţesc: se importă minereuri metalice (plumb, argint, cupru) provenind din Grecia, Siria şi Egipt, mai ales în timpul domniei lui Tutmes al III-lea (prima jumătate a secolului al XV-lea). **Thalassocraţia Minosului**, evocată de Herodot şi de Tucidide, nu însemna absoluta hegemonie a cretanilor asupra mării: arheologia dă la iveală exporturile de ceramică cretană spre Cythera, Pelopones, Rhodos, Cos sau spre insulele Ciclade cele mai apropiate de Creta: pe alocuri s-au instalat adevărate colonii minoice; în rest însă, este vorba doar despre aşezări comerciale, precum Thera. În această insulă, distrugerea oraşului Akrotiri în urma erupţiei vulcanice de la sfârşitul secolului al XVII-lea a întrerupt schimburile comerciale; în alte părţi însă, continuă sechestrarea parţială sau totală de către cretani a comerţului din Marea Egee.

Sfârşitul perioadei MR I marchează dispariţia thalassocraţiei cretane, aşa cum se poate observa la Cythera sau în Keos. **În jurul anilor 1450**, aşezările din Creta suferă **distrugeri considerabile**. Cu excepţia celui din Cnossos, palatele sunt nimicite în întregime; acelaşi lucru se întâmplă şi cu cea mai mare parte a marilor reşedinţe - mai puţin casa Epsilon din Malia - care sunt incendiate. Dacă se renunţă la ipoteza erupţiei vulcanice din Thera, care a avut loc mult mai devreme, trebuie căutată mai curând o explicaţie prin acţiuni războinice: se pare că în multe aşezări s-au descoperit urme de jaf şi de vandalism care pot susţine această teză, aici adăugându-se şi caracterul selectiv al distrugerilor, care afectează anumite locuinţe, însă nu şi pe cele din vecinătatea lor. Este posibil ca Creta să fi suferit cea dintâi efectele expansiunii miceniene, a cărei putere a crescut în mod treptat în Grecia continentală.

Indicaţii bibliografice

RENÉ TREUIL, PASCAL DARCQUE, JEAN-CLAUDE POURSAT şi GILLES TOUCHAT au oferit o excelentă sistematizare în *Les Civilisations égéennes, du Néolithique et de l'Âge du Bronze*, Paris, PUF, col. „Nouvelle Clio", 1989. Lucrarea oferă şi o bogată bibliografie. Putem adăuga JEAN-CLAUDE POURSAT, *Guide de Malia au temps des premiers palais. Le quartier Mu*, École française d'Athènes, 1992 ; mai recent, JEAN-CLAUDE POURSAT, *La Grèce préclassique, des origines à la fin du VIe siècle*, 1, Points Seuil, col. „Nouvelle Histoire de l'Antiquité", Paris, 1995.

Egeea miceniană

1. Sursele

Începând cu mijlocul secolului al XV-lea şi până la mijlocul celui de-al XI-lea î.Chr., Grecia miceniană ocupă un loc important în istoria lumii egeene. Cunoaşterea ei a făcut mari progrese în ultimii o sută de ani, în secolul al XIX-lea ea bazându-se pe textele epopeii homerice şi ale tragediilor. Cercetările efectuate de Heinrich Schliemann în Ithaca (1868), Troia (1870) şi Micene (1874) furnizează noi date, însă trebuie aşteptate alte săpături pentru a se ajunge la stabilirea unei cronologii pe baza comparării cu civilizaţiile vecine. În sfârşit, descifrarea în 1952 a Linearului B de către M. Ventris şi J. Chadwick reprezintă o adevărată revoluţie datorită contribuţiei aduse de documentele epigrafice din perioada miceniană.

Privite ca documente istorice, legendele extrase din **epopee** şi tragedii au condus la afirmaţii deseori repuse în discuţie în zilele noastre, indiferent dacă este vorba de întâietatea absolută a oraşului Micene şi a suveranului său asupra celorlalte componente ale lumii miceniene sau de importanţa capitală a războiului troian, considerat principalul eveniment al istoriei miceniene. Lectura poemelor homerice pune în lumină faptul că autorul este, fără îndoială, mai interesat de descrierea „veacurilor întunecate" – şi în special a secolului al VII-lea – decât de cea a epocii miceniene, fără a năzui vreodată să înfăţişeze imaginea autentică a unei perioade sau a alteia; lucrul este evident în special în „lista corăbiilor" din cântul II al *Iliadei*. În plus, epopeea nu este destinată să relateze fapte istorice, ci să se hrănească dintr-un trecut pe care îl înfrumuseţează în funcţie de fantezia ficcărei etape a transmiterii pe cale orală.

În secolul al XIX-lea, **datele arheologice** sunt prea adesea rezultatul unor cercetări orientate de lectura poemelor homerice, arheologia trebuind să găsească mărturii ale veridicităţii acestor povestiri atât la Troia, cât şi la Micene; în plus, căutarea mai curând a obiectului decât a identificării stratigrafiei face dificilă interpretarea cercetărilor din secolul trecut; a fost privilegiată investigarea mormintelor, zona locuită fiind încă foarte puţin cunoscută.

Documentele epigrafice scrise **Linear B**, gravate pe tăbliţe de lut şi pictate pe vase, provin din Cnossos (Evans între 1900 şi 1904) şi Pilos (începând din 1939), dar şi din Micene, Teba, Tirint, Cydonia, Eleusis sau Orhomenos; incendierea palatelor a permis arderea şi deci conservarea acestor documente gravate în argilă cu puţin înaintea incendiilor. Datorită aceluiaşi fapt, respectivele documente nu aduc decât informaţii parţiale despre societatea miceniană. Creta şi Mesenia rămân cele mai bine reprezentate, însă prin intermediul unor texte care sunt de fapt socoteli, liste de bunuri şi persoane; nu întâlnim niciodată anale sau texte diplomatice, ci doar inventarieri de turme de oi în vederea producţiei de lână (peste 100.000 de capete de oi înregistrate în Creta) sau liste cu făurari în Pilos. În alte părţi inventariindu-se producţia de ulei de măsline. Tăbliţele furnizează totuşi informaţii asupra organizării sociale, prin menţionarea sclavilor, al căror număr rămâne imprecis, ca şi asupra celei politice – însă funcţionarii palatului sunt mai prezenţi decât regele însuşi – şi a panteonului micenian, dar în mod foarte sumar.

Egeea micenianã

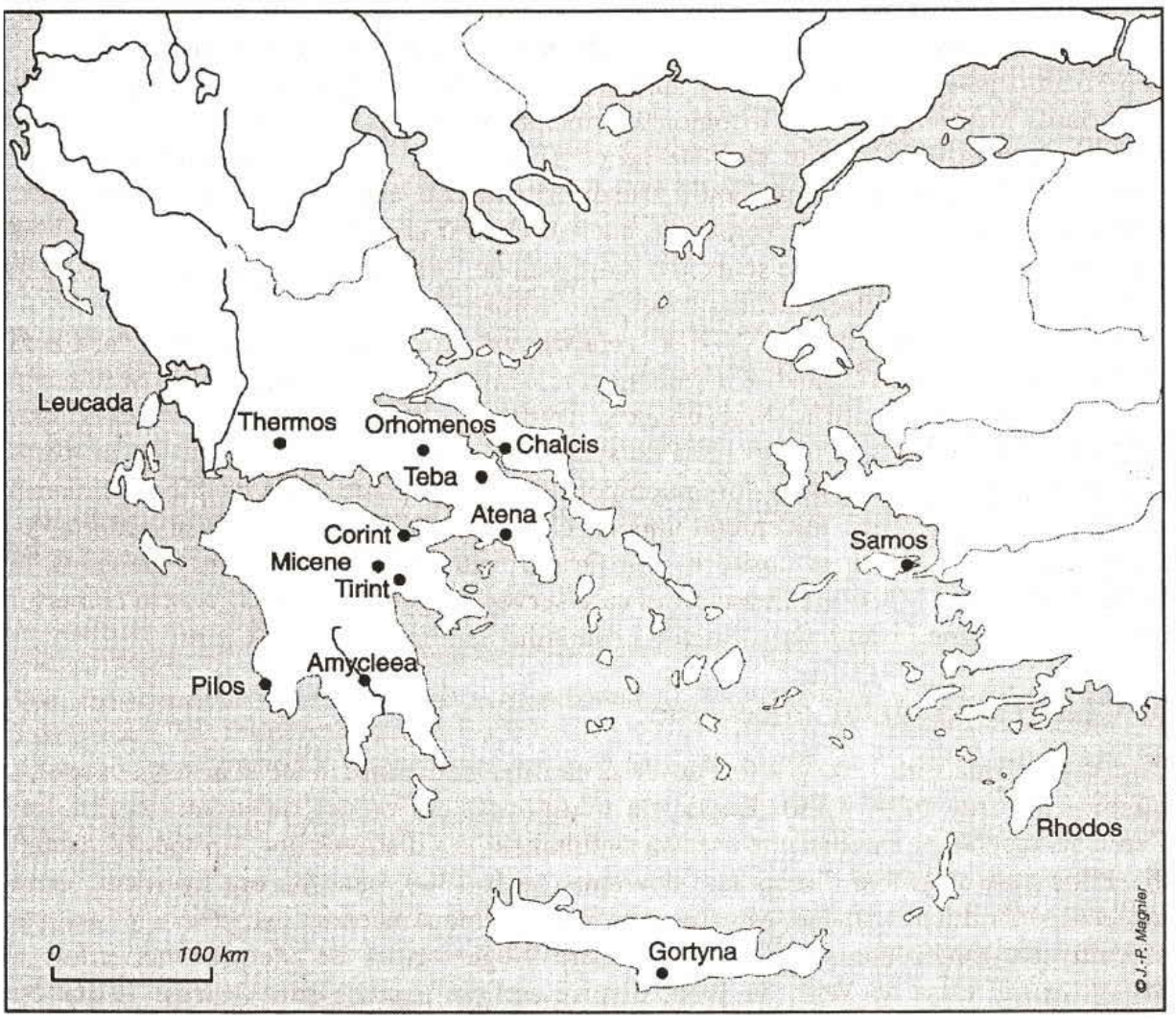

2. Naşterea civilizaţiei miceniene

În Grecia, ea este contemporană cu apogeul civilizaţiei minoice în Creta : cel mai vechi dintre cele două cercuri de morminte îngropate care au fost descoperite în apropierea acropolei din Micene – Cercul B – este datat 1650-1550 şi furnizează vase din aur şi argint, ca şi prima mască funerară din aur, anunţând Cercul A (1600-1500), mult mai bogat în obiecte preţioase. S-a ridicat – şi pe bună dreptate – problema provenienţei acestei mase de metal preţios fără ca o explicaţie exterioară lumii miceniene să se poată impune ; cel mai probabil, această civilizaţie s-a născut în Grecia, chiar dacă explicaţia ne scapă încă în mare măsură. Trăsăturile cele mai marcante ale lumii miceniene sunt : palatele şi inscripţiile în Linear B, încăperile funerare, mormintele în formă de *tholos** şi sigiliile.

În jurul anilor 1450, când civilizaţia micenianã se dezvoltase deja puternic în Grecia continentală, principalele aşezări minoice din Creta sunt brusc distruse, excepţie făcând

* Mormânt preistoric de formă circulară şi cu tavanul sub formă de cupolă (n.t.).

palatul din Cnossos ; răspunderea pare să le revină micenienilor, care păstrează Cnossosul ca punct de control în Creta, sub autoritatea unei dinastii miceniene, până înspre 1370. Pe continent, patru palate – Micene, Tirint, Pilos şi Teba, acesta din urmă puţin cunoscut – deţin o autoritate centrală puternică, însă cu o influenţă pur regională ; suntem uimiţi de importanţa fortificaţiilor care înconjoară principalele aşezări, semn neîndoielnic al unei anumite insecurităţi datorate mai curând conflictelor cu vecinii decât unei ameninţări exterioare. **Palatele miceniene** sunt foarte diferite de cele minoice şi se caracterizează în special prin trei elemente ce constituie nucleul central al palatului : un portic cu două coloane, un vestibul destul de scurt şi o mare sală de formă aproape pătrată prevăzută în centru cu o vatră circulară încadrată de patru coloane.

Spre mijlocul secolului al XIV-lea, **relaţiile cu exteriorul** se intensifică dacă e să judecăm după aria de răspândire a ceramicei miceniene pe care o întâlnim în Sardinia şi în valea râului Pô, în Iliria, Macedonia şi Tracia, pe Eufrat şi chiar pe valea Nilului superior. Este vorba însă mai curând de schimburi din care nu cunoaştem decât materialele neperisabile decât de o dominaţie politică ; nu se poate vorbi despre un Imperiu micenian în Mediterana : micenienii importă chihlimbar şi fildeş african sau levantin, au căutat cuprul din Cipru şi cositorul din Orient ; au exportat arme, însă de pildă în bazinul oriental al Mării Mediterane, cel care serveşte drept intermediar pentru comerţul cu vase miceniene în direcţia coastelor Levantului este mai degrabă Ciprul.

3. Căderea palatelor miceniene

Pare să intervină spre 1200 şi a fost descrisă ca fiind simultană, la fel ca aceea a palatelor minoice în jurul anilor 1450. Explicaţia tradiţională era oferită de invazia dorienilor. Cercetări recente pun în discuţie această simultaneitate a distrugerilor : în special palatul din Pilos pare să fi fost distrus mai devreme, pe la 1300, când nu era fortificat ; spre mijlocul secolului al XIII-lea, Micene cunoaşte un violent incendiu care distruge locuinţe precum cele cunoscute sub numele de Casa Negustorului de ulei, a Scutierilor, a Sfincşilor sau Casa de Vest ; la Teba, diverse ateliere palatale sunt distruse în acelaşi timp, iar palatul din cea de-a doua jumătate a secolului pare mult mai sărăcăcios. Este imposibil de stabilit dacă aceste distrugeri sunt provocate de cutremure sau de mâna omului. Primele dintre ele sunt urmate de o perioadă de consolidare generală a lucrărilor de apărare ce atestă o creştere a insecurităţii : întărirea părţii de nord-est a cetăţii din Micene pentru a proteja accesul la o cisternă subterană, reconstruirea fortăreţei joase de la Tirint, prevăzută cu cisterne şi cu un zid de apărare ciclopic. Această dezvoltare a fortificaţiilor nu poate împiedica noile distrugeri, deseori însoţite de incendieri la sfârşitul secolului al XIII-lea, care lovesc în special ansamblurile palatale.

Ca urmare, numărul aşezărilor locuite scade, ceea ce nu înseamnă în mod obligatoriu şi o scădere a populaţiei, care se poate concentra într-un număr mai restrâns de localităţi. Micene şi Tirint continuă să fie locuite, însă sistemul politic şi economic anterior pare să dispară, fie că este vorba de palate, de tăblite scrise cu Linear B, de morminte în formă de *tholos* ori de fabricarea de obiecte din fildeş sau din aur. În privinţa factorilor care au condus la decăderea civilizaţiei miceniene, mai credibilă decât teoria **invaziilor doriene** este aceea că o serie de grupuri aparţinând unei populaţii vorbind dialectul din nord-est (Epir, Acarnania, Etolia), apropiat de cel dorian, s-au infiltrat treptat în Grecia centrală şi meridională (tradiţia întoarcerii heraclizilor în Pelopones). În paralel, este posibil ca

rigiditatea sistemului economic şi politic extrem de centralizat al micenienilor să fi fost respinsă de populaţiile locale, care o suportau din ce în ce mai greu. **Războiul din Troia**, cântat în poemele homerice, este plasat în mod tradiţional la începutul secolului al XII-lea (după Eratostene, oraşul a fost pustiit în 1184, arheologia constatând o distrugere a Troiei VII la începutul secolului al XII-lea); arheologia confirmă doar legăturile strânse dintre Micene şi Troia (unde s-a descoperit multă ceramică micenianã), neputând garanta însă că războiul din Troia a avut loc cu adevărat. În aceste condiţii, nu există motive să i se atribuie vreun rol în distrugerea palatelor miceniene din Grecia continentală.

În sfârşit, trebuie făcută o delimitare clară între sfârşitul sistemului palatal de la începutul secolului al XII-lea şi schimbările culturale care conduc la epoca proto-geometrică (la începutul secolului al XI-lea), cu apariţia unei ceramici specifice acestui stil. Dacă organizarea economică şi politică a societăţii miceniene dispare în mod brutal, trebuie în schimb să treacă o sută de ani pentru a se putea constata schimbări culturale majore, în special în ceea ce priveşte modul de înmormântare (incinerarea cadavrelor, morminte individuale în ciste şi puţuri), la sfârşitul Epocii Bronzului şi debutul Epocii Fierului, când încep „veacurile întunecate".

Indicaţii bibliografice

Vom reţine aceleaşi titluri ca şi pentru fişa precedentă: RENÉ TREUIL, PASCAL DARCQUE, JEAN-CLAUDE POURSAT şi GILLES TOUCHAIS, *Les civilisations égéennes, du Néolithique jusqu'à l'Âge du Bronze*, 1, Paris, PUF, col. „Nouvelle Clio", 1989; JEAN-CLAUDE POURSAT, *La Grèce préclassique, des origines à la fin du VIe siècle*, Points Seuil, col. „Nouvelle Histoire de l'Antiquité", 1, Paris, 1995. Se va citi cu precauţie M. FINLEY, *Le Monde d'Ulysse*, Paris, 1983.

Palestina antică

Palestina este situată **în zona de contact dintre Africa şi Asia**, marcată de istmul Suez. Prin intermediul peninsulei Sinai, acest teritoriu restrâns permite legăturile cu Egiptul şi cu Delta Nilului, el apărând foarte adesea ca o provincie avansată din partea orientală a Regatului egiptean, atât în epoca faraonilor, cât şi pe timpul suveranilor lagizi. La est, Palestina este mărginită de Valea Iordanului şi de marea depresiune a Mării Moarte care se prelungeşte prin intermediul deşertului Negev până în golful Aqaba. Transiordania este o fâşie îngustă de pământ fertil prinsă între Valea Iordanului şi deşertul Arabiei. La nord, Palestina comunică cu Siria şi cu oazele Damascului şi, la distanţă mult mai mare, cu cele ale Palmyrei; în nord, trebuie mers până în valea fluviului Oronte pentru a găsi o trecere uşoară spre valea Eufratului şi ţinuturile Mesopotamiei. Coasta palestiniană - aproape rectilinie, cu excepţia promontoriului aflat în prelungirea muntelui Carmel - este puţin favorabilă amenajării de porturi, spre deosebire de zona de coastă aflată mai la nord şi stăpânită de fenicieni, cu marile porturi Tir, Biblos şi Sidon.

Solul Palestinei, numită în Vechiul Testament „pământul făgăduinţei", nu trebuie să ne dea iluzii. Este **un ţinut sărac**, arid şi muntos, cu denivelări cu atât mai importante, cu cât nivelul Mării Moarte se află cu 300 de metri mai jos decât nivelul mării. Fotografiile realizate în prezent în Israel nu trebuie să ne inducă în eroare: doar marile lucrări de irigaţii din a doua jumătate a secolului XX au permis dezvoltarea unor întinse culturi şi a peisajelor înverzite; nu acelaşi lucru se întâmpla şi în timpul Antichităţii, când aridităţea rămânea trăsătura dominantă a întregii zone orientale a bazinului mediteranean. Palestina este o ţară săracă de păstori, având culturi cerealiere de foarte slab randament. Apa este rară, iar condiţiile de trai sunt foarte precare. Palestina constituie partea de sud a cornului occidental al zonei denumite în mod tradiţional „Semiluna fertilă"; nici în acest caz expresia nu trebuie să ne înşele: fertilitatea este foarte relativă, neputând fi recunoscută decât prin comparaţie cu deşerturile învecinate.

În ciuda acestor evidente handicapuri naturale, Palestina antică **era situată în apropierea tuturor marilor imperii** care au marcat istoria Antichităţii în Orientul Mijlociu, la contactul cu toate marile civilizaţii care s-au născut în aceste regiuni: Mesopotamia la est, Egiptul la sud-vest şi Fenicia la nord; bătălia de la Quadesh, care a opus în 1274 marile imperii hitit şi egiptean, a avut loc în Siria, la nord de Damasc, transformând teritoriul Palestinei în loc de trecere şi de staţionare pentru armatele străine, îndeosebi egiptene în acest caz. Străbătând deşertul Arabiei şi urmând traseele de caravane bine cunoscute nabateenilor din Petra, Palestina reprezintă totodată ieşirea la mare pentru comerţul cu produse orientale (parfumuri, mirodenii) atât de apreciate încă din Antichitate. Prin insula Cipru, coasta palestiniană intra în legătură cu civilizaţiile mediteraneene ale cretanilor şi micenienilor, iar mai târziu cu cea a Greciei din epoca arhaică şi clasică. De-a lungul întregii sale istorii, Palestina a fost **un ţinut de trecere**, ceea ce explică de ce a fost atât de des râvnită şi disputată de diferite populaţii.

Vechea Palestină

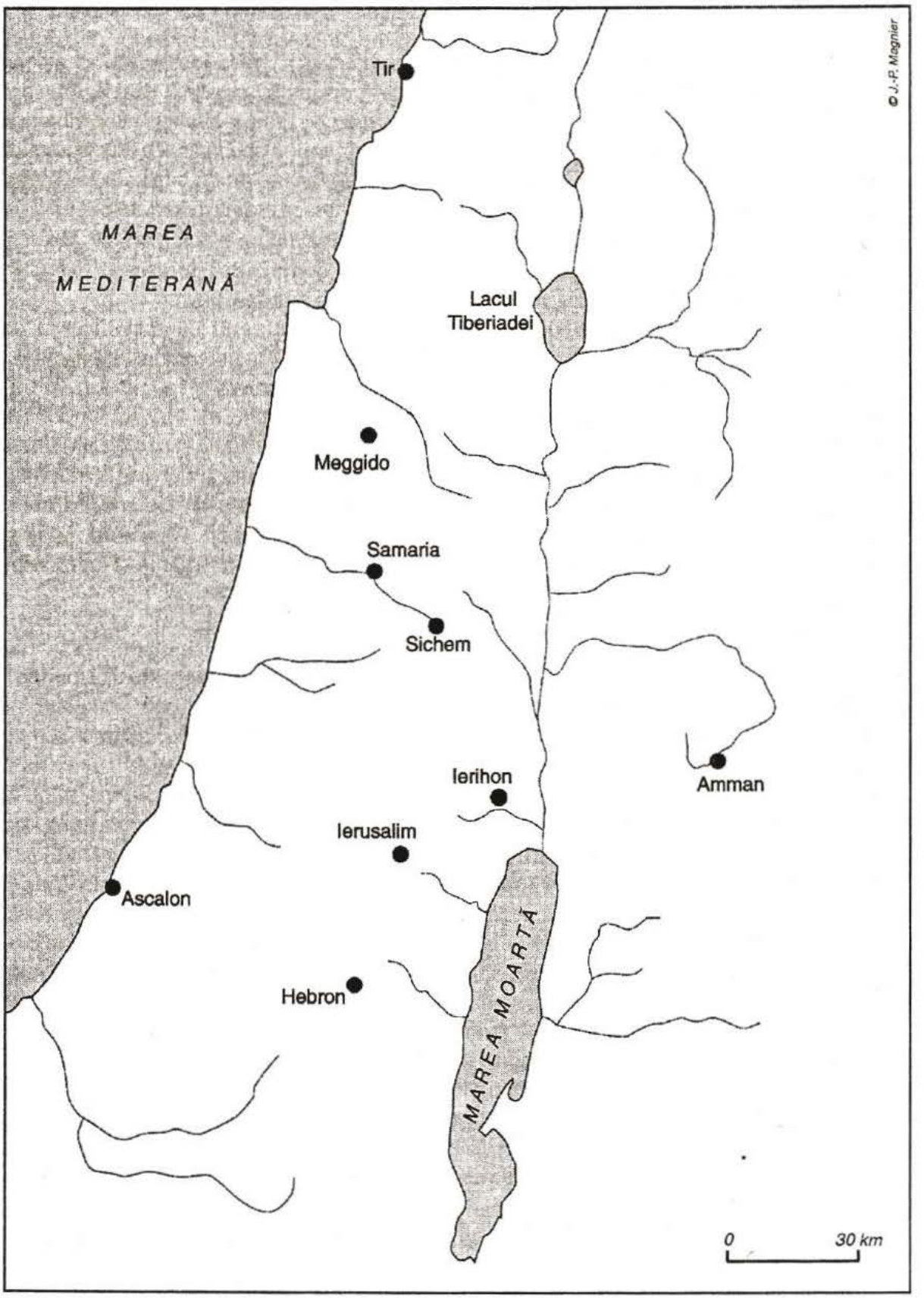

1. Istoria

Istoria acestui teritoriu îngust prins între Marea Mediterană şi valea Iordanului nu începe o dată cu venirea **evreilor**. Înainte ca Moise să-şi strămute poporul din Egipt spre regiunea Palestinei, ţinutul Canaanului era deja locuit de beduini, populaţii care trăiau pe ambele maluri ale Iordanului şi care s-au opus instalării noilor ocupanţi, cu atât mai mult cu cât aceştia nu erau nici primii şi nici ultimii. Relatate în cele dintâi cărţi ale Vechiului Testament, primele deplasări ale evreilor, începând cu Avraam, din Mesopotamia până în Egipt, sunt dificil de datat, la fel şederea în Egipt şi decizia de a pleca luată de Moise ; de regulă, această ieşire din Egipt este situată în timpul domniei lui Ramses al II-lea, în secolul al XIII-lea, fără ca istoria regatului faraonic să o fi consemnat.

După sosirea evreilor, **filistenii** invadează ţara în cursul celui de-al doilea val de „popoare ale mării" : în jurul anului 1190, Ramses al III-lea îi respinge la frontiera egipteană. Se pare că aceştia veneau din Creta după ce trecuseră prin Licia şi Caria. Stabiliţi pe coastă, în jurul Ascalonului, filistenii obţin o serie de victorii împotriva evreilor, ceea ce îi obligă pe aceştia din urmă să pună bazele unui stat eficient. Până atunci, acestei confederaţii de douăsprezece triburi îi lipsea organizarea : **judecătorii** nu erau regi şi nu exercitau conducerea decât ocazional ; legătura religioasă uneşte triburile în jurul legământului încheiat cu Iahweh. Epopeile eroice ale lui Ghedeon, Iafet şi Samson glorifică victoriile împotriva vecinilor cananeeni, moabiţi, madianiţi şi ammoniţi.

2. Regalitatea în Israel

• Aproximativ 1030-1010 : **Saul** este ales rege pentru a lupta împotriva filistenilor : această monarhie riscă să prejudicieze autonomia triburilor.
• 1010-970 : domnia lui **David**, care îşi stabileşte capitala la Ierusalim ; regatul său se întinde de la Aqaba până la nord de Damasc.
• 970-931 : domnia lui **Solomon**, care a moştenit tronul tatălui său ; el se aliază cu Egiptul căsătorindu-se cu fiica faraonului şi are relaţii comerciale îndepărtate (episodul reginei din Saba care se stabileşte în Yemen). Construieşte Templul din Ierusalim.
• 931 : **ruptura dintre regatul lui Iuda**, la sud, fidel lui Roboam, fiul lui Solomon, şi **Israel**, care grupează triburile din nord şi îşi alege ca rege pe Ieroboam. Regiunile periferice - Damasc, Ammon, Moab - îşi redobândesc independenţa. Cele două regate, Iuda şi Israel, sunt, prin urmare, state de mică importanţă, iar despărţirea lor va fi una de durată. Regatul aramean al Damascului intervine în certurile dintre ele şi pustieşte nordul Israelului cu noua capitală la Samaria. **Imperiul asirian**, care încearcă să se extindă spre Marea Mediterană, impune tribut cetăţilor feniciene fără a distruge cele două regate, Iuda şi Israelul. Între 734 şi 732, Tiglatpalasar al III-lea cucereşte Siria şi Palestina : regele Ahaz al Iudei îl cheamă în ajutor pentru a rezista în faţa ameninţărilor Israelului, al cărui teritoriu este devastat. Salmanasar al V-lea, fiul lui Tiglatpalasar al III-lea, nimiceşte Samaria în 722, iar succesorul său, Sargon al II-lea, îi deportează populaţia ; regatul Israel devine provincie asiriană.

După distrugerea Imperiului asirian şi cucerirea oraşului Ninive în 612 de către Nabopolasar, regele Babilonului, succesorul său, **Nabucodonosor al II-lea**, ocupă Ierusalimul în 597 şi îl exilează în Babilonia pe regele Iudei, familia lui şi elita populaţiei ;

rămas în Iudeea, Ieremia prezice că deportarea va fi lungă; o revoltă condusă de Sedecias duce la un nou asediu al Israelului, cucerit în 587, şi un nou val de deportări, urmat de un al treilea în 582. Regatul neobabilonian are însă o istorie scurtă: în 539, Cirus, regele perşilor, cucereşte Babilonul. Începând din 528, un edict le permite evreilor să se întoarcă în ţara lor pentru a reconstrui Templul. Diaspora era însă numeroasă şi veche, mai ales în ceea ce priveşte populaţia vechiului regat al Israelului, şi nu toţi au părăsit Mesopotamia; alţii, precum Ieremia, şi-au găsit adăpost în Egipt; unii evrei din regatul lui Iuda s-au instalat – fără îndoială, încă mai de timpuriu – în insula Elefantina (în dreptul Assuanului).

După moartea lui Cirus în 530, fiul acestuia, Cambise, întreprinde cucerirea Egiptului în 525, astfel încât timp de două secole, până la cuceririle lui Alexandru cel Mare, Iudeea este cuprinsă în cel mai întins imperiu din întregul Orient Mijlociu.

3. Originalitatea religioasă a Palestinei

Cultul lui Iahweh a fost concurat la început de cel al zeilor Baal, protectori ai agriculturii, pe care evreii i-au găsit în ţara Canaanului în momentul sedentarizării lor. Treptat, acest cult s-a îmbogăţit în urma contactelor cu religia cananeană, încorporând anumite rituri agrare. David şi Solomon au făcut din Ierusalim centrul religios care adăpostea Chivotul Legii: Dumnezeu sălăşluind în Ierusalim, jertfele îi vor fi aduse în unicul său Templu. Poporul lui Dumnezeu se poate încrede în acesta, sprijinul lui fiindu-i asigurat. Chiar şi în cele mai grele încercări ale istoriei, evreii păstrează speranţa unei atotputernicii a lui Iahweh, cel care va reface Israelul. Schisma dintre israeliţi şi iudei îi împiedică pe cei dintâi să ajungă la Templul din Ierusalim.

Profeţii se nasc din crizele prin care trece naţiunea israelită începând de la Samuel: chemaţi de Dumnezeu, ei se fac apărătorii lui Iahweh, cum se întâmplă cu Ilie sau Elisei. Amos îi apără pe săraci şi denunţă inegalităţile sociale; pentru Osea, încercările la care este supus poporul evreu au o valoare expiatoare în procesul de redresare naţională. După Isaia şi Mihea, Naum şi Ieremia sunt martori la prăbuşirea marilor imperii (căderea oraşului Ninive în 612), însă cel de-al doilea prezice căderea regatului lui Iuda. Robia babiloniană oferă prilejul unei întoarceri către sine şi al unei aprofundări religioase prin Ezechiel, care îşi cheamă compatrioţii la pocăinţă şi la convertire. Lipsiţi de Templu, care este distrus, exilaţii nu pot să-i ofere jertfe lui Iahweh şi pun accent pe fidelitatea faţă de Lege, pe rugăciune şi pe celebrarea sărbătorilor. Întoarcerea din exil şi reconstruirea Templului în epoca persană sunt însoţite de o respectare a Legii, care trebuie interpretată în duh şi adevăr.

Indicaţii bibliografice

Volumele din colecţia „Nouvelle Clio", P. GARELLI, *Le Proche-Orient asiatique, des origines aux invasions des peuples de la mer*, Paris, PUF, 1969, şi P. GARELLI, V. NIKIPROWETSKI, *Le Proche-Orient asiatique. Les Empires mésopotamiens. Israël*, Paris, PUF, 1974, sunt foarte bogate în informaţii şi referinţe bibliografice; li se va adăuga: colectiv sub conducerea lui E.-M. LAPEROUSSAZ, *La Palestine à l'époque perse*, Paris, Éditions du Cerf, 1994.

Orientul Mijlociu în secolul al XIII-lea î.Chr.

Este epoca marii confruntări dintre vastele imperii care sunt, pe de o parte, Egiptul lui Ramses al II-lea (care domneşte, probabil, între 1279 şi 1231) şi, pe de altă parte, statul hitit fondat în Anatolia, în jurul capitalei Hattuşaş, dar extinzându-se în Siria de nord şi pe cursul mijlociu al Eufratului. Bătălia de la Quadesh (aproximativ 1274), imortalizată de artiştii lui Ramses al II-lea pe zidurile templelor sale (de exemplu, pe peretele de nord al portalului ce înzestrează templul de la Luxor), marchează punctul culminant al confruntării dintre cele două puteri care domină Orientul Mijlociu la momentul respectiv.

1. Imperiile

Hitiţii nu intră în istorie decât în secolul trecut, când Champollion publică tratatul descoperit de el la Karnak şi semnat de Ramses al II-lea ca „Mare Prinţ de Kheta" în anul 21 al domniei sale; mai târziu, analele regilor Asiriei relatează conflictele acestora cu regate numite „Hatti"; în continuare, arheologii descoperă hieroglife diferite de cele din Egipt în apropiere de Boğazköy, la 150 km est de Ankara. Săpăturile întreprinse în 1905 în zona acestei aşezări scot la iveală impunătoarele ruine ale oraşului Hattuşaş, noi descoperiri de tăbliţe cu scriere cuneiformă completând informaţiile pe care le deţinem asupra acestei puteri din mileniul II, care va dispărea complet în secolul al VIII-lea sub loviturile învingătorilor sirieni.

În jurul anului 1590, Hattuşaş devine capitală sub domnia lui Hattuşil I; succesorul acestuia, Mursili I, împinge cuceririle până la porţile Babilonului, pe care îl ocupă pe la 1531. După aceasta, timp de un secol şi jumătate, istoria hitiţiilor este puţin cunoscută: suveranii lor trebuie să se războiască cu un vecin puternic, Regatul hurit **Mitanni** întemeiat în nordul Mesopotamiei. În secolul al XV-lea, Tutmes al III-lea luptă şi el împotriva acestui regat în Siria de nord. Urcarea pe tron în jurul lui 1380 a regelui hitit Suppiluliuma înseamnă începutul unui Imperiu hitit puternic, care nimiceşte Regatul Mitanni. Această nimicire este uşurată de faptul că Amenofis al IV-lea (Akhenaton) este preocupat de reforma sa religioasă din Egipt, regele hitit punând stăpânire pe toată Siria de nord. După moartea lui, schimburile între micenienii stabiliţi în Anatolia occidentală şi Regatul hitit se intensifică.

Statul Mitanni, dezvoltat în jurul capitalei Washukanni, încă nelocalizată, nu este cunoscut decât din documentele hitite şi din corespondenţa descoperită la Tell el-Amarna. El regrupează o serie de principate vasale, între care şi Asiria. Dar, prins între egiptenii prezenţi în Siria, Regatul hitit şi o Asirie a cărei independenţă devine realitate, Mitanni este mai întâi împărţit între hitiţi şi asirieni, după care, spre 1300, se înscrie în sfera de influenţă a Regatului asirian.

2. Rivalitatea dintre hitiţi şi egipteni

Regele hitit Muwatalli îşi părăseşte capitala de la Hattuşaş, jefuită de muntenii veniţi dinspre Pont, şi trebuie să facă faţă întoarcerii egiptenilor în Siria de nord o dată cu instaurarea celei de-a XIX-a dinastii prin venirea la tron a lui Seti I. Singurele surse care aduc informaţii despre bătălia de la Quadesh sunt cele egiptene. Basoreliefurile egiptene

Orientul mijlociu în secolul al XIII-lea

dau impresia unei victorii strălucite a lui Ramses al II-lea. Realitatea ar putea fi însă mult diferită: izolat, faraonul pare să se fi avântat spre a face măcel în rândul carelor hitite; întăririle sosite în grabă l-au scăpat de la o capturare sigură şi au dus la masacrarea celor ocupaţi cu jaful, fără ca armata hitiţilor să fie însă slăbită. Retragerea armatei egiptene este înfăţişată ca o întoarcere triumfală, însă ea are loc fără ca prezenţa hitită în Siria să fi fost diminuată. Relatările egiptene subliniază forţa adversarului: „Aşadar, mârşavul hitit sosise, după ce strânsese în jurul lui toate ţările până la mare: toată ţara hitită sosise, şi la fel Naharina, Arzawa şi dardanii, ţinutul Keşkeş, cei din Masa şi din Pidasa, ţinutul Iruna, Karkisa, Lukka, Kizzuwatna, Karkemis, Ugarit, Kedy, întregul ţinut Nuges, Muchanet şi Kadeş (...). Acopereau munţii şi văile precum un nor de lăcuste. Hititul risipise banii ţării până la ultimul şi se despuiase de toate bunurile, dăruindu-le celorlalte ţări spre a-l însoţi la război".

Hattuşil al III-lea (aproximativ 1275-aproximativ 1250) readuce capitala la Hattuşaş şi încheie pace cu puternicii săi vecini: cu Asiria printr-o scrisoare care încearcă să pună la punct relaţiile pe cursul mijlociu al Eufratului, iar cu Babilonul prin negocieri, pentru a se pune la adăpost de pericolul asirian care persista. **Tratatul egipto-hitit**, încheiat în anul 21 al domniei lui Ramses al II-lea, există în două versiuni (la Karnak şi la Boğazköy) care, în esenţă, coincid: este primul document din istoria dreptului internaţional. El stabileşte o pace durabilă, fără a menţiona clauze teritoriale, probabil puse la punct pe o altă tăbliţă; tratatul cuprinde un angajament reciproc de neagresiune şi unul de ajutorare împotriva atacurilor unor terţi, prevede dispoziţii de extrădare pentru oponenţii politici şi este însoţit de uniuni matrimoniale între cele două familii domnitoare: Ramses al II-lea ia în căsătorie, succesiv, două prinţese hitite şi iese în întâmpinarea celei dintâi până la Damasc, unde cele două armate fraternizează. O corespondenţă se stabileşte între cei doi suverani, dar şi între Ramses al II-lea şi soţia lui Hattuşil, regina Puduhepa, al cărei rol politic nu este deloc neglijabil. Prinţul moştenitor hitit merge în vizită în Egipt, urmat poate chiar de către tatăl său. Relaţiile amicale dintre cele două mari regate continuă timp îndelungat sub următoarele domnii; graniţa dintre ele se situează în apropierea liniei Damasc-Biblos, Egiptul păstrându-şi garnizoanele din Siro-Palestina.

3. Prăbuşirea Imperiului hitit

Regele Suppiluliuma al II-lea a fost ultimul suveran al Imperiului hitit, căruia nimic nu lăsa să i se întrevadă căderea. Capitala Hattuşaş a fost în întregime distrusă prin foc, fapt care a dus la dispariţia structurilor politice, administrative şi religioase ale imperiului, fără a se putea determina cu precizie autorii catastrofei: în jurul lui 1190, Ramses al III-lea trebuie să fi luptat împotriva primelor năvăliri ale „popoarelor mării", venite de pe coastele meridionale ale Anatoliei şi de pe cele ale Siriei, însă este dificil să li se atribuie acestora distrugerea centrului Imperiului hitit. Trebuie atunci să-i facem răspunzători pe muntenii din Pont sau pe frigienii veniţi din Peninsula Balcanică la începutul secolului al XII-lea? Ei sunt cei pe care îi găsim stabiliţi mai târziu în spaţiul Imperiului hitit şi tot ei apar ca aliaţi ai troienilor în *Iliada*. Ultimele documente cu scriere cuneiformă datează din 1187. Prezenţa frigiană este atestată chiar pe amplasamentul oraşului Hattuşaş. Această distrugere completă şi imprevizibilă a unui imperiu care a tratat de la egal la egal cu faraonul Ramses al II-lea reprezintă o schimbare considerabilă în geografia politică a Orientului Mijlociu.

Mărimea fortificaţiilor ciclopice de la Hattuşaş, dimensiunile porţilor, însăşi întinderea oraşului ne permit chiar şi astăzi să apreciem puterea Imperiului hitit: Micene apare doar ca o mică localitate în comparaţie cu acest imens oraş pe care grosimea zidurilor de apărare pare să-l facă absolut inexpugnabil. Şi totuşi, această putere s-a năruit dintr-o dată la începutul secolului al XII-lea. În interiorul palatelor, ale căror suprastructuri din lemn şi argilă au dispărut, arheologia le recunoaşte hitiţilor două inovaţii în materie de arhitectură: intrarea principală a palatelor, permiţând accesul în curte, era un portal monumental surmontat de un fel de loggia (acest ansamblu de propilee a fost adoptat de către asirieni); în palat exista o mare sală al cărei plafon era susţinut de şiruri paralele de stâlpi, asemănătoare mai târziu cu sălile de audienţă ale regilor persani.

În aceeaşi perioadă, Egiptul lui Ramses al III-lea înfruntă cu succes atacurile „popoarelor mării", cum vedem povestindu-se pe zidurile templului său funerar de la Medinet Habu; desigur, bătălia navală este reprezentată printre alte scene înfăţişând bătălii fictive împotriva hitiţilor, sirienilor şi nubienilor, copiate de pe zidurile Ramaseumului aflat în vecinătate. Sub domnia lui Mineptah, un prim atac al acestor popoare îi surprinsese deja pe egiptenii puţin obişnuiţi cu atacuri maritime în deltă; faraonul îi respinge pe atacatori, care au 6.000 de morţi şi pierd 9.000 de prizonieri, ceea ce înseamnă un atac deloc neglijabil. Douăzeci de ani mai târziu, în timpul domniei lui Ramses al III-lea, aceiaşi invadatori reapar în forţă, fără a clinti însă din loc regatul egiptean.

În Siria de nord, câteva principate joacă un rol important între mijlocul secolului al XIV-lea şi cel al secolului al XIII-lea: Regatul **Amurru**, constituit pe seama teritoriilor controlate de Regatul egiptean la sud de Ugarit şi la nord de Fenicia, este cucerit de către Suppiluliuma şi înglobat în Imperiul hitit. Pe durata acestui secol, **Ugarit** îşi trăieşte vârsta de aur: săpături sistematice au permis ca acest oraş să fie cunoscut mai bine decât toate cele care îl înconjoară. Aşezat pe coasta Mediteranei, în apropiere de Cipru, el face comerţ cu Egiptul şi cu Creta în timp ce caravanele sale ajung până în Alep şi Babilon. Regatul Ugarit este plasat rând pe rând sub tutela statului Mitanni, apoi a Egiptului, după care intră în sfera de influenţă a hitiţilor, plătindu-i tribut lui Suppiluliuma. În jurul anului 1200, oraşul dispare complet, după cât se pare în urma unui raid al „popoarelor mării".

Spre sfârşitul secolului al XIII-lea, o nouă situaţie se instaurează în Orientul Mijlociu o dată cu dispariţia Imperiului hitit, după cea a statului Mitanni, şi ascensiunea regatului asirian, care se găseşte singur în faţa Imperiului egiptean pentru a-şi disputa controlul asupra coastei mediteraneene a Siriei de nord.

Indicaţii bibliografice

Fără a relua titlurile citate anterior, vom aminti în special: sub conducerea lui PIERRE LÉVÊQUE, *Les Premières Civilisations*, vol. I, *Des despotismes orientaux à la cité grecque*, Paris, PUF, 1987; O.R. GURNEY, *The Hittites*, nouă ediţie revăzută, Harmondsworth, 1981; K. BITTEL, *Les Hittites*, Gallimard, col. „L'Univers des formes", Paris, 1976.

Imperiul asirian în secolul al VII-lea î.Chr.

La această dată, Imperiul asirian se află mai aproape de căderea decât de ascensiunea sa; cu toate acestea, perioada rămâne cea mai strălucitoare a istoriei şi faimei lui, căci teritoriul său se întinde din Golful Persic până pe Valea Nilului, acoperind astfel întreaga Semilună fertilă. Acest popor semitic s-a stabilit pe cursul superior al Tigrului, în regiunea Mosul (în imediata vecinătate a anticului Ninive), în timp ce Mesopotamia Inferioară era marcată de prezenţa sumerienilor şi a akkadienilor, înainte de ascensiunea Babilonului. Relieful muntos al platourilor înalte sprijinite la nord şi la est pe munţii Armeniei şi ai Iranului este favorabil mai curând creşterii animalelor în sistemul transhumanţei şi, pe alocuri, nomadismului decât unei agriculturi sedentare. Războinici de temut, asirienii au controlat vaste teritorii pe care le-au jefuit şi ale căror populaţii le-au masacrat sau deportat; arta asiriană atestă acest gust pentru război şi pentru scenele de vânătoare.

1. Începuturile istoriei asiriene

Oraşul Assur există încă din mileniul III, purtând, în acea perioadă, însemnele civilizaţiei sumeriene. La începutul mileniului II, el organizează schimburi cu regiunea nordică a munţilor Zagros, Kurdistanul şi Anatolia. Începând din secolul al XVI-lea, dinastia regelui Adasi se instalează la putere şi o păstrează timp de aproape o mie de ani, până în 612: Assur este ameninţat de suveranii kassiţi ai Babilonului şi de statul Mitanni. După supunerea acestuia din urmă de către hitiţi, Assur devine un regat puternic, în epoca lui Adad-nirari I (1307-1275), când îşi extinde teritoriul în detrimentul statului Mitanni, şi a lui Salmanasar I (1274-1245) care îşi construieşte o nouă capitală la Nimrud şi reuneşte toată Mesopotamia Superioară, în ciuda alianţei încheiate între hitiţi şi egipteni în timpul lui Ramses al II-lea; regele Tukulli-ninurta I (1244-1208) ocupă Babilonul şi cucereşte întregul teritoriu până la Eufrat. Moartea lui violentă marchează **sfârşitul primului Imperiu asirian** şi refacerea Regatului kassit în Babilon.

Pe durata celor trei secole următoare (secolele XII-X), Asiria trebuie să suporte presiunea exercitată de către unele popoare noi: frigienii, la vest, care au determinat probabil dispariţia imperiului sau, cel puţin, i-au luat locul, şi arameenii veniţi dinspre sud-vest, din Siria de nord şi care pustiesc satele Asiriei; doar oraşele scapă de aceşti jefuitori de temut. **Al doilea Imperiu asirian** se formează începând cu secolul al IX-lea. Adad-nirari al II-lea (911-891) este cel care începe recuceririle, luptând mai ales împotriva arameenilor, supune teritoriile de pe Tigrul Superior şi împinge graniţa până pe lacul Van. Assurnasirpal al II-lea (883-859) a lăsat numeroase inscripţii care îi preamăresc victoriile, deşi domnia lui a fost de fapt una plină de cruzime, aşa cum o dovedesc basoreliefurile reprezentând cercuri de oameni traşi în ţeapă şi piramide de capete înălţate la porţile oraşelor învinse. O expediţie conduce chiar supunerea oraşelor feniciene de la Tir până la Biblos. Salmanasar al III-lea (858-824) urmează aceeaşi direcţie ca şi tatăl său, extinzându-se înspre regiunile mediteraneene, însă eşuează în 853 în faţa unei coaliţii a statelor siro-palestiniene, în bătălia de la Qarqar, pe Oronte; mai târziu, în ciuda unor încercări repetate, regele asirian nu reuşeşte să pună stăpânire pe Damasc. După moartea lui, Asiria este slăbită de o revoltă a nobililor şi de expansiunea puterii

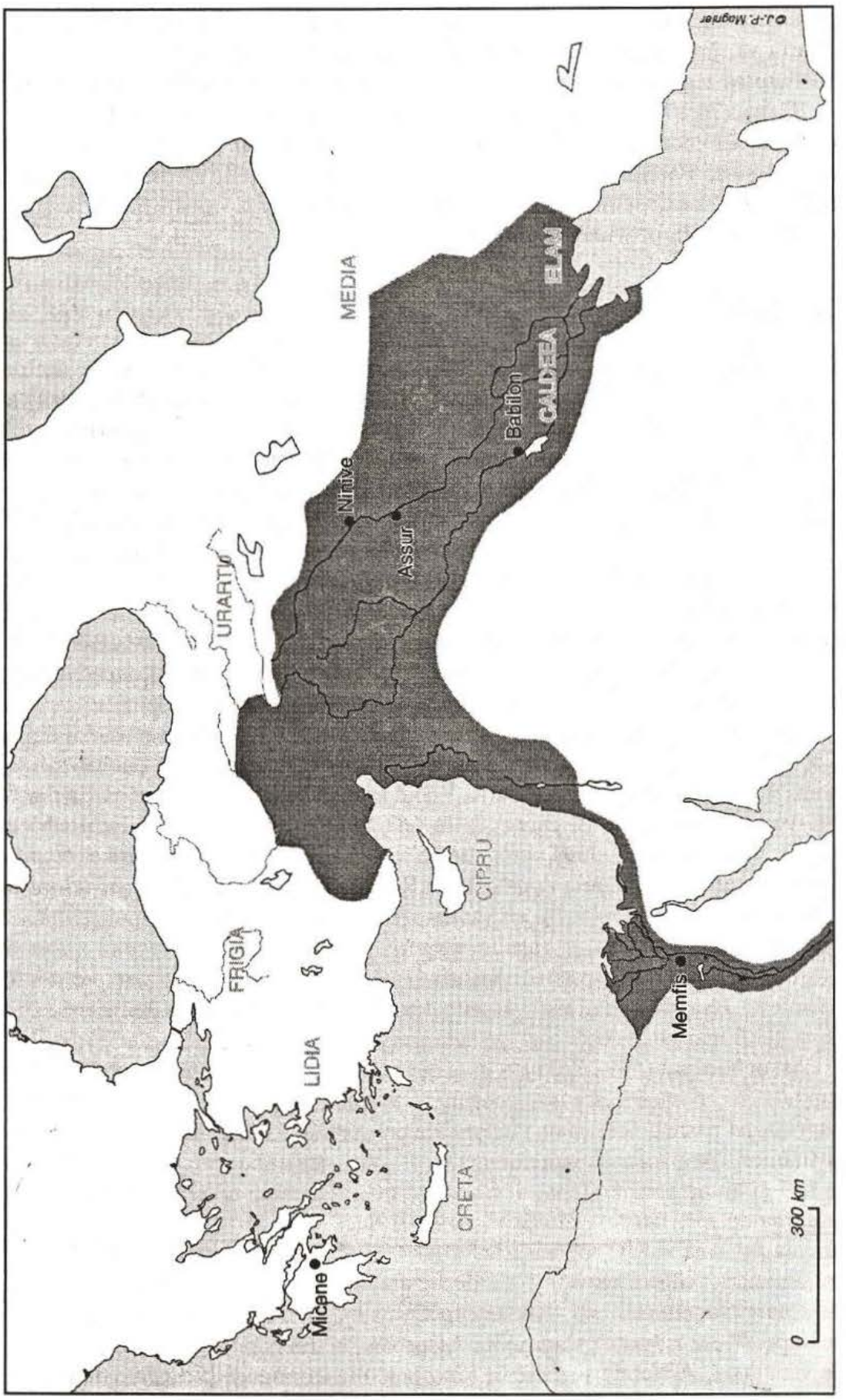

Imperiul asirian în secolul al VII-lea î.Chr.

militare a regatului Urartu, aflat în nordul Asiriei, între lacul Van şi Araxe. Până în 743, Urartu va rămâne cea mai importantă forţă din Orientul Mijlociu.

Puterea regală nu-şi redobândeşte întâietatea în Asiria decât o dată cu Tiglatpalasar al III-lea (746-727), care reface imperiul după o lungă perioadă de eclipsă a puterii asiriene. El cucereşte rând pe rând Babilonia, Damascul şi Palestina, devenind rege al Asiriei şi al Babiloniei şi preluând controlul asupra tuturor ţinuturilor din Semiluna fertilă. Fiul său, Salmanasar al V-lea (727-722), ocupă oraşul Samaria şi transformă regatul Israel în provincie asiriană.

2. Apogeul Asiriei

Domnia lui **Sargon al II-lea** (722-705) corespunde dominaţiei unuia dintre cei mai puternici conducători din istoria Orientului Apropiat: este perioada de apogeu al Asiriei. În pofida unei revolte în Babilon, Sargon al II-lea poartă război împotriva regelui Midas al Frigiei, pustieşte regatul Urartu, ocupă Ciprul, după care, în 709, recucereşte Babilonul. El întemeiază oraşul regal de la Khorsabad şi moare fără să fi putut anihila puterea Egiptului, permanent dispus să îi susţină pe adversarii suveranului asirian. Fiul lui, Senaherib, domneşte între 705 şi 681; imediat după moartea tatălui său, acesta trebuie să facă faţă unei noi revolte în Babilonia: oraşul este recucerit, templele sunt dărâmate din temelii, iar Eufratul este abătut de la cursul firesc, astfel încât apele lui să treacă peste ruine. Senaherib asediază şi Ierusalimul, salvat, potrivit Bibliei, de îngerul morţii – probabil o epidemie de ciumă. Capitala, Ninive, situată în imediata apropiere a actualului oraş Mosul, beneficiază de mari lucrări de înfrumuseţare.

Un nou război civil zguduie Asiria după asasinarea regelui de către doi dintre fiii săi. Cel care învinge este **Assarhaddon** (681-669). El îi opreşte pe cimerienii şi pe sciţii nomazi care atacau Asiria din nord. Vrând să termine mai ales cu agitaţia din flancul de sud-vest al imperiului, el cucereşte în 667 Sidonul, apoi atacă Egiptul: Memfis cade în 671, dar se răscoală după numai un an, iar regele asirian moare fără să fi putut supune Egiptul, numit în cea de-a doua carte a Regilor (18, 21) de către trimisul lui Seneharib la Ezechia, regele Iudei, „trestia (aceea) frântă care înţeapă şi străpunge mâna oricui se sprijină pe ea". Împărţirea vastului imperiu între cei doi fii ai regelui a fost o mişcare greşită: cel mai mic dintre ei, Assurbanipal, primeşte cea mai mare parte a moştenirii părinteşti, lăsându-i celui mai vârstnic doar Babilonia, peste care domneşte sub suzeranitatea celui mai tânăr, care e şi cel mai puternic.

Assurbanipal (669-626) este în primul rând un învăţat care îşi conduce imperiul din capitala sa, Ninive; aceasta poseda la vremea respectivă o bibliotecă remarcabilă, cuprinzând peste cinci mii de tăbliţe care conservau texte religioase şi literare din Sumer şi Babilon. Armata este încredinţată unor mari generali, care ocupă din nou Memfisul în 667 şi ajung până la Teba, devastată în 663. Trădarea regelui din Babilon, fratele lui Assurbanipal, aliat cu elamiţii şi sirienii, duce la o serie de expediţii întreprinse de armata asiriană în Mesopotamia Inferioară: Babilonul este cucerit în 648, iar suveranul se sinucide; câteva expediţii de pedepsire duc la jefuirea oraşului Susa (646) şi la deportarea locuitorilor săi. Aceste expediţii sunt frecvent reprezentate pe basoreliefurile ce împodobesc zidurile palatului lui Assurbanipal din Ninive, alături de numeroase scene de vânătoare. Astfel de succese în Mesopotamia Inferioară şi dincolo de munţii Zagros,

spre est, erau vitale pentru Imperiul asirian, iar pierderea Egiptului, eliberat încă din 653 de către Psammetic I, nu provoacă o reducere simţitoare a puterii lui Assurbanipal.

3. Prăbuşirea Imperiului asirian

Căderea atât de rapidă a imperiului, imediat după domnia celui mai strălucit suveran al său, a uimit întotdeauna. Totuşi trebuie să avem în vedere permanentele războaie civile şi incursiuni străine în perioada care se întinde de la sfârşitul domniei lui Assurbanipal – după toate aparenţele în 626 – până la căderea capitalei Ninive în 612. Succesorul nefiind hotărât înainte de moartea regelui, între fiii lui se nasc rivalităţi de care profită un caldeean, **Nabopolasar**, care izbuteşte să fie recunoscut rege al Babiloniei independente încă din 626. Tronul Asiriei ajunge în mâinile unui general, Sin-şar-işkun (aproximativ 619-612). Acesta este atacat simultan de babilonieni şi de un popor de curând intrat în istoria acestei regiuni, mezii, stabiliţi pe podişurile Iranului. Psammetic, convins că Asiria este un vecin mai puţin periculos decât ar putea deveni babilonienii sau mezii, încearcă să-i vină în ajutor suveranului din Ninive. Regele asirian pierde Siria şi Palestina. În 614, regele med Cyaxares coboară spre valea Tigrului şi reuşeşte să pună stăpânire pe Assur. Aliat cu Nabopolasar, el reia ofensiva în 612 şi pradă capitala asiriană, Ninive. Ultimul suveran asirian, Assur-uballit al III-lea, organizează rezistenţa la Harran, însă, în 610, Nabopolasar îl obligă să se refugieze la vest de Eufrat, în ciuda faptului că este sprijinit de o armată egipteană. Suveranul asirian dispare din cronicile babiloniene: din acest moment, statul babilonian se întinde asupra întregii Mesopotamii, în vreme ce Egiptul lui Nechao preia controlul Palestinei şi al oraşelor feniciene până la malurile Eufratului. Această dispariţie atât de brutală a Imperiului asirian se explică şi prin istovirea unui stat îndreptat în permanenţă spre acţiuni militare; fără îndoială, au contribuit la grăbirea declinului intervenţia mezilor şi hărţuirea de către călăreţii cimerieni şi sciţi.

Orientul Apropiat a scăpat dintr-o dată de un imperiu ce se voia universal şi se impusese prin teroare. Pentru o scurtă perioadă, puterea îi revine Regatului neobabilonian al lui Nabopolasar, apoi al lui Nabucodonosor (604-562), după care mezii ies în prim-plan şi distrug acest regat efemer. Abia o dată cu apariţia lui Cirus, în 539, şi instaurarea dinastiei ahemenide această regiune cunoaşte o relativă stabilitate în cadrul vastului Imperiu persan care se va întinde din Egipt până pe ţărmurile Indului. Ca şi regele asirian, suveranul ahemenid îşi face o datorie din a spori la nesfârşit întinderea regatului său; în cazul asirienilor, regatul constituia domeniul zeului Assur, datoria de a lărgi graniţele fiindu-i impusă noului rege chiar de la urcarea pe tron. Această obligaţie explică permanenta politică de cucerire şi voinţa de a domina ce caracterizează relaţiile externe ale Asiriei de-a lungul întregii ei istorii şi în special în timpul secolului al VII-lea, cel mai strălucit din existenţa acestui stat.

Indicaţii bibliografice

P. GARELLI, V. NIKIPROWETZKY, *Le Proche-Orient asiatique. Les Empires mésopotamiens. Israël*, PUF, col. „Nouvelle Clio", Paris, 1974; A. PARROT, *Assur*, Gallimard, col. „L'Univers des formes", Paris, 1969; FARAJ BASMACHI, *Treasures of the Iraq Museum*, Bagdad, 1975; G. CARDASCIA, *Les Lois assyriennes*, Paris, 1969.

Fenicienii şi Cartagina

De pe coasta răsăriteană a Mediteranei, prin Cipru, până la ţărmul tunisian, fenicienii par să fie prezenţi pe tot cuprinsul Mării Mediterane, până la Coloanele lui Hercule (strâmtoarea Gibraltar) şi la Pithecusa, în largul coloniei Cumae, precedând şi concurând puternic colonizarea grecească.

Chiar dacă trec drept inventatorii alfabetului, fenicienii sunt cunoscuţi mai curând din **izvoarele** literare greceşti şi latine decât din propria lor literatură. În funcţie de operaţiunile militare, ei apar, de asemenea, în cronicile cu scriere cuneiformă ale suveranilor asirieni, babilonieni sau perşi atunci când se evocă cucerirea uneia sau alteia dintre cetăţile Feniciei. Vechiul Testament pomeneşte adesea ritualurile feniciene în cinstea lui Baal şi a lui Astarte. Egiptul intervine şi el frecvent în Palestina şi în Fenicia, multe dintre relatări subliniind prezenţa egiptenilor dincolo de istmul Suez. Inscripţiile feniciene sunt puţin numeroase (în jur de numai 250, faţă de şase sau şapte mii de inscripţii cartagineze) şi foarte adesea extrem de scurte. Cercetările arheologice furnizează noi documente, însă descifrarea lor se dovedeşte adeseori dificilă.

1. Istoria Feniciei

Termenii de fenicieni şi Fenicia sunt rar folosiţi în Antichitate, preferându-se evocarea cetăţilor **Tir, Sidon** şi **Biblos**. Etnicul *Phoinikeia* apare pe o tăbliţă din Cnossos, însă nu se poate garanta că desemnează o femeie feniciană prezentă în acel oraş; în sfera industriei textile, cuvântul poate desemna pur şi simplu vopseaua purpurie extrasă dintr-o scoică, murexul. Toate aceste cetăţi aveau în comun o civilizaţie bazată pe aceeaşi limbă şi aceeaşi religie, fără a alcătui însă niciodată un stat unificat. Ele apar încă din mileniul III ca **cetăţi-state** şi fac comerţ cu Egiptul (indiferent dacă este vorba de Tir, Sidon, Biblos sau Ugarit). Aceste cetăţi trec sub controlul egiptenilor înainte de mijlocul celui de-al II-lea mileniu, însă numai după năvălirea „popoarelor mării", care distrug cetăţile şi pun capăt ocupaţiei egiptene în jurul anului 1200, începe cu adevărat istoria Feniciei şi apare o civilizaţie feniciană diferită de cea a vecinilor ei. Ca şi în Grecia, perioada imediat următoare poate primi denumirea de „veacuri întunecate", dar, începând chiar de atunci, fenicienii devin cunoscuţi prin expediţiile lor maritime spre Cipru şi bazinul occidental al Mediteranei, ca şi prin punerea la punct a unui mod de scriere original bazat pe un **alfabet**, deci a unei limbi în care fiecare sunet este notat printr-o literă, spre deosebire de scrierile silabice. La trecerea dintre mileniul al II-lea şi mileniul I apar cele mai vechi documente feniciene scrise, provenind din Biblos: alfabetul utilizat este pur consonantic (vocalele nu sunt notate) şi conţine 22 de litere. În secolul al VIII-lea, înainte de 750, grecii preiau alfabetul de la fenicieni, introducând însă şi vocale.

2. Expansiunea

Marea epocă a **expansiunii feniciene** în întregul bazin meridional şi occidental al Mediteranei cuprinde perioada dintre secolele al XI-lea şi al VIII-lea; istoria ei se prelungeşte apoi în cadrul marilor imperii (Asiria, Egipt, Babilonia, Persia) până la

Fenicia antică

Prezenţa punilor în bazinul occidental al Mediteranei

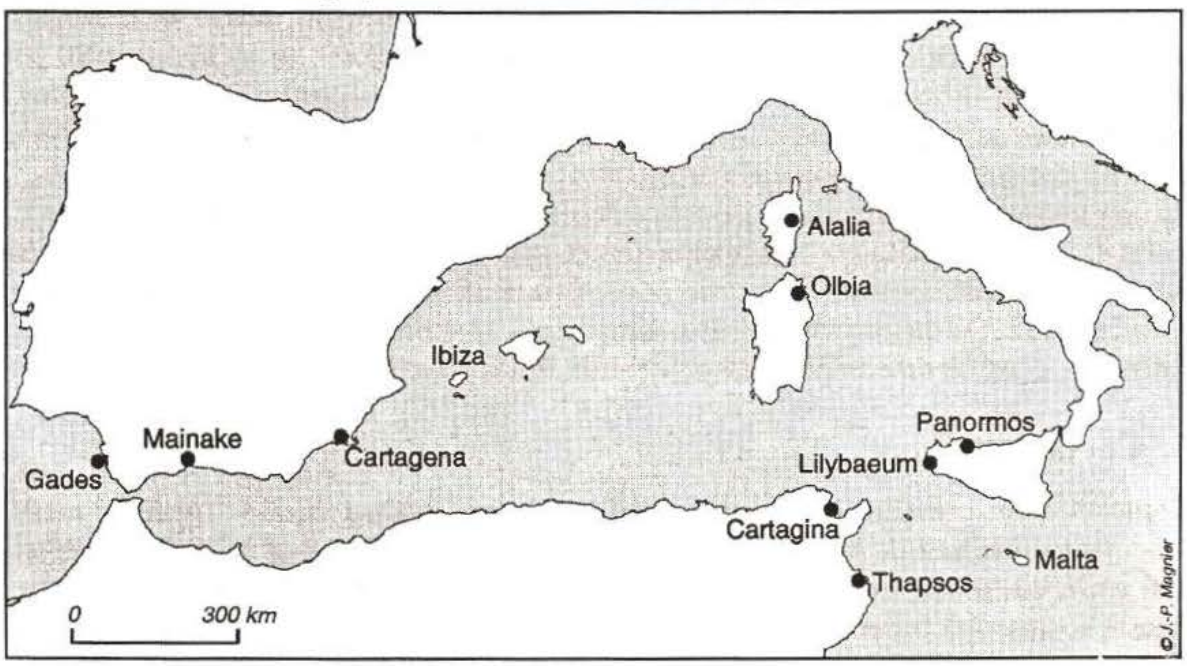

cucerirea de către Alexandru cel Mare, marcată de asediul Tirului în 332. În secolele al VII-lea şi al VI-lea, produsele comerţului grec ajung în număr foarte mare în cetăţile feniciene: eubeenii se instalează la **Al-Mina** în nordul Feniciei, la gurile fluviului Oronte, iar cipriotii par să fie intermediarii lor cei mai zeloşi. După cucerirea ţării lor de către Cirus, întemeietorul Imperiului persan, fenicienii sunt marinarii cei mai activi ai Imperiului ahemenid, participând la războaiele medice în flota lui Darius, apoi în cea a lui Xerxes. Porturile lor se găsesc mai aproape de centrele Mesopotamiei decât îndepărtata Ionie, legată de Susa prin drumul regal care străbate întreaga Anatolie.

În afară de ţărmul libanez de astăzi, fenicienii s-au stabilit foarte de timpuriu în insula Cipru, aflată la mai puţin de o sută de kilometri de centrele feniciene. Cea mai veche ceramică feniciană descoperită în Cipru datează din secolul al IX-lea; se pare că Kition (actualul oraş Larnaca) ar fi fost întemeiat chiar mai devreme de către Belos, regele Sidonului; la începutul domniei sale, regele Tirului, Hiram I (969-935), contemporan cu Solomon, ar fi fost nevoit să reprime o răscoală a locuitorilor din Kition, care trebuie să fi aparţinut deja teritoriilor controlate de către Tir. Săpături recente au permis descoperirea la Kition a templului lui Astarte, în timp ce un alt sector îi era consacrat lui Milqart, marele zeu al Tirului. Bogăţia minelor de cupru ale insulei avea să-i atragă pe fenicieni; cum, începând cu secolul al VIII-lea, ele sunt exploatate în folosul Imperiului asirian, numele regilor unor oraşe cipriote apar în inscripţiile cu litere cuneiforme de la Khorsabad şi Ninive din timpul domniei lui Sargon al II-lea, Assarhaddon şi Assurbanipal, ca aflaţi sub tutela Asiriei.

Prezenţa feniciană sau importul de produse specifice Orientului este foarte marcată în **Creta** şi în **Marea Egee**. În Eubeea, la jumătatea drumului dintre Chalcis şi Eretria, Lefkandi a furnizat produse de olărit feniciene datând din cea de-a doua jumătate a secolului al X-lea şi bijuterii de aur asemănătoare cu cele fabricate de aurarii fenicieni; importanţa acestor descoperiri ne permite să ne imaginăm o prezenţă frecventă a negustorilor orientali, cu mult înaintea eubeenilor, în aşezarea comercială de la Al-Mina. Împreună, fenicienii şi eubeenii se îndreaptă către Pithecusa, aflată în insula Ischia, faţă în faţă cu oraşul Cumae din Campania.

Fenicienii au început foarte devreme **explorarea** întregului bazin mediteranean, plecând din propriile lor cetăţi portuare şi din oraşele cipriote; ei au ajuns astfel până în strâmtoarea Gibraltar (1110: data legendară a întemeierii oraşului Gades – Cadiz – în Andaluzia de astăzi), urmând probabil o rută maritimă sudică, de-a lungul coastei Libiei, care i-a condus în Sicilia occidentală (1101: data legendară a înfiinţării Uticei) şi în Spania meridională. O rută mai nordică le permitea, plecând din Cipru, să ajungă în Creta şi în regiunea Maltei înainte de a ajunge în bazinul occidental al Mediteranei. Aici fundaţiile realizate pornind direct de la o cetate feniciană sînt greu de deosebit de cele construite de Cartagina. Acest mare oraş preia rapid întreaga prezenţă feniciană în Occident, ceea ce face imposibilă deosebirea fundaţiilor feniciene de cele punice.

3. Cartagina

Conform datei tradiţionale, această cetate ar fi fost fondată în 814; primele atestări arheologice datează de la sfârşitul secolului al VIII-lea: *tophet*-ul lui Salammbô, cele mai vechi morminte, ceramică eubeeană descoperită pe amplasamentul oraşului arhaic. Acesta se dezvoltă în secolul al VII-lea; totodată, sunt întemeiate noi colonii: la Ibiza,

în Insulele Baleare, de către cartaginezi sau fenicieni (?), iar în Mogador, pe coasta marocană a Oceanului Atlantic, probabil de către fenicienii din Gades. Grecii fondează oraşul Cirene, iar fenicienii se instalează la Leptis Magna. Dacă, în jurul anilor 600, foceenii se stabilesc în Massalia (Marsilia), punii îşi dezvoltă coloniile în Sardinia şi în vestul Siciliei. Aliaţi cu etruscii, cartaginezii îi alungă pe greci din Corsica după ce îi învinge în 535 la **Alalia** (Aleria). Se consideră că primul tratat dintre Roma şi Cartagina datează din 509. Rivalitatea dintre cartaginezi şi greci continuă, chiar şi în timpul celui de-al doilea război medic, cu **bătălia de la Himera**, câştigată de Gelon din Siracuza în 480. Cu toate acestea, grecii nu vor reuşi niciodată să-i înlăture pe cartaginezi din Sicilia.

De multă vreme, Cartagina este ţinta unui oprobriu general, nu numai ca adversar de temut al Romei în timpul războaielor punice din secolele III-II, dar mai cu seamă după ce Gustave Flaubert a pictat în *Salammbô* un tablou terifiant al sacrificiilor de copii ce aveau loc în ***tophet*-ul Cartaginei**; în această arie de depozitare a urnelor funerare au fost găsite foarte multe astfel de vase, al căror număr este evaluat la 20.000, depuse între anii 100 şi 200 î.Chr., cele mai vechi datând însă din secolul al VIII-lea. Rezultatele cercetărilor nu i-au condus pe arheologi la o interpretare comună: unii văd aici dovada unei practicări sistematice a sacrificiilor de copii; alţii, dintre care în special autorii lucrării *L'Univers phénicien*, recunosc existenţa sacrificiilor umane în circumstanţe excepţionale, însă privesc aceste spaţii ca pe nişte cimitire de copii născuţi morţi sau decedaţi prematur, deci care nu au fost integraţi în comunitate, fiind marginalizaţi în concluzie prin mormântul în care au fost depuşi.

Bogăţia Cartaginei s-a datorat activităţii sale maritime. *Periplul lui Hannon* relatează călătoria întreprinsă de-a lungul coastelor Africii, poate chiar până la capătul Golfului Guineea, cu siguranţă înainte de secolul al IV-lea î.Chr., fără a se putea susţine autenticitatea ei dincolo de gura râului Lixus (astăzi uedul Loukkos). Începând din secolul al VI-lea, Cartagina şi-a exercitat influenţa în întregul bazin occidental al Mediteranei, fiind capabilă, la sfârşitul secolului al III-lea, în timpul celui de-al doilea război punic, să facă Roma să tremure în faţa atacurilor lui Hannibal. Acesta câştigă numeroase lupte în Spania, după care pătrunde în Italia, unde legiunile romane suferă înfrângere după înfrângere (lacul Trasimene, Cannae).

Indicaţii bibliografice

Se vor consulta în special M. GRAS, P. ROUILLARD, J. TEIXIDOR, *L'Univers des Phéniciens*, Paris, 1989; A. PARROT, M. CHEHAB, S. MOSCATI, *Les Phéniciens*, Gallimard, col. „L'Univers des formes", Paris, 1975; CL. BAURAIN, C. BONNET, *Les Phéniciens, marins des trois continents*, A. Colin, col. „Civilisation U", Paris, 1992; V. KARAGEORGHIS, *Kition. Mycenaean and Phœnician Discoveries in Cyprus*, Thames and Hudson, Londra, 1976; S. LANCEL, *Carthage*, Fayard, Paris, 1992; M. GRAS, *La Méditerranée archaïque*, A. Colin, col. „Cursus", Paris, 1995.

Partea a doua

Epoca arhaică

Grecia arhaică: *poleis* şi *ethnè*

După prăbuşirea civilizaţiei miceniene, în cursul secolului al XI-lea, în Grecia începe o lungă perioadă, a aşa-ziselor **„veacuri întunecate"**, care, dat fiind stilul de prelucrare a ceramicii, capătă numele de „perioada geometrică". Este epoca de tranziţie de la Grecia palatelor la aceea a oraşelor-stat (*polis*), formă de viaţă colectivă care se impune în Grecia egeeană înainte de începutul epocii arhaice, în secolul al VIII-lea. Este greu de stabilit dacă ceea ce caracterizează această epocă sunt formele de continuitate sau, dimpotrivă, rupturile.

Aceste veacuri întunecate sunt caracterizate în primul rând de dispariţia scrierii la începutul secolului al XII-lea (documentele descoperite la Tirint), ceea ce marchează o ruptură netă între scrierea de tip Linear B, silabică, şi apariţia celei **alfabetice**, corespunzătoare limbii greceşti ; primele inscripţii care utilizează această scriere inspirată din cea feniciană datează din cea de-a doua jumătate a secolului al VIII-lea. Dialectul dorian, apropiat de cel din nord-vest, caracterizează regiunile Mesenia, Argolida şi Creta, în timp ce o serie de populaţii plecate din Atica şi din Ciclade se stabilesc pe coasta Anatoliei, a cărei regiune centrală capătă numele de Ionia, iar din Beoţia şi Tesalia alte **migraţii** duc dialectul eolian pe coasta de nord a Asiei Mici şi în Lesbos. Este prima mare mişcare de colonizare, dificil de explicat într-o perioadă în care populaţia pare puţin numeroasă pe teritoriul grecesc. Aceste rupturi sunt însoţite de unele forme de continuitate, mai ales în ceea ce priveşte transmiterea poemelor epice născute, după câte se pare, în palatele miceniene şi modificate încetul cu încetul de către aezi înainte să apară în forma scrisă în secolul al VIII-lea pe coastele Asiei Mici. Între epoca micenian㠚i cea arhaică, panteonul grec nu suferă modificări importante, însă sanctuarele arhaice posterioare celor miceniene nu mai au acelaşi amplasament ; de aceea, nu se poate afirma cu siguranţă existenţa unei continuităţi în marile situri ca Delfi, Dodona sau Olimpia.

Problema rupturilor şi a continuităţii împarte specialiştii în două tabere : A. Snodgrass (*La Grèce archaïque, le temps des apprentissages*, Paris, 1986) pune accentul pe „revoluţia structurală" care marchează această perioadă, ceea ce presupune că din civilizaţia micenian㠚u s-a păstrat nimic ; invers, H. van Effenterre (*La Cité grecque*, Paris, 1985) evidenţiază continuitatea de după Epoca Bronzului.

1. *Polis*-ul

Perioada arhaică este marcată în special de **naşterea *polis*-ului**, cetatea-stat, care se instituie mai ales în regiunile de agricultură sedentară unde comunitatea exploatează cel mai bine teritoriul aflat în stăpânirea ei ; polisul grupează atâţia locuitori câţi poate hrăni pământul, fiind, aşadar, o lume plină, însă şi o lume închisă asupra propriului ţinut, izolată de vecini prin graniţe apărate cu îndârjire. Desigur, în Orientul Apropiat, şi în special în Fenicia, au existat cetăţi care au putut servi drept model pentru comunităţile greceşti, dar acestea erau adesea oraşe comerciale, în timp ce majoritatea micilor cetăţi greceşti erau orientate doar spre exploatarea pământului, excepţie făcând oraşele de coastă din Ionia şi din insule, iar apoi cele din apropierea istmului Corint. Este posibil să fi avut loc o creştere demografică ce a impus o mai bună valorificare a solului şi o nouă organizare a colectivităţilor sedentare.

Grecia arhaică : *poleis* şi *ethnè*

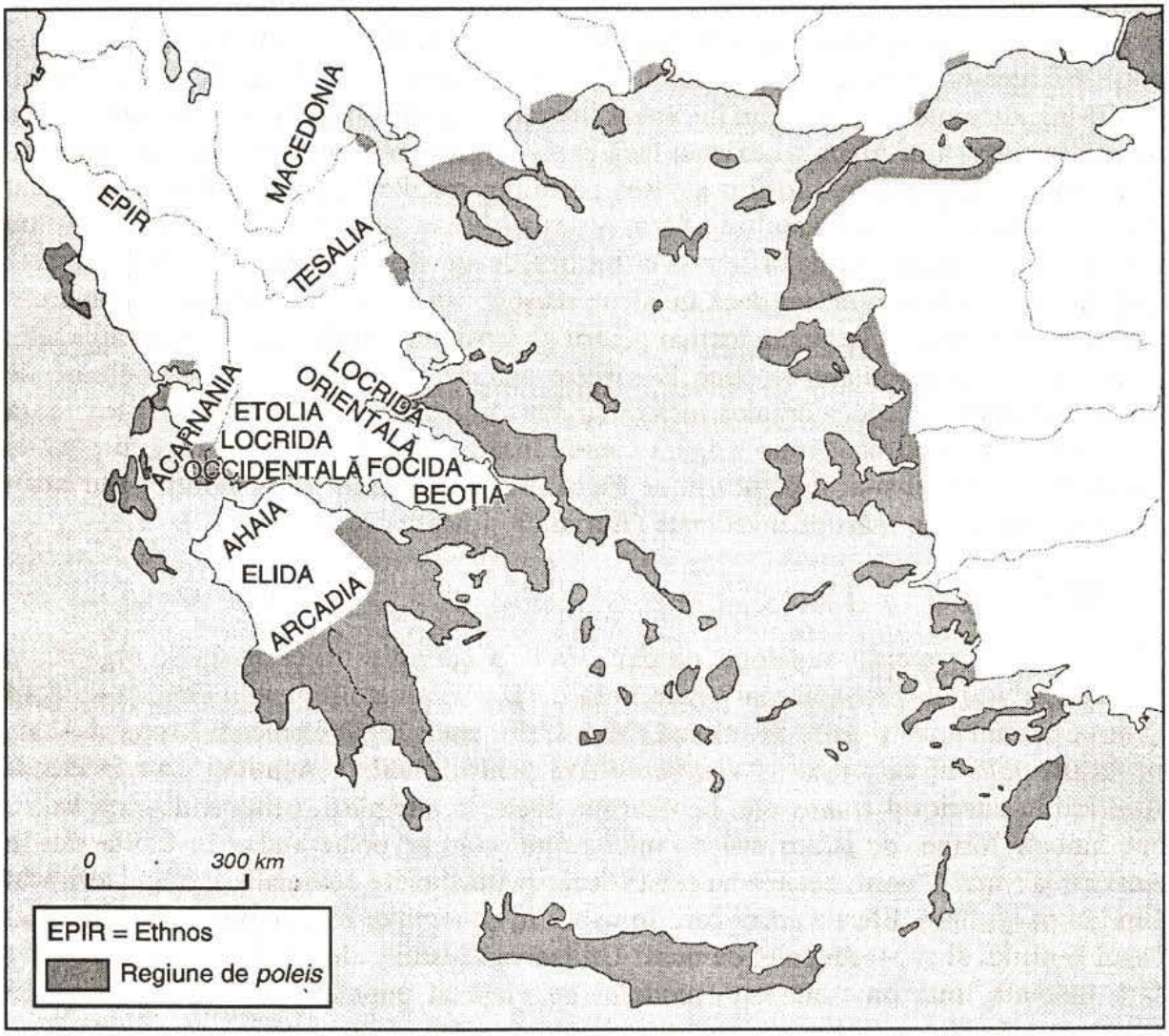

Trecerea de la sistemul palatal la cel al cetăţii corespunde şi unei schimbări sociale, deoarece o parte tot mai importantă a populaţiei vrea să participe la gestionarea afacerilor comunităţii : puterea *basileilor* micenieni este împărţită cel puţin în cadrul unei aristocraţii lărgite. Dezvoltarea cetăţilor în secolul al VIII-lea este însoţită de apariţia unor noi instituţii : oligarhiile de mari proprietari funciari iau locul regalităţii, însă nemulţumirea populaţiei determină instalarea unor puteri personale foarte stabile, tiraniile, care marchează cu precădere secolul al VII-lea şi se prelungesc până la sfârşitul secolului al VI-lea, în special la Atena prin Pisistrate şi fiii săi, ultimul Hippias fiind detronat abia în 510.

În prima jumătate a secolului al VII-lea se produc schimbări în arta militară : utilizarea falangei hoplitice se bazează pe mobilizarea tuturor micilor proprietari care participă, aşadar, activ la apărarea colectivităţii şi revendică dreptul de a lua parte şi la treburile obşteşti. Am greşi însă dacă am simplifica prea mult lucrurile presupunând că folosirea fierului a modificat condiţiile de luptă şi a impus recurgerea la hopliţi ; fierul începuse să fie întrebuinţat mult mai devreme şi utilizarea lui se impune progresiv, la fel ca şi schimbările instituţionale sau trecerea, în ceea ce priveşte arta militară, la tactica de luptă a hopliţilor.

Pe la mijlocul secolului al VIII-lea, Hesiod descrie în *Munci şi zile* viaţa grea a agricultorilor, mai ales atunci când, ca şi el, nu au moştenit decât terenuri sărace de la marginea cetăţii (aşa-numitele *eschatia*). Munca ingrată, sărăcia sunt şi ele trăsături ale societăţii ateniene descrise la începutul *Constituţiei Atenienilor* de la sfârşitul secolului al VII-lea, dinainte de arhontatul lui Solon, lucrare atribuită lui Aristotel: îndatorarea în natură (pentru că în Atena nu existau încă bani) antrenează transformarea debitorilor în *hectemori* (ei livrând creditorilor a şasea parte din recoltele lor), în timp ce alţii sunt vânduţi ca sclavi, iar pământul se află în posesia câtorva persoane. Reformele lui Solon (594/3) permit ştergerea datoriilor şi eliberarea cetăţenilor vânduţi ca sclavi, însă este doar o măsură temporară, iar dacă în Atena reuşeşte, începând din 561, să se instaureze tirania, acest lucru se întâmplă tocmai pentru că tensiunile sociale nu fuseseră aplanate.

Relativa suprapopulare ce duce la sărăcie explică în bună parte noua mişcare de colonizare marcând epoca arhaică încă din a doua jumătate a secolului al VIII-lea; fără îndoială, aceasta nu constituia singura cauză, însă este sigur că, fără acest surplus de locuitori, Grecia nu şi-ar fi putut trimite fiii să se stabilească pe coastele întregului bazin mediteranean şi ale mărilor învecinate (Adriatica şi Marea Neagră).

2. *Ethnos*-ul

O parte a lumii greceşti nu adoptă drept cadru de viaţă *polis*-ul, ci preferă o organizare diferită, *ethnos*-ul, probabil mai veche, însă durabilă în toate regiunile Greciei de nord şi de vest, cum arată şi harta anterioară. Mai târziu, unele regiuni precum Beoţia şi Ahaia păstrează *polis*-ul ca formă de viaţă colectivă pentru micile comunităţi care formează federaţii în interiorul *ethnos*-ului beoţian sau aheu. În alte părţi, celulele de bază există sub ambele forme, de *poleis* sau de mici *ethnè*, cum se poate vedea în Etolia sau în Acarnania; mai la nord, cetatea nu există decât ca întemeiere colonială, întregul teritoriu fiind împărţit între diferite *ethnè* care se unesc în comunităţi mai ample. Este în special cazul Epirului şi al Macedoniei de nord. Utilizarea acestui cadru de viaţă colectivă este, fără îndoială, mai bine adaptată modului de viaţă al populaţiilor care se ocupă cu creşterea animalelor şi care practică transhumanţa, cum se poate vedea de o parte şi de alta a lanţului muntos al Pindului (în Tesalia şi Macedonia de nord la est, în Etolia şi Epir pe versantul occidental); în alte zone, ca, de exemplu, în Ahaia, dacă deplasările păstorilor se fac pe distanţe mai scurte, turmele rămân principala sursă de venituri, agricultura neintervenind decât ca un complement indispensabil supravieţuirii populaţiilor. Regrupările în cadrul *ethnos*-ului sunt cu atât mai considerabile, cu cât deplasările turmelor sunt mai lungi între păşunile alpine de vară şi cele de câmpie unde iernează.

Acest mod de exploatare implică o densitate mai scăzută a populaţiei decât în regiunile cu cetăţi şi, începând cu secolul al IV-lea, se poate observa sedentizarea unei părţi a populaţiei care nu mai poate obţine venituri din viaţa pastorală şi dezvoltă la rândul ei o agricultură sedentară în câmpiile ce permit acest lucru. În ciuda unei astfel de evoluţii, cadrul *ethnos*-ului rămâne stabil şi continuă să definească organizarea statului, deseori în jurul unei dinastii regale (cum se întâmplă în cazul moloşilor, al celor din Lyncestida, al elimioţilor etc.).

Dacă am privi, aşa cum se face prea adesea, această lume a *ethnos*-ului ca fiind străină de Grecia antică ar însemna să o reducem pe nedrept, chiar dacă unii autori antici vor să limiteze Grecia la vest prin Ambracia, iar la est prin gura râului Peneu, lăsând

Macedonia şi Epirul în afara lumii greceşti. Neîndoielnic, aceasta era şi prejudecata lui Demostene în cruciada sa împotriva lui Filip al II-lea ; cine ar mai putea afirma astăzi caracterul barbar al acestui suveran şi al regatului său după ce a văzut calitatea artistică a picturilor din mormintele de la Vergina ? Este mai raţional să admitem că Grecia antică a reţinut două tipuri de organizări statale diferite, ceea ce nu-i împiedica pe greci să meargă să consulte oracolul din Dodona, în timp ce Clistene, tiranul din Siciona, invitându-i pe „cei mai buni dintre greci" să se întreacă pentru a câştiga mâna fiicei sale, Agariste, nu ezita să-l primească pe molosul Alkon din aceleaşi motive pentru care îl primea şi pe Megakles Alcmeonidul (Herodot, VI, 127), care avea să învingă. Desigur, cum scrie şi Tucidide (I, 5), aceste regiuni trăiesc după moda de demult : locuitorii lor practică pirateria, trăiesc în sate fortificate şi poartă arme, fără a se lăsa în grija statului, precum atenienii, în ceea ce priveşte justiţia. Sublinierea diferitelor obiceiuri care îi despart pe grecii egeeni de cei din nord-vest nu trebuie să determine însă restrângerea Greciei antice la domeniul *polis*-ului.

Indicaţii bibliografice

JEAN-CLAUDE POURSAT, *La Grèce préclassique, des origines à la fin du VIe siècle*, Seuil, Paris, 1995 (cu o bună bibliografie) ; M.B. SAKELLARIOU, „The Polis-State, Definition and Origin", in *Meletèmata*, 4, Atena, 1989 ; A.M. SNODGRASS, *La Grèce archaïque* (ediţia franceză), Hachette, Paris, 1986 ; D. MUSTI *et alii*, *La Transizione dal Miceneo all'alto arcaismo. Dal palazzo alla città*, CNR, Roma, 1991 ; P. CABANES, „Cité et *ethnos* dans la Grèce ancienne", in *Mélanges P. Lévêque 2*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, 377, 1989, pp. 63-82.

Colonizarea greacă între secolele al VIII-lea şi al VI-lea

O primă fază a colonizării a avut loc în timpul „vecurilor întunecate", când grecii s-au stabilit pe coasta Asiei Mici şi în insulele din jur. Expansiunea spre noi teritorii reîncepe în cursul secolului al VIII-lea şi se prelungeşte timp de aproape două veacuri.

1. Diverse cauze de plecare

Cel mai adesea, plecările sunt cauzate de relativa suprapopulare : într-o Grecie cu un sol sărac, chiar şi o uşoară variaţie a populaţiei duce la imposibilitatea de a hrăni toţi locuitorii ; în plus, modul de repartizare a proprietăţii funciare îi privează pe mulţi dintre locuitori de posibilitatea de a se hrăni din rodul muncii lor, această **foame de pământ** (*stenohoria*, lipsa de pământ) stând la originea multor plecări spre alte meleaguri. La aceasta se adaugă unele cauze mai localizate, cum ar fi **luptele politice** din interiorul unei cetăţi, încheiate cu plecarea clanului învins : mesenienii, de exemplu, participă alături de calcidieni la fondarea Rhegionului după ce au fost alungaţi de compatrioţii lor (Strabon, VI, 1, 6) ; calcidienii care îi însoţeau veniseră mânaţi de foamete din Eubeea, unde cetatea hotărâse să alunge a zecea parte din locuitori. Tarent este întemeiat de partenieni, care ar fi fost copii născuţi din legăturile nelegitime ale femeilor din Sparta şi pe care cetatea i-ar fi expatriat. Corcyra şi Siracuza sunt întemeiate de Arhias, unul dintre Bahiazii corintieni condamnat pentru omor. Pericolul de a fi cotropiţi de către regi precum Gyges al Lidiei i-a împins pe ionienii din Colofon să întemeieze în jurul anului 675 oraşul Siris, în Italia de sud ; victoria lui Cirus i-a determinat pe foceeni în 545 să-şi mute cetatea pe coasta orientală a Corsicii, la Alalia (Herodot, I, 164). Este posibil ca **spiritul de aventură** să fi jucat şi el un rol anume, însă aventura este mai adesea impusă decât voită : astfel, samianul Kolaios, plecat către Egipt, este – după spusele lui Herodot (IV, 152) – dus de vântul de est dincolo de Coloanele lui Hercule, până la Tartessos, de unde se întoarce cu mărfuri extraordinare. În sfârşit, unii dintre grecii plecaţi spre Orient sau Occident erau însufleţiţi de dorinţa de **a face comerţ** : voiau să vândă produse greceşti, dar şi să caute materii prime rare în Grecia. Timp îndelungat, această cauză care a determinat plecarea a fost considerată secundară, neintervenind decât într-o a doua etapă, ca şi cum la început ar fi avut loc o colonizare provocată de căutarea de noi teritorii. Datând încă din 770, prima aşezare a grecilor în Occident, Pithecusa, pe insula Ischia, nu poate fi considerată o colonie agricolă, ci mai curând un loc destinat schimburilor între Orient şi Occident, cu prezenţa simultană a fenicienilor şi eretrienilor, la fel ca şi la Al-Mina, pe coasta Siriei. Neîndoielnic, dorinţa de a simplifica cu orice preţ etapele colonizării greceşti distingând două etape succesive, cu o colonizare de agricultori precedând-o pe cea a neguţătorilor, pare deplasată, cele două motive acţionând concomitent. Firesc, trebuie să ne imaginăm mai multe expediţii maritime până la alegerea definitivă a unei poziţii pentru întemeierea unei *apoikia* pe un amplasament favorabil, care să asigure securitatea colonilor, să le ofere terenuri cultivabile şi un golf bine situat pentru corăbii.

Colonizarea greacă

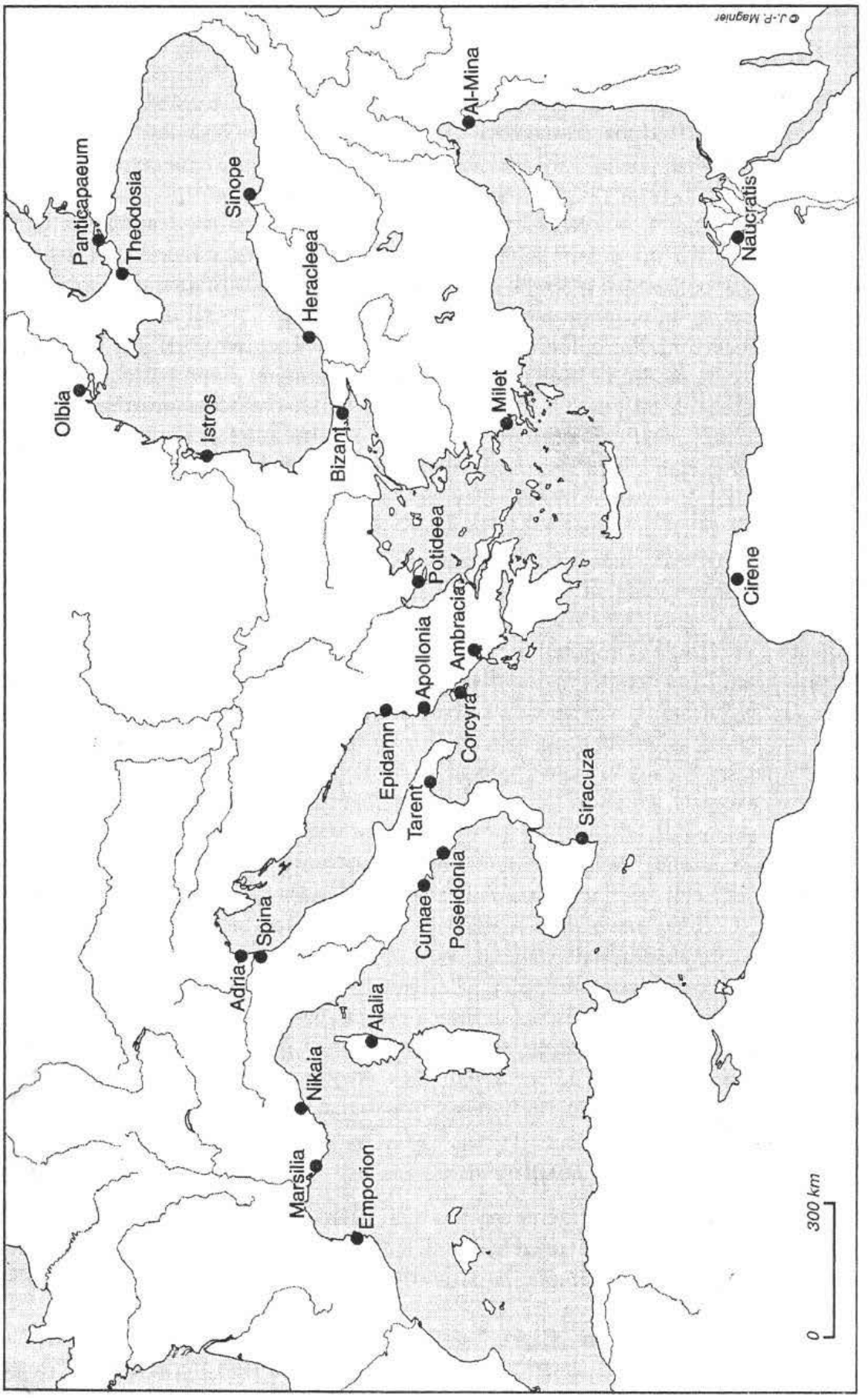

2. Condiţiile de colonizare

Rolul oracolului din Delfi a fost şi el adesea exagerat. Într-o societate în care sacrul este omniprezent, este normal ca membrii unei expediţii să încerce să obţină un aviz favorabil al Pythiei pentru planul lor. De asemenea, este posibil ca numeroşii vizitatori ai sanctuarului să fi lăsat fiecare, rând pe rând, câteva informaţii privind expediţia lor şi perspectivele unor noi aşezări în cutare sau cutare regiune a bazinului mediteranean. Aceste informaţii nu trebuie să ne facă să privim sanctuarul delfic ca fiind marele organizator al colonizării greceşti, care ar fi orientat în mod sistematic diferitele expediţii pentru a realiza un program complet prestabilit la Delfi. Totuşi oracolul este consultat înaintea fondării multor colonii, cum sunt: Cumae, Rhegion, Siracuza, Tarent, Cirene.

Cunoaşterea **mediului indigen** din vecinătatea viitoarei colonii este un element la fel de important; ea nu poate fi dobândită decât printr-o frecventare repetată a acestor populaţii, astfel încât comandantul expediţiei – aşa-numitul *oecist* –, întemeietorul, să ştie unde să-şi stabilească tovarăşii în condiţiile unui minimum posibil de opoziţie din partea populaţiilor locale. În mod inevitabil, acestea se văd lipsite de o parte a pământurilor, care intră în stăpânirea nou-veniţilor; când densitatea acestei populaţii este redusă, situaţia este mai bună. Uneori, autorii antici descriu buna primire rezervată colonilor de către indigeni, ca Iustin (43, 3-4), care descrie căsătoria grecului Protis cu Gyptis, fiica regelui segobrigilor. În alte părţi, grecii trebuie să ţină seama de gradul ridicat de civilizaţie al populaţiilor printre care vor să se stabilească: în Egiptul faraonic, ei sunt primiţi în oraşul comercial Naucratis, iar incursiunile lor în interiorul regatului sunt supravegheate cu stricteţe. În sfârşit, se pune problema perenităţii acestor colonii, care nu poate fi asigurată decât prin căsătorii mixte cu femei indigene, în măsura în care cel mai adesea pleacă în expediţie doar bărbaţii tineri. Locri epizefiriana, din Italia de sud, face excepţie, Polybios (XII, 5-7) semnalând că la colonizare au participat şi câteva femei de neam ales, iar urmaşii lor erau încă priviţi ca nobili.

Relaţiile cu metropola – indiferent dacă aceasta este o cetate precum Corintul ori un *ethnos* ca locrienii sau aheii – marchează profund viaţa internaţională în Grecia arhaică şi clasică. Colonia preia de la metropolă cultele şi, foarte adesea instituţiile. În mod normal, ea este absolut independentă, însă se menţin şi o serie de relaţii privilegiate, în special între Corint şi coloniile sale; desigur, în 664, Corcyra şi Corintul s-au înfruntat în prima bătălie navală cunoscută în lumea greacă, după cum afirmă Tucidide (I, 13, 4), însă faptul reprezenta o excepţie scandaloasă în ochii grecilor, atâta vreme cât Potideea primea chiar şi înainte de 431 *epidemiurgoi* trimişi an de an de metropola sa, Corintul, în condiţiile în care făcea parte totodată din alianţa ateniană (Tucidide, I, 56, 2).

3. Marile regiuni de implantare

Coloniile greceşti sunt prezente pe cea mai mare parte a coastelor Mediteranei, cu excepţia cazurilor în care prezenţa fenicienilor sau a cartaginezilor face imposibilă stabilirea lor (cum s-a întâmplat pe ţărmurile Africii de Nord şi ale unei mari părţi din Peninsula Iberică):

• **Siria de nord, Fenicia, Cipru**: aşezarea cea mai veche, datând încă din secolul al VIII-lea, este Al-Mina, la gura fluviului Oronte, *emporion* frecventat atât de eubeeni

pentru schimburi comerciale, cât şi de ciprioţi, care i-au precedat ; mai târziu, samienii şi milesienii vor deţine o poziţie importantă în cadrul ei, iar produsele greceşti vor fi marcate de cultura orientală.

• **Egiptul şi Cirenaica** : Psammetic I (664-610) apelează la mercenari ionieni şi carieni pe care îi duce în Delta Nilului ; în 591, alţi mercenari lasă inscripţii în greceşte pe uriaşele statui de la Abu-Simbel. Amasis (570-526) le concesionează grecilor oraşul Naucratis (Herodot, II, 178-179), însă prezenţa acestora acolo este mult mai veche ; sunt privilegiaţi grecii din Asia Mică, în timp ce Grecia europeană este reprezentată doar de egineţi ; comerţul are ca obiect în special grâul egiptean, schimbat pe ulei de măsline, vin sau bani lichizi. Grecii stabiliţi sunt agricultori veniţi din Thera în a doua jumătate a secolului al VII-lea.

• **Italia, Sicilia** şi **Occidentul** : eubeenii se stabilesc la Pithecusa şi Cumae în Italia centrală, la Naxos, Leontinoi şi Catana în Sicilia, la Zancle şi Rhegion în strâmtoare ; cetăţile din istm întemeiază Siracuza şi Megara Hyblaea, siracuzanii extinzându-se apoi spre Akrai şi Camarina ; cei din Rhodos şi din Creta întemeiază împreună Gela ; aheii : Sybaris, Crotona, Kaulonia, Metaponte şi Poseidonia ; Sparta fondează oraşul Tarent ; Colofon : Siris ; locrienii : Locri epizefiriana. În secolul al VIII-lea, Megara Hyblaea întemeiază colonia Selinonte în Sicilia occidentală, iar Zancle fondează Himera ; în jurul anului 580, Gela întemeiază oraşul Agrigent ; în sfârşit, foceenii alungaţi din Alalia în Corsica fondează Elea pe la 535. Încă din anul 600, alţii foceeni întemeiaseră Marsilia, Emporion fiind cu puţin posterioară acestei date.

• **Nordul** şi **Marea Neagră** : în Adriatica, eubeenii i-au precedat pe corintieni în Corcyra şi la Orikos ; Corintul s-a asociat cu propria sa progenitură, Corcyra, pentru a întemeia colonia Epidamnos-Dyrrhachium, apoi Apollonia Iliriei, în timp ce cnidienii se îndreptau spre Korcula ; la sfârşitul secolului al VI-lea, Adria şi Spina sunt *emporia* vizitate de greci (în special atenieni) şi etrusci. În nordul Mării Egee, eubeenii colonizează Peninsula Calcidică, iar Corintul fondează în 600 Potideea la poalele muntelui Pallene ; Paros instalează o colonie la Thasos în jurul anului 680, cei din Chios se stabilesc în Maroneea, eolienii la Ainos, iar clazomenienii în Abdera. Începând din secolul al VII-lea, milesienii colonizează Propontida şi ţărmurile Mării Negre (pe care o numesc Pontul Euxin) : în sud, Sinope şi Trapezunt, Cyzic şi Abydos ; la vest, Apollonia şi Odessos, Olbia ; în Crimeea, Panticapaeum ; megarienii controlează Bosforul cu ajutorul Calcedonului şi al Bizanţului, apoi fondează în 560 Heracleea.

Indicaţii bibliografice

Cea mai recentă sistematizare este cea a lui J. BOARDMAN, în traducerea lui MICHEL BATS, *Les Grecs outre-mer. Colonisation et commerce archaïques*, Centre Jean Bérard, Neapole, 1995 ; a se vedea, de asemenea, DAVID RIDGWAY, *Les premiers Grecs d'Occident. L'aube de la Grande-Grèce*, De Boccard, Paris, 1992 ; *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 1994.

Regatul persan ahemenid

1. Întemeierea

În 557, **Cirus** preia conducerea în locul regelui med Astiages şi instaurează hegemonia perşilor asupra Mesopotamiei şi regiunilor înconjurătoare; este începutul unui imperiu care va dura până la cucerirea sa de către Alexandru cel Mare şi moartea ultimului rege ahemenid, Darius al III-lea, în 330. În realitate, regalitatea persană îi este anterioară lui Cirus cel Mare, fiind cunoscute numele lui Teispes (cca 635-610), Cirus I (cca 610-585) şi Cambise I (cca 585-559). La sfârşitul anilor 550, Cirus al II-lea se revoltă împotriva mezilor, fiind susţinut de un anumit număr de triburi persane. La rândul lui, Regatul med se înălţase pe ruinele Imperiului asirian distrus în 612 (căderea oraşului Ninive) de o coaliţie dintre babilonieni şi mezi. Stabiliţi în Ecbatana, regii mezi Cyaxares, apoi Astiages, aliat cu regele lidian Alyattes, îşi extind autoritatea şi asupra perşilor; după un război care durează trei ani (553-550), Cirus îl învinge pe Astiages şi cucereşte Ecbatana.

Domnind pe o perioadă destul de scurtă (557-530), Cirus al II-lea îl învinge în 546 pe regele Lidiei, Cresus, ceea ce îi dă posibilitatea să controleze cetăţile greceşti de pe coasta egeeană a Asiei, după care înfrânge în 539 (data căderii Babilonului) Regatul neobabilonian al lui Nabonide; cu acest prilej, el favorizează întoarcerea în Ierusalim a unei părţi a evreilor exilaţi în Babilon. Eforturile sale se orientează apoi spre Asia, unde îşi găseşte moartea în 530; corpul îi este înhumat la Pasargades, iar la tron îi urmează fiul său, Cambise (533-522). Dornic să mărească regatul moştenit de la tatăl lui, acesta reuşeşte să cucerească Egiptul (525-522) şi moare pe drumul de întoarcere în vremea în care în Persia izbucnea o răscoală; conform inscripţiei de la Behistun, gravate în cinstea lui Darius, un mag pe nume Gaumata (sau Smerdis, după Herodot) ar fi încercat să pună mâna pe tron dându-se drept fratele lui Cambise. Împreună cu alţi şase conjuraţi, Darius, un nobil persan, l-ar fi condamnat la moarte pe uzurpator, după care s-ar fi aşezat în fruntea imperiului, căsătoria sa ulterioară cu două dintre fiicele lui Cirus, Atossa şi Artistona, putându-i asigura noului rege o legătură cu familia celui care pusese bazele regalităţii persane. Este posibil ca acţiunea lui Darius să fi fost îndreptată în realitate împotriva fratelui lui Cambise, Bardiya, rege legitim după moartea fratelui său; se înţelege deci că Darius ar fi vrut să mascheze această lovitură de stat erijându-se în restaurator al autorităţii Ahemenizilor.

2. Epoca războaielor medice

Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, **Darius I** (522-486), care se pretinde protejatul zeului Ahura-Mazda, continuă acţiunea de extindere a regatului dorită de către Cirus. Urcarea lui pe tron, realizată în împrejurări destul de suspecte, este însoţită de o serie de răscoale în Elam (regiune a Susei) şi Babilon, apoi în Media, la Sardes, şi chiar în Persia. Darius are nevoie de mai mult de un an pentru a le înăbuşi, reluându-şi politica de cucerire abia în 518, an în care o expediţie ajunge până în valea fluviului Indus; în vest, este cucerit Samosul, iar Darius îşi împarte imperiul în douăzeci de satrapii, ceea ce uşurează strângerea tributului anual. Mai bine cunoscută, în special prin intermediul lui Herodot, este înaintarea spre Occident: în 513 Cirenaica este recucerită, colonii greci stabiliţi în această regiune sunt mutaţi în Bactria, apoi se pregătesc o serie de acţiuni contra sciţilor.

Regatul ahemenid

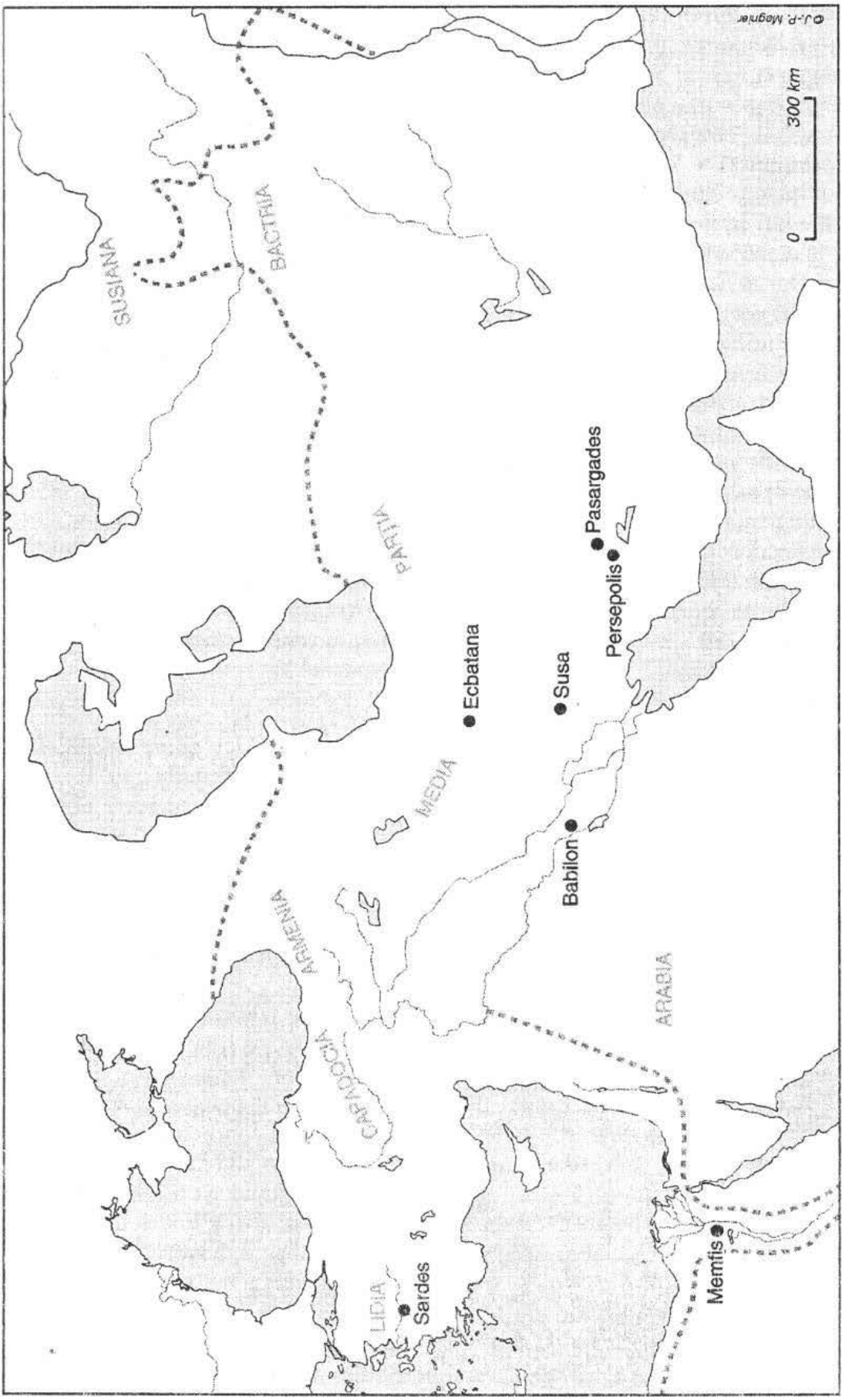

După ce traversează Bosforul pe un pod de vase construit de ionieni, armata persană trece Dunărea şi pătrunde în Sciţia, însă nu poate lupta împotriva unui adversar invizibil ; ajunşi la Nipru, perşii decid să se retragă spre Dunăre şi spre strâmtori. Sciţia rămâne în afara Imperiului persan ; în schimb, Megabazos cucereşte o nouă satrapie, cea a Traciei, cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră şi coasta nordică a Mării Egee. Macedonia însăşi este somată să-i ofere „pământ şi apă" Marelui Rege în semn de supunere. Revolta din Ionia şi primul război medic, care marchează ultimii ani ai domniei lui Darius, fac obiectul fişei 14 ; aceste evenimente au dobândit o mare însemnătate în ochii grecilor contemporani cu ele, ceea ce nu înseamnă că ar fi de primă importanţă şi pentru imperiul lui Darius I.

Xerxes (486-465), desemnat de tatăl său pentru a-i urma la tron (Herodot, VII, 3), nu trebuie nici el privit doar în raport cu eşecul său în faţa grecilor în cel de-al doilea război medic. În *Perşii*, Eschil descrie bătălia de la Salamina ca fiind momentul în care întreaga armată persană a fost nimicită. Totuşi domnia lui Xerxes este departe de a *constitui începutul unui declin care s-ar prelungi până la cucerirea de către Alexandru cel* Mare. În paralel cu conflictul dintre perşi şi greci, Xerxes intervine în Egiptul răsculat, unde restabileşte autoritatea persană, apoi în Babilonia. E drept că hegemonia maritimă a atenienilor determină o anumită repliere a perşilor în Marea Egee ; bătălia de la Eurimedon precedă moartea lui Xerxes şi marchează retragerea escadroanelor persane din Egeea. Nu deţinem date clare cu privire la politica orientală a lui Xerxes. El este asasinat ca urmare a unui complot condus de Artaban, comandantul gărzilor lui de corp ; trei dintre fiii săi îşi dispută tronul, care îi va reveni lui Artaxerxes (465-425).

3. Perioadele de dificultăţi

În timpul domniei acestuia, Imperiul persan face faţă cu succes uneltirilor ateniene. După ce intervine în Bactria, fără îndoială, împotriva fratelui său Histaspe, satrapul provinciei (să fi fost aceeaşi persoană cu Artaban?), Artaxerxes I obţine victoria în conflictul cu Egiptul, iar Pericle suferă un grav eşec atunci când flota sa este nimicită la Memfis (454). El trebuie să acţioneze şi împotriva rebeliunii câtorva aristocraţi persani, precum Megabyzos în Siria. Probabil că sub domnia sa iau sfârşit războaiele medice prin pacea lui Callias, chiar dacă aceasta nu este cunoscută decât prin documente din secolul al IV-lea ; după 450, relaţiile comerciale dintre atenieni şi porturile Imperiului persan par să se intensifice.

La moartea lui Artaxerxes I, noi lupte dinastice izbucnesc între trei dintre fiii săi : **Xerxes al II-lea** domneşte timp de 45 de zile, Sogdianos îi ia locul pentru ceva mai mult de şase luni, apoi tronul ajunge pe mâinile fratelui lor vitreg, Ochos, care devine **Darius al II-lea** (424-405) : pe timpul domniei lui, războiul peloponesiac e în toi în lumea greacă, iar Marele Rege ştie să speculeze cu abilitate conflictul dintre atenieni şi aliaţii lor, pe de o parte, şi lacedemonieni şi aliaţii lor, pe de altă parte. După dezastrul suferit de atenieni în Sicilia (415-413), el li se alătură spartanilor şi îi înzestrează cu o flotă de război capabilă să rivalizeze cu cea a Atenei. Imperiul are de suferit din cauza rivalităţilor dintre satrapii, în special în Asia Mică, între Pharnabazos, guvernatorul Frigiei helespontice, şi Tissapherne din Sardes, şi unul, şi celălalt recrutând mercenari greci. Nu se ştie nimic despre situaţia celorlalte frontiere ale imensului Imperiu persan.

Fiul lui, **Artaxerxes al II-lea**, va avea o lungă domnie (405/404-359/358), ale cărei începuturi au fost dificile din cauza ambiţiilor fratelui său, Cirus cel Tânăr, care şi-a

constituit o veritabilă armată, în parte alcătuită din mercenari greci : Cirus este ucis în bătălia decisivă de la Cunaxa (401), iar mercenarii greci se întorc în Pontul Euxin, traversând imperiul din Mesopotamia până pe coasta meridională a Mării Negre (retragerea celor Zece Mii, relatată de Xenofon în *Anabasis*). Prezenţa spartanilor în Asia Mică, mai cu seamă prin regele Agesilau (396-394), provoacă o tensiune puternică între cetatea ce domina lumea greacă şi Imperiul persan. În 386 este stabilit un protocol, intitulat „pacea Regelui" sau „pacea lui Antalkidas", care încearcă să impună o stare de nonbeligeranţă statelor greceşti sub ameninţarea unei intervenţii persane şi lacedemoniene. Marele Rege intervine, de asemenea, împotriva lui Evagoras în Cipru, apoi trebuie să facă faţă revoltei satrapilor din Asia Mică, în special celei a lui Mausol în Caria.

Artaxerxes al III-lea (359/358-338) este fiul celui precedent. Trebuie să înfrunte multe dificultăţi datorate dorinţei de autonomie a satrapilor, ca, de pildă, Artabazos, satrap în Frigia helespontică ; acesta se alătură atenienilor în lupta împotriva cetăţilor aliate ce se răscoală şi, în cele din urmă, decide să se exileze la curtea regelui Filip al II-lea al Macedoniei. În discursul său intitulat *Filip* şi scris în 347, Isocrate prezintă Imperiul persan ca fiind muribund şi îl îndeamnă pe regele macedonean să preia conducerea unei expediţii greceşti care să colonizeze Anatolia occidentală. Cu toate acestea, după puţin timp, în 343-342, Egiptul este cucerit din nou după o lungă perioadă de autonomie.

Darius al III-lea (338-330), ultimul dintre Ahemenizi, este unul dintre verii lui Artaxerxes al III-lea ; el nu moşteneşte tronul decât după moartea violentă a lui Artaxerxes al IV-lea (Arses), fiul fostului conducător. Domnia lui este dominată de expediţiile macedonene : cea a generalilor lui Filip al II-lea nu ajunge decât până pe coasta egeeană a Asiei Mici, moartea regelui macedonean întrerupând-o temporar ; urmează expediţia lui Alexandru cel Mare care continuă până la cucerirea întregului Imperiu ahemenid.

Istoria Imperiului persan rămâne în mare parte necunoscută din cauza documentelor, care se referă în special la relaţiile acestuia cu lumea greacă, aflată la vest. Contactele cu populaţiile din stepele Asiei Centrale, cu India sau cu Peninsula Arabică rămân aproape necunoscute şi trebuie să aşteptăm sosirea lui Alexandru şi a Seleucizilor pentru a putea fi martorii unor relaţii cu reprezentanţii credinţei budiste (inscripţiile de la Asoka) ; sub numele de „artă a Gandharei" se dezvoltă o nouă artă ce îmbină elementele mediteraneene şi indiene. Este neîndoielnic că regiunile de graniţă ale Imperiului ahemenid au întreţinut relaţii cu regiunile învecinate, în special cu marile civilizaţii ale Indiei. Pe de altă parte, ar fi greşit să reducem istoria Regatului ahemenid la o scurtă perioadă de apogeu cuprinsă între domniile lui Cirus şi Darius I, urmată de un lung declin care începe în 490 la Marathon şi ţine până la supunerea de către Alexandru. Prăbuşirea Imperiului ahemenid s-ar putea datora mai degrabă unei fragilităţi a structurilor sale decât noţiunii vagi de decadenţă : unitatea posesiunilor persane nu era asigurată decât în mică măsură, iar istoria Seleucizilor demonstrează clar că această fragilitate se menţine şi după victoria lui Alexandru cel Mare.

Indicaţii bibliografice

PIERRE BRIANT, *Histoire de l'Empire perse, de Cyrus à Alexandre*, [illegible]yard, Paris, 1996, reprezintă o sinteză recentă şi de calitate ; i se pot adăuga volumele IV, V şi VI ale celei de-a doua ediţii a lucrării *Cambridge Ancient History* ; O. PICARD, *Les Grecs devant la menace perse*, CDU, Paris, 1980, şi micul volum al aceluiaşi P. BRIANT, *Darius, les Perses et l'Empire*, Gallimard, col. „Découvertes", Paris, 1992 ; a se vedea, de asemenea, *Topoi* (1997), suplimentul nr. 1, „Recherches récentes sur l'Empire achéménide", cu o sinteză de istorie ahemenidă redactată de P. Briant.

Atica: organizarea spaţiului civic de către Clistene

Cetatea Atena îşi exercită autoritatea pe aproape întreaga peninsulă Atica; doar ţinutul cetăţii **Orôpos**, situat în partea de nord, a fost disputat între eretrieni, atenieni şi beoţieni, beneficiind de un statut aparte în perioada în care a aparţinut Atenei; aceasta îl smulge în 506 Eretriei, beoţienii pun mâna pe el în 411 şi îl anexează în 401; ţinutul redevine atenian în 377, apoi beoţian în 366. Pentru a se putea alia cu Teba împotriva lui Filip, Atena recunoaşte drepturile Beoţiei asupra ţinutului (340); după bătălia de la Cheroneea (338), Orôpos îi este înapoiat de către Filip Atenei pentru a accentua discordia dintre aceasta şi Teba.

1. Organizarea anterioară

Până la căderea tiranului Hippias în 510, atenienii erau repartizaţi în cele patru **triburi ioniene** (Geleontes, Aigicoreis, Argadeis, Hopletes), împărţite la rândul lor în trei circumscripţii (*tritii*) şi doisprezece *naucrarii*; în acelaşi timp, atenienii aparţineau şi unor comunităţi restrânse, *fratriile*. Şi unele, şi celelalte continuă să existe în Atena clasică (nu însă şi naucrariile), după reformele lui Clistene, dar fără a juca un rol major în organizarea cetăţii, ci mai curând ca asociaţii cultuale. Pe toată durata secolului al VI-lea, Atena a cunoscut grave tulburări civile pe care Solon a încercat să le domolească în timpul arhontatului său anulând datoriile, în 592, şi interzicând înrobirea cetăţenilor atenieni pentru datorii. După Solon, cetatea trece printr-o perioadă de proastă funcţionare a instituţiilor, permiţând instalarea tiraniei lui Pisistrate, care începe în 561. Aristotel certifica existenţa unor conflicte între diferitele regiuni ale Aticii: paralienii (oamenii de pe coastă), pedienii (cei de la şes) şi diacrienii (muntenii); cei din urmă ar fi alcătuit partidul lui Pisistrate. În realitate, aceste diviziuni geografice corespund mai degrabă facţiunilor ce susţineau cele trei clanuri aristocratice. Tirania a permis realizarea unor reforme apreciate de mica ţărănime din Atica, însă, pentru o mai bună participare a cetăţenilor la viaţa cetăţii, era nevoie de o nouă organizare, mai ales după răsturnarea ultimului tiran, Hippias, alungat de spartani şi de anumiţi aristocraţi atenieni precum familia Alcmeonizilor, din care făcea parte şi Clistene.

2. Opera lui Clistene

Dacă Herodot şi Aristotel subliniază caracterul tactic şi circumstanţial al reformei introduse în 508/507 - aflându-se pe o poziţie inferioară în lupta pentru putere, Clistene caută sprijinul *dèmos*-ului, lărgindu-i rolul jucat în cetate -, amploarea transformărilor sugerează în acelaşi timp că acest proiect de remaniere a statului a fost minuţios gândit dinainte.

1. Lărgirea corpului civic

Prima măsură a lui Clistene a vizat includerea de noi cetăţeni (aşa-numiţii *neopolitai*) în corpul civic, într-o proporţie care nu ne este cunoscută; această mărire a corpului civic vine după cea efectuată în timpul lui Solon şi după cea favorizată de către Pisistrate. În

Atica în timpul lui Clistene

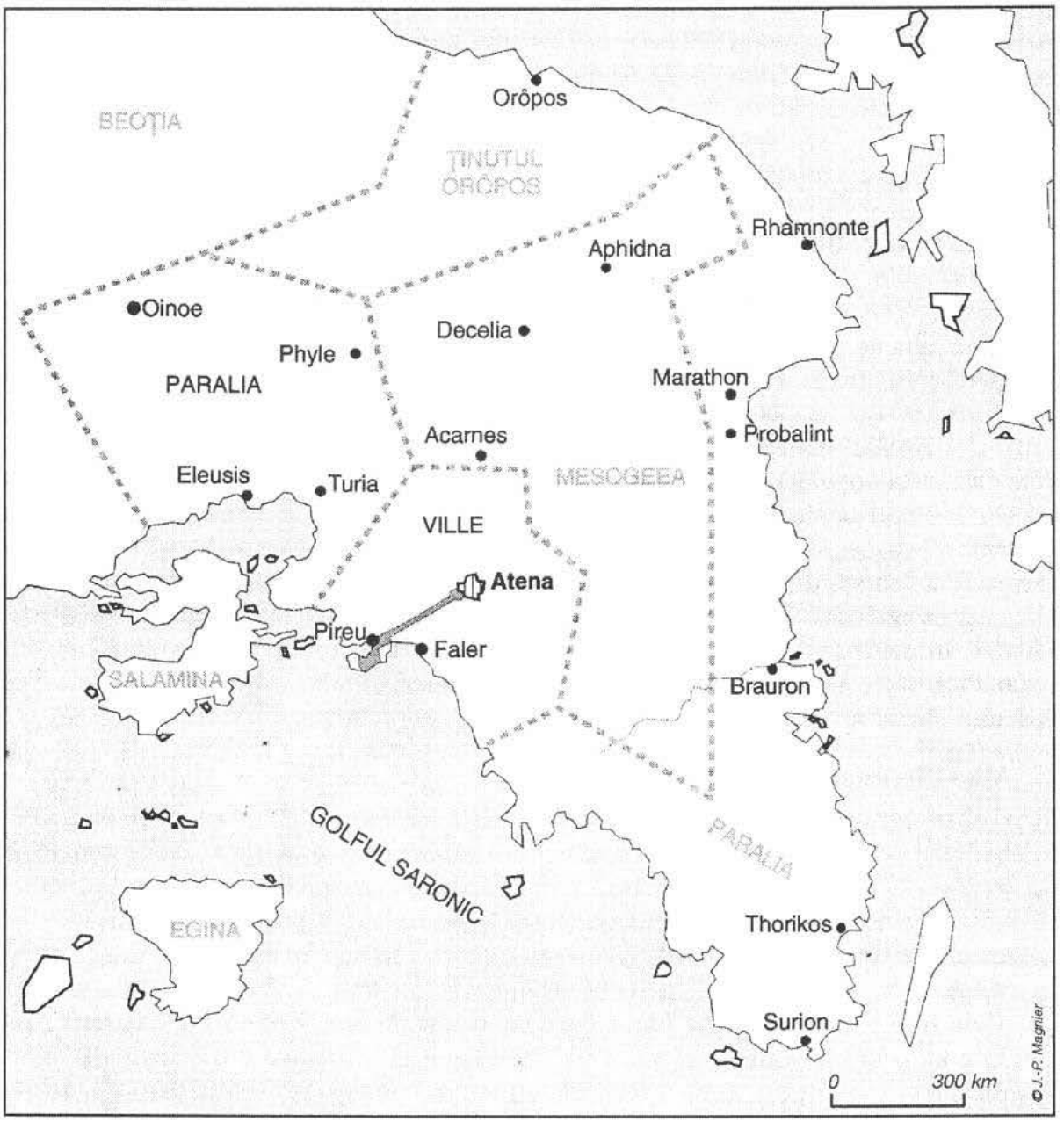

schimb, este adevărat că, după epoca tiraniei, în cetate are loc o revizuire a listelor de cetăţeni pentru a-i elimina pe cei care s-ar fi strecurat în corpul civic fără a avea acest drept.

2. Reforma tribală

După această primă acţiune, Clistene a vrut să dizolve cadrele aristocratice ale vieţii politice pentru a facilita integrarea unor noi cetăţeni şi a restrânge puterile nobilimii : este tocmai scopul reformei tribale pe care o va iniţia, păstrând în acelaşi timp vechile structuri (triburile ioniene şi fratriile). Cetăţenii sunt repartizaţi în zece triburi lipsite de unitate geografică, fiecare cuprinzând o tritie din interior (sau *Mesogeea*), una de pe coastă (sau *Paralia*) şi una orăşenească (*asty*). Fiecare dintre aceste tritii cuprinde un anumit număr de **deme**, care sunt după toate aparenţele circumscripţii mai vechi,

corespunzând unor sate sau cartiere ale oraşului; unele sunt foarte populate, cum se întâmplă în cazul demei Acarnes, situată la nord de Atena, care, în jurul anului 360, trimite 22 de reprezentanţi (buleuţi) în Consiliu, în timp ce alte deme nu pot trimite nici măcar un buleut în fiecare an. După Tucidide (II, 20, 4), aceeaşi demă este capabilă să furnizeze cetăţii 3.000 de hopliţi (acest număr destul de mare a fost pus sub semnul îndoielii, însă nu este neverosimil, dacă includem în armata ţinutului şi cetăţenii mai în vârstă). Timp de un an, fiecare trib era condus de trei epimeleţi, aleşi câte unul pentru fiecare tritie.

Cele **treizeci de tritii** se împart, aşadar, în zece tritii orăşeneşti, zece de pe coastă şi zece din interior. Cu foarte puţine excepţii, tritiile reprezintă circumscripţii teritoriale omogene, ceea ce nu este valabil şi în cazul triburilor, formate fiecare dintr-o componentă citadină, alta de pe coastă şi o a treia din interior. Cum menţiona şi Éd. Will, o astfel de grupare avea drept scop „integrarea intereselor regionale în cele colective". Pentru secolul al IV-lea, se cunosc în prezent 140 de deme; ar fi complet inutil să încercăm să atribuim fiecărei tritii un număr determinat şi uniform de componenţi, întrucât ele au dimensiuni şi populaţii foarte inegale, cum am văzut în cazul demei Acarnes; se pot cita şi alte exemple de deme importante: în cadrul tribului Aiantis, dema Aphidna, inclusă în tritia Mesogeea, furnizează 16 buleuţi, Marathonul – din tritia de pe coastă – furnizează zece, Rhamnonte, din aceeaşi tritie, opt, iar Faler, din oraş, nouă. În anumite cazuri, împărţirea realizată de Clistene pare să vizeze destrămarea unor structuri mai vechi. Astfel, în nord-estul Aticii, Tetrapole, alcătuită din Trikorynthos, Probalint, Oinoè şi Marathon (care îl susţinuse pe Pisistrate), este dezmembrată: Probalint este atribuit tribului Pandionis, celelalte deme alăturându-se tribului Aiantis.

3. Noul Consiliu

Divizarea corpului civic în zece triburi vizează în special să se permită recrutarea Consiliului celor Cinci Sute (Bule) destinat să asigure menţinerea intereselor generale. În acest Consiliu, fiecare trib desemnează 50 de buleuţi care, pe durata unei zecimi de an (35-36 de zile), asigură permanenţa puterii şi rezolvarea problemelor curente. De asemenea, fiecare trib reprezintă interesele comune întregului spaţiu al Aticii, fără a privilegia o regiune sau alta, ca şi cum triburile ar fi avut o unitate geografică reală.

Cele zece triburi au primit **nume** după cei o sută de eroi fondatori (chiar dacă Aiax nu este un adevărat atenian, ci vecin din apropiere, el provenind din Salamina), dintre care Pythia din Delfi a desemnat zece, clasaţi într-o anumită ordine oficială; triburile se numesc, în ordine: Erehteis (I), Aigeis (II), Pandionis (III), Leontis (IV), Akamantis (V), Oineis (VI), Kekropis (VII), Hippothôntis (VIII), Aiantis (IX), Antiohis (X). Fiecare dintre eroii eponimi are sanctuarul, preotul şi sărbătoarea lui. Statuile lor se înalţă pe o terasă aflată în partea de sud a agorei, aproape de *buleuterion*; la picioarele acestor statui erau făcute publice, pe tăbliţe, actele oficiale, listele de efebi şi apelurile militare. Este cunoscut modul în care Aristofan, în *Pacea* (cca 1179-1190), denunţă manipularea prin aceste liste de mobilizare de pe care numele unora erau şterse, în timp ce alţii erau mobilizaţi mai des decât le venea rândul: „«Mâine, plecarea în campanie». Iată un cetăţean care nu şi-a cumpărat merinde; nu ştia că trebuie să plece. Apoi, încremenit în faţa statuii lui Pandion, îşi vede numele pe listă şi, neştiind ce să creadă despre acest nenoroc, se îndepărtează în grabă, cu ochii umezi. Iată cum ne tratează pe noi, ţăranii: cu cei din oraş nu se poartă atât de rău".

Lista triburilor ateniene rămâne neschimbată până în 307/306, dată la care sunt create două noi triburi, Antigonis şi Demetrias, în cinstea primilor doi regi Antigonizi. Această trecere de la zece la douăsprezece triburi a determinat o reorganizare totală, deoarece a fost nevoie ca noilor triburi să li se afecteze deme luate din fiecare dintre cele trei părţi ale Aticii: astfel, demele Phylè şi Kothokidai cuprinse în tritia de pe coastă şi aparţinând tribului Oineis trec în stăpânirea tribului Demetrias. Prin 224 sau 223, Atena creează un al treisprezecelea trib în cinstea regelui lagid Ptolemeu al III-lea, trib numit Ptolemais. În anul 200, după ce au suprimat cele două triburi – Antigonis şi Demetrias – ce existau de peste un secol, atenienii creează tribul Attalis în cinstea regelui din Pergam, Attalos I, ceea ce readuce numărul triburilor la 12; ne putem lesne imagina problemele administrative ridicate de aceste schimbări mai mult decât frecvente în împărţirea Aticii din epoca elenistică.

Sistemul zecimal, pe care se sprijină întreaga reformă urmărită de Clistene, determină organizarea spaţiului în cetatea ateniană şi împărţirea timpului civic: conform *Constituţiei Atenienilor*, atribuită lui Aristotel (43, 2), anul este divizat în zece perioade (ceea ce nu înseamnă că lunile dispar), şase de 35 de zile şi patru de 36 de zile. Fiecare dintre cele zece triburi furnizează în fiecare an unul dintre cei nouă arhonţi sau secretarul tesmoteţilor, cu o rotaţie la zece ani, astfel încât într-un deceniu fiecare trib să fi desemnat un arhonte eponim, un rege, un polemarh, şase tesmoteţi şi pe secretarul acestora. De asemenea, cel puţin în timpul primei jumătăţi a secolului al V-lea, fiecare trib alegea din rândurile lui pe unul dintre cei zece strategi: mai târziu, aceştia sunt aleşi din întreaga masă a atenienilor, ceea ce poate face ca un trib să desemneze doi strategi într-un an, iar altul să nu furnizeze nici unul. Dacă fiecare trib furnizează 50 de buleuţi, constituind comisia permanentă a Consiliului pe durata unei zecimi de an, judecătorii tribunalului atenian sunt traşi la sorţi în acelaşi mod de către trib. În sfârşit, armata însăşi este recrutată la nivelul tribului; fiecare trib îşi trimite contingentul, iar soldaţii luptă cot la cot, sub ordinele ofiţerilor din tribul căruia îi aparţin (*taxiarhi* şi *lohagi*). Nu preocuparea pentru frumoase construcţii intelectuale sau matematice l-a împins pe Clistene să iniţieze această revoluţie instituţională în cetatea Atenei: reorganizarea vizează o mai bună participare a fiecăruia dintre atenieni la viaţa cetăţii, în funcţie de competenţele sale. Această reformă a permis diminuarea rolului aristocraţiei şi a netezit calea democraţiei dorite mai târziu de Efialte şi Pericle.

Indicaţii bibliografice

Studiul fundamental rămâne cel al lui P. LÉVÊQUE şi P. VIDAL-NAQUET, *Clisthène l'Athénien. Essai sur la représentation de l'espace et du temps dans la pensée politique grecque de la fin du VIe siècle à la mort de Platon*, Annales litéraire de l'Université de Besançon, vol. 65, 1964 (reeditare Macula, Paris, 1983); acesta trebuie completat cu lucrările lui J.S. TRAILL, „The Political Organization of Attica. A Study of the Demes, Trittyes and Phylai and their representation in the Athenian Council", in *Hesperia*, supl. XIV, 1975, şi, de acelaşi autor, *Demos and Trittys. Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto, 1986.

Grecia asiatică

Pe ţărmul răsăritean al Mării Egee, o serie întreagă de cetăţi reprezintă elenismul pe coasta Asiei Mici, fără a pătrunde prea adânc pe Podişul Anatoliei. Aceste străvechi aşezări, datând încă din vremurile întunecate (îndeosebi din secolele XI-VIII), transformă Marea Egee într-o mare interioară lumii greceşti, cele două ţărmuri fiind legate cu uşurinţă datorită numeroaselor insule (arhipeleagurile Ciclade şi Sporade) care facilitează navigaţia într-o epocă în care deplasarea pe mare liberă este întotdeauna plină de pericole. Dominând coasta occidentală a Asiei Mici, cetăţile greceşti - la fel ca fenicienii, aflaţi mai la sud, pe coasta Siriei - controlează principalele porturi maritime şi căile fluviale ce permit pătrunderea în interiorul Anatoliei, adică văile râurilor Meandru, Caystros, Hermos şi Caic.

1. Colonizarea greacă

Această mişcare s-a organizat în trei mari regiuni diferenţiate prin dialectul dominant în fiecare sector, deci prin originea geografică a colonilor veniţi din Grecia europeană:

• în nord, regiunea **Eolida** a fost colonizată de eolieni veniţi din Tesalia şi Beoţia: Herodot (I, 142-151) distinge mai întâi un grup de douăsprezece cetăţi situate pe continent, în nordul Ioniei, prima fiind Smirna, care va deveni mai târziu ioniană, iar cea mai importantă Kyme (oraşul natal al tatălui lui Hesiod, în secolul al VIII-lea); la acestea se adaugă un grup de insule (cea mai întinsă este Lesbos cu cinci cetăţi, principala fiind Mytilene, dar şi Tenedos care formează o singură cetate) şi, mai la nord, oraşele Troadei, întemeiate mai târziu, cel mai activ dintre ele fiind Assosul;

• în centru, **Ionia** trece drept zona cea mai activă şi mai bogată din întreaga Grecie asiatică; imigranţii provin din Grecia centrală (Beoţia, Argolida, istmul Corint, dar şi din Eubeea sau Atica, ba chiar şi din Arcadia sau Tesalia), însă Herodot adaugă că populaţia ei este foarte amestecată, semnalând, pe lângă aheii din Grecia centrală, driopi, focidieni, moloşi şi dorieni din Epidaur. Ei se organizează în douăsprezece cetăţi grupate în jurul Panionului, sanctuarul comun ridicat în cinstea lui Poseidon pe teritoriul cetăţii Priene, în peninsula Mycale: Milet, Myonte, Priene, Efes, Colofon, Lebedos, Teos, Clazomene, Foceea, Eritreea şi două cetăţi insulare, Samos şi Chios;

• la sud de Ionia, **Dorida** reuneşte cele trei cetăţi din insula Rhodos (Lindos, Ialisos şi Camiros care se contopesc într-o singură cetate în 408), insula Cos şi cetăţile Cnidos şi Halicarnas, însă aceasta din urmă trece foarte curând sub influenţa Miletului şi părăseşte hexapola doriană pentru a se alătura Panionului.

Grecii care migrează pe coasta asiatică întâlnesc populaţii locale stabilite acolo înaintea lor (carieni, misi, lidieni, lelegi), iar căsătoriile indigene creează legături între coloni şi populaţiile învecinate cu teritoriile cucerite. Unii greci se stabilesc mai în interior, ca, de exemplu, cei care întemeiază Magnezia de pe Meandru, veniţi din Tesalia şi rămaşi din acest motiv în afara uniunii ioniene.

2. Cetăţi înfloritoare

Prosperitatea cetăţilor greceşti din Asia Mică i-a uimit întotdeauna pe grecii din Europa, obişnuiţi cu o viaţă mai austeră; datând încă din secolul al VII-lea î.Chr., *Imnul homeric*

Grecia asiatică

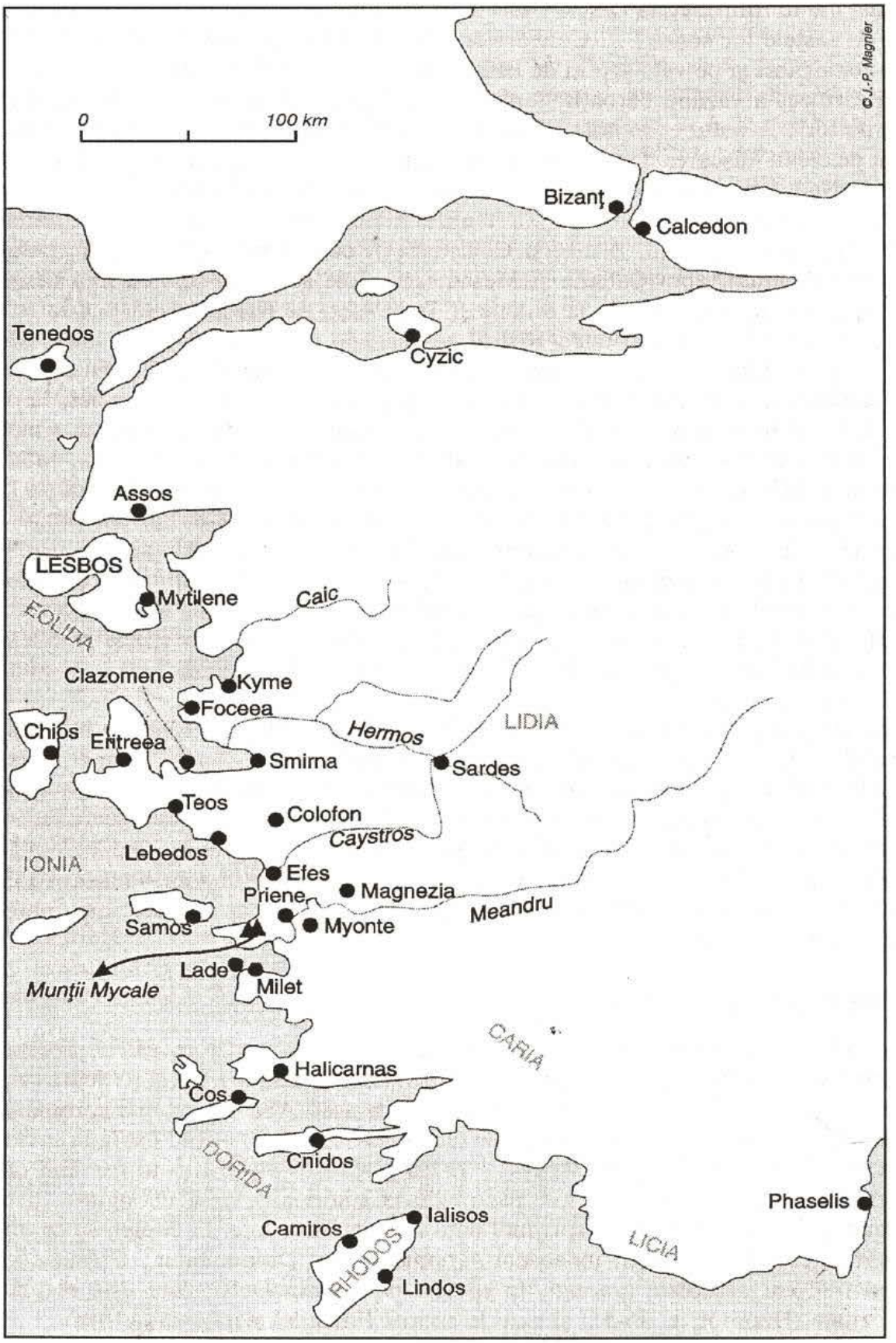

închinat lui Apollo din Delos evidenţiază bogăţia ionienilor: „Inima ta, Phoibos, găseşte cele mai multe frumuseţi la Delos, când se strâng ionienii în tunici lungi alături de copiii lor şi de castele lor soţii [...]. Cel care ar veni să-i vadă pe ionieni strânşi laolaltă i-ar crede nemuritori şi pe veci scutiţi de bătrâneţe: le-ar privi frumuseţea divină, iar inima i-ar fi fermecată văzând bărbaţii, femeile cu mândre cingători, corăbiile iuţi cu toate bogăţiile lor". Avântul economic al cetăţilor din Grecia asiatică este confirmat de locul ocupat de ele în mişcarea de colonizare, în special în cursul secolelor VIII-VI, din Pontul Euxin şi Naucratis. S-a afirmat chiar că Pontul era **un lac milesian**; fără îndoială, s-a exagerat oarecum, căci nu trebuie minimalizat rolul Megarei, care stăpânea intrarea în Bosfor prin coloniile sale, Bizanţ şi Calcedon, şi care a înfiinţat în jurul anului 560 Heracleea Pontului, apoi Callatis şi Mesambria. Este adevărat însă că milesienii sunt prezenţi pe coasta meridională la Sinope şi Trapezunt, pe ţărmul occidental la Istros şi Olbia, ca şi la Tyras, acolo unde Nistrul se varsă în mare; mai târziu sunt înfiinţate Apollonia, Odessos şi Tomis; în nord este întemeiată Panticapaeum în jurul anului 600, apoi Teodosia în Crimeea. Grecii din Asia sunt prezenţi şi pe coasta Traciei, în nordul Mării Egee şi în Propontida: Chios întemeiază Maroneea, Lesbos şi Kyme Ainos, iar Clazomene oraşul Abdera. Eolienii s-au stabilit în Troada; în Propontida, milesienii fondează oraşele Cyzic şi Abydos; foceenii se stabilesc la Lampsaca, iar tot pe la 600 Samos întemeiază Perintul pe coasta de nord a Propontidei. Centrul comercial de la **Naucratis** există încă dinainte de sfârşitul secolului al VII-lea, însă în secolul următor el dobândeşte un adevărat monopol, rolul principal fiind jucat de cetăţile greceşti din Asia Mică. Sanctuarul Helenion este înălţat de nouă cetăţi, toate din Asia Mică: Chios, Teos, Foceea, Clazomene, cetăţile din Rhodos, Cnidos, Halicarnas, Phaselis şi Mytilene din Lesbos; milesienii au propriul lor sanctuar, la fel ca şi samienii; singurii greci din Europa sunt egineţii.

Această prosperitate este însoţită de o **viaţă intelectuală şi artistică**, strălucită, mai cu seamă în Ionia. Aici prind viaţă poemele homerice, milesienii Cadmos şi Hecateu sunt primii istorici şi geografi, iar Thales din Milet, Anaximandros şi Anaximenes sunt primii filosofi. Templul lui Artemis din Efes şi cel al Herei din Samos constituie, înainte de mijlocul secolului al VI-lea, primele exemple ale stilului ionic, fără îndoială prea vaste pentru o arhitectură în care nu apărea bolta (Heraionul din Samos măsura 55,16 m pe 108,63 m). După 525, artiştii ionieni stabiliţi în Atena sunt cei care impun modelul de *coré* foarte împodobită.

3. Ameninţarea din exterior

Bogăţia Greciei asiatice nu-i putea face pe locuitorii ei să uite pericolul reprezentat de învecinarea cu marile imperii sau cu statele mai modeste, însă oricum superioare cetăţilor greceşti, chiar atunci când acestea reuşeau să se unească. Vecinul cel mai apropiat a fost pentru multă vreme regatul Mermnazilor (cca 685-546) care, având capitala la Sardes, conduceau Lidia. Regii Gyges, Ardys al II-lea şi Cresus au luat rând pe rând oraşele greceşti din Asia sub protecţia lor, păstrându-le autonomia, însă cerându-le ţribut şi instalând garnizoane, adesea cu sprijinul unui tiran de încredere. Ei copleşesc cu ofrande sanctuarele cetăţilor greceşti, îndeosebi Artemisionul şi Didimeionul; Cresus consultă în mod frecvent oracolele greceşti, în special pe cel din Delfi, care este răsplătit cu generozitate (Herodot, I, 46-51) şi care le acordă lidienilor cetăţenia delfică.

Victoria lui **Cirus** asupra lui Cresus (546) schimbă brusc situaţia cetăţilor greceşti din Asia, desigur, cu excepţia Miletului, care se alăturase perşilor. Majoritatea grecilor din Foceea aleg exilul în Corsica. Cirus supune una după alta toate cetăţile greceşti; doar Samos îşi prelungeşte independenţa sub tirania lui **Policrat** care, graţie unei flote impunătoare, se menţine până în 522; insula este anexată la imperiul lui Darius câţiva ani mai târziu, marcând astfel sfârşitul independenţei greceşti în Asia Mică. În fiecare cetate, Darius se sprijină pe un tiran (cum este Histiaios în Milet) care, într-o epocă în care tirania tinde să dispară din întreaga lume greacă, nu-şi datorează puterea decât ajutorului dat de perşi. S-a încercat şi explicarea revoltei din Ionia prin transformările economice pe care le-ar fi suferit această regiune după cucerirea persană; unii istorici s-au gândit la o intenţie a lui Darius de a privilegia porturile feniciene în detrimentul celor din Ionia. E îndoielnic că Imperiul persan ar fi exercitat o politică economică atât de hotărâtă, iar Herodot scrie tocmai că, la sfârşitul secolului al VI-lea, „Miletul atinsese cel mai înalt grad de înflorire". Este posibil însă ca eşecul lui Darius în Sciţia să fi contribuit la ideea că imperiul său nu era invincibil. Nemulţumirea ionienilor se datorează, probabil, mai mult pierderii libertăţii politice decât afectării prosperităţii lor economice. Cucerirea de către perşi începând din 546 marchează, într-adevăr, principalul punct de cotitură în istoria cetăţilor greceşti din Asia care nu vor mai cunoaşte niciodată o independenţă durabilă, nici măcar după războaiele medice, din cauza permanentei supravegheri de către atenieni.

Revolta din Ionia (499-494), care precedă războaiele medice, ia naştere în Milet, fiind condusă de Aristagoras pe timpul cât Histiaios este reţinut la Susa alături de Darius. O expediţie nefericită împotriva Naxosului reprezintă scânteia care declanşează revolta generală. Atenienii şi eretrienii sunt singurii care acceptă să vină în ajutorul rebelilor: douăzeci de corăbii ale Atenei şi cinci din Eretria sosesc la Efes în primăvara anului 496; trupele greceşti incendiază oraşul Sardes, însă fără nici un folos, după care atenienii şi eretrienii îi lasă pe răsculaţi să facă faţă singuri perşilor. Aceştia încep recucerirea Ciprului, apoi a cetăţilor din Troada, după care îşi concentrează forţele asupra nucleului rebeliunii. Flota ioniană este învinsă în bătălia de lângă Lade, iar Miletul este luat cu asalt în 494 şi parţial distrus. Perşii s-au arătat mai îngăduitori cu celelalte cetăţi greceşti din Asia: tributul este instituit din nou, însă fără să fie mărit, iar tiranii lasă locul unor guvernări moderate; în schimb, viaţa economică îşi încetineşte ritmul pe întreaga coastă orientală a Mării Egee. Cu această ocazie, Imperiul persan a intrat în conflict direct cu lumea greacă, deşi ar fi, fără îndoială, prea simplu să explicăm războaiele medice prin dorinţa Marelui Rege de a se răzbuna.

Indicaţii bibliografice

Se pot utiliza cu predilecţie manualele cu caracter general, în special ÉD. WILL, *Le Monde grec et l'Orient*, I, *Le Ve siècle (510-403)*, PUF, col. „Peuples et Civilisations", Paris, 1972; a se vedea, de asemenea, O. PICARD, *Les Grecs devant la menace perse*, CDU-SEDES, Paris, 1980; P. TOZZI, *La rivolta ionica*, 1978 (neîncrezător în ceea ce priveşte declinul Ioniei după 546); în ceea ce priveşte oraşele din Ionia, E. AKURGAL, *Ancient Civilization and Ruins of Turkey*, ediţia a III-a, 1973.

Partea a treia

Epoca clasică

Războaiele medice

Conflictul care îi opune pe perşi (căci grecii nu îi deosebesc pe mezi de perşi) unei părţi a grecilor marchează o etapă crucială în istoria Greciei antice prin oprirea înaintării asiatice spre Occident şi dezvoltarea unei libertăţi a grecilor favorabile înfloririi civilizaţiei care a influenţat în mod durabil lumea mediteraneană. Dacă evenimentele ca atare sunt de dimensiuni reduse, în schimb consecinţele lor s-au manifestat până la Alexandru cel Mare. Pentru multe dintre statele greceşti, războaiele respective pot fi comparate cu o a doua naştere, un punct de plecare pentru o nouă istorie a acestor cetăţi.

1. Cauzele conflictului

În precizarea cauzelor celor două războaie medice nu ne putem limita să amintim scurta intervenţie din 498 a Atenei şi a Eretriei de partea ionienilor răsculaţi care au incendiat oraşul Sardes. Informaţiile privind aceste războaie provin doar din surse greceşti şi sunt posterioare victoriei grecilor : învingătorii pot fi tentaţi să exagereze primejdia pentru ca victoria să fie cu atât mai remarcabilă. Încercând să înţelegem atitudinea perşilor în anii care au urmat imediat după sfârşitul răscoalei din Ionia, trebuie să luăm în considerare expediţia terestră şi navală condusă de Mardonios în 492 de-a lungul coastelor Traciei, în nordul Mării Egee, şi eşuând din cauza unei furtuni în largul muntelui Athos, expediţie care a permis restabilirea prezenţei persane în Tracia şi supunerea Macedoniei ; nimic nu ne permite să considerăm că expediţia din 492 era o primă tentativă a perşilor de a întreprinde cucerirea Greciei europene urmând un traseu reluat de către Xerxes în 480. Politica lui Darius vizează cu precădere crearea în fiecare stat grec a **unui partid favorabil alianţei cu perşii**, astfel încât aceştia să-şi extindă treptat prezenţa spre Occident. Această politică a dat roade : multe dintre statele greceşti au decis să se alieze cu perşii de teama unor represalii în caz de rezistenţă. Chiar şi în cazul Atenei este dificil de găsit o continuitate logică în politica externă a cetăţii : în 507, ea apelează la perşi pentru a putea face faţă coaliţiei care o ameninţa (Sparta, Teba şi Chalcis). În 498, Atena îi susţine pe ionienii răsculaţi, însă apoi îşi cheamă înapoi cele douăzeci de corăbii şi asistă la zdrobirea Ioniei fără să facă nici un gest ; în 496/495 ajunge arhonte Hiparh, fiul lui Charops, membru al familiei tiranului Hippias izgonit în 510. Căderea Miletului în 494 îi bulversează pe atenieni, însă în anul următor, Phrynicos este condamnat la plata unei amenzi pentru că făcuse cetăţenii să plângă cu tragedia sa *Cucerirea Miletului*. Istoricul are impresia unor frecvente schimbări de majoritate în interiorul cetăţii, împărţită între partidul tiranului, Alcmeonizi, Miltiade, care se întoarce în 492 la Atena izgonit de perşii din Chersonesul Traciei, şi Temistocle, care exercită funcţia de arhonte în 493 şi începe să fortifice Pireul mânat mai curând de grija de a îndepărta pericolul unui atac al egineţilor decât de teama unui atac al perşilor. Acuzaţia de trădare îndreptată împotriva Alcmeonizilor după bătălia de la Marathon pentru acel semnal cu scutul arată că o parte a opiniei publice ateniene credea că familia lui Clistene, la fel ca şi cea a tiranului Hippias, înclina către alianţa cu perşii.

Războaiele medice

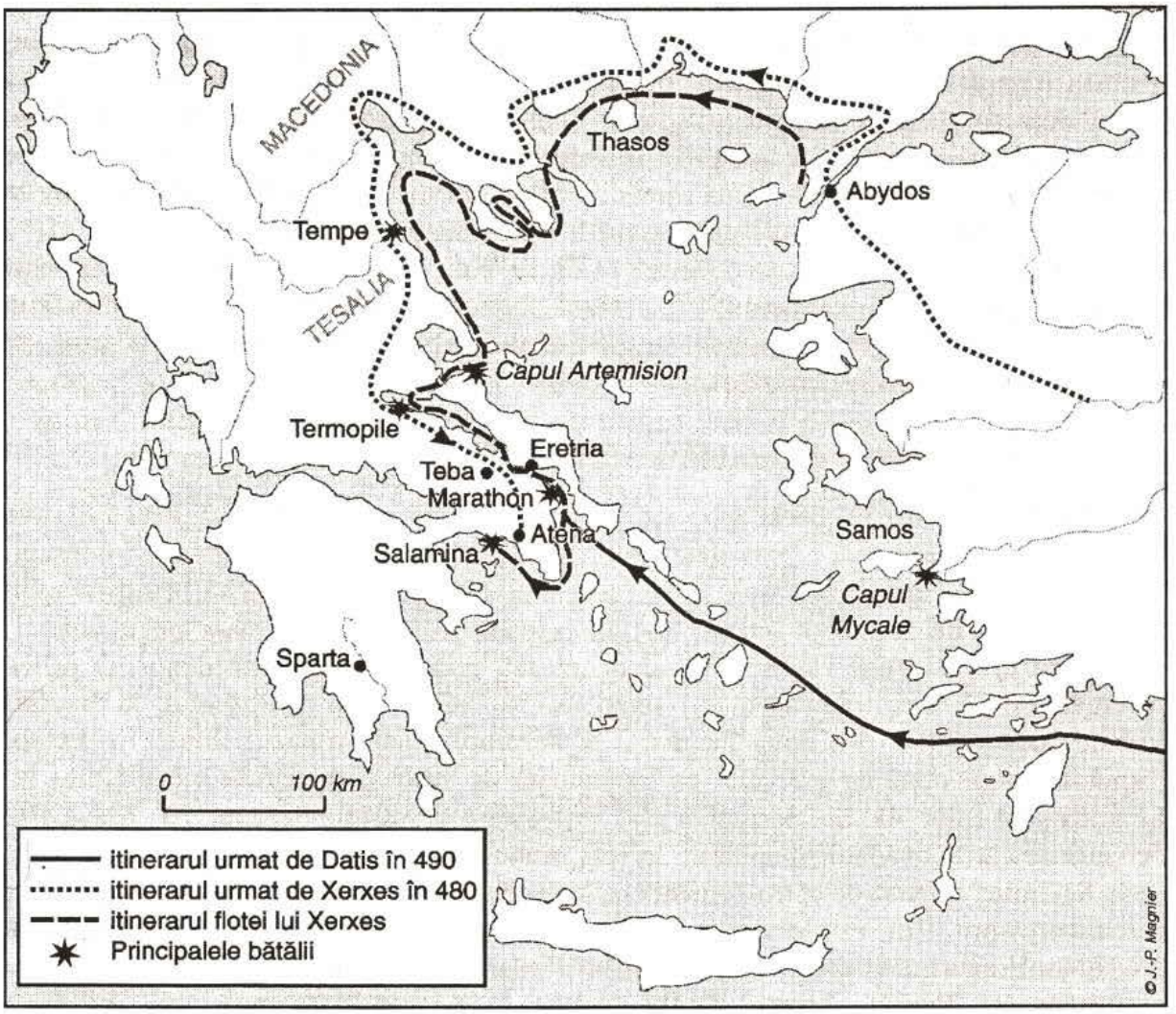

2. Primul război medic (490)

Este precedat de trimiterea unor solii persane în Grecia pentru a cere „pământ şi apă" în semn de supunere: dacă Herodot nu este deloc credibil atunci când afirmă că Atena şi Sparta sunt singurele care refuză, nu este mai puţin adevărat că numeroase cetăţi greceşti i se supun. Acelaşi autor arată (VI, 48-49) că „solii sosiţi în Grecia dobândiră de la multe dintre popoarele de pe continent cele cerute de persan în mesajul său; aceleaşi lucruri le dobândiră de la toţi insularii la care veniră să ceară". Nici măcar Sparta nu se arată prea grăbită să intre în luptă împotriva perşilor: bătălia de la Marathon se desfăşoară în absenţa contingentului lacedemonian, care ajunge în Atica după terminarea luptei; pentru a explica această întârziere, Platon menţionează o revoltă a hiloţilor, deşi nu s-a atestat o asemenea mişcare socială la acea dată.

Venind dinspre coasta Feniciei, flota persană traversează Marea Egee în 490: Delos este cruţat, în schimb Naxos este supus prin forţă. Amiralul persan Datis se îndreaptă apoi spre Eubeea; Carystos este cucerit, iar Eretria cere ajutor Atenei, care îi pune la dispoziţie cleruhii atenieni stabiliţi în Chalcis, însă fără folos, căci oraşul cade în urma unei trădări. De aici, flota persană, însoţită de fostul tiran al Atenei, Hippias, care se

bizuie pe sprijinul partizanilor săi destul de numeroşi în regiunea orientală a Aticii (fief tradiţional al Pisistratizilor), debarcă o serie de trupe în câmpia de la **Marathon**. Hopliţii atenieni, conduşi de Miltiade, fostul tiran din Chersones, şi sprijiniţi numai de contingentul trimis de plateeni, îi atacă pe perşi şi obţin victoria, însă grosul flotei persane a plecat deja spre Capul Sunion pe care îl ocoleşte, încercând să debarce la Faler în momentul în care Atena era lipsită de infanteria sa. În marş forţat, Miltiade îşi aduce soldaţii înapoi pentru a apăra Atena ; perşii preferă să ridice ancora şi să revină pe coasta asiatică. Marathon este mai curând o victorie de prestigiu pentru atenieni decât o gravă înfrângere pentru regele Darius : Herodot (VI, 117) dă numărul de 192 de morţi pentru partea ateniană şi de 6.000 pentru cea persană, însă, dacă *tumulii* cercetaţi la Marathon par într-adevăr să confirme pierderile reduse ale atenienilor şi plateenilor, nimic nu confirmă pierderile considerabile atribuite armatei persane.

3. Al doilea război medic (480-479)

Acesta nu se declanşează decât zece ani mai târziu, semn neîndoielnic că pentru Marele Rege grecii nu reprezintă o prioritate. Reţinut de alte probleme la frontierele imensului imperiu, Xerxes, succesorul lui Darius, îşi reia înaintarea spre vest în 480 cu forţe mult mai importante decât în 490. Însoţită de flota persană care navighează de-a lungul coastei, armata de invazie trece Helespontul şi înaintează prin Tracia şi Macedonia. O primă încercare de a-i opri în gurile râului Tempeus (bazinul inferior al Peneului, în Tesalia) trebuie abandonată ; o a doua încercare la Termopile, iar în cazul flotei, în dreptul Capului Artemision, nu este nici ea încununată de succes, în pofida sacrificiului lui Leonida şi al celor 300 de spartani ai săi ; astfel încât Atica este descoperită. Atena este ocupată de către invadator, populaţia sa refugiindu-se în sudul golfului Saronic. Bătălia de la Salamina impusă de către Temistocle, în timp ce peloponesienii doreau mai curând o retragere spre istm, este o victorie nesperată ; ea opreşte înaintarea perşilor, însă nu presupune evacuarea Greciei centrale, întrucât infanteria persană nu este atinsă cu nimic de înfrângerea flotei lui Xerxes. Bătălia care are loc în primăvara anului 479 la Plateea este cea care îi sileşte pe perşi să se retragă, fiind determinată simultan de victoria grecilor la Capul Mycale, pe coasta Ioniei ; flota persană este izgonită din Marea Egee.

Pe întreaga durată a celui de-al doilea război medic, trebuie remarcată prioritatea acordată permanent luptelor de infanterie şi, în consecinţă, spartanilor în ceea ce priveşte exercitarea conducerii în cadrul armatei grecilor coalizaţi, chiar şi atunci când este vorba de o bătălie navală : flota nu a devenit încă autonomă. În ciuda rolului capital jucat de atenieni în această victorie, cei care conduc expediţiile din 478 şi 477 în Asia Mică sunt comandanţii lacedemonieni. O schimbare majoră intervine atunci când Sparta face din nou apel la Pausanias şi la contingentul său de soldaţi. Ca urmare, Atena este liberă să conducă alianţa statelor greceşti dornice să alunge garnizoanele persane, să elibereze grecii din Asia şi să-i pedepsească pe invadatorii perşi. Această retragere a spartanilor permite încheierea unei alianţe militare reunite în jurul Atenei (în greceşte *Symmachia*), numită în mod tradiţional şi eronat *Liga din Delos*.

În cel de-al doilea război medic, numărul statelor greceşti coalizate împotriva invadatorilor este în continuare foarte restrâns. Multe dintre state au decis să se alieze cu perşii, unele – ca regatul macedonean traversat de armatele lui Xerxes – constrânse prin forţă, altele de bunăvoie, cum se întâmplă în cazul Tebei din Beoţia, al cărei contingent

trebuie să înfrunte hopliţii atenieni în bătălia de la Plateea; în sfârşit, alte state s-au refugiat într-o prudentă neutralitate, aşteptând să vadă cum se vor desfăşura operaţiunile: este cazul corcyrienilor şi siracuzanilor. Există elemente care ne fac să credem că, la încheierea acţiunilor din anul 479, o serie de sechele grave şi-au făcut simţite efectele timp îndelungat în lumea greacă: tebanii, de exemplu, sunt ţintuiţi la stâlpul infamiei de către statele greceşti timp de aproape un sfert de veac din cauza colaborării lor amicale cu invadatorii.

În cadrul statelor greceşti, unde se manifestaseră curente de opinie favorabile alianţei medice, supunerii faţă de perşi, corpul civic suferă o fisurare, care se concretizează în cazul Atenei prin aplicarea legii ostracizării, aceasta excluzându-i vreme de zece ani din cetate atât pe reprezentanţii partidului tiranilor (prietenii lui Hippias), cât şi pe Alcmeonizi. Pe de altă parte, rolul jucat în special la Atena de clasa nevoiaşă a vâslaşilor modifică funcţionarea instituţiilor: de acum înainte, este imposibilă menţinerea în afara principalelor magistraturi a clasei teţilor care a furnizat majoritatea vâslaşilor în bătălia de la Salamina. În *Legile* (IV, 706a-707d), Platon denunţă lupta navală, care face apel la viclenie sau la tehnică, şi nu la curajul şi disciplina falangei: este vorba de opoziţia dintre „oamenii cinstiţi" din rândurile cărora se recrutează hopliţii (învingătorii de la Marathon) şi mulţime, adică teţii, dar şi străinii şi (probabil) sclavii, care au furnizat 40.000 de persoane îmbarcate la bordul celor 200 de trireme ateniene prezente la Salamina.

Războaiele medice, cu alte cuvinte conflictul dintre greci şi perşi, nu se încheie în 479; toată prima jumătate a secolului al V-lea este marcată de continuarea unei stări de beligeranţă care se manifestă prin bătălia de la Eurimedon, apoi prin dezastruoasa expediţie a atenienilor în Egipt în 454. Încheierea unei păci, numită „pacea lui Callias", pare să fi marcat sfârşitul războaielor medice şi instaurarea de noi relaţii între greci şi perşi la mijlocul secolului.

Indicaţii bibliografice

În afară de lucrările deja amintite, cititorul va apela cu folos la studiul lui DANIEL GILLIS, „Collaboration with the Persians", in *Historia*, Einzelschriften. Heft, 34, 1979, care realizează o bună prezentare a încercărilor de aliere cu perşii în cadrul statelor greceşti şi a izolării celor care au vrut să le ţină piept. Pentru o bună analiză a *Perşilor* lui Eschil şi în special a legăturii dintre tragedie, structurile mentale ale atenienilor şi războaiele medice, a se vedea CHRISTIAN MEIER, *De la tragédie grecque comme art politique*, Belles Lettres, Paris, 1991, pp. 86-104.

Orașele Atena și Pireu

La sfârșitul secolului al VI-lea î.Chr., orașul Atena este încă foarte **modest**, fapt ce trebuie cu atât mai mult subliniat în epoca noastră, când vizitatorii descoperă o aglomerare monstruoasă ce reunește o treime din populația Greciei într-o atmosferă prea adesea poluată. Nimic mai decepționant pentru un admirator al Antichității decât să urmeze drumul numit *hiera odos*, Calea Sacră, care lega pe vremuri acropola Atenei de sanctuarul zeițelor Demeter și Core din Eleusis : aceasta este acum o șosea murdară, îngustă, mărginită de case scunde și de diverse ateliere ; instalațiile industriale ce înconjoară sanctuarul de la Eleusis întăresc această impresie de urâțenie ; nimic nu mai amintește de procesiunile ce-i conduceau altădată pe credincioși de la Atena la Eleusis cu ocazia Marilor Mistere.

Atena este situată în mijlocul unei mici câmpii de 22 km lungime și 10 km lățime, delimitată de o serie de forme de relief proeminente : Aigaleos la vest, Parnes și Pentelic la nord și nord-est, Himet la est, toate cele trei masive depășind 1.000 de metri altitudine (1412 m pentru Parnes) ; câmpia este drenată de valea râului Cephisos, sporit de apele pârâului Ilisos. Orașul este dominat de colina Acropole, cu o altitudine de 156 de metri și ridicându-se cu o sută de metri deasupra orașului de jos, în centrul căruia se înalță, înconjurată de colina Muzelor și de cea a Nimfelor ; aflat mai la est, muntele Licabet rămâne în afara orașului.

1. Atena înainte de 480

În secolul al VI-lea, Atena nu poate încă rivaliza cu marile orașe ale Ioniei, ca Miletul sau Efesul, și nici cu Corintul. Slăbiciunea sa este evidentă chiar și la începutul secolului al V-lea, cum se vede din interminabilul conflict cu eginețiii vecini, care se prelungește până în ajunul bătăliei de la Salamina ; atenienii vor trebui să împrumute douăzeci de corăbii de la corintieni pentru a putea lupta împotriva acestor vecini îndrăzneți, care nu ezită să-i atace. Este adevărat că, începând cu mijlocul secolului al VI-lea, ceramica Aticii câștigă numeroase piețe în dauna rivalelor sale Corint, Laconia sau Ionia ; însă această activitate economică nu este însoțită de crearea unei flote de război puternice. În exterior, Pisistrate reușește să-și impună protectoratul asupra Delosului, iar câteva mari familii iau în stăpânire pământuri în regiunea Helespontului : familia lui Miltiade în Chersones, iar cea a tiranului Sigeion de cealaltă parte a strâmtorii ; acestea însă sunt posesiuni familiale, și nu ale cetății ateniene. Pe uscat, atenienii învinș în 506 coaliția dintre Sparta, Beoția și Calcedon, însă, de teama unei înfrângeri, unii dintre ei pleacă în solie la Marele Rege pentru a obține ajutorul perșilor.

Alături de modestul edificiu situat pe amplasamentul Erehteionului și menit să adăpostească o statuie din lemn a Atenei, în cursul secolului al VI-lea, pe Acropole au fost realizate construcții impresionante : la est de primul edificiu a fost contruit un templu înalt de o sută de picioare, **Hecatompedonul**, în două etape : în cea dintâi, era vorba de un templu cu două coloane *in antis* pe cele două fațade ; Pisistratizii i-au adăugat o colonadă dorică și noi frontoane din marmură, parțial conservate în Muzeul Acropolei. Se pare că după 510 ar fi început construirea unui Parthenon anterior războaielor medice, neterminat în 480, când orașul Atena a fost ocupat de trupele lui Xerxes care au dat foc clădirilor de pe Acropole. În orașul de jos, construirea Olimpeionului închinat lui Zeus

Oraşul Atena

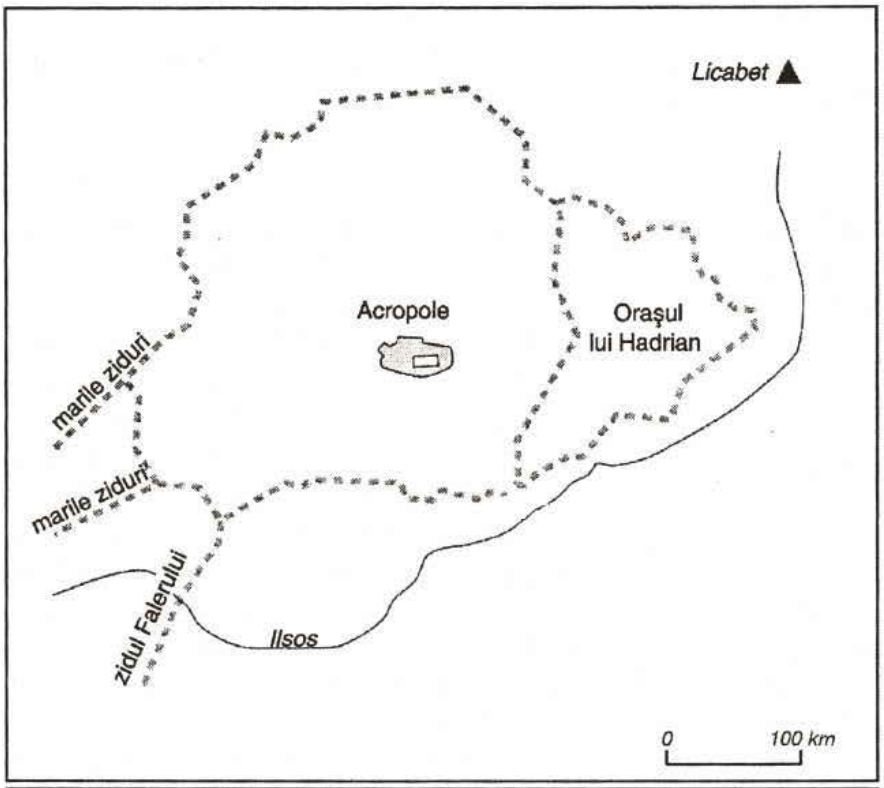

Atena şi Pireul

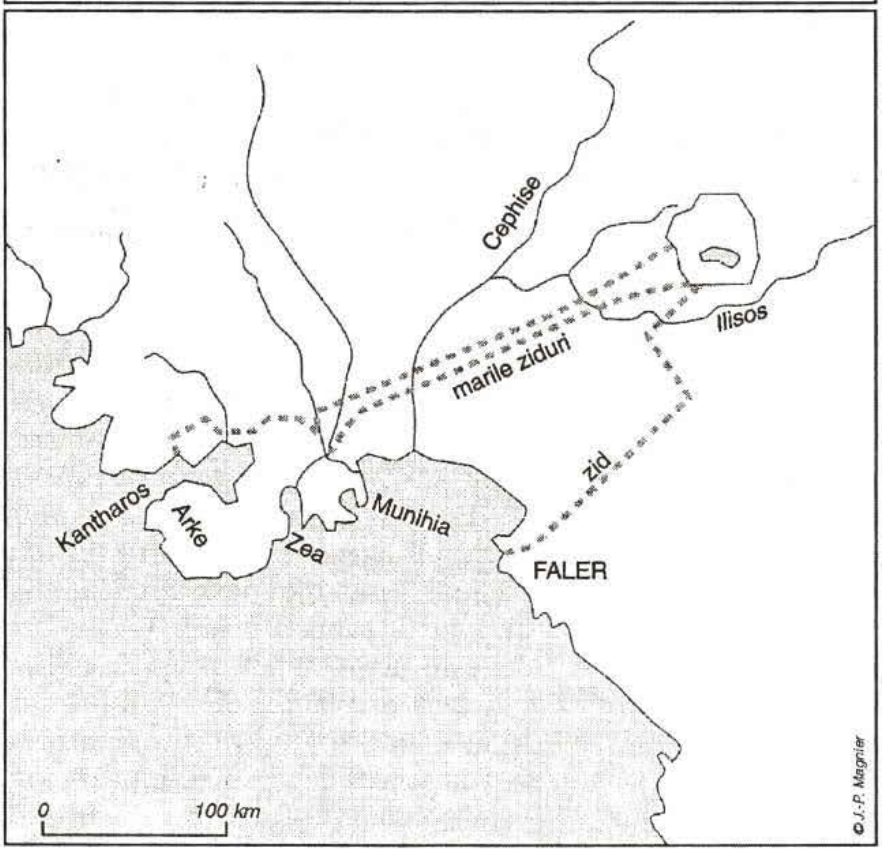

este începută tot în timpul tiraniei ; acest vast edificiu inspirat după marile construcţii din Ionia nu este terminat decât în secolul al II-lea d.Chr., în timpul împăratului Hadrian. Este epoca marilor frize policrome descoperite sub dărâmăturile ruinelor rămase în urma

perşilor; acestea revelează marile calităţi ale sculptorilor adesea influenţaţi de arta ioniană. Ceramica de lux din Atica îşi atinge apogeul artistic prin vasele cu desene negre, urmate de cele cu desene roşii.

2. Reconstrucţia

După victoria obţinută în 479 la Plateea, atenienii se pot restabili în Atica şi încep reconstrucţia oraşului lor, din care nu au mai rămas decât ruine: „Cât priveşte casele", scrie Tucidide (I, 89), „cea mai mare parte erau dărâmate; nu mai rămăseseră în picioare decât câteva, tocmai cele în care locuiseră mai-marii armatei persane". Sparta trimite o solie la atenieni pentru a le cere să renunţe la fortificarea oraşului - lucru care i-ar fi asigurat Spartei o hegemonie totală asupra Greciei datorită valorii infanteriei sale –, însă Temistocle îşi sfătuieşte concetăţenii să înalte cât mai repede un **zid de împrejmuire** pentru ca oraşul să se poată apăra. Noul zid avea o suprafaţă ovală cu un perimetru de nouă kilometri, adică o arie superioară celei delimitate de vechiul zid de apărare: „Natura construcţiei ne îngăduie chiar şi astăzi să ne dăm seama de graba în care s-a lucrat", scrie Tucidide în jurul anului 404. „Într-adevăr, temeliile sunt alcătuite din pietre deosebite şi, pe alocuri, nepotrivite între ele, ci aşezate aşa cum erau aduse. Stele funerare luate de pe morminte şi pietre deja cioplite îşi aflaseră şi ele loc acolo în număr mare." Aceeaşi grabă caracterizează şi fortificarea Acropolei, după cum o arată în prezent zidul de nord, alcătuit în parte din bucăţi de coloane provenite de la construcţiile de pe Acropole anterioare celui de-al doilea război medic.

Foarte repede, Temistocle trece şi la **amenajarea Pireului**, pe care începuse să îl transforme încă din timpului anului său de arhontat, în 493. Până atunci, Atena nu dispusese de nici o instalaţie portuară; navele erau ancorate în largul Falerului sau trase pe plajă. Această situaţie nu mai poate fi acceptată începând din momentul în care oraşul se înzestrează cu o flotă de război impresionantă, cea care a învins în lupta de la Salamina cu ajutorul egineţilor şi al altor contingente aliate. Dezvoltarea puterii navale a Atenei începe o dată cu exploatarea în 483/482 a unui bogat filon de plumb argentifer descoperit în regiunea Laurion din sudul Aticii; cetatea cesionează exploatarea acestuia unor antreprenori şi câştigă în anul respectiv suma de o sută de talanţi pe care Temistocle, contrar opiniei lui Aristide, vrea să o folosească pentru construirea a o sută de trireme. Operaţia este repetată în anii următori, Atena putând alinia astfel la Salamina 200 de trireme, adică o flotă de război mult superioară celei a oricărui alt stat grec. Pireul este situat la zece kilometri de Atena, pe trei peninsule (Eetionia la vest, Akte în centru şi Munihia la est) între care puteau fi amenajate trei porturi (Kantharos, care devine marele port comercial, Zea şi Munihia, care sunt mai curând porturi militare dotate cu adăposturi pentru trireme). Un zid lung de zece kilometri înconjoară peninsula Akte şi cele trei porturi, zid mai lat şi mai bine construit decât cel care împrejmuieşte oraşul Atena: Tucidide precizează că pe acest zid construit din blocuri de piatră prinse între ele cu scoabe de fier puteau trece două care o dată, adăugând că înălţimea lui a fost limitată la jumătate din cât dorea Temistocle. Pireul propriu-zis a fost trasat după planurile arhitectului Hipodam din Milet; mai puţin regulat decât se crede în mod obişnuit, acest nou oraş este străbătut de trei mari bulevarde paralele intersectate de o largă arteră transversală.

În secolul al V-lea, Pireul ajunge un mare oraş învecinat cu Atena, însă mai popular, mai muncitoresc, având o populaţie formată din marinari, pescari, negustori, muncitori în arsenal şi în port, care se amestecă cu străinii aflaţi în trecere şi cu sclavii veniţi din întregul

bazin al Mediteranei şi din Pont. Oraş foarte cosmopolit şi dinamic, el devine polul economic al cetăţii ateniene şi, în scurtă vreme, portul din care mărfurile alimentare sosite din toată Mediterana sunt redirecţionate spre statele greceşti sau dincolo de ele, în limitele permise de legislaţia Atenei ; aceasta pretindea, de exemplu, ca cerealele transportate de corăbiile ateniene să fie îndreptate în mod obligatoriu către Pireu ; ele nu puteau fi reexportate mai apoi decât după ce erau satisfăcute în primul rând nevoile populaţiei ateniene.

3. Marile ziduri

Mai târziu, în anii 458-456, Atena şi Pireul sunt legate prin Marile Ziduri pentru a se asigura, indiferent de împrejurări, legăturile dintre oraş şi portul său. Atena devine oarecum o insulă ; ea poate fi asaltată de adversarii ei, ca în timpul războiului peloponesiac, de lacedemonieni şi aliaţii lor, care pot să jefuiască satele Aticii, să taie măslinii şi viile sau să ardă grâul, oraşul rămânând invulnerabil atâta vreme cât supremaţia sa navală îi asigură provizii venite din întreaga Mediterană. Aceste fortificaţii lungi de patruzeci de stadii (aproximativ şapte kilometri) leagă incinta Atenei de zidurile care înconjoară Pireul ; ele protejează comunicaţiile terestre între port şi oraş într-o zonă destul de mlăştinoasă care a trebuit să fie drenată înainte de a fi săpate fundaţiile zidurilor. Un al treilea zid, numit Zidul Falerului, situat mai la est decât Marile Ziduri, făcea legătura între incinta Atenei şi coastă, înglobând întreaga radă a portului în zona apărată împotriva atacurilor din exterior. Este adevărat că, în absenţa unui zid construit de-a lungul ţărmului dintre Zidul Falerului şi fortificaţiile Pireului, această zonă rămânea mai vulnerabilă. Tucidide (II, 13) precizează că Zidul Falerului măsura 35 de stadii lungime, adică aproximativ şase kilometri. Într-o primă etapă au fost construite Zidul de nord şi cel al Falerului, Pericle adăugându-le, după 455, Zidul central. Populaţia s-a refugiat la adăpostul acestor ziduri în timpul atacurilor peloponesiene începute în 431, situaţie dificilă descrisă de Aristofan în comediile sale ; se justifică astfel dorinţa de pace a oamenilor din satele Aticii, care suferă că rămân pasivi, în vreme ce pământurile le sunt jefuite şi pustiite, fără să poată interveni pentru a le apăra.

Oraşul Atena ajunge la deplina sa dezvoltare în cursul anilor care precedă războiul peloponesiac ; construcţiile cele mai remarcabile sunt cele ridicate de Pericle şi de succesorii săi pe Acropole, cum vom arăta în fişa următoare. Înainte de sfârşitul secolului al V-lea au loc şi alte realizări importante : amplasat pe versantul sudic al Acropolei, teatrul lui Dionysos este transformat în jurul anului 410 ; în agora, Pericle porunceşte construirea unui templu închinat lui Hefaistos (deseori numit şi Theseionul) ; tot din această perioadă datează şi porticurile Basileios şi Poecile, ca şi templul circular servind drept *prytaneion*. Este şi perioada în care Atena devine model pentru toate cetăţile greceşti.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă numeroasele ghiduri mai mult sau mai puţin specializate, studiul cel mai complet asupra topografiei Atenei este cel realizat de W. JUDEICH, *Topographie von Athen*, ediţia a II-a. München, 1931 ; se vor consulta, de asemenea, utilele publicaţii privind cercetările americane efectuate în zona agorei, *The Atenian Agora. Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies*, Princeton, 1954 ; J. TRAVLOS, *Bildlexicon zur Topographie des antiken Athen*, Tübingen, 1971. Pentru întreaga perioadă, se va consulta *Le Monde grec aux temps classiques*, vol. I, *Le Ve siècle*, realizat sub conducerea lui P. BRIANT şi P. LÉVÊQUE, PUF, col. „Nouvelle Clio", Paris, 1995.

Acropola Atenei în 431

Dacă Acropola era încă reşedinţa lui Pisistrate şi a fiilor săi, după ce bătăuşii lor au pus stăpânire pe ea, soarta colinei este cu totul alta începând cu Pericle, care o transformă în **sălaş al zeilor** şi îndeosebi al zeiţei Atena, protectoarea oraşului. După victoriile grecilor lin cel de-al doilea război medic, totul trebuie luat de la început din cauza distrugerilor provocate de ocupanţii perşi (480-479). Dar, preocupat în primul rând să fortifice oraşul pentru a-i asigura apărarea, iar apoi să pună la punct şi protejarea porturilor din Pireu, Temistocle se mulţumeşte să înalţe din nou fortificaţiile Acropolei cu pietrele găsite la faţa locului şi amână reconstruirea templelor; cum scrie Tucidide (I, 93, 7): „Credea că Pireul era mai de folos decât oraşul de sus".

1. Opera lui Pericle

Desigur, atenienii au reconstruit provizoriu nişte adăposturi pentru statuile divinităţilor, însă a trebuit să treacă o generaţie pentru ca, în frunte cu Pericle, să se înzestreze cu o Acropolă demnă de ei. Într-o primă fază, Pericle intenţionează să obţină participarea tuturor statelor greceşti la restaurarea templelor distruse de către perşi: este vorba de **proiectul Congresului Panelenic**, reunit la Atena la scurt timp după încheierea păcii lui Callias şi menit „să chibzuiască cu privire la templele greceşti arse de barbari, la jertfele datorate zeilor ca împlinire a jurămintelor ce le-au fost făcute pentru salvarea Greciei în timpul luptei împotriva barbarilor şi la chestiunile maritime, astfel încât toţi să poată naviga în siguranţă şi în pace" (Plutarh, *Pericle*, 17). Acest proiect este respins de către lacedemonieni, care îl fac să eşueze.

Nu după multă vreme, încep lucrările de construcţie ale Parthenonului şi Propileelor, finanţate din tezaurul strâns de atenieni alături de aliaţii lor în cadrul Ligii de la Delos şi readus de la Delos la Atena după dezastrul din Egipt (454). Potrivit lui Plutarh, Pericle era silit să înceapă aceste mari lucrări în primul rând de preocupările de ordin social: a construi însemna a da de lucru unor numeroşi muncitori necalificaţi şi calificaţi, meşteşugari şi artişti. Ne putem îndoi că aceasta ar fi fost principala cauză a respectivelor lucrări, menite mai degrabă să facă din Atena cel mai frumos oraş al lumii greceşti, care trebuia să exercite hegemonia şi să atragă toate privirile, în vreme ce rivala sa, Sparta, rămânea un conglomerat alcătuit din cinci sate risipite pe valea râului Eurotas. Este sigur că au intervenit şi motive ţinând de pietate, însă de **o pietate orgolioasă**, fapt ce explică reticenţele celor care se opuneau politicii lui Pericle, şi în special ale lui Tucidide, fiul lui Milesias, care acuză folosirea Tezaurului aliaţilor pentru împodobirea oraşului: „Cu banii pe care grecii ni-i aduc pentru cele trebuincioase războiului, noi poleim şi sulemenim Atena ca pe o femeie dezmăţată, acoperind-o cu pietre scumpe, statui şi temple de mii de talanţi", după cum spune acelaşi Plutarh. Opunându-se politicii lui Pericle, Tucidide a fost ostracizat în 443, lăsându-i astfel celui dintâi deplină libertate pentru a-şi realiza politica de mari lucrări.

Pentru a reconstrui sanctuarele de pe Acropola Atenei, Pericle a ştiut să se înconjoare cu artişti de mare talent: astfel, **Fidias**, care executase deja statuia lui Zeus din Olimpia, a primit puteri depline în ceea ce priveşte plata tuturor lucrărilor; el i-a adunat în jurul său pe arhitecţii Calicrate, Ictinos, Mnesicles şi Koroibos alături de pictori, sculptori,

Acropola Atenei

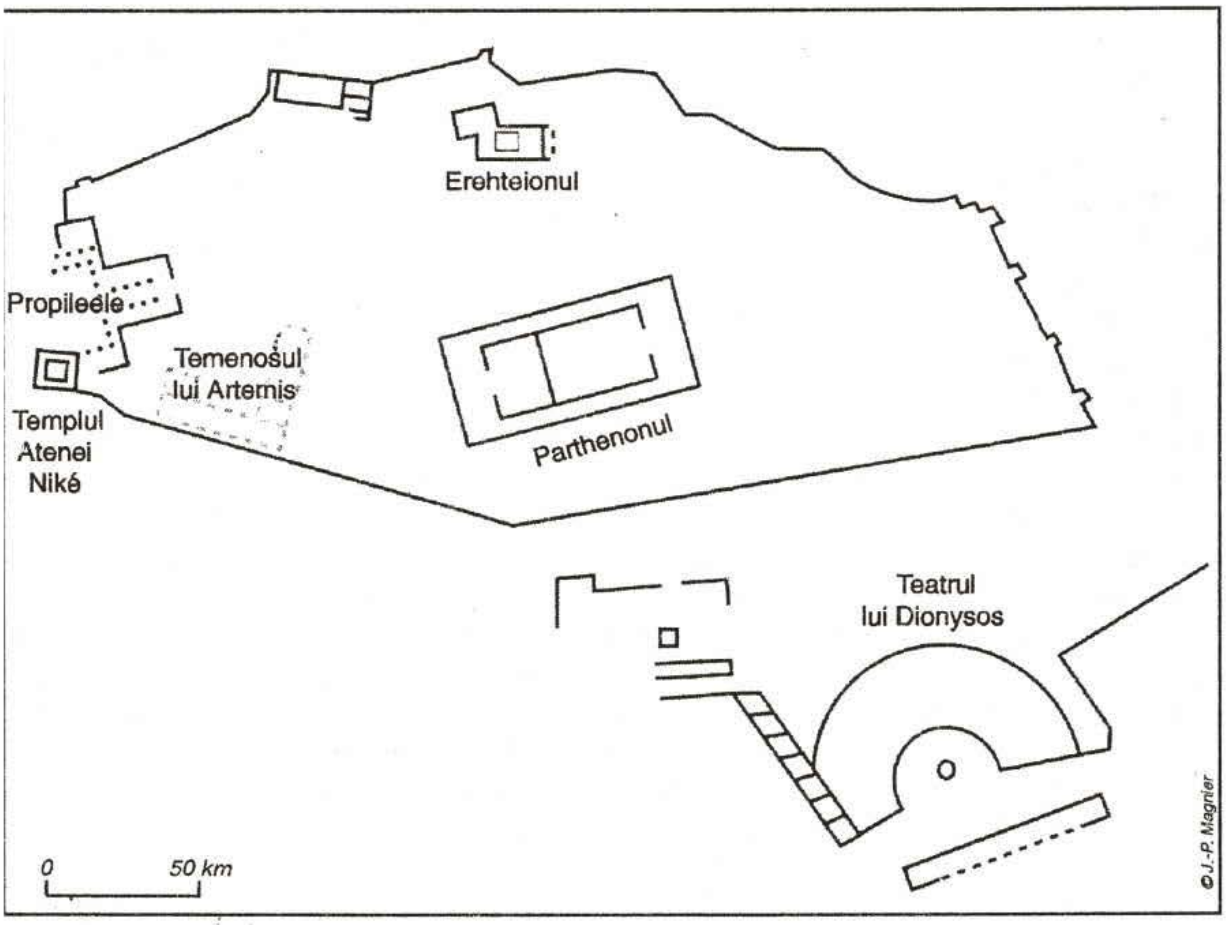

antreprenori şi meşteşugari cu diferite specializări. Şantierul se pune în lucru prin construirea Parthenonului între 447 şi 438, după care vine rândul Propileelor, între 437 şi 432 ; în paralel, lucrările la Erehteion sunt începute în 435 şi încheiate abia în 407. Templul Atenei Niké este început în 432 şi inaugurat la scurtă vreme după încheierea păcii lui Nicias. Nici Fidias şi nici Pericle nu vor vedea terminarea acestor vaste lucrări : primul se stinge în 431, iar marele strateg doi ani mai târziu.

2. Realizările

• **Parthenonul** este un vast templu doric de 69,1 m pe 30,87 m (adică 225 × 100 picioare atice), cu 8 coloane în faţadă şi 17 pe laturi, înalte de 10,43 m şi având un diametru de 1,90 m la bază şi 1,48 m la vârf. Templul cuprinde patru părţi : *pronaosul* sau vestibulul la est, *naosul* cu trei nave, sala fecioarelor sau Parthenonul propriu-zis cu patru coloane şi aşa-numitul *opisthodom* adăpostind Tezaurul zeiţei şi care, la fel ca vestibulul, este puţin adânc. Statuia împodobită cu aur şi fildeş a Atenei Parthenos, operă a lui Fidias, se înalţă în naos şi măsoară peste 12 m înălţime fără soclu. Exteriorul este decorat în stil doric : Naşterea Atenei pe frontonul de est, Cearta pentru Atica dintre Atena şi Poseidon pe frontonul de vest, metope reprezentând la est Gigantomahia, la nord cucerirea Troiei, la est Amazonomahia, iar la sud Centauromahia. La acestea se adaugă, sub peristil, friza ionică reprezentând procesiunea Marilor Panatenee.

• **Propileele** au rolul de a înzestra Acropola cu o intrare monumentală dinspre partea de vest. Arhitectul Mnesicles a realizat o lucrare, încă neterminată la începutul războiului peloponesiac, care-i dovedeşte măiestria şi priceperea, fiind alcătuită dintr-un corp central şi două aripi frânte, construite din marmură adusă de pe muntele Pentelic. Clădirea centrală, măsurând 25 m pe 18,20 m, cuprinde un vestibul flancat la est şi la vest de două porticuri în trei galerii de două rânduri cu câte trei coloane ionice. Vestibulul este închis la est de un zid transversal străpuns de cinci deschideri între care, în mijloc, poarta pe unde trece Calea Sacră. Aripa nordică era utilizată ca pinacotecă; cea dinspre sud este micşorată din cauza terasei pe care va fi construit mai târziu (după pacea din 421) micul templu al Atenei Niké.

• **Erehteionul** este început de acelaşi Mnesicles şi tot în 435 pe un amplasament deosebit de preţios pentru atenieni, consacrat celor mai vechi culte ale Aticii: într-un spaţiu redus trebuiau strânse laolaltă venerabila statuie a Atenei Polias şi măslinul ei, bazinul numit „marea lui Erehteu", urmele tridentului lui Poseidon, mormântul lui Cecrops şi Pandroseionul. Lucrările sunt terminate în 407 de către Filocles. În mare, Erehteionul reprezintă o clădire rectangulară de 20,03 m pe 11,21 m; la est se află domeniul Atenei Polias; la vest, cel al altor divinităţi şi eroi: aşa-numita *cella* a lui Poseidon-Erehteu, altarul consacrat lui Hefaistos, sălaşul şarpelui sacru, apoi un vestibul ce se deschide spre două porticuri; sub vastul portic cu coloane ionice dinspre nord se găseşte amprenta tridentului; porticul sudic este mai cunoscut datorită celor şase Cariatide (*corè*). În ciuda planului complicat de obligaţia de a respecta domeniul fiecărei divinităţi sau al fiecărui erou, Erehteionul surprinde prin graţia sa datorată folosirii stilului ionic, contrastând cu sobrietatea mai austeră a celui doric, dominant în Parthenonul aflat în apropiere. Printre cele două ansambluri, Parthenonul şi Erehteionul, trecea Calea Sacră care conducea procesiunile de la Propilee până în dreptul faţadei orientale a Parthenonului. Aici se găsea vechea reprezentare a Atenei Polias (*xoanon*), îmbrăcată într-un *peplos* ţesut de tinerele din oraş, nu recenta şi monstruoasa statuie din fildeş şi aur a Atenei Parthenos, sculptată de Fidias.

• **Templul Atenei Niké** (Atena Victoria) este opera arhitectului Calicrate, care l-a ridicat în vârful unui turn înalt (*pyrgos*) dominând urcuşul spre Propilee din partea de sud a colinei; el este terminat abia în 420, în timpul perioadei de pace care urmează după armistiţiul lui Nicias. Construit din marmură de pe muntele Pentelic, acest mic templu ionic tetrastil nu cuprinde decât o mică încăpere sau *cella* de 4,19×3,78 m; friza, din care jumătate se găseşte la Londra (ca şi friza Panateneelor, smulsă din Parthenon), reprezintă, în partea de est, adunarea zeilor cu Zeus şi Poseidon încadrând-o pe Atena, fiind plasată chiar deasupra porţii de intrare; la vest, bătălia dintre beoţienii şi grecii aliaţi împotriva perşilor la Plateea; la sud şi la nord sunt reprezentate scene de luptă între perşi şi greci.

Aceste mari lucrări, care au presupus o **cheltuială** considerabilă pentru atenieni şi aliaţii lor, au lăsat inscripţii ce aduc informaţii asupra remunerării lucrătorilor angajaţi în realizarea lor. Numai construcţia Propileelor a costat puţin peste 2.000 de talanţi, adică venitul pe doi ani al cetăţii Atena pe vremea lui Pericle. Cheltuielile implicate de Erehteion sunt cunoscute mai ales pentru perioada de terminare a construcţiei, în anii 409-407, deci într-un moment dificil al istoriei Atenei, care luptă împotriva ameninţării peloponesiene. Este interesant să vedem asociaţi în această sarcină de a sculpta friza sau canelurile coloanelor cetăţeni, meteci şi sclavi; sunt prezente numeroase bresle: arhitecţi, tâmplari,

sculptori, dulgheri, tăietori, pictori, aurari, muncitori necalificaţi etc. Pentru friză, lucrările sunt plătite cu bucata, de exemplu : „bărbatul cu lance, 60 de drahme", ceea ce poate însemna şaizeci de zile de muncă. Alte lucrări permit o remuneraţie zilnică de o drahmă, indiferent de statutul artizanilor ; totuşi, nu trebuie să deducem de aici un egalitarism revoluţionar care ar acorda aceeaşi remuneraţie sclavului şi omului liber sau arhitectului şi muncitorului necalificat. Într-adevăr, salariul sclavului era remis stăpânului său, care trebuia să se îngrijească doar de întreţinerea lui ; pe de altă parte, arhitectul beneficia de o remuneraţie garantată pe durata întregului an, pe când remuneraţia celorlalţi lucrători nu era asigurată decât pe durata cât şantierul era deschis. În anii grei care precedă dezastrul din 404, un întreg popor continuă şi duce la bun sfârşit misiunea începută de Pericle cu patruzeci de ani în urmă, pe vremea când cetatea se bucura de o prosperitate sfidătoare. Este interesant să descoperim, graţie acestor inscripţii, o populaţie întreagă trudind la realizarea unui ansamblu monumental unic în lume, care îi onorează pe atenieni şi pe marele lor strateg, Pericle.

Indicaţii bibliografice

Şi în cazul acestei fişe, ghidurile sunt numeroase. Descrierile construcţiilor de pe Acropole au fost la fel de multe ; se vor putea consulta J. BOARDMAN, J. DORIG, W. FUCHS şi M. HIRMER, *L'Art grec*, Flammarion, Paris, 1966 ; K. PAPAIOANNOU *et alii*, *L'Art grec*, Mazenod, Paris, 1971 ; J. CHARBONNEAUX, R. MARTIN, F. VILLARD, *Grèce classique*, Gallimard, col. „L'Univers des formes", Paris, 1969.

Imperiul atenian în timpul lui Pericle

Încă din 477, Sparta se retrage de la conducerea expediţiilor în Grecia asiatică, operaţiuni întreprinse atât pentru a-i pedepsi pe agresorii perşi, cât şi pentru a încerca eliberarea grecilor de pe ţărmul răsăritean al Mării Egee. Sparta îl cheamă înapoi pe regentul Pausanias aflat în fruntea unei expediţii greceşti îndreptate rând pe rând asupra Ciprului şi a Bizanţului; acesta este înlocuit de un oarecare Dorkis, însă, afirmă Tucidide (I, 95), „aliaţii nu le mai recunoşteau hegemonia". În consecinţă, spartanii se retrag spre Peloponeş şi le lasă atenienilor grija de a conduce războiul, lucru pe care ceilalţi greci îl acceptă bucuroşi.

1. Liga din Delos

Atenienii şi toate celelalte state dornice de asociere erau uniţi de o alianţă militară – o *Symmachia* –, numele ei oficial fiind totuşi „atenienii şi aliaţii lor". Nimic nu o făcea să fie o federaţie, neexistând dublă naţionalitate, ci doar o preocupare comună pentru apărarea statelor greceşti în faţa perşilor. În a doua jumătate a secolului al VI-lea, lacedemonienii creaseră deja o alianţă peloponesiacă reunind „lacedemonienii şi aliaţii lor". Cele două grupuri rămâneau unite prin alianţa împotriva mezilor care i-a asociat începând de la congresul din Corint, desfăşurat în ajunul celui de-al doilea război medic, şi până în 461.

Numărul de membri ai acestei alianţe formate în jurul Atenei s-a mărit treptat, unii furnizând ei înşişi trireme (cum se întâmplă în cazul celor mai importante cetăţi ca Thasos, Samos, Naxos, Chios sau Mitilene din Lesbos), alţii plătind **tributul** (*phoros*) fixat încă de la început de către Aristide la 460 de talanţi pe an. Într-o primă etapă, alianţa reuneşte în special cetăţi sau state egeene de pe coasta europeană şi din insule; va trebui să se aştepte până la bătălia de la Eurimedon, câştigată de flota persană (468), pentru a vedea cetăţile de pe coasta asiatică aderând în mod liber la alianţă. Alcătuirea acesteia este cunoscută datorită listelor cuprinzând tributul atenian, însă ele nu există decât din momentul în care tezaurul comun este transferat de la Delos la Atena (454/453); listele ne permit să aflăm suma reţinută din *phoros*-ul fiecărei cetăţi aliate în folosul tezaurului din Atena, reţinere echivalentă cu a şaizecea parte. Studiind aceste vestigii, adesea incomplete şi sfărâmate, se observă o mare neregularitate în ceea ce priveşte numărul aliaţilor şi sumele percepute.

Alianţa dispune de **instituţii specifice**: un consiliu comun (*koinè synodos*) reunea reprezentanţii statelor membre, fiecare stat dispunând, la fel ca şi celelalte, de un vot. Atenienilor le reveneau conducerea militară şi gestionarea Tezaurului comun, asigurată de *helenotami* (trezorierii grecilor) care au fost de la bun început atenieni.

2. Activitatea Ligii

În anii în care politica ateniană este condusă de Cimon, fiul lui Miltiade, alianţa cunoaşte câteva succese: încă din 476, Cimon alungă perşii rămaşi la gura râului Strymon şi întemeiază Eionul, ceea ce îi aduce o primire triumfală la întoarcerea în Atena, întrucât această regiune dă speranţa de a putea controla minele de aur din muntele Pangeu. Skiros

Imperiul atenian în timpul lui Pericle

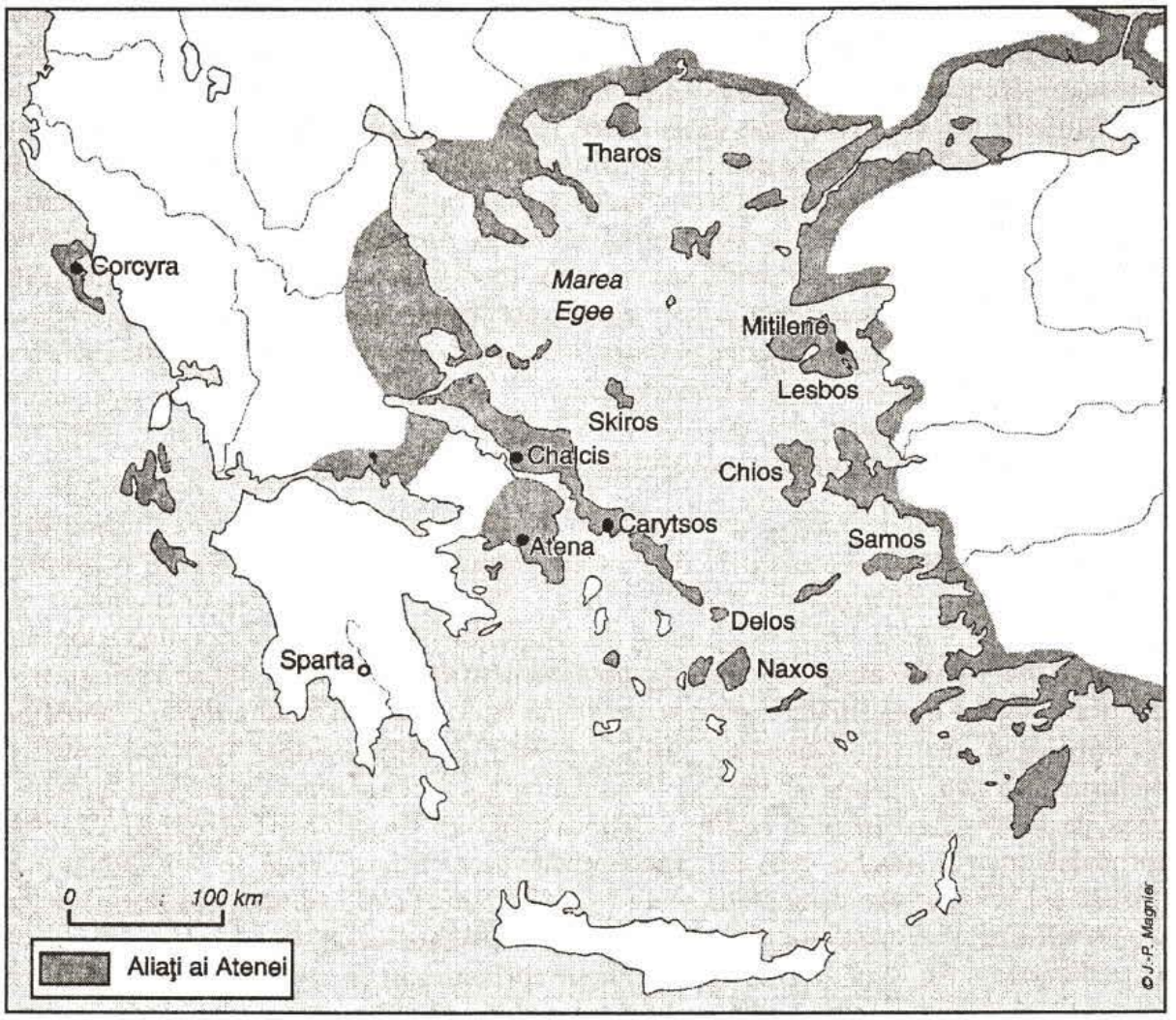

primeşte cleruhi* atenieni, iar oraşul Carystos din Eubeea este obligat să adere la alianţă. Lărgirea alianţei în jurul Atenei este însoţită de ciocniri violente între aceasta şi unii dintre aliaţi, dornici să părăsească Liga. Foarte repede, Atena le dă de înţeles că această libertate nu există, aşa cum o dovedesc rând pe rând tentativele secesioniste ale oraşelor Naxos (470/69) şi Thasos (465-463); rebelii sunt menţinuţi cu forţa în alianţă, care cuprinde de acum înainte două tipuri de membri, voluntarii şi cetăţile supuse, care pierd dreptul de a înarma singure trireme şi suferă o puternică mărire a tributului pe care trebuie să-l verse. Alianţa dispune de o flotă care se bazează în principal pe flota de război ateniană, aceasta tinzând să-şi impună voinţa tuturor aliaţilor.

Liga din Delos trece printr-o **criză** gravă în anii 454-446. Într-adevăr, întărirea autorităţii Atenei asupra aliaţilor ei era suportată, de bine, de rău, atâta vreme cât strategilor ei le surâdea succesul, cu atât mai mult cu cât potenţialul adversar, Sparta, trecea printr-o grea încercare în urma cutremurului din 464 şi a răscoalei care afectase în special Mesenia, suferind o diminuare însemnată a corpului civic. Atena întâmpină însă

* Cleruhii (= *klerukhoi*) erau membrii acelor colonii care rămâneau dependente de Atena (n.t.).

dificultăţi în a lupta simultan împotriva a doi adversari: pe de o parte, cu lacedemonienii şi aliaţii lor, iar, pe de altă parte, cu Marele Rege în Egipt; dezastrul de la Memfis, în 454, marchează primul eşec grav al atenienilor, care îşi dau seama că trebuie să facă o alegere. De teama unei intervenţii persane în Marea Egee, atenienii hotărăsc să mute tezaurul alianţei, care este adus de la Delos pe Acropola Atenei. Să fie oare teamă cu adevărat sau doar un pretext care le permite atenienilor să pună stăpânire mai bine pe tezaurul aliaţilor? Ambele interpretări sunt posibile. În plus, pentru a renunţa la războiul pe două fronturi, este foarte probabil că, în 440, între Atena şi perşi s-a încheiat un acord de pace, acord care a fost numit „pacea lui Callias": chiar dacă această pace nu este cunoscută decât prin intermediul unor menţionări făcute în secolul al IV-lea, reluarea schimburilor dintre Atena şi lumea persană în cea de-a doua jumătate a secolului al V-lea confirmă o schimbare în relaţiile dintre cele două blocuri.

3. De la alianţă la Imperiul atenian

Sfârşitul războiului împotriva mezilor făcea să dispară însăşi finalitatea *Symmachiei* reunindu-i pe atenieni şi aliaţii lor. În listele tributului atenian se observă o scădere considerabilă a numărului de plătitori: peste 160 în 450/449, 150 în 449/448, 60 în 448/447, dar 170 în 446/445. Derutaţi de schimbarea de politică a Ligii din Delos faţă de perşi, mulţi dintre aliaţi îşi întrerup plăţile. În mod vădit, Atena ia din nou situaţia sub control în 446 şi îi cheamă la ordine pe cei şovăielnici. Dacă ne mulţumim cu cronologia tradiţională a decretelor ateniene păstrate pentru această perioadă (persistă totuşi o oarecare îndoială, iar unii ar vrea să le aducă cu douăzeci şi cinci de ani mai aproape, ceea ce le-ar plasa în plin război peloponesiac), un decret privind oraşul Colofon (probabil anterior anului 450) le impune cetăţenilor să jure că nu se vor retrage din alianţă, nu vor distruge democraţia şi nu vor încheia nici o altă alianţă fără permisiunea Consiliului celor Cinci Sute al Atenei. Decretul privitor la cetatea Chalcis (446/445) vine, fără îndoială, după revolta eubeenilor şi reprimarea ei de către Pericle (distrugerea Histiei); el reduce în mod simţitor autonomia chalcidienilor, care nu pot condamna pe cineva la exil sau la moarte fără a face apel la tribunalul din Atena. În sfârşit, decretul privind monezile, greutăţile şi unităţile de măsură pare să le impună aliaţilor utilizarea unităţilor atice şi a monezii ateniene, interzicând, aşadar, să se bată monezi de argint în cetăţile aliate. Dacă datează cu adevărat din 450, acest decret ilustrează o voinţă impresionantă a Atenei de a-şi impune autoritatea aliaţilor ei; dacă datează doar din perioada războiului peloponesiac, el atestă mai curând nevoia de a strânge din nou legăturile dintre Atena şi aliaţii ei pentru a rezista presiunii Peloponesului.

Încă de la începutul războiului peloponesiac (431), Tucidide este perfect conştient de adevărata cauză a conflictului: pentru ceilalţi greci, puterea Atenei a devenit intolerabilă. Gravele incidente care au precedat acest război - chestiunea Potideei, înţelegerea dintre Atena şi Corcyra îndreptată împotriva Corintului în problema Epidamnului şi, în sfârşit, decretul privind Megara, care îi interzicea să-şi vândă produsele în Atica - sunt tot atâtea indicii ale acestei sete de putere. Bineînţeles, discursurile în stil direct puse de Tucidide pe seama lui Pericle nu sunt autentice, însă redau bine imaginea pe care şi-o făcea despre ele un contemporan. Astfel, el îl face pe Pericle să rostească în ultimul său discurs (II, 52, 1-2): „Cetatea îşi trage o parte din faimă de la imperiul ei (*archè*), cu care toţi vă mândriţi şi pe care cu toţii sunteţi datori să-l apăraţi; nu fugiţi din faţa încercărilor

decât dacă încetaţi totodată să mai căutaţi onoruri ; şi să nu credeţi că acum este vorba de a ajunge sclavi sau de a rămâne liberi : este vorba de pierderea unui imperiu şi de pericolul legat de duşmăniile pe care le-aţi stârnit. Or, de acest imperiu nu vă mai puteţi lepăda, asta dacă teama i-ar împinge cumva în clipa de faţă pe unii dintre voi să-şi facă, din dragoste de pace, asemenea planuri virtuoase. Chiar de pe acum, el înseamnă în mâinile voastre o tiranie a cărei dobândire pare nedreaptă, însă a cărei abandonare este primejdioasă". Aşadar, după Pericle, Atena nu mai poate să dea înapoi şi să-şi schimbe politica.

Această apropiere a războiului este, evident, principala consecinţă a evoluţiei Ligii din Delos spre **un Imperiu atenian**. Politica bazată pe puterea Atenei a fost însoţită de numeroase schimbări suferite de cetatea însăşi : Atena, care era o cetate de mici ţărani proprietari, învingătorii de la Marathon, s-a transformat într-o cetate de comercianţi ale căror pieţe se întind în toate mările înconjurătoare. Mica ţărănime a fost sacrificată, iar Tucidide, prin vocea lui Pericle, este perfect conştient de acest lucru : „În clipa de faţă, dacă ieşiţi pe mare cu toate forţele navale pe care le aveţi, nu este nimeni care să vă stea în cale, nici Regele, nici vreun alt popor. Aşadar, e limpede că nu în folosirea caselor şi a pământurilor, a căror lipsă vi se pare atât de însemnată, stă această putere şi nu e firesc să vă frământaţi din pricina lor : dată fiind această putere, ar trebui să le vedeţi mai degrabă ca pe o grădină de plăcere şi un lux de bogătaşi, fără să vă mai sinchisiţi de ele" (II, 62, 2-3). Atena poate trăi ca o insulă, apărată de fortificaţiile sale şi de Marile Ziduri care o leagă de Pireu : mulţumită flotei, ea are aprovizionarea asigurată, nu-şi face nici o grijă în ceea ce priveşte adversarii şi poate duce lupta pe teritoriul lor prin intermediul marinei sale de război. În acelaşi timp, un mare număr de cetăţeni atenieni îşi pot duce existenţa datorită imperiului ; am putea spune chiar că acesta este indispensabil funcţionării democraţiei ateniene.

Indicaţii bibliografice

Vom apela la volumul deja citat din colecţia „Nouvelle Clio", consacrat secolului al V-lea, şi la manualele importante, îndeosebi la cel al lui Éd. Will, *Le Monde grec et l'Orient*. I. *Le Ve siècle*, PUF, col. „Peuples et Civilisations", Paris, 1972. Pentru studii mai specializate, a se vedea B.D. Meritt, H.T. Wade-Gerry şi M. McGregor, *The Athenian Tribute Lists*, vol. IV, Cambridge (Mass.), 1939-1953 ; J.M. Balcer, „The Athenian Regulations for Chalkis", în *Historia*, Einzelschriften. Heft, 33, 1978.

Sparta şi aliaţii ei

1. Lacedemonienii şi aliaţii lor

Lacedemonieni îi puteau opune Ligii din Delos propria lor alianţă, mai puţin numeroasă, mai continentală, însă şi mai veche, întrucât primul acord încheiat între Sparta şi oraşul Tegeea din Arcadia datează încă de la mijlocul secolului al VI-lea. Alianţa peloponesiacă a cuprins treptat întreaga peninsulă, cu excepţia Argosului, rivala tradiţională a Spartei. Această *Symmachia*, numită de Herodot şi Tucidide „lacedemonienii şi aliaţii lor", este intitulată adesea în manuale „Confederaţia peloponesiacă", deşi în respectiva organizaţie pur militară nu există nimic federativ: conducerea îi aparţine întotdeauna unuia dintre cei doi regi ai Spartei sau înlocuitorului său, fiecare aliat furnizează propriul contingent şi îi asigură aprovizionarea, astfel încât această alianţă, spre deosebire de cea reunindu-i pe atenieni şi aliaţii lor, nu are nevoie de un tezaur comun. Este vorba în principal de forţe terestre (infanterie, cavalerie, arcaşi şi prăştiaşi), până în anii 410 neexistând o adevărată flotă peloponesiacă; or, tocmai corăbiile sunt cele care antrenează cele mai mari cheltuieli în cazul Atenei şi al aliaţilor ei.

Singura cetate care ar putea să rivalizeze oarecum cu Sparta este **Corintul**, care a întreţinut strânse legături cu multe dintre coloniile sale, excepţie făcând nerecunoscătoarea Corcyra. Corintul intervine în 507/506 pentru a tempera pornirile belicoase ale regelui Cleomene, care era gata să înceapă ofensiva împotriva Atenei conduse de Clistene şi care trebuie să renunţe în faţa atitudinii Corintului. Dimpotrivă, în 431, Corintul este cel care îndeamnă la război, pe când Sparta este mai şovăielnică. Situaţia se complică în momentul în care unele colonii corintiene aderă la Liga din Delos, cum s-a întâmplat cu Potideea care, deşi aliată cu Atena, primeşte în fiecare an epidemiurgi trimişi de metropola sa. Epidamnos-Dyrrhachium, cetate din Adriatica, reprezintă şi ea o sursă de dificultăţi: conflictul civil dintre aristocraţi şi democraţi îi determină pe cei dintâi să cheme în ajutor Corcyra, iar pe cei din urmă, Corintul, confruntarea devenind deci internaţională.

2. Cetatea spartană

Aceasta prezintă originalitate în lumea greacă de la începuturile epocii clasice prin organizarea ei socială şi prin instituţiile care au stârnit multă vreme admiraţia unora; la rândul lor, aceştia au deformat realitatea pentru a descrie miracolul spartan.

1. Organizarea socială

Societatea se împarte într-un corp civic foarte restrâns format din oameni liberi, *periecii*, care locuiesc în satele de la periferie, şi *hiloţii*, care depind în ansamblu de cetatea lacedemoniană. Sunt **cetăţeni** (*Homoioi*, ceea ce înseamnă mai curând Asemănători decât Egali) ai Spartei acei fii de cetăţeni admişi încă de la naştere de Bătrânii tribului, care au primit educaţia (*agogè*) obligatorie pentru toţi tinerii începând de la vârsta de şapte ani şi care, în sfârşit, sunt primiţi la *syssition*, masa de seară, organizată pe grupuri de comeseni reprezentând tot atâtea grupuri de combatanţi. Dacă nu a reuşit să depăşească educaţia predominant militară şi fizică şi dacă nu a fost acceptat de un grup de combatanţi cu care să ia parte la masa de seară, tânărul spartan este exclus din corpul civic şi

Sparta şi aliaţii ei în secolul al V-lea

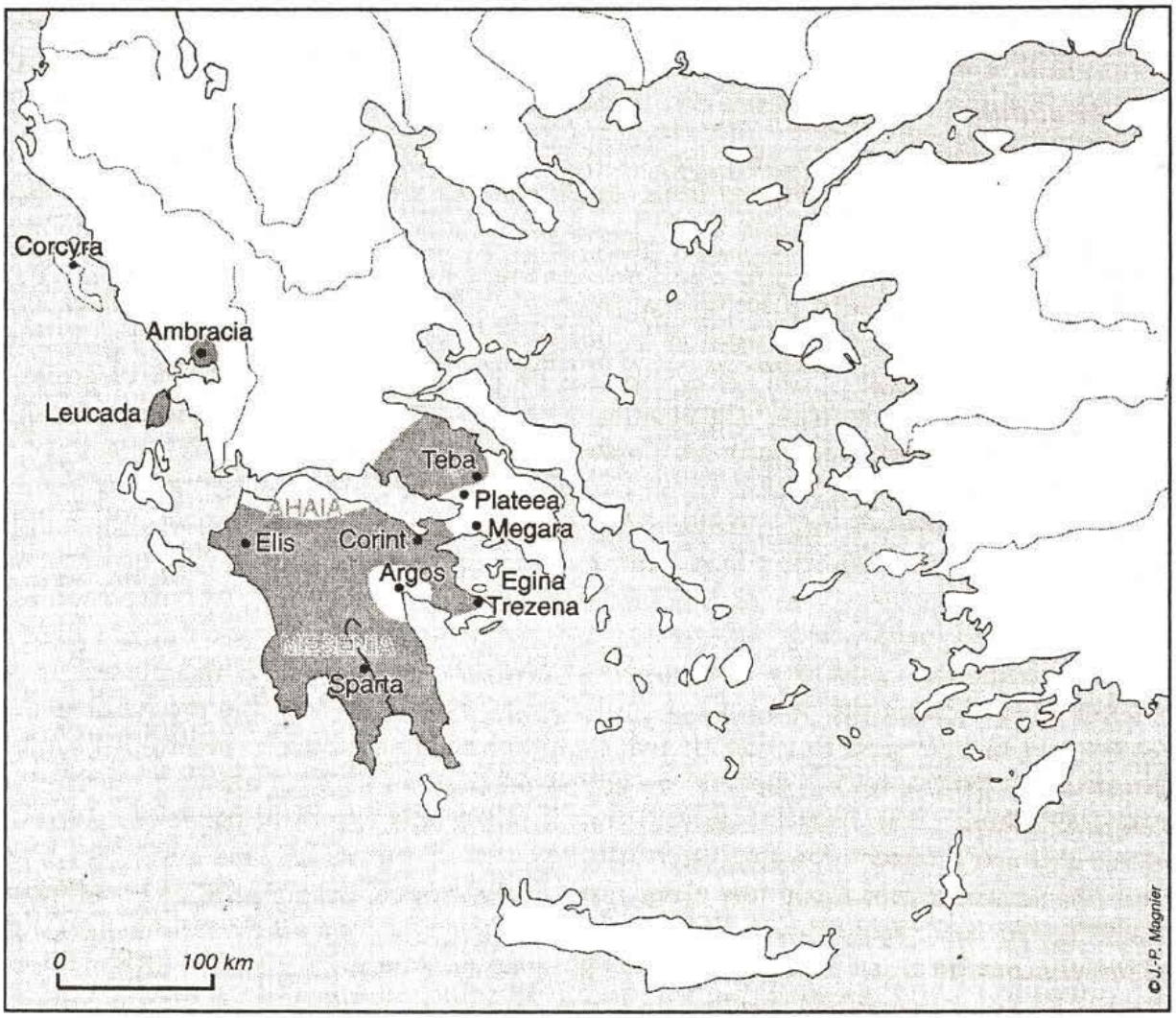

aparţine Inferiorilor (*Hypomeiones*). Cetăţenii alcătuiesc o castă militară a cărei unică activitate constă în slujirea cetăţii, mai ales prin participarea la război sau prin ordinea interioară, având în vedere că hiloţii sunt foarte mulţi. Numărul de cetăţeni este mic, maximum 9.000 în secolul al VI-lea, şi continuă să scadă foarte repede. **Periecii**, care sunt liberi, participă şi la apărarea cetăţii, furnizând contingente de soldaţi : în bătălia de la Plateea din anul 479, armata lacedemoniană numără 5.000 de cetăţeni şi 5.000 de perieci ; în mod obişnuit, aceştia se dedică activităţilor comerciale, meşteşugăreşti şi agricole. **Hiloţii**, în număr mare, trebuie să îndure dispreţul cetăţenilor ; ei lucrează pământul pentru a-i hrăni pe aceştia din urmă şi familiile lor ; adesea maltrataţi, ei se revoltă atunci când au posibilitatea, în special în Mesenia, ai cărei cetăţeni au fost transformaţi cu toţii în hiloţi după cucerirea ţării de către spartani. În acest caz, revendicarea este mai curând naţională decât socială.

2. *Instituţiile*

Sunt mai puţin rigide decât cele ale Atenei, care ocupă o parte însemnată a corpului civic (Consiliul celor Cinci Sute, reuniuni frecvente ale Adunării, tribunale). Cei doi **regi** sunt

aleşi din două familii diferite ale cetăţii (Agiazi şi Euripontizi); ei sunt asistaţi de aşa-numita **Gerusia**, cuprinzând 28 de membri, şi supravegheaţi de **cinci Efori** aleşi în fiecare an. Cea care consfinţeşte hotărârile este **adunarea** populară.

3. Slăbiciunile

În acest cadru instituţional, cetatea spartană se va confrunta în secolul al V-lea cu grave probleme: cea dintâi este **oligantropia**, adică scăderea efectivelor de cetăţeni, care este foarte rapidă din cauza supramortalităţii masculine datorate războiului şi, neîndoielnic, efectelor dramatice ale seismului care a lovit Laconia în 464 (de la un efectiv de 8-9.000 de cetăţeni în 480, cetatea scade la mai puţin de 2.500 în 418). Această gravă scădere demografică face necesară recurgerea la cei care nu sunt cetăţeni pentru a reconstitui armata lacedemoniană. O altă slăbiciune ţine de **inegalitatea socială** dintre *Homoioi*: prea mult timp s-a crezut în perfecta egalitate a tuturor cetăţenilor, întregul sistem educativ sprijinindu-se, cu toate acestea, pe noţiunea de întrecere, astfel încât să fie selectaţi cei mai buni, singurii care trec prin *cryptia* şi intră în grupul celor 300 de *hippeis*, garda regală şi poliţia secretă. Inegalitatea există şi la nivelul modului de trai al cetăţenilor, dintre care unii par destul de bogaţi pentru a putea întreţine grajduri cu cai de curse ce participă la numeroase concursuri hipice organizate în Peloponeș, fapt imposibil de realizat numai cu venitul adus de lotul de pământ cultivat de hiloţi. O gravă criză zguduie cetatea spartană ca urmare a **cutremurului din 464**, ce pare să fi făcut numeroase victime în toate grupurile de locuitori din Laconia: hiloţii din Mesenia profită de prilej pentru a se răscula şi va fi nevoie de mai mulţi ani de lupte crâncene pentru a fi supuşi din nou. Cimon împreună cu 4.000 de hopliţi atenieni au venit în ajutorul spartanilor care i-au bănuit că ar fi de partea rebelilor şi i-au trimis înapoi în patrie (la sfârşitul lui 462); este momentul ostracizării lui Cimon şi al ruperii alianţei care, începând din 481, unea Sparta şi Atena împotriva mezilor. Ca urmare, cele două alianţe sunt puse acum faţă în faţă, iar după anii 460 tensiunea va creşte necontenit până la declanşarea războiului peloponesiac. Sparta se bucură în continuare de reputaţia de a dispune de o falangă hoplitică invincibilă, iar Pericle îi sfătuieşte pe atenieni să evite confruntarea cu ea; însă, în lipsa unui corp civic suficient, slăbirea cetăţii lacedemoniene este o realitate.

3. Politica externă

Fără îndoială, relativa slăbiciune a Spartei explică retragerea ei în Peloponeș începând din 478 şi transmiterea hegemoniei rivalei sale, Atena. Însă această politică externă timorată nu pare să întrunească unanimitatea în Sparta, dacă e să urmărim sfârşitul vieţii regentului Pausanias, care, timp de mai mulţi ani, pare să negocieze cu Xerxes, dar şi să-i îndemne pe spartani să-şi schimbe politica, prin constituirea unei mari flote. Moartea sa a corespuns cu o victorie a partizanilor imobilismului şi cu retragerea în Peloponeș. Exilarea lui Temistocle, ostracizat de concetăţenii săi în 471/470, a reprezentat o ameninţare pentru alianţa peloponesiacă; învingătorul de la Salamina se stabileşte în Argos şi străbate Peloponesul pentru a-l ridica împotriva Spartei, nu fără succes: în acelaşi an, eleaţii adoptă o constituţie democratică, iar tegeaţii, împreună cu alţi arcadieni, se aliază cu Argosul. În jurul anului 469, Sparta îi înfrânge pe adversarii ei şi este posibil ca în anii următori să fi avut loc încă o revoltă a arcadienilor, înfrântă de Sparta la Dipaia. După cutremurul din 464, Sparta nu obţine sprijin suficient de la aliaţii ei şi trebuie să facă apel la atenienii lui Cimon.

În faţa ostilităţii Spartei, Atena se aliază cu Argosul, apoi cu Megara, vecina sa cea mai apropiată şi care posedă câte un port pe ambele maluri ale istmului, ceea ce nemulţumeşte profund Corintul. Instalarea la Naupact de către atenieni a mesenienilor exilaţi după ce se răsculaseră împotriva Spartei sporeşte şi mai mult mânia Corintului. Primele conflicte au loc între atenieni şi egineţi în momentul în care cei dintâi se angajează într-o expediţie în Egipt: Egina este asediată, iar lacedemonienii trec în Grecia centrală, unde sunt învinşi la Tanagra, în 457, de o armată atenian㠹 tesaliană şi argiană; două luni mai târziu, atenienii îi înfrâng pe beoţieni în bătălia de la Oinophyta; Egina capitulează la începutul anului 456, fiind obligată să-şi dărâme zidurile din temelii, să-şi predea flota şi să plătească tribut alianţei ateniene. În felul acesta, o cetate membră a alianţei peloponesiace este silită să o părăsească şi să adere la Liga din Delos. În pofida pierderilor importante suferite în Egipt în 454, Pericle lansează o expediţie navală în golful Corint şi-i obligă pe ahei să se alieze cu Atena. La scurt timp după aceasta, un armistiţiu de cinci ani marchează o încetare a luptelor, fără să se stabilească nici o înţelegere. Este vorba despre armistiţiul în timpul căruia atenienii şi perşii încheie pacea lui Callias, prin care se pune capăt războaielor medice. Atena nu mai are decât un singur adversar, războiul fiind reluat la terminarea armistiţiului: atenienii suferă un eşec serios la Coroneea, în Beoţia (447/446), iar aceasta din urmă, îndrumată de Teba, care îşi recâştigă hegemonia asupra federaţiei beoţiene, intră în alianţa peloponesiacă (cu excepţia Plateei). Revolta eubeenilor este reprimată de către Pericle în 446, însă Megara părăseşte alianţa ateniană.

Pacea de Treizeci de Ani încheiată în 446/445 între Atena şi Sparta soluţionează litigiul dintre cele două alianţe: Atena trebuie să renunţe la Megara, Ahaia şi Trezena, păstrând însă Egina. Prin acest acord bilateral, hegemonia celor două cetăţi este confirmată şi, în acelaşi timp, Sparta recunoaşte organizaţia pusă la punct de Atena. Cele două alianţe diferă foarte mult prin caracteristicile lor: mulţumită falangei hoplitilor spartani, alianţa peloponesiacă se impune în zona continentală, a cărei întindere se limitează la Pelopones, iar în Grecia continentală la Beoţia; alianţa din jurul Atenei are o întindere mult mai mare, de la Marea Ioniei până la Pontul Euxin, iar forţa ei se bazează pe supremaţia maritimă a flotei de război ateniene. Această pace nu este totuşi decât un armistiţiu, întrerupt la jumătate în 431.

Indicaţii bibliografice

Sparta rămâne un centru de interes inepuizabil pentru istorici, chiar dacă documentaţia este destul de săracă. Există totuşi studii generale de calitate despre Sparta, de exemplu P. OLIVA, *Sparta and her Social Problems*, Amsterdam şi Praga, 1971; P. CARTLEDGE, *Sparta and Laconia, A Regional History, 1300-362 B.C.*, Londra, 1979. Există şi studii mai specializate care analizează societatea lacedemoniană – de exemplu Jean Ducat, *Les Hilotes*, suplimentul XX al *B.C.H.*, 1990 – şi instituţiile cetăţii, de exemplu NICOLAS RICHER, *Les Études sur l'histoire et sur l'image de Sparte (VIIIe-IIIe siècles avant J.-C.)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1998.

Războiul peloponesiac (431-404)

Pentru Tucidide (I, 1), acest război este cel mai **dezastruos conflict** care a lovit lumea greacă: „S-a petrecut atunci cea mai puternică zguduitură care i-a atins pe greci şi o parte din barbari, ba chiar, ca să zic aşa, cea mai mare parte a omenirii". Timp de aproape o generaţie, conflictul opune cele două mari blocuri în care s-au împărţit statele greceşti, cu excepţia câtorva care visează la neutralitate, însă sunt adeseori constrânse să se alăture uneia dintre părţi, plătind uneori foarte scump refuzul de a opta pentru o variantă, cum s-a întâmplat în cazul insulei Melos, devastată de atenieni în 416. După acest război, Grecia nu va mai atinge niciodată aceeaşi prosperitate şi mai ales aceeaşi independenţă. În final, victoria nu înclină către una dintre tabere decât datorită intervenţiei Marelui Rege, care pune practic la dispoziţia Peloponesului o flotă capabilă să rivalizeze cu cea ateniană. Ambii adversari sunt atât de epuizaţi încât, de acum înainte, Imperiul persan, chiar slăbit, va juca un rol major în problemele grecilor până la mijlocul secolului al IV-lea; în plus, grecii din Asia reintră sub dominaţia satrapilor persani până la expediţiile lui Filip al II-lea (336) şi ale fiului său, Alexandru cel Mare (începând din 334).

1. Cauzele războiului

Tucidide a analizat corect cauzele acestui conflict care cuprinde întreaga lume greacă, distingând cu multă fineţe adevărata cauză de pretextele ocazionale. Pentru el (I, 23, 6): „Cauza cea mai adevărată şi cea mai puţin mărturisită este, după părerea mea, aceea că atenienii, întinzându-se, i-au făcut pe lacedemonieni să se teamă, silindu-i astfel la război. Motivele recunoscute pe faţă de o parte şi de alta şi care le-au dus la ruperea tratatului pentru a intra în război sunt însă următoarele", şi aici istoricul dezvoltă chestiunea Corcyrei şi a Potideei, care îi pun pe atenieni în conflict cu Corintul pentru două dintre coloniile acestuia, Epidamnos-Dyrrhachium la vest şi Potideea în Peninsula Calcidică. La acestea trebuie să mai adăugăm – ceea ce nu face Tucidide – problema Megarei, pe care atenienii o exclud de pe pieţele Aticii şi din alianţa ateniană (Liga din Delos). Toate aceste incidente şi plângeri n-ar fi putut conduce la un război generalizat dacă creşterea puterii ateniene nu i-ar fi neliniştit cu adevărat pe lacedemonieni şi pe aliaţii lor: în realitate, imperialismul Atenei, dominaţia pe mare, care îi dădea posibilitatea să întrerupă relaţiile comerciale ale oricărui stat care nu se supunea, sunt cele care îi conduc pe peloponesieni spre un război aproape inevitabil. Se cuvine să avem deplină încredere în obiectivitatea lui Tucidide? Nu trebuie oare să adăugăm şi îngrijorarea spartanilor în faţa zguduirii propriei lor alianţe? Încă din 435, Corintul este în conflict cu Corcyra, sprijinită de atenieni, din cauza Epidamnului; începând din 433/432, aceiaşi corintieni se opun Atenei în ceea ce priveşte Potideea, iar Sparta, care este *hegemonul* alianţei peloponesiene, nu reacţionează, ca şi cum nu i-ar păsa de viitorul respectivei alianţe şi ar renunţa, într-un anumit fel, să-şi mai exercite hegemonia, aşa cum făcuse şi în 478/477 în faţa perşilor. Ceea ce ne determină să afirmăm că este posibil ca spartanii să fi dorit războiul peloponesiac mai mult pentru a evita prăbuşirea propriei lor alianţe decât pentru a distruge puterea ateniană, care pare să o întreacă cu mult pe a lor în 431. Căci peloponesienii sunt cei dintâi care, în 432, consideră anulat armistiţiul impus prin

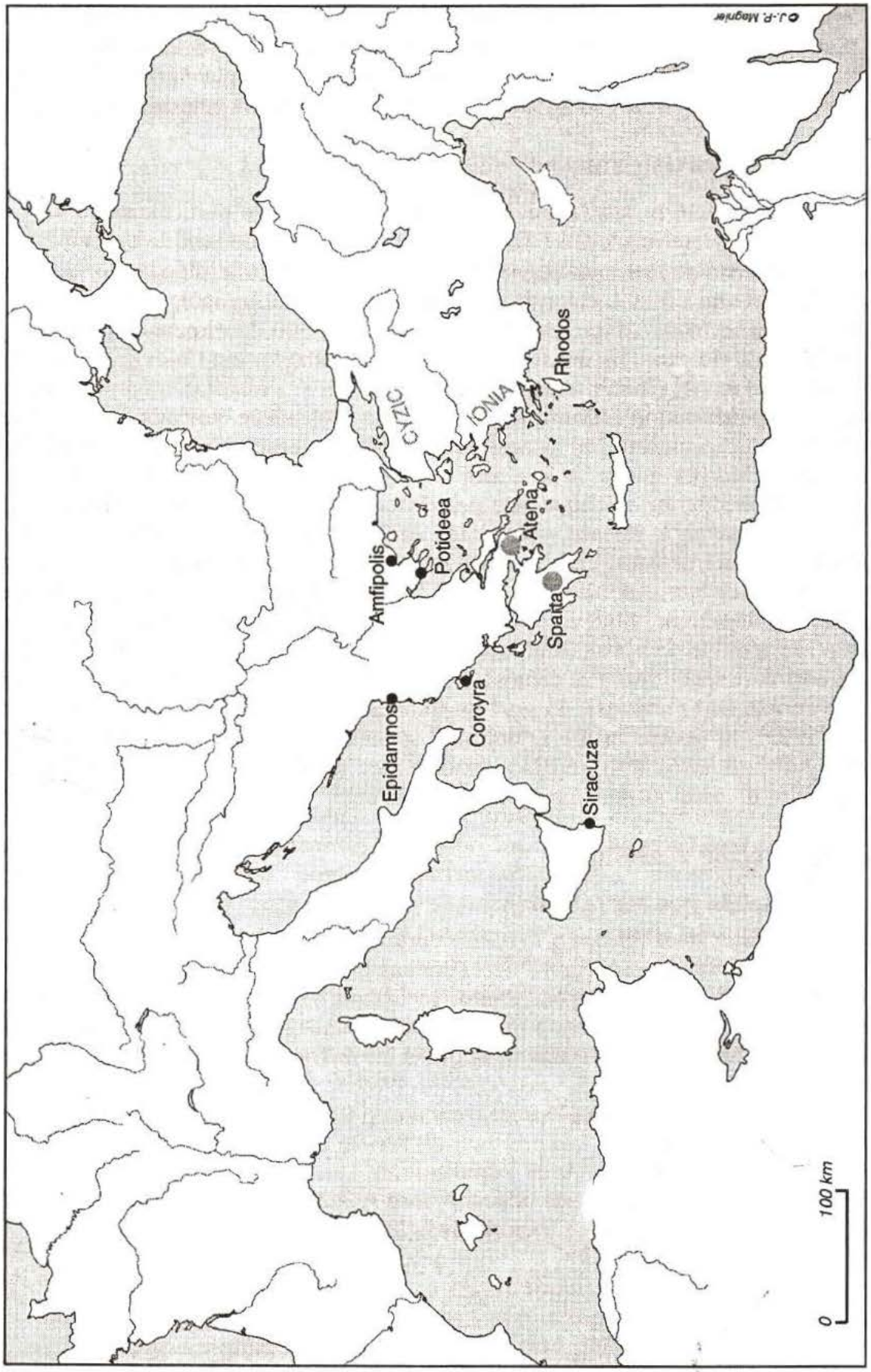

Războiul peloponesiac (431-404)

Pacea de Treizeci de Ani, declarându-le război atenienilor şi aliaţilor lor (Tudicide, I, 125). În ceea ce-l priveşte pe Pericle, acesta pare să nu fi îndemnat la război, însă nici nu acceptă să cedeze atunci când au loc ultimele negocieri cu peloponesienii, ajungând să considere conflictul inevitabil dacă atenienii vor să menţină puterea cetăţii lor.

2. Forţele participante

Poziţia lui Pericle se justifică dacă avem în vedere forţele participante în 431 : Atena dispune de resurse financiare fără egal : veniturile ei anuale sunt de ordinul a 2.000 de talanţi, dintre care mai mult de jumătate furnizaţi de contribuţiile aliaţilor, iar Pericle a pus deoparte încă 6.000, chiar dacă marile lucrări de pe Acropole ştirbiseră deja serios economiile cetăţii. Pe mare, atenienii puteau echipa 300 de trireme – costul întreţinerii lor fiind însă ridicat –, la care se adăugau corăbiile aliaţilor din Chios şi Lesbos, ba chiar şi ale Corcyrei. În schimb, armata de uscat a Atenei şi a aliaţilor ei nu putea rivaliza cu cea a peloponesienilor, ceea ce justifică strategia adoptată de Pericle şi indicaţiile date de acesta poporului atenian : să nu accepte lupta în câmp deschis, să adăpostească populaţia în spatele Marilor Ziduri şi să transforme Atena într-o insulă aprovizionată cu toate produsele mediteraneene importate prin Pireu. În cazul peloponesienilor, situaţia era inversă : flotă puţin eficace, chiar dacă Ambracia şi Corintul dispun de corăbii ; în schimb, armată de uscat care poate reuni până la 40.000 de oameni (dintre care 10% reprezentaţi de lacedemonieni, spartani şi perieci împreună) pentru campanii scurte şi cu rază mică de acţiune, fiind vorba de ţărani care vor să se întoarcă la pământul lor pentru lucrările agricole. În aceste condiţii, era puţin probabil ca unul dintre adversari să se lase antrenat pe terenul favorabil celuilalt ; războiul risca deci să se prelungească, lucru pe care Pericle nu-l prevăzuse. Singura posibilitate de acţiune a peloponesienilor era aceea de a invada în fiecare an Atica, însă fără speranţa de a putea asedia Atena, în timp ce flota ateniană ataca teritoriul lacedemonienilor şi al aliaţilor lor, fără a le da răgaz armatelor de uscat să reacţioneze în mod eficient.

3. Peripeţiile războiului

1. Războiul de zece ani (431-421)

• 431 : tebanii atacă Plateea prin surprindere ; plateenii rezistă şi masacrează cei 180 de tebani luaţi prizonieri. Asediul Plateei continuă.

Prima campanie a peloponesienilor în câmpia Aticii, abandonată de locuitorii ei adăpostiţi sub Marile Ziduri, în timp ce flota ateniană hărţuieşte regiunile de coastă ale Laconiei şi Elidei ; egineţii sunt alungaţi din insula lor, locul fiindu-le luat de noi coloni trimişi de Atena.

Atenienii se aliază cu Sitalce, regele tracilor, şi Perdicas al II-lea, regele macedonenilor.

• iarna 431/430 : discurs funebru ţinut de Pericle în cinstea celor morţi în război.

• 430 : a doua invazie în Atica ; epidemie de „ciumă" la Atena ; furie a atenienilor împotriva lui Pericle, care este amendat, însă ales din nou ca strateg.

• 429 : moartea lui Pericle ; victoria de la Phormion asupra flotei corintiene. Potideea capitulează.

• 428 : Plateea este asediată de regele spartan Arhidamos ; atenienii se războiesc în Peninsula Calcidică, iar spartanii în Acarnania ; bătălia navală de la Naupact.

• 427 : revolta Lesbosului ; Mitilene este cucerită de atenieni.

Căderea Plateei. Revoltă în Corcyra ; incursiuni ale atenienilor pe coastele Meseniei.
• 426 : atenienii sunt înfrânţi în Etolia, apoi dobândesc o victorie împotriva Ambraciei, aliata Corintului.
• 425 : atenienii ajung în Pilos, spartanii sunt încercuiţi în mica insulă Sphacteria. Sparta cere pacea.
• 424 : Brasidas cucereşte Amfipolisul ; armistiţiu pe timp de un an.
• 422 : Cleon şi Brasidas îşi găsesc moartea în faţa Amfipolisului.

2. Pacea lui Nicias (421-416)

• 421 : pacea lui Nicias (armistiţiul de 50 de ani) ; Beoţia şi Megara refuză să o recunoască. Alianţă defensivă între Argos, Elis, Mantineea şi Atena.
• 418 : înfrângere de către Sparta a Argosului şi a aliaţilor săi la Mantineea.

3. Expediţia din Sicilia (415-413)

• Alcibiade îi îndeamnă pe atenieni să intervină în Sicilia, însă el se exilează.
• Asediul Siracuzei, urmat de retragerea atenienilor.
• Ocuparea Deceliei de către peloponesieni.

4. Rezistenţa ateniană (413-404)

• 412 : Ionia şi Rhodosul se răscoală ; tratatul de la Milet dintre Sparta şi Marele Rege.
• 411 : Alcibiade revine în fruntea flotei Samosului. Revolta Eubeei. Dezastru spartan la Cyzic.
• 406 : victorie a atenienilor în bătălia de la Arginusa, în largul Lesbosului.
• 405 : flota ateniană este luată prin surprindere de către Lisandros la Aigos-Potamos.
• 405-404 : asediul şi predarea Atenei.

Această scurtă reamintire a principalelor evenimente ale războiului nu trebuie să dea impresia că cei 27 de ani se reduc la o serie de hărţuieli. Consecinţele războiului sunt considerabile : Atena îşi pierde hegemonia şi toţi aliaţii, este obligată să-şi dărâme zidurile de incintă şi să se supună conducerii celor Treizeci (de tirani) impuse de Sparta. Aceasta, în ciuda puternicei oligantropii, triumfă, însă victoria antrenează prăbuşirea sistemului său social tradiţional : numeroşi spartani sunt trimişi în garnizoanele cetăţilor din fostul imperiu al Atenei, unde se îmbogăţesc şi fac să dispară şi ce mai rămăsese din egalitatea dintre *Homoioi*. În plus, la fel ca şi Atena după războaiele medice, Sparta se trezeşte în faţa a doi adversari : cel care a fost învins, dar care îşi poate oricând reveni, şi Marele Rege, care a contribuit la victoria peloponesienilor, dar care vrea să-şi restabilească autoritatea asupra grecilor din Asia pe care Sparta voia să îi apere. Viaţa economică şi societatea sunt bulversate de acest război prea îndelungat care marchează o destabilizare definitivă a situaţiei Greciei antice.

Indicaţii bibliografice

Pentru tot acest război, sursa fundamentală este TUCIDIDE, înlocuit după 419 de *Elenicele* lui XENOFON. Pe lângă manualele importante care se preocupă toate de acest conflict, se va putea consulta cu privire la războiul de zece ani (431-421) D. KAGAN, *The Aechidamian War*, Ithaca-Londra, 1974 ; acelaşi autor a mai publicat *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, Ithaca-Londra, 1981, şi *The Fall of the Athenian Empire*, Ithaca-Londra, 1987. Învingătorul Atenei a făcut obiectul unui excelent studiu aparţinându-i lui J.-F. BOMMELAER, *Lysandre de Sparte. Histoire et tradition*, BEFR 240, Atena-Paris, 1981.

Marea Grecie şi Sicilia în secolul al V-lea

1. Colonizarea greacă

Italia de sud, numită încă din Antichitate Marea Grecie, şi Sicilia au fost intens colonizate de către greci între secolele al VIII-lea şi al VI-lea : la început eubeenii, stabiliţi înainte de mijlocul secolului al VIII-lea la Pithecusa (insula Ischia în largul Neapolelui), apoi în Cumae, dar şi în Sicilia la Naxos, Leontinoi, Catana ori în strâmtoare la Rhegion şi Zancle (Messina) ; megarienii la Megara Hyblaea ; corintienii care întemeiază Siracuza în 733 ; spartanii la Tarent ; aheii la Sybaris şi Crotona ; locrienii în Locri epizefiriana, iar cei din Colofon la Siris. Adesea, aceste prime colonii răsar ca urmare a instalării nou-veniţilor, ca Siracuza care se implantează la Acrai şi Casmenai la mijlocul secolului al VII-lea, după care fondează Camarina la începutul celui de-al VI-lea. Am greşi însă dacă am crede că întreaga Sicilie şi tot sudul Peninsulei Italice au fost transformate în pământ grecesc. Fiecare colonie nu controlează decât un modest teritoriu din jurul oraşului său : la fel ca şi Italia meridională, tot interiorul Siciliei rămâne locuit de **populaţii indigene** (mesapi, lucanieni, iapigi, brutieni, sicani şi siculi) care constituie tot atâtea pericole pentru tinerele fundaţii coloniale. În plus, Sicilia occidentală a fost colonizată de către **cartaginezi**, opoziţia dintre greci şi puni rămânând un element permanent al acestui elenism occidental până la cucerirea Siciliei de către romani în secolul al III-lea î.Chr. în timpul primului război punic.

Bogăţia multora dintre coloniile din Marea Grecie şi Sicilia îi uimea pe grecii rămaşi în cetăţile lor de origine : întinderea suprafeţelor cultivate şi randamentele le asigurau noilor colonii venituri importante ; prosperitatea Sybarisului devenise legendară, chiar dacă reputaţia actuală a sudului Italiei pare să fie în contradicţie cu bogăţia antică. Pământul aparţinea în special unei aristocraţii funciare, formată din cei numiţi în Siracuza *gamoroi* ; de aici rezultă grave tensiuni sociale care favorizează instaurarea în diferite cetăţi a **tiraniilor**, regim caracteristic pentru aceste regiuni : în timp ce în Grecia propriu-zisă tirania dispare la sfârşitul secolului al VI-lea (la Atena în 510, o dată cu Pisistratidul Hippias) pentru a reapărea abia în epoca elenistică sub influenţa Macedoniei, în Sicilia nu întâlnim o astfel de întrerupere. Deseori, ameninţarea exterioară, reprezentată fie de populaţiile indigene, fie de cartaginezi, favorizează menţinerea acestor tirani care îşi consolidează puterea prin succese militare.

2. Tiraniile

Fără să mai insistăm aici asupra tiraniilor mai vechi (Panaitios în Leontinoi la sfârşitul secolului al VII-lea, Phalaris în Agrigent în prima jumătate a secolului al VI-lea, Aristodemos în Cumae spre sfârşitul aceluiaşi secol), la începutul secolului al V-lea, regimul tiranic este activ în special la Gela prin **Cleandros** (502-495), apoi prin fratele său Hipocrate (495-488). Gela se lansează în cucerirea unui vast teritoriu cuprinzând Catana, Leontinoi şi Naxos, apoi Zancle, timp în care **Anaxilas** instaurează tirania pe celălalt mal al strâmtorii, la Rhegion, în 494. Cele două tiranii nu aveau cum să nu intre în conflict pentru stăpânirea cetăţii Zancle şi deci a strâmtorii. Pentru a-şi consolida poziţia, Hipocrate încearcă să pună mâna pe Siracuza, însă fără succes, şi dispare în 488

Marea Grecie şi Sicilia în secolul al V-lea

într-un conflict cu siculii; regimul său a însemnat o tiranie militară bazată pe sprijinul mercenarilor recrutaţi din rândurile siculilor. Moartea lui Hipocrate este urmată de alipirea cetăţii Zancle – devenită Mesena (Messina), de la numele refugiaţilor mesenieni sosiţi spre 490 – la domeniul lui Anaxilas din Rhegion, care controlează astfel strâmtoarea. În Gela, fiii minori ai lui Hipocrate supravieţuiesc încă trei ani sub tutela lui Gelon, fiul lui Deinomene, desemnat de tatăl lor. În 485, Gelon preia puterea.

Tirania Deinomenizilor, instaurată mai întâi la Gela, se extinde în acelaşi an prin cucerirea Siracuzei; Gelon îl aşază pe fratele său, Hieron, tiran în Gela şi îşi extinde autoritatea până la Megara Hyblaea şi Camarina, care este distrusă. El instalează „mărimile" din Megara ca cetăţeni în Siracuza şi îi vinde pe săraci ca sclavi în afara Siciliei (Herodot, VII, 156), ceea ce conferă tiraniei sale un conţinut social foarte diferit de cel al tiraniilor din Grecia, care se sprijineau adeseori pe păturile de jos ale populaţiei.

Gelon şi Anaxilas rivalizează pentru a-şi impune hegemonia. Anaxilas se aliază cu Terillos, tiranul Himerei, oraş din Sicilia de nord, iar Gelon cu Theron din Agrigent. Acesta din urmă reuşeşte să pună stăpânire pe Himera în 483, iar Terillos îi cheamă în ajutor pe cartaginezi, cărora le trebuie trei ani ca să se pregătească.

Bătălia de la Himera, opunând forţele punice armatelor lui Theron şi ale lui Gelon, este evenimentul militar capital pentru grecii din Occident; Herodot (VII, 166) vrea să vadă în ea echivalentul bătăliei de la Salamina, subliniind chiar sincronismul perfect al celor două bătălii, în timp ce Diodor (XI, 24) o plasează în aceeaşi zi cu bătălia de la Termopile. Am greşi căutând în această cronologie incertă dovada unei înţelegeri între perşi şi cartaginezi de a ataca simultan lumea greacă atât din est, cât şi din vest. Victoria lui Gelon este importantă, ea marcând o diminuare temporară a activităţii punice în Sicilia occidentală şi mai ales un succes al lui Gelon şi Theron în faţa rivalilor lor, în special a lui Anaxilas din Rhegion; acesta nu a luat parte la luptă, însă a interzis trecerea lui Gelon şi a armatei sale prin strâmtoare, blocând-o. După bătălia de la Himera, cele două tiranii par să găsească o cale de înţelegere, iar Anaxilas intră în sfera de influenţă a Siracuzei. Hieron, succesorul fratelui său Gelon, mort în 478, se căsătoreşte cu fata lui Anaxilas, care moare şi el în 476.

Tiranii le vin în ajutor grecilor din Occident aflaţi în dificultate: astfel, Hieron, în 474, sare în ajutorul celor din **Cumae**, ameninţaţi de etrusci, care suferă o mare înfrângere navală. În 473, Micythos, care conduce Rhegionul atâta timp cât fiii lui Anaxilas sunt minori, vrea să îi ajute pe tarentinii ameninţaţi de iapigi: „În această împrejurare, tarentinii suferiră un asemenea dezastru încât s-ar fi petrecut atunci cel mai mare măcel în rândurile grecilor de care avem cunoştinţă... Au pierit 3.000 de cetăţeni din Rhegion, iar pierderile tarentinilor nici nu se mai puteau număra", scrie Herodot (VII, 170). Brusc, **tirania dispare** din toată Italia de sud şi din Sicilia greacă: Hieron moare în 467, fratele său mai tânăr exilându-se câteva luni mai târziu; în Agrigent, tirania a dispărut încă din 472, iar urmaşii lui Anaxilas sunt izgoniţi din Rhegion în 461.

3. Între două tiranii

Timp de o jumătate de secol, tirania dispare pentru a reapărea abia în 405 prin Denis din Siracuza, care păstrează puterea până în 367. Între aceste două tiranii, cetăţile din Sicilia greacă trec printr-o mare diversitate de regimuri, de la oligarhie în Rhegion până la democraţie moderată în Agrigent, Messina şi Siracuza. Aceasta din urmă trebuie mai întâi să scape de numărul prea mare de soldaţi lăsaţi de tirani. Pentru a-i convinge pe mercenari să părăsească cetăţile greceşti, un congres bizar decide să-i abandoneze la Messina. În acelaşi timp, marile domenii teritoriale se destramă, fiecare cetate îşi redobândeşte independenţa, nu fără destule revolte, cauzate în special de redistribuirea bunurilor între vechii şi noii cetăţeni.

După o tentativă a unui tiran de a prelua puterea în Siracuza (454), este instaurată **democraţia siracuzană**, cu o adunare populară, un consiliu şi magistraţi; ea se dotează şi cu un sistem de ostracizare numit „petalism", repede abandonat. Puţin cunoscută, funcţionarea ei pare stingherită adesea de sicofanţi şi demagogi, în timp ce bogaţii şi unii tineri cer instaurarea unei oligarhii (Tucidide, VI, 38-39).

O ameninţare serioasă vine din partea siculilor, parţial elenizaţi şi organizaţi de către **Duketios** care, după cât se pare, se sprijină pe contingente de mercenari siculi concediaţi.

Încă din 459, el fondează o cetate, Menainon, după care, în 453, îi uneşte pe siculi într-un singur stat, imitându-i pe foştii tirani din Siracuza sau Agrigent; în 451, atacă Agrigentul şi îi înfrânge pe siracuzanii veniţi în ajutorul lui. În 450, grecii învinge, iar Duketios este exilat în Corint, însă reuşeşte să se întoarcă în Sicilia, întemeind o cetate greco-siculă pe coasta de nord; moartea sa le permite siracuzanilor să-şi extindă stăpânirea asupra întregului ţinut interior al siculilor.

Confruntate cu creşterea teritoriului Siracuzei, cetăţile greceşti din Sicilia şi din Marea Grecie **apelează la Atena** pentru a se alia cu ea: Segesta încă din 453, apoi Rhegion şi Leontinoi; textul decretelor din 433 face referire la o alianţă anterioară cu cel puţin zece ani. Probabil că au existat şi tratate asemănătoare cu Catana şi Naxos. Protecţia ateniană pare însă puţin eficace: în 427, Siracuza, aliată cu Locri, atacă Leontinoi; Atena trimite douăzeci de corăbii asupra cetăţii Locri, însă fără succes. Cu ocazia congresului de la Gela (424), Siracuza restabileşte pacea: Hermocrat, hegemonul aristocraţilor din Siracuza, demonstrează că războiul nu poate favoriza decât o putere străină şi că Sicilia trebuie să rămână a sicilienilor, ca să nu spunem a siracuzanilor. În 422, războiul reîncepe între Siracuza şi Leontinoi, care nu este salvată de Atena. În 416, este rândul Segestei să fie atacată de Siracuza şi Selinonte. De această dată, Atena se hotărăşte să intervină în forţă: este începutul dezastruoasei expediţii din Sicilia, terminată pentru corpul expediţionar atenian în carierele din apropierea Siracuzei.

În încheiere, trebuie să amintim că, în această perioadă, în Marea Grecie şi Sicilia se construiesc **temple dorice** care rămân printre cele mai frumoase din lumea greacă, semne neîndoielnice ale bogăţiei acestui ţinut colonial; cele mai vechi datează din secolul al VI-lea, de exemplu templele lui Apollo şi Zeus Olimpianul din Siracuza. Începând din 530, Selinonte construieşte templele C şi F; templul G datează din prima treime a secolului al V-lea, fiind contemporan cu templul lui Zeus Olimpianul din Agrigent. În Italia de sud, Paestum (Poseidonia) înalţă două temple dorice înainte de sfârşitul secolului al VI-lea, însă lucrările de construcţie continuă şi în secolul următor: templul lui Poseidon (sau templul Herei II) la Paestum, templul de la Himera comemorând victoria lui Gelon asupra cartaginezilor, templul Atenei din Siracuza (astăzi încorporat catedralei), templele Concordiei şi al Herei Lakinia din Agrigent şi, în sfârşit, templul de la Segesta, în Sicilia occidentală.

Indicaţii bibliografice

Este extrem de profitabilă consultarea magnificului album publicat cu ocazia expoziţiei care a avut loc la Veneţia în 1996, *Les Grecs en Occident*, sub conducerea lui G. PUGLIESE CARRATELLI, Bompiani, Milano, 1996, care oferă o vastă bibliografie. De asemenea, J. BOARDMAN, *Les Grecs d'Outre-mer. Colonisation et commerce archaïques*, traducere de M. Batz, Centrul Jean Bérard, Neapole, 1995. Mai vechi, însă la fel de util, G. VALLET, *Rhégion et Zancle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du détroit de Messine*, Paris, 1958. În sfârşit, a se vedea anualele *Atti* publicate de *Convegni di Studi sulla Magna Grecia*, care au loc la Tarent începând din 1961.

Sanctuarul din Delfi

La poalele masivului Parnas, mica vale a râului Pleistos străbate o câmpie joasă acoperită de măslini şi se varsă în golfuleţul Itea care se deschide în partea de nord a golfului Corint. Urcând valea în direcţia trecătorii Arachova care dă spre câmpia Beoţiei, la jumătatea distanţei, lângă Parnas se deschide un circ natural înconjurat din trei părţi de faleze: acesta este locul în care şi-a găsit adăpost sanctuarul din Delfi.

Înlocuind, se pare, cultul închinat unei divinităţi feminine, Geea sau Gaia (Pământul), cultul lui Apollo se dezvoltă mai cu seamă începând cu secolul al VIII-lea, cu ofrande din bronz – statuete, arme, trepiede decorate cu capete de grifon – şi din ceramică provenită din Corint, Laconia, Creta, Asia Mică şi Atica. Rolul sanctuarului creşte în momentul marii mişcări de colonizare: fiecare oecist vine să-l consulte pe zeu asupra destinaţiei expediţiei sale, cum subliniază Herodot în cazul cetăţii Cirene (IV, 150-157), ceea ce – cum am mai spus – nu înseamnă că trebuie să facem din Delfi un centru de orientare al coloniilor din întregul bazin mediteranean.

1. Organizarea

La începutul secolului al VI-lea, **primul război sacru** îi opune pe focidienii din Kirrha, care controlaseră până atunci sanctuarul, grecilor conduşi de tesalieni, cărora li s-au alăturat atenienii şi sicionienii. În 590, Kirrha este distrusă, iar Delfi, aflat la graniţa dintre Focida şi Locrida Ozole, devine autonom. O *Amphyctionie* reunind în special popoare din Grecia centrală, care se organizase în jurul sanctuarului zeiţei Demeter de la Anthela, în apropiere de Termopile, ia asupra ei şi sarcina de a administra sanctuarul lui Apollo din Delfi laolaltă cu interesele materiale ale zeului, prin intermediul unui Consiliu format din *hieromnemoni* desemnaţi de fiecare dintre comunităţile reprezentate. Cei 24 de membri ai acestui Consiliu sunt desemnaţi nu de către cetăţi, ci de douăsprezece popoare din centrul Greciei şi din nord-estul Peloponesului: doi delfieni, doi tesalieni, doi focidieni, doi dorieni (deseori unul din Sparta şi altul din Dorida, ţinut din Grecia centrală), doi ionieni (unul provenind din Athena, iar celălalt din Eubeea sau Ionia), doi beoţieni, doi locrieni, doi ahei din Ftiotida, doi reprezentanţi ai ţinutului Magnet, doi din Aenia, doi malieni, unul din Perrhaebia şi unul din Dolopa. Componenţa sa este modificată de mai multe ori, chiar şi în epoca romană. În istoria *Amphictyoniei* se pot distinge perioade de dominare a tesalienilor, focidienilor, macedonenilor sau etolienilor, ceea ce evidenţiază lipsa de independenţă a sanctuarului faţă de preocupările politice ale momentului.

Divinităţile din Delfi. Apollo nu este singura divinitate venerată la Delfi. Pe timpul lunilor de iarnă, când Apollo este plecat spre paradisul hiperborean, Dionysos stăpâneşte singur asupra sanctuarului. De aici, opoziţia dintre triada apolinică şi dionisiacă de pe timpanele de est şi, respectiv, de vest ale marelui templu al lui Apollo. În afară de *Temenosul* lui Apollo, aflat mai jos, sanctuarul Atenei Pronaia se întinde pe terasa Marmaria, care mai găzduieşte două temple în cinstea Atenei şi a lui Artemis, unul construit în jurul lui 510, celălalt aproximativ în 380, Tezaurul eolic (zis şi „al Marsiliei") înălţat spre 520 şi cel doric, la toate acestea adăugându-se templul circular din secolul al IV-lea. Asclepios îşi găseşte şi el adăpost la Delfi în cursul secolului al V-lea.

Planul sanctuarului lui Apollo din Delfi

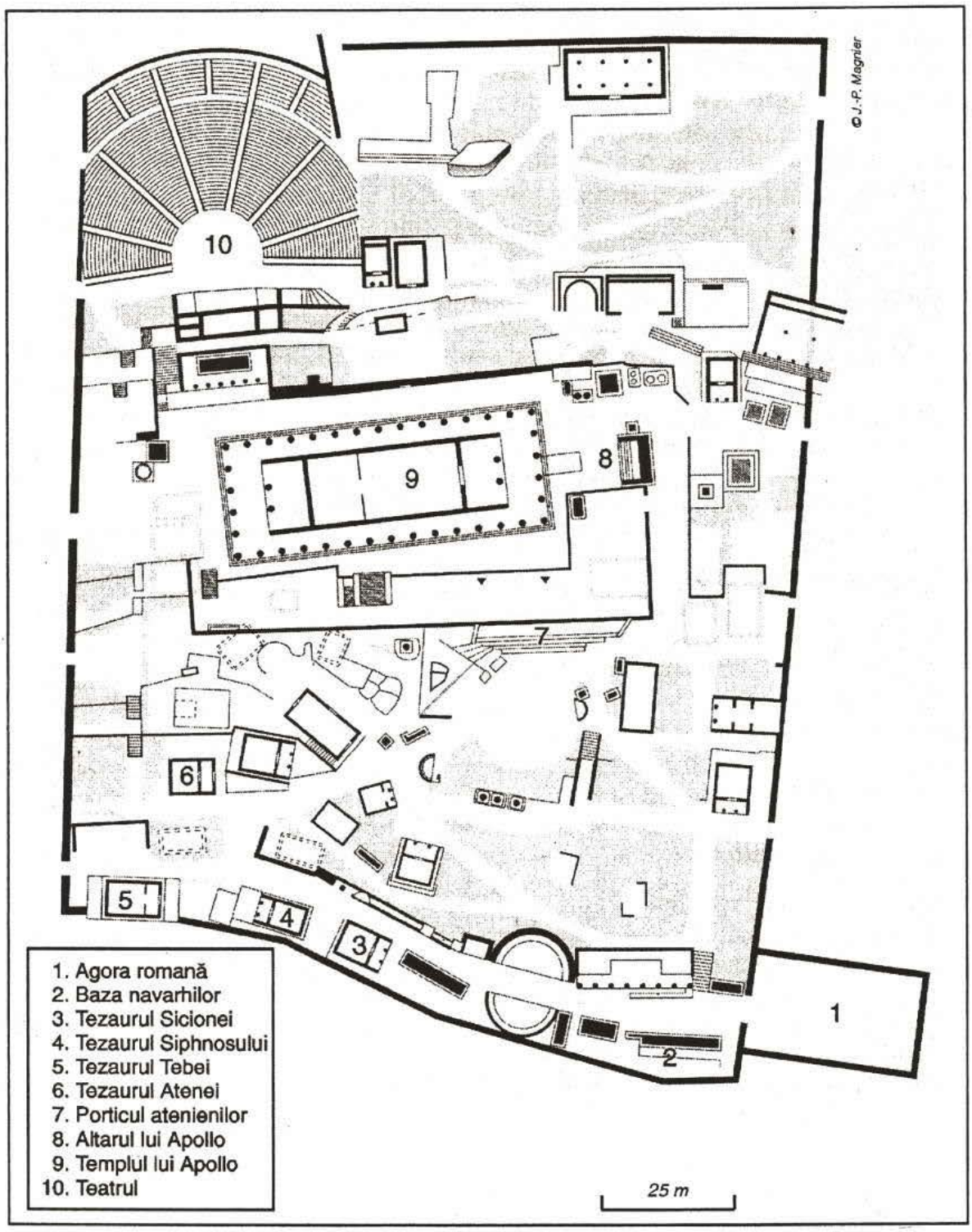

2. Istoria sanctuarului

După primul război sacru, sanctuarul se îmbogăţeşte cu rapiditate, şi aceasta nu numai datorită grecilor, ci şi barbarilor, de exemplu Cresus, regele Lidiei. În prima jumătate a secolului al VI-lea sunt fondate peste douăsprezece „Tezaure", edificii care se înalţă în jurul vechiului templu al lui Apollo. Acesta arde în 548, iar reconstrucţia lui este lentă :

noul templu, mai mare decât precedentul, nu este terminat decât în 505 datorită acţiunii Alcmeonizilor din Atena, care au ştiut să adune încetul cu încetul mijloacele necesare, bătând la porţile tuturor cetăţilor greceşti (Herodot, V, 62).

În aceeaşi perioadă este construit Tezaurul cetăţii Siphnos (525), cu cariatide asemănătoare celor care împodobesc Tezaurul Cnidosului.

La apropierea războaielor medice, oracolul delfic nu se arată deloc încurajator pentru grecii hotărâţi să reziste în faţa năvălirii persane. După victorie, dările Salaminei şi Plateei sunt consacrate în numele tuturor statelor care contribuiseră la respingerea barbarilor; în plus, Atena îşi construieşte Tezaurul după victoria de la Marathon, Porticul după cea de la Capul Mycale şi curmalul cu fructe de aur după cea de la Eurimedon (468). În aceeaşi perioadă, Gelon din Siracuza şi fraţii săi oferă un trepied purtând o zeiţă din aur după ce câştigă bătălia de la Himera (480), iar Polyzalos, după victoria sa din întrecerile pythice, dăruieşte o cvadrigă din acelaşi metal al cărei conducător s-a păstrat. Focidienii provoacă un al doilea război sacru (448), însă fără consecinţe pentru sanctuar.

În secolul al IV-lea, Delfi este lovit de o serie de catastrofe: un cutremur provoacă distrugerea templului Alcmeonizilor în 373, reconstrucţia lui începând în 366 graţie subscripţiilor venite din toate regiunile lumii greceşti. Înainte de terminarea lui, **cel de al treilea război sacru** (356-346) provoacă distrugeri ireparabile în întregul sanctuar: pentru a putea rezista împotriva tesalienilor şi a beoţienilor încurajaţi de Filip al II-lea, focidienii iau cu forţa ofrandele cele mai preţioase aduse zeului pentru a topi aurul şi argintul. Învinşi, ei trebuie să plătească o grea amendă, iar Filip al II-lea pune stăpânire pe Delfi. **Al patrulea război sacru** (339) împotriva locrienilor din Amphissa le dă macedonenilor ocazia să pătrundă în Grecia centrală; ca urmare, atenienii şi tebanii sunt învinşi la Cheroneea (338). Delfi îşi continuă existenţa în epoca elenistică şi sub imperiu, însă jafurile sînt frecvente: în 279, etolienii salvează sanctuarul de ameninţarea galilor, iar în 86 tezaurul sacru îi este predat lui Sylla, care pune stăpânire pe ofrandele din metal preţios.

3. Funcţia oraculară

Aceasta joacă un rol considerabil în viaţa lumii antice (o vom examina mai amănunţit în fişa 23). Prin intermediul Pythiei, Apollo este consultat în permanenţă, această funcţie fiind atât de strâns legată de cultul zeului încât Pythia îşi rosteşte profeţiile din aşa-numitul *adyton* aflat în partea din spate a templului, deci în contact nemijlocit cu locul unde trăieşte zeul, căci pentru antici statuia nu este doar imaginea zeului, ci însuşi zeul. Un mare număr de colectivităţi, state, cetăţi şi regi vin să-l consulte pe Apollo şi acordă cel mai mare credit răspunsurilor obţinute. Pythia este instrumentul zeului, nefăcând decât să transmită mesajele pe care acesta i le dictează. Ea este aleasă din rândul femeilor din Delfi, fără nici o discriminare şi fără limită de vârstă; se veghează doar ca moravurile să-i fie ireproşabile. Pythia este numită pe viaţă. Plutarh precizează că în anumite perioade a fost nevoie să fie numite chiar şi trei o dată, două titulare şi o suplinitoare, atât de numeroşi erau solicitanţii. El regretă că în epoca sa (secolele I-II d.Chr.) este suficientă o singură Pythie, consultată o dată pe lună.

4. Edificiile din sanctuarul lui Apollo

Domeniul lui Apollo – la fel ca acelea, mai modeste, aparţinând celorlalte divinităţi, în special cel al Atenei Pronaia de pe terasa Marmaria – oferă chiar şi astăzi sentimentul

unei extraordinare acumulări de construcţii şi ofrande, chiar dacă urmele lor trebuie căutate în rezultatele cercetărilor arheologice şi în lectura descrierii lăsate de Pausanias în secolul al II-lea d.Chr. Un zid sacru (*peribolul*) înconjoară domeniul zeului ; pelerinul pătrundea aici prin poarta principală şi urma *calea sacră*, mărginită de o parte şi de alta de ofrandele aduse de persoane particulare şi îndeosebi de către state care, fără îndoială, vor să-i mulţumească lui Apollo pentru ajutor, însă găsesc totodată şi un prilej bine venit de a-şi etala bogăţia sau succesele militare : rând pe rând, atenienii, spartanii şi tebanii construiesc monumente pentru a-şi imortaliza succesul împotriva inamicilor din exterior (bătălia de la Marathon), dar şi a altor greci (monumentul dedicat lui Lisandros după victoria sa asupra atenienilor în 404, monumentul tebanilor comemorând victoria lor de la Leuctra, în 371, asupra Spartei). Pentru a proteja ofrandele cele mai importante, sunt construite mici capele, „Tezaurele" cum ar fi cele ale cetăţilor Siracuza, Cirene, Cnidos, Siphnos, Siciona, Teba şi Corint, la care se adaugă, desigur, cel al etruscilor şi singurul restaurat, cel al atenienilor, aflat la cotitura căii sacre. Acest drum conduce astfel pelerinii până la terasa templului, precedată de altarul lui Apollo unde au loc sacrificiile, să primească în care, în spatele templului, solicitanţii se îndreaptă spre peştera Pythiei, sperând într-un răspuns favorabil. Pe măsura trecerii secolelor şi în ciuda jafurilor sau a distrugerilor, sanctuarul primeşte noi ofrande : stâlpii lui Eumene al II-lea şi ai lui Attalos din Pergam, stâlpul lui Paulus Emilius sau cel al lui Prusias din Bitinia.

Mai sus de templu, pelerinul întâlneşte **teatrul**, putând continua să urce panta pentru a ajunge la **stadionul** unde se înfruntă atleţii cu ocazia întrecerilor pythice, fondate în 582 şi ţinute din patru în patru ani, ca şi cele olimpice. Aceste întreceri cuprind atât probe atletice, cât şi muzicale şi hipice (hipodromul, situat după toate probabilităţile în câmpie, nu a fost încă localizat). În secolul al III-lea î.Chr., întrecerile Sôteria vin să dubleze numărul de concursuri care se desfăşoară la Delfi. Toate aceste concursuri sunt prilejuri cu care în jurul lui Apollo se adună bărbaţi greci veniţi din întregul bazin mediteranean, atât este de mare dorinţa de a se imortaliza printr-o victorie obţinută la Delfi, la fel întâmplându-se şi în cazul Olimpiei. Spre deosebire însă de jocurile reinstituite de către baronul Coubertin, întrecerile pythice au un conţinut profund religios şi reprezintă ocazia de a restabili legătura cu înseşi originile cultelor în acest peisaj minunat. Grecii dobândesc aici înţelepciunea lui Apollo, păstrată în maximele din inscripţii, dar şi speranţa de a se purifica mergând pe urmele lui Oreste.

Indicaţii bibliografice

Cele două volume ale lucrării *Guide de Delphes* aparţinând Universităţii franceze din Atena, *Le Musée* şi *Le Site*, au apărut în 1991 : primul este scris de P. AMANDRY, F. CHAMOUX, F. CROISSANT, L. LERAT, J. MARCADÉ, A. PARIENTE, D. PICARD şi CL. ROLLEY, al doilea de J.-F. BOMMELAER şi D. LAROCHE. Cu ocazia centenarului marilor cercetări începute în 1892 au fost publicate un volum intitulat *La Redécouverte de Delphes* de către Universitatea franceză din Atena împreună cu Eforia Antichităţilor din Delfi, 1992, şi Actele Colocviului Paul Perdrizet desfăşurat la Strasbourg în noiembrie 1991. *Delphes. Centenaire de la „grande Fouille" réalisée par l'École française d'Athènes (1892-1903)*, editor J.-F. BOMMELAER, Brill, 1992. În sfârşit, sub conducerea lui J.-F. BOMMELAER, a apărut lucrarea *Marmaria. Le sanctuaire d'Athéna à Delphes*, EFA-EDF, 1997.

Sanctuarul de la Olimpia

Regiunea occidentală a Peloponesului, Elida, adăposteşte marele sanctuar panelenic de la Olimpia. Într-un cadru foarte diferit de cel de la Delfi, această aşezare agrestă fiind deosebit de calmă şi de odihnitoare, într-un peisaj de câmpie şi de coline, Olimpia străluceşte de prospeţime pe malurile râului Alfeu, fără să aibă nimic din ariditatea şi puritatea sălbatică a falezelor Parnasului, Fedriadele, ce domină sanctuarul lui Apollo din Delfi. Pe un teren plat, la poalele colinei Cronion, se întinde un sanctuar destul de degradat încă din Antichitate de schimbările de albie ale Alfeului, care a luat cu el bucăţi întregi din zidurile sanctuarului. Pindar, în *Prima Olimpică* (4), cânta „însorita colină a lui Cronos".

1. Cultele

La Olimpia, la fel ca în multe alte sanctuare antice, zeiţele au precedat divinităţile masculine pe amplasamentul viitorului sanctuar al lui Zeus. Zona dinspre nord, cea mai sacră din întregul *Altis* („pădurea sacră" înconjurată de un spaţiu liber), este rezervată templelor zeiţelor Hera şi Cibele; Zeus este cantonat în partea de sud şi trebuie să aştepte până în secolul al V-lea pentru a i se consacra un templu, pe când cel al Herei datează din secolul al VII-lea sau de la începutul celui de-al VI-lea. Prezenţa lui Cronos pe colina ce îi poartă numele stabileşte o legătură cu divinităţile pre-elenice ale pelasgilor, populaţie despre care nu se ştie încă decât foarte puţin. Pausanias (V, 7) oferă unele explicaţii: „Când Zeus veni pe lume, mama sa, Rhea, îl încredinţă Dactililor, preoţi de pe Muntele Ida, numiţi şi Cureţi, care trecură din Creta în Elida. Erau cinci fraţi: **Herakles***, Peoneos, Epimede, Iasos şi Ida. Cel mai vârstnic, Herakles, le propuse fraţilor săi să se antreneze pentru alergare şi să se întreacă pentru un premiu, care era o cunună de măslin". Crearea întrecerilor olimpice care, începând din 776, aveau să fie celebrate în fiecare al cincilea an i se atribuia deci lui Herakles.

O altă legendă relatează stabilirea în Elida a unor năvălitori veniţi din Tesalia; unul dintre regii lor, Augias, era atât de bogat în tauri şi capre încât ţara întreagă era acoperită de bălegarul turmelor sale; el îl tocmi pe Herakles să-i cureţe pământurile; acesta reuşi făcând două râuri să treacă prin Elida şi câmpia fu curăţată; socotindu-se prost răsplătit, Herakles se avântă în cucerirea ţării. Erou naţional al dorienilor, Herakles trasează incinta sacră a Altisului, apoi celebrează primele întreceri olimpice.

Un ultim mit eroic relatează sosirea lui **Pelops**, originar din Asia, în Elida; el îl va ucide pe Oenomaos, regele Pisei, şi alipeşte Olimpia regatului său. Povestea morţii lui Oenomaos este reamintită pe frontonul dinspre răsărit al templului lui Zeus: oracolul din Delfi îi prezisese regelui Oenomaos că va muri în ziua în care fiica sa, Hipodamia, se va căsători. Regele declară că nu va acorda mâna prinţesei decât acelui pretendent destul de priceput pentru a-l învinge într-o cursă de care disputată între sanctuarul lui Zeus din Olimpia şi cel al lui Poseidon din Corint. Pelops îl plăteşte pe Myrtilos, vizitiul lui Oenomaos, care făcu astfel încât osia de la carul stăpânului său să se rupă în plină

* Hercule, la romani (n.t.).

Planul sanctuarului de la Olimpia

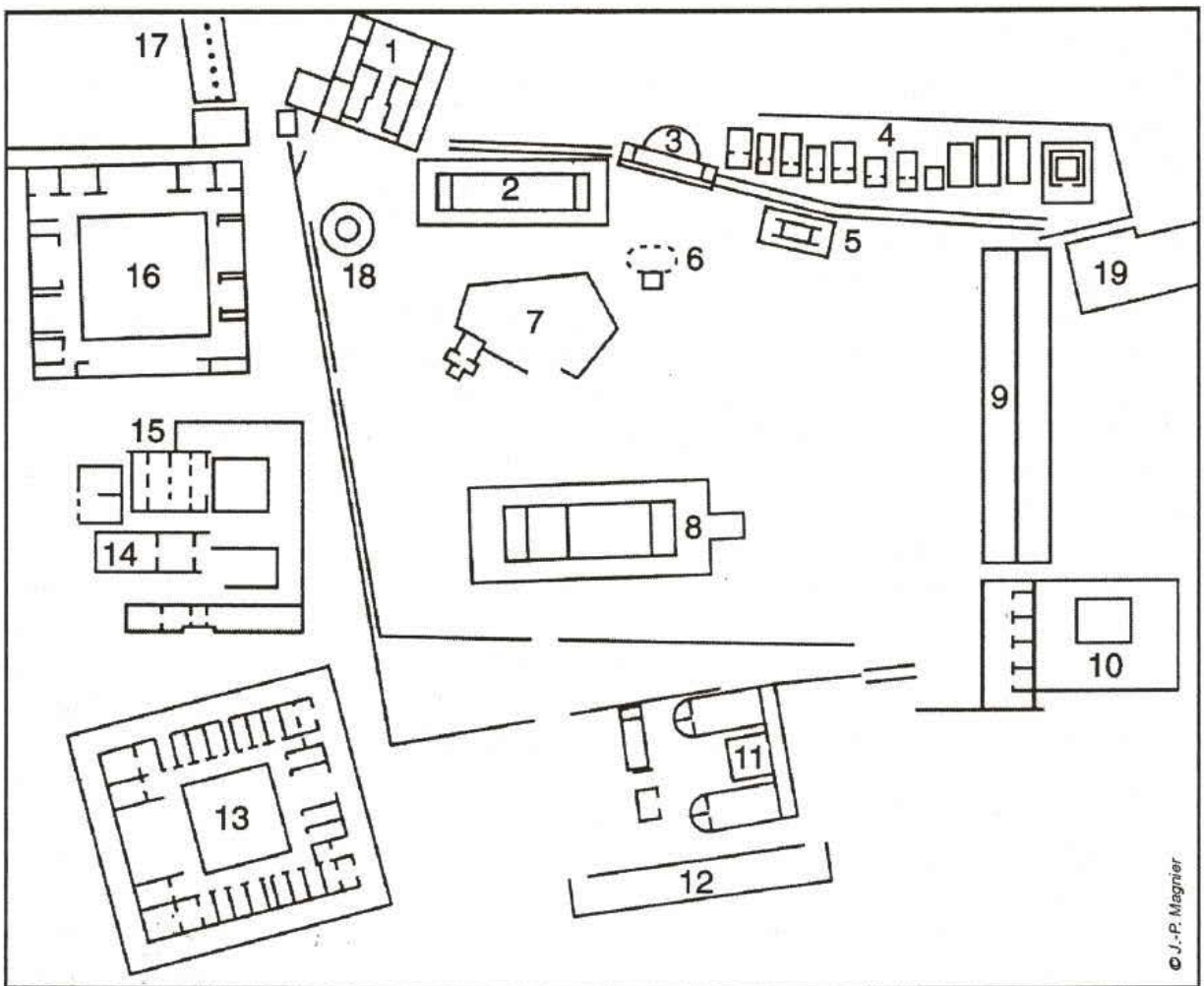

1. Pritaneul
2. Heraionul
3. Exedra lui Irod Atticus
4. Terasa tezaurelor
5. Metroonul
6. Altarul lui Zeus
7. Pelopionul
8. Templul lui Zeus
9. Porticul lui Zeus
10. Locuinţa lui Nero
11. Buleuterionul
12. Porticul de sud
13. Leonidaionul
14. Atelierul lui Fidias
15. Theocoleonul
16. Palestra
17. Gimnaziul
18. Filipeionul
19. Stadion

0 50 m

cursă. Regele Pisei pieri fie târât de telegarii săi zeieşti, fie ucis de mâna tânărului erou învingător. În Grecia antică, noţiunea de întreceri agonistice* vizează întotdeauna stabilirea celui mai bun (*aristos*); întrecerea poate opune două generaţii: căsătoria fiicei regelui şi succesiunea la tron sunt recompensele fericitului tânăr concurent, chiar dacă ele sunt însoţite de moartea violentă a socrului. Schimbul de generaţii se face printr-o luptă fără cruţare şi, înainte de Pelops, mulţi dintre pretendenţi îşi pierduseră atât speranţa de a se căsători, cât şi viaţa. O incintă sacră în aer liber, Pelopionul, este consacrată memoriei acestui erou fondator.

* De la *agonia* (gr. = luptă, angoasă); vezi şi fişa 24, „Întrecerile în lumea greacă" (n.t.).

2. Întrecerile

Conform unei versiuni miceniene, întrecerile din Olimpia au fost într-o primă fază rituri funebre în cinstea lui Oenomaos, bătrânul rege învins de viitorul său ginere, Pelops. Doar mai târziu, o dată cu venirea dorienilor, intervine ca nou fondator al întrecerilor, Herakles, unul dintre Cureţii care vegheau somnul copilului Zeus şi care, precum alergătorii, loveau pământul cu picioarele astfel încât Cronos să nu audă ţipetele copilului.

Dacă alte sanctuare greceşti şi-au văzut întrecerile integrate în ritualurile panegiriei, ca, de pildă, Delfi pentru jocurile pythice, Nemeea şi Istmul Corint (care împreună cu întrecerile olimpice constituie în epoca clasică cele patru concursuri stefanite ale aşa-numitei *periodos*, adică cele a căror recompensă este o simplă cunună de frunze, dar care sunt cele mai renumite dintr-o sumedenie de alte concursuri locale sau federale), întrecerile olimpice sunt în schimb cele mai vechi şi, totodată, cele mai glorioase pentru câştigătorii diferitelor probe.

Înainte de data stabilită pentru marea sărbătoare în cinstea lui Zeus încep pregătirile. Cu zece luni înainte de data fixată pentru sărbătoare, situată la începutul verii, sunt numiţi acei *Hellanodikes*, apoi sunt desemnaţi ambasadorii religioşi (*spondoforii*, adesea numiţi în alte părţi *teori*), care vor anunţa data întrecerilor şi-i vor invita pe greci să participe la ele. Fiecare pleacă într-o direcţie diferită: unul spre nord, străbătând Grecia continentală şi ajungând până la Marea Neagră, altul spre vest, cu destinaţia Sicilia, Italia şi Galia meridională, iar un al treilea spre insulele egeene, Asia Mică, Siria şi Egipt. În fiecare stat, cetate sau *ethnos*, teorul este primit de unul sau mai mulţi *tearodohi*, care îi acordă ospitalitate şi îi facilitează transmiterea mesajului, după care acesta îşi continuă periplul spre următoarea etapă. Mesajul precizează data sărbătorii şi a întrecerilor, proclamând însă şi **armistiţiul sacru**, astfel încât să i se permită fiecăruia să ajungă în Olimpia fără a se teme de tulburările provocate de război în vreuna dintre regiunile situate de-a lungul traseului ce îl conducea până la sanctuar.

Primii care pornesc la drum sunt concurenţii, care trebuie să se pregătească pe locul desfăşurării competiţiei, la Elis, sub supravegherea antrenorilor. Apoi, delegaţiile fiecărei comunităţi statale ajung la Olimpia, rivalizând între ele în ceea ce priveşte alegerea animalelor de sacrificiu şi bogăţia ofrandelor aduse zeului din Olimpia. Câmpia este acoperită de corturi şi, paralel cu serbarea religioasă, se organizează o adevărată serbare câmpenească.

Sărbătoarea le este rezervată grecilor de sex masculin, singura femeie care poate asista la întreceri fiind preoteasa lui Demeter. Pe timpul lui Alexandru cel Mare, numărul spectatorilor pe care îi putea adăposti un stadion era evaluat la 40.000 de oameni; aceste reuniuni erau un prilej pentru oratori de a-şi face cunoscute operele (după Lucian, s-ar fi citit chiar operele complete ale lui Herodot). Prima zi era consacrată ceremoniilor religioase, sacrificiilor pe altarul lui Zeus, pe cele şase altare înălţate de Herakles şi în Pelopion. A doua zi începeau întrecerile, sub conducerea celor zece *Hellanodikes* instalaţi în buleuterion, ei fiind cei care au stabilit listele de concurenţi pentru fiecare probă. Sunt excluşi din competiţie sclavii şi toţi barbarii, recidiviştii, ucigaşii şi profanatorii, particularii sau cetăţenii unui stat care nu au achitat o amendă la care fuseseră condamnaţi. Fiecare concurent depune jurământul ritual; uciderea adversarului (în întrecerile de lupte sau pugilat) presupune privarea de premiu şi o amendă. Dacă nici un concurent nu se oferă să înfrunte un anumit adversar, acesta este proclamat învingător.

Probele cuprind curse – stadiul (192 de metri la Olimpia), *diaulos* (două stadii), *dolichos* (între 7 şi 24 de stadii), *hoplitodromos* (alergare înarmat pe distanţa de două stadii) – şi lupte sportive: lupta cu mâinile goale (*palè*), boxul (*pygmè*), pancraţiul care combină lupta şi boxul şi, în sfârşit, *pentatlonul* (stadiu, luptă, săritură în lungime, aruncarea discului şi a suliţei). Cursele hipice cuprind cursa de cvadrige, cursa de care şi cea de călăreţi. La Olimpia, atleţii sunt împărţiţi în două categorii: copii (*paides*) şi adulţi (*andres*).

Era olimpică începe o dată cu primele întreceri din 776 şi serveşte drept bază pentru întreaga cronologie greacă:

- 776-572: Elis şi Pisa controlează sanctuarul şi serbările de la Olimpia;
- 572-430: Elis este singura suverană, fiind sprijinită de lacedemonieni;
- 430-363: relaţiile între cele două state se deteriorează;
- începând din 363 şi până în 395 d.Hr.: Elis este singura autoritate recunoscută la Olimpia.

3. Construcţiile

La Olimpia, acestea sunt cunoscute prin intermediul cercetărilor arheologice şi al textului lui Pausanias. În centrul careului cu latura de 192 de metri şi înconjurat de ziduri se înalţa altarul lui Zeus Olimpianul, construit cu cenuşa victimelor oferite zeului. În partea de nord, Heraionul, templu doric şi cel mai vechi dintre toate, este dominat de terasa tezaurelor construite de Cirene, Sybaris, Bizanţ, Selinonte, Epidamnos, Metapont, Megara şi Gela, deci mai ales cetăţi coloniale din vest. În secolul al VI-lea, în afara Altisului, este construit buleuterionul, apoi, între 468 şi 457, eleaţii construiesc marele templu al lui Zeus; statuia lui Zeus este opera lui Fidias, al cărui atelier este ridicat în afara incintei; Siciona şi Siracuza îşi adaugă şi ele tezaurele, iar stadionul şi hipodromul sunt amenajate. În secolul al IV-lea, în 392, Gorgias îşi ţine *Discursul olimpic*, iar în 388 este rândul lui Lysias; cu ocazia Panegiriei din 380, Isocrate scrie discursul intitulat *Panegiric*. Filip al II-lea comandă construirea în Altis a Filipionului, edificiu circular în care plasează statuile părinţilor săi, a lui însuşi, a Olimpiei şi a lui Alexandru, care sunt aşezaţi astfel încă din timpul vieţii lor alături de zei. Nero, Hadrian şi Irod Atticus au contribuit şi ei la înfrumuseţarea sanctuarului, Nero comportându-se ca un concurent care câştigă chiar premiul la sfârşitul unei curse în care a fost aruncat jos din car! După interzicerea ceremoniilor păgâne la ordinul lui Teodosie I, sanctuarul este devastat de către Alaric şi goţii săi în 395. Este readus la viaţă mulţumită cercetărilor arheologice germane.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă numeroasele ghiduri care permit o bună cunoaştere a stilului arheologic de la Olimpia, studiile ştiinţifice sunt reunite în seria *Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, ultimul fiind volumul X, publicat de către E. KUNZE, A. MALLWITZ, KL. HERRMANN *et alii*, care priveşte cercetările din 1962-1966, Berlin/New York, de Gruyter, 1994. A se vedea, de asemenea, actele a două colocvii: R. HENSON (Hg.), *The Olympic Games through the Ages: Greek Antiquity and its impact on Modern Sport. Proceedings of the 13th International HISPA Congress*, Olympia, Greece, May 22-28, 1989, Athens, 1991; W. COULSON, H. KYRIELEIS (Hg.), *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games*, 5-9 September 1988, Athens, 1992. Câteva studii mai generale: EBERT *et alii*, *Olympia. Von der Anfängen bis zu Coubertin*, Leipzig, 1980; H. BENGTSON, *Die Olympischen Spiele in der Antik*, Zürich/München, 1971, ediţia a treia, 1983; H.V. HERMANN, *Olympia. Heiligtum und Wettkampfstätte*, München, 1972.

Centrele oraculare ale lumii greceşti

Cultele oraculare le oferă oamenilor un mijloc de comunicare cu divinul, indispensabil în încercarea de a face deciziile umane conforme cu dorinţele zeilor. Colectivităţi statale sau simpli particulari caută să afle care acţiune va fi apreciată de zei, care va fi alegerea cea mai bună şi mai avantajoasă sau care divinitate trebuie rugată şi satisfăcută prin ofrande şi sacrificii pentru a obţine un răspuns favorabil la o cerere importantă pentru pelerin sau pentru colectivitatea pe care acesta o reprezintă.

Natura interogaţiilor formulate de vizitatori nu este decât rareori cunoscută datorită caracterului perisabil al **suportului** pe care era înscrisă întrebarea : este cazul sanctuarului din Delfi, însă şi al celor din Didima şi Claros, sanctuarul oracular de la Dodona fiind singurul care furnizează o mare cantitate de tăbliţe din plumb pe care a fost gravat cu stiletul scopul intervenţiei pe lângă Zeus Naios. În alte cazuri, nu se dispune decât de copii după întrebările sau răspunsurile oraculare transmise de către autorii antici şi a căror autenticitate este, în mod firesc, mai puţin sigură decât în cazul tăbliţelor de la Dodona. Pe de altă parte, trebuie să luăm în considerare faptul că manifestările voinţei divine nu sunt întotdeauna clare, necesitând de regulă o interpretare asigurată de nişte intermediari, indiferent dacă este vorba de Pythia din Delfi sau de profeţii din Dodona. Regii Spartei dispun chiar de veritabili trimişi speciali (*Pythioi*), care sunt adevăraţi curieri regali specializaţi în consultarea Pythiei.

Consultarea oraculară se poate face în două moduri diferite :

- divinaţia prin intermediul semnelor şi interpretarea acestora (ţipetele sau zborul păsărilor, efecte ale vântului asupra unor cazane de bronz, foşnetul frunzelor de stejar la Dodona, mişcarea apei) ;
- divinaţia inspirată, pentru care Pythia pare cel mai bun exemplu.

În epoca clasică, sanctuarele oraculare cele mai importante sunt consacrate lui Apollo (Delfi, Didima, Claros), lui Zeus (Dodona), dar şi unor divinităţi secundare precum Trophônios (Lebadeea). Dacă aceşti zei par să dispună de o putere deosebită, trebuie remarcat că, în epoca arhaică, ei au fost precedaţi de alte divinităţi, precum Geea sau Themis în cazul sanctuarului din Delfi, fără ca aceasta să modifice funcţionarea oracolului, care este legat în primul rînd de loc.

1. Oracolul lui Zeus de la Dodona

Este amplasat într-o regiune ce pare foarte periferică pentru lumea greacă, în zona muntoasă care, începând din secolul al V-lea, este controlată de către moloşi. În ciuda distanţei, sanctuarul este frecventat foarte de timpuriu, fiind citat şi în poemele homerice : *Iliada* (XVI, 233-235) îl leagă de o civilizaţie foarte veche, cea a pelasgilor : „Stăpâne Zeus, zeu al Dodonei şi al pelasgilor, sălăşuind departe, tu care domneşti peste necruţătoarea Dodonă unde locuiesc acei *Selloi*, tălmacii tăi, ce nu-şi spală niciodată picioarele şi se culcă pe pământul gol". *Odiseea* (XIV, 327-330) privilegiază rolul arborelui : „Ulise, se spunea, plecase spre Dodona. De la frunzişul divin al marelui stejar al lui Zeus, el voia să ceară sfat spre a se întoarce în bogata-i ţarină din Ithaca : după ce lipsise atât, trebuia oare să se întoarcă ziua-n amiaza mare sau pe ascuns ? ".

Centrele oraculare ale lumii greceşti

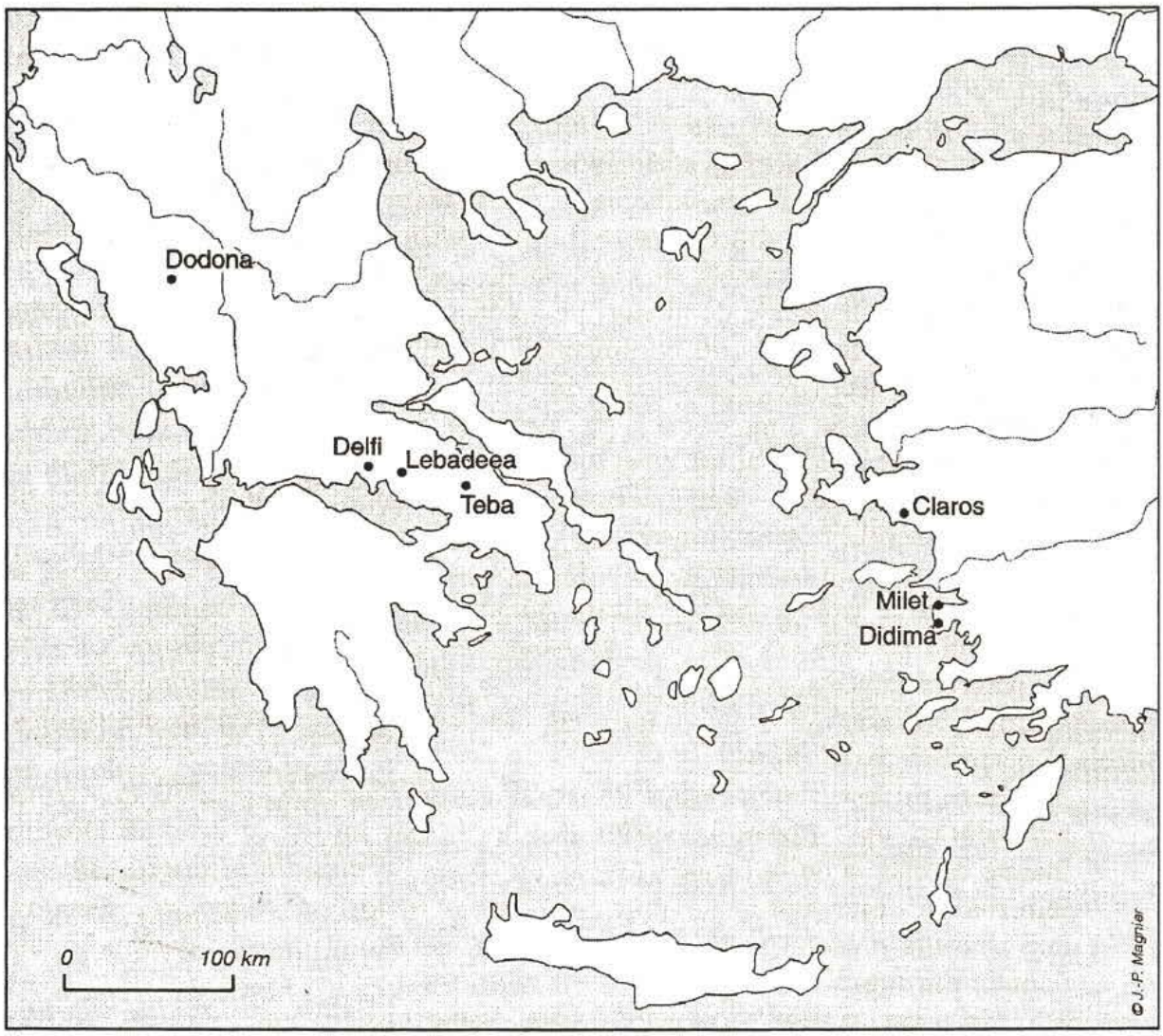

Herodot (II, 52-57) prezintă o tradiţie foarte diferită, care se referă şi ea la pelasgi şi care afirmă că „oracolul din Dodona este privit ca cel mai vechi din câte există la greci, fiind singurul pe vremea aceea". El aseamănă acest sanctuar cu cel din Teba Egiptului şi oferă două versiuni pentru originea oracolului din Dodona:

- cea tebană, potrivit căreia două preotese din Teba ar fi fost răpite de către fenicieni; una dintre ele a fost dusă şi vândută în Libia, cealaltă în Dodona; aceste femei ar fi fost primele care au întemeiat oracole la aceste popoare (Amos şi Zeus din Dodona);
- cea a preoteselor din Dodona: două porumbiţe negre şi-ar fi luat zborul din Teba Egiptului; una dintre ele ar fi ajuns în Libia, cealaltă în Dodona; aşezată pe un stejar, aceasta din urmă ar fi spus cu voce de om că în acel loc trebuia întemeiat un oracol al lui Zeus. Herodot adaugă: „Femeile, cred eu, au fost numite porumbiţe (*peleiades*) de către cei din Dodona din cauză că erau barbare şi păreau a ciripi precum păsările". El privilegiază rolul unui personal feminin în funcţionarea oracolului de la Dodona, în timp ce *Iliada* nu cunoştea decât acei *Selloi*. Ar fi absolut hazardat să asociem tradiţia menţionată de Herodot, care acordă un loc

important intermediarilor de sex feminin, cultului Dionei, însoţitoarea lui Zeus Napos în epoca clasică, care există în *Teogonia* lui Hesiod, fără a deţine însă un loc privilegiat, în timp ce curentul homeric, exclusiv masculin, ar rămâne legat doar de Zeus.

Cele două tradiţii par să coexiste la Dodona, lăsând loc atât stejarului şi frunzişului său, cât şi porumbiţelor, la acestea adăugându-se tradiţia prezentată de atenianul Demon care, la mijlocul secolului al IV-lea, sublinia originalitatea respectivului sanctuar delimitat numai de o barieră formată din cazane de bronz aşezate pe trepiede; agitat de vânt, biciul din Corcyra loveşte cazanele ale căror sunete trebuie interpretate.

Există, aşadar, o sumedenie de moduri de a consulta oracolul: foşnetul frunzişului stejarului sacru, cântecul şi zborul porumbeilor, sunetul cazanelor, fără a mai adăuga ideea unei incubaţii necesare, idee extrasă din scurta descriere a rusticităţii *Selloi*-lor, legaţi de pământul care nu îi murdărea şi pe care se culcau de-a dreptul; trebuie oare să vedem aici un aspect htonian al lui Zeus din Dodona? Acesta apare mai curând ca un Zeus uranian – zeu al cerului – din Tomaros (la 2.000 de metri altitudine), cel care este reprezentat cu fulgerul în mână şi însoţit de vultur.

În general, întrebările nu sunt însoţite de răspunsuri scrise: această discordanţă în cadrul materialului arheologic este explicată arătându-se că cei care consultau oracolul nu păstrau tăbliţa pe care era înscrisă întrebarea, dar că, în schimb, păstrau cu grijă răspunsul pentru a-l duce acasă, ca mărturie a voinţei divine. Exista oare întotdeauna un răspuns scris? Nu este deloc sigur. Între cei care consultau oracolul se pot distinge statele şi persoanele particulare:

- în ceea ce priveşte statele: după Plutarh, Agesilas îl consultă pe Zeus în privinţa oportunităţii unui război împotriva perşilor; spartanii merg şi ei la Dodona înainte de bătălia de la Leuctra (371); un *koinon*, rămas din nefericire anonim, întreabă dacă este oportună o unire cu *koinon*-ul moloşilor (*sympolitie*); corcyrienii consultă oracolul pentru a obţine pacea, iar caonii întreabă dacă pot muta templul din Atena.
- întrebările persoanelor particulare dezamăgesc datorită faptului că privesc întotdeauna mici aspecte ale vieţii cotidiene (familie, călătorii, meserii): unul întreabă dacă trebuie să aleagă între căsătorie şi celibat, altul este interesat de fecunditatea sau sterilitatea femeii cu care se gândeşte să se căsătorească; un al treilea ar vrea să ştie dacă pruncul pe care îl aşteaptă este cu adevărat al lui; în sfârşit, un altul întreabă dacă poate face o călătorie la Siracuza.

2. Oracolele lui Apollo

Dintre acestea, cel mai frecventat este oracolul din **Delfi**. El se sprijină pe trei elemente naturale: falia, izvorul şi dafinul, însă nici un indiciu arheologic sau geografic nu vine să susţină teza unei fisuri emanând un suflu inspirator (*pneuma*). Întrebările şi răspunsurile oracolului sunt cunoscute doar prin intermediul tradiţiei literare, ceea ce face ca întrebările de ordin privat să dispară, desprinzându-se imaginea unui oracol din Delfi înzestrat cu un rol politic mai însemnat decât al Dodonei.

Aflat la nord-vest de Efes, oracolul din **Claros** era la origine o filială a celui din Delfi; primul templu, datând dintr-o epocă necunoscută, a fost înlocuit cu un nou edificiu în secolul al IV-lea sau la începutul celui de-al III-lea. Originalitatea sanctuarului

ţine în primul rând de prezenţa înaintea *pronaosului* a unui adevărat labirint, un fel de tunel de treizeci de metri lungime, cu şapte schimbări de direcţii în unghi drept, conducând spre interiorul templului; el dă în aşa-numitul *adyton* unde se primeau răspunsurile oracolului. După Tacit, răspunsul este dat de un bărbat: „La Claros, cel ce primeşte vizitatorii nu este o femeie, ca la Delfi, ci un preot, ales din anumite familii, aproape întotdeauna din Milet: el se mulţumeşte să afle numărul solicitanţilor şi numele lor, apoi coboară într-o grotă misterioasă şi, chiar dacă este cel mai adesea străin de literatură şi de poezie, răspunde în versuri la întrebările care îi sunt puse în gând".

În lumea greacă activau multe alte aşezăminte oraculare, cum ar fi sanctuarul lui **Apollo Didymaios**, aflat la sud de Milet, unde cea care exprimă părerea zeului este o femeie, sau cel al lui **Apollo Ptôios**, situat în apropierea Tebei beoţiene.

Pausanias (IX, 39) descrie în culori foarte vii consultarea **oracolului lui Trophônios**, aflat nu departe de Lebadeea, care este un fel de coborâre în infern şi a fost frecventat de Cresus încă înainte ca Mys din Caria să-l viziteze în numele lui Mardonios. În drum spre Delfi, pelerinii se abăteau deseori pe aici. După mai multe aventuri, „preoţii îl iau înapoi pe cel ieşit din peştera lui Trophônios, îl aşază pe tronul Mnemosinei aflat chiar în preajmă şi îl întreabă ce a văzut şi ce a aflat. Îl încredinţează apoi prietenilor, care îl iau de acolo mort de spaimă, de nerecunoscut pentru ai săi ca şi pentru sine. Mai târziu, el îşi redobândeşte totuşi judecata şi darul râsului".

Oracolele ocupă un loc important în viaţa intelectuală şi colectivă a grecilor pe durata celei mai mari părţi a Antichităţii. Ele antrenează în mod necesar numeroase deplasări, chiar şi în afara perioadei consacrate serbărilor sau întrecerilor. De la un capăt la celălalt al lumii greceşti, solicitanţii pornesc la drum pentru a încerca să obţină un răspuns la întrebarea lor, care nu este de ordin metafizic, ci mult mai pământească. Statele cer însă răspuns şi la probleme care pot fi vitale pentru însăşi existenţa lor, cum se întâmplă în cazul lui Temistocle în ajunul bătăliei de la Salamina.

Indicaţii bibliografice

O bună sistematizare se va găsi în R. MARTIN, H. NETZGER, *La Religion grecque*, Paris, PUF, 1976; a se vedea, de asemenea, R. FLACELIÈRE, *Devins et oracles grecs*, Paris, 1961. În ceea ce priveşte Dodona, a se vedea H.W. PARKE, *The Oracles of Zeus. Dodone-Olympia-Ammon*, Oxford, 1967; C. CARAPANOS, *Dodone et ses ruines*, Paris, 1978; P. CABANES, *L'Épire, de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine*, Paris, 1976, pp. 323-348; S.I. DAKARIS, *Dodoni*, Ioanina, 1986 (în limba greacă). Despre Delfi, P. AMANDRY, *La Mantique apollinienne à Delphes*, Paris, 1950; G. ROUX, *Delphes. Son oracle et ses dieux*, Paris, Les Belles Lettres, 1976.

Întrecerile în lumea greacă

Întrecerile constituie încă un motiv pentru a circula în lumea greacă antică. Dacă mulţimi întregi de pelerini se deplasează pentru a aduce o jertfă şi a participa la serbările organizate în marile sanctuare panelenice precum Delfi, Olimpia sau Delos ori pentru a consulta oracolele, concursurile prilejuiesc şi ele numeroase şi frecvente deplasări. Ele nu atrag doar concurenţi, atleţi, muzicanţi, conducători de care sau călăreţi, ci şi o întreagă mulţime dornică să-şi susţină campionii în speranţa de a-şi vedea triumfând propria cetate. Noţiunea de concurs, competiţie, rivalitate reprezintă în Grecia baza oricărei educaţii ; încă de mici, copiii sunt fascinaţi de căpeteniile aheilor şi de luptele lor împotriva eroilor troieni, modelele demne de urmat fiind Ahile şi Patrocle. Desigur, evoluţia profesiei militare a condus cel mai adesea la eliminarea acţiunii individuale strălucite pentru a pune la loc de cinste spiritul hoplitic, adică grija de a-şi menţine locul (*taxis*) în falangă ; această evoluţie nu a făcut însă să dispară voinţa de a ajunge cel mai bun (*aristos*) în ceea ce priveşte atât aptitudinile fizice, cât şi stăpânirea de sine şi disciplina, fiecare cetate ţinând să-i cinstească pe aceia dintre copiii săi care reuşesc să lupte cu succes în faţa competitorilor veniţi din alte cetăţi. Selecţia este evidentă de-a lungul întregii educaţii spartane şi conduce la respingerea tuturor celor care nu pot să se adapteze fie din lipsa aptitudinilor fizice, fie ca urmare a unei opoziţii morale, ceea ce explică formarea unei categorii sociale a Inferiorilor (*hypomeiones*, conform termenului întrebuinţat de Xenofon în *Elenice*, III, 3, 6). În Grecia, aşa-numitul *agôn* este însăşi temelia oricărei educaţii şi de aceea întrecerea, fie ea atletică, muzicală sau hipică, se înscrie direct în această dorinţă de a fi cel mai bun pentru gloria propriei cetăţi.

În lumea greacă a Antichităţii, concursurile se situează la toate nivelurile societăţii : există numeroase **întreceri locale**, care constituie un prim eşalon de selecţie ; urmează apoi **întrecerile federale**, care adună concurenţi veniţi din regiuni mai îndepărtate unele de altele. Cea mai mare glorie le revine participanţilor la întrecerile panelenice. Trebuie să definim bine însă sensul conferit acestui adjectiv, el sugerând doar că este vorba de concursuri deschise tuturor grecilor. Adevărata separaţie este aceea dintre întrecerile panelenice şi cele **sacre şi stefanite**, adică cele a căror recompensă este o simplă cunună de frunze care, în epoca clasică, este rezervată celor patru concursuri cuprinse în *periodos* (ciclul de patru ani incluzând jocurile olimpice, pythice, istmice şi din Nemeea). Denumirea lor se opune celei a întrecerilor ce prilejuiesc o recompensă bănească, întreceri numite *tematice* sau *argyrite*. Unele întreceri pot atrage concurenţi din întreaga lume greacă, putând fi considerate de aceea panelenice, fără să aparţină totuşi aceleiaşi categorii ca şi întrecerile sacre sau stefanite. Astfel, o dată la patru ani, Atena organizează mari întreceri cu ocazia Marilor Panatenee, iar învingătorii din probele atletice şi hipice primesc drept răsplată amfore numite panatenaice, care conţin ulei din fructele măslinilor sacri. Aceste amfore cu desene negre sunt decorate pe o parte cu imaginea Atenei, iar pe cealaltă cu o scenă de concurs. Premiul întâi corespundea unui număr de 40-50 de vase conţinând fiecare între 35 şi 40 de litri de ulei, ceea ce însemna un cadou apreciabil, dincolo de gloria datorată victoriei. Datorită premiilor astfel atribuite, jocurile panatenaice nu se puteau înscrie în rândul întrecerilor stefanite.

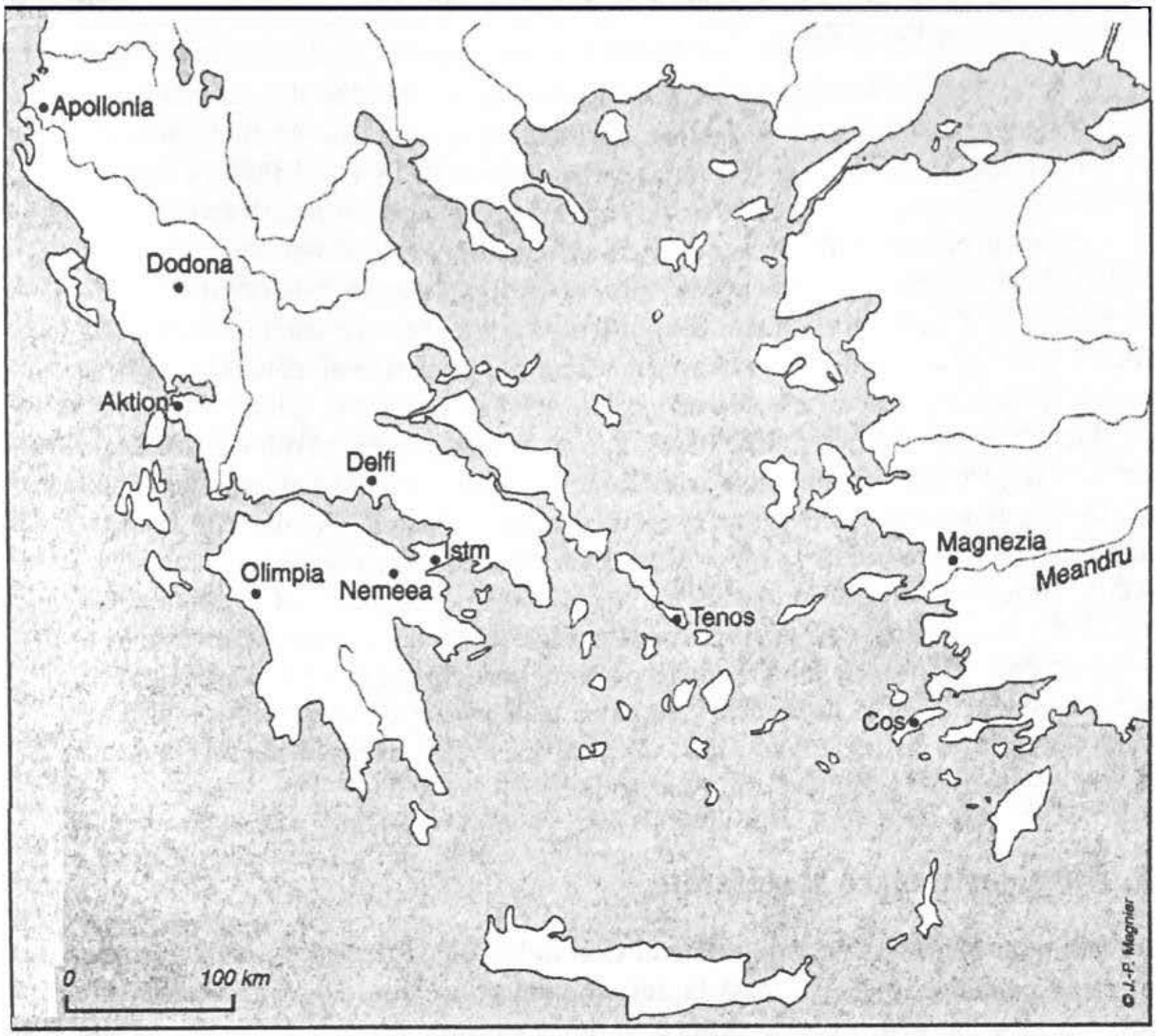

1. Întrecerile locale

Exemplele de întreceri locale sunt foarte numeroase, chiar dacă amănuntele legate de organizare, de probele prevăzute şi de ritmul înnoirilor rămân deseori necunoscute. Exemplul inscripţiei din Sparta care face cunoscute victoriile lui Damonon şi ale fiului său (*IG* V, 1, 213) este extrem de revelator: ea enumeră o serie de întreceri hipice şi atletice care par să se desfăşoare toate în Pelopones. Damonon a câştigat cursa de cvadrige la întrecerile în cinstea lui Gaiaochos (epitet al lui Poseidon) de patru ori, la jocurile Athenaia de patru ori, la Eleusinia de patru ori, la Poseidonia din Elis în cursa de cai şi ca vizitiu de şapte ori, la Poseidonia din Theuria, în Mesenia, de opt ori, la jocurile din Sparta în cinstea Ariontiei de opt ori etc. Fiul său a câştigat cursa de mare distanţă la categoria copii în întrecerile desfăşurate în cinstea lui Apollo Lithesios şi, în aceeaşi zi, cursa de cai; de asemenea, la întrecerile în cinstea Ariontiei şi la jocurile Parparonia, în Argolida, a câştigat la categoria copii cursa de un stadiu, cursa dublă, cursa de mare distanţă şi cea de cai. Şi enumerarea continuă, în unele concursuri tatăl şi fiul câştigând simultan la categorii diferite şi în aceeaşi zi.

2. Întrecerile federale

Organizarea întrecerilor federale este cunoscută la fel de bine din diferite inscripţii; putem lua exemplul jocurilor Aktia, celebrate în cinstea lui Apollo din Aktion pe teritoriul cetăţii Anaktorion de federaţia acarnanienilor (*IG* IX 1^2, 2, 583). Pe la 216 î.Chr., Anaktorion nu mai poate organiza de una singură aceste întreceri anuale din cauza nenorocirilor provocate de războaie şi cere comunităţii acarnanienilor să preia ştafeta. Federaţia se angajează să refacă sanctuarul şi să organizeze în mod onorabil întrecerile, sacrificiile şi panegiria, cheltuind cel puţin tot atât cât cheltuise cetatea Anaktorion până atunci. Inscripţia dezvăluie că serbarea corespunde adunării unui mare număr de oameni, ceea ce prilejuieşte perceperea de taxe (o cincizecime, deci 2%, pentru mărfurile aduse pe piaţa ce însoţea serbarea religioasă), dar şi venituri provenind din vânzarea sclavilor, adică taxa percepută înainte de Anaktorion, iar acum de către federaţia acarnanienilor pentru târgul de sclavi care se ţine în acelaşi timp cu serbarea religioasă. În sfârşit, textul mai arată că pentru *poleis* şi *ethnè* este prevăzută o adevărată tabără cu ocazia jocurilor Aktia. Întrecerile anuale în cinstea lui Apollo din Aktion provoacă afluenţa pelerinilor veniţi din întregul cuprins al Acarnaniei şi poate chiar de la depărtări mai mari; dacă aceştia petrec mai multe zile în tabere pentru a participa la procesiune, la sacrificiu, la masa comună, iar apoi la întreceri, serbarea prilejuieşte, de asemenea, un târg unde se vând animale şi, neîndoielnic, sclavi, precum şi produse agricole sau unelte de care au nevoie păstorii şi agricultorii din Acarnania.

3. Întrecerile sacre şi stefanite

La Olimpia, Delfi, Nemeea şi în Istmul Corintului, ele se desfăşoară o dată la patru ani în cazul primelor două şi o dată la doi ani pentru celelalte. Dacă întrecerile olimpice datează încă din 776, jocurile pythice nu devin stefanite decât în 582, urmate la scurtă vreme de celelalte două. În cadrul unei olimpiade, întrecerile din Olimpia se desfăşoară în primul an, jocurile istmice şi din Nemeea în al doilea, cele pythice în al treilea, apoi din nou jocurile istmice şi din Nemeea în cel de al patrulea an. Am văzut deja, atunci când am vorbit despre Olimpia, cum serbările erau anunţate în întreaga lume greacă de către *teori* care comunică data serbării fiecăruia dintre statele greceşti invitate şi care precizează începutul armistiţiului sacru, astfel încât fiecare (concurent sau pelerin) să poată ajunge în deplină siguranţă la sanctuarul unde au loc serbarea şi concursul. Programul întrecerilor este foarte asemănător de la un sanctuar la altul: l-am văzut în cazul Olimpiei pentru întrecerile atletice şi hipice. Dacă la Olimpia concurenţii sunt împărţiţi în două categorii – copii (*paides*) şi adulţi (*andres*) –, în alte părţi există şi o categorie intermediară pentru tineri (*agenioi*). La Delfi, iar mai târziu în Istm şi la Nemeea, jocurile cuprindeau în plus un concurs muzical în care se întreceau cântăreţii din ţiteră şi flaut.

Recompensele sunt cununi de frunze, diferite de la o aşezare la alta: cununi din ramuri de măslin la Olimpia, cunună de lauri la Delfi, cunună de ţelină în cazul Istmului şi al Nemeei. Cel mai adesea, cetatea de origine a învingătorului îi rezervă acestuia onoruri considerabile: invitaţie în pritaneu, locuri de onoare în teatru şi la stadion, la care se adaugă frecvent ridicarea unei statui, însoţită de un decret onorific gravat pe soclu.

Foarte repede, începând din secolul al IV-lea şi încă în mai mare măsură în epoca elenistică, multe cetăţi şi sanctuare încearcă să obţină recunoaşterea propriilor întreceri ca **izolimpice** sau **izopythice**, adică egale în demnitate cu cele de la Olimpia sau Delfi: după cât se pare, aşa se întâmplă foarte de timpuriu cu jocurile Lykaia din Arcadia, cărora li se adaugă în secolul al III-lea, pe la 279, Ptolemaia din Alexandria, organizate în cinstea lui Ptolemeu Sôter, apoi Sôteria din Delfi în 246; urmează apoi jocurile Asklepieia din Cos în jurul anului 242, Poseidonia din Tenos, Leukophriena din Magnezia de pe Meandru, Naia din Dodona etc. În curând li se vor adăuga întrecerile în cinstea Romei, apoi a împăraţilor. Această înmulţire a concursurilor duce la **profesionalizarea** atleţilor şi a diferiţilor concurenţi care aleargă de la un concurs la altul pentru a încerca să obţină cât mai multe victorii cu putinţă. S-ar putea spune chiar că aceştia brăzdează Mediterana în lung şi-n lat în căutarea unei noi victorii. Rezultă de aici o serie de inscripţii extraordinare în care un atlet sau altul îşi prezintă toate cununile obţinute într-o carieră, prin forţa împrejurărilor, scurtă: aşa de pildă, ridicarea în cinstea lui Apollo din Delos a unei statui de către Menodoros, fiul lui Gnaios (P. Roussel, M. Launey, *Inscriptions de Délos*, 1957), pe care înşiră, în secolul al II-lea î.Chr., toate victoriile obţinute în *periodos* şi la celelalte întreceri sacre; din cele patru rânduri de câte nouă cununi, numai ultimele patru cununi de pe rândul inferior sunt decernate de *demosul* atenienilor, al celor din Rhodos şi al tebanilor, precum şi de către unul dintre regii Ariarathe, după cât se pare Ariarathe al V-lea al Capadociei. Acest atlet specializat în lupte şi în pancraţiu a acumulat victorii la Olimpia, Nemeea şi în Istm, la jocurile Sôteria din Delfi, la Eleusis, Teba şi Delos, la jocurile Rhomaia din Chalcis şi Heraia din Argos, la Lykaia, la Naia din Dodona, Nymphaia din Apollonia şi Trophônia din Lebadeea, adesea în mai multe rânduri.

Indicaţii bibliografice

De regulă, întrecerile sunt prezentate pe scurt în manualele ce ating problema vieţii religioase din Grecia antică, de exemplu M. Jost, *Aspects de la vie religieuse en Grèce du début du Ve à la fin du IIIe siècle avant J.-C.*, Paris, Sedes, 1992. Studiile specializate sunt rare şi datează de multă vreme: P. BOESCH, *Théorôs. Untersuchung zur Epangelie Griechischer Feste*, Berlin, 1908; TH. KLEE, *Zur Geschichte der Gymnischen Agone an Griechischen Festen*, Berlin, 1918. Studii despre o întrecere sau alta sunt semnalate în *Bulletin épigraphique* de către J. şi L. ROBERT şi continuatorii lor.

Retragerea celor Zece Mii

Aventura trăită de o armată de mercenari greci la cumpăna dintre secolele al V-lea şi al IV-lea este interesantă mai cu seamă ca mărturie destul de bine documentată asupra vieţii acestei categorii sociale numeroase ce slujeşte deopotrivă state greceşti şi stăpâni străini ; unicul criteriu îl constituie soldele promise şi partea de pradă nădăjduită, într-o perioadă de criză socială în numeroase regiuni ale lumii greceşti. Cum, în plus, această retragere are loc în inima Imperiului persan, ea ne permite să cunoaştem câteva aspecte privind viaţa internă a domeniului ahemenid şi să-i estimăm relativa slăbiciune.

1. Surse

Relatarea acestei expediţii militare este făcută de Xenofon în *Anabasis*, scrisă în mare parte înainte de 380 de acest aristocrat atenian stabilit în Pelopones, la graniţa cu Elida şi Mesenia ; o altă sursă este Diodor din Sicilia (XIV, 19-31 şi 37), care scrie mult mai târziu, dar care, spre deosebire de Xenofon, nu este implicat în această expediţie.

Xenofon s-a născut în jurul lui 426 ; el participă, se pare, la bătălia de la Arginusa în 406 şi este discipolul lui Socrate. Aristocrat de tendinţă filolaconiană, trebuie să-şi fi continuat serviciul în calitate de cavalerist sub conducerea tiranică a celor Treizeci (404-403) şi să fi luptat împotriva democraţilor atenieni strânşi în jurul lui Trasibul. După victoria celor din urmă, amnistia decretată nu-i împiedică pe cavaleriştii atenieni să rămână suspecţi. Când, în 399, Tibron, comandant militar lacedemonian, le cere aliaţilor atenieni 300 de călăreţi pentru a lupta împotriva perşilor, adunarea se grăbeşte să-i aleagă din rândurile cavaleriştilor ce slujiseră celor Treizeci : „Ar fi numai în folosul democraţiei dacă vor fi ucişi" în Asia, conform expresiei citate de Xenofon în *Elenicele* (III, 1, 4). Xenofon a părăsit Atica mai devreme : încă din 401, el se îmbarcă spre Efes la chemarea prietenului său, Proxenos Beoţianul ; la Sardes îl întâlneşte pe Cirus cel Tânăr, fratele Marelui Rege Artaxerxes al II-lea şi consimte să-l însoţească în expediţia sa spre Mesopotamia. De la Sardes până pe malurile Tigrului (martie-septembrie 401), Xenofon asistă la evenimente fără a lua parte la ele, ca un amator pasionat. După bătălia de la Cunaxa şi moartea pretendentului Cirus (3 septembrie 401), Tissapherne le întinde o capcană comandanţilor mercenarilor greci şi îi ucide (Clearh din Sparta, Socrate din Ahaia, Proxenos şi arcadianul Agias). Armata mercenarilor greci nu mai are nici un şef care să comande retragerea de la Cunaxa până la Cerasonte, pe ţărmul Pontului Euxin, străbătând munţii Armeniei (septembrie 401-primăvara 400) : Xenofon îşi atribuie un rol major în reuşita acestei operaţii ; în realitate, el nu a fost niciodată comandantul suprem al grecilor, ci doar comandantul unei jumătăţi din ariergardă, adică cel mult 2.000 de oameni, alături de Timasion, care comandă cealaltă jumătate. Într-o a treia etapă, (primăvara 400-martie 399), armata ajunge de la Cerasonte la Pergam.

2. Recrutarea unei armate de mercenari

Mercenarii de origine greacă sunt din ce în ce mai numeroşi în conflictele ce privesc lumea mediteraneană la sfârşitul secolului al V-lea, prezenţa lor prelungindu-se mult în secolul următor, aşa cum o demonstrează efectivele care se confruntă în bătălia de la

Retragerea celor Zece Mii

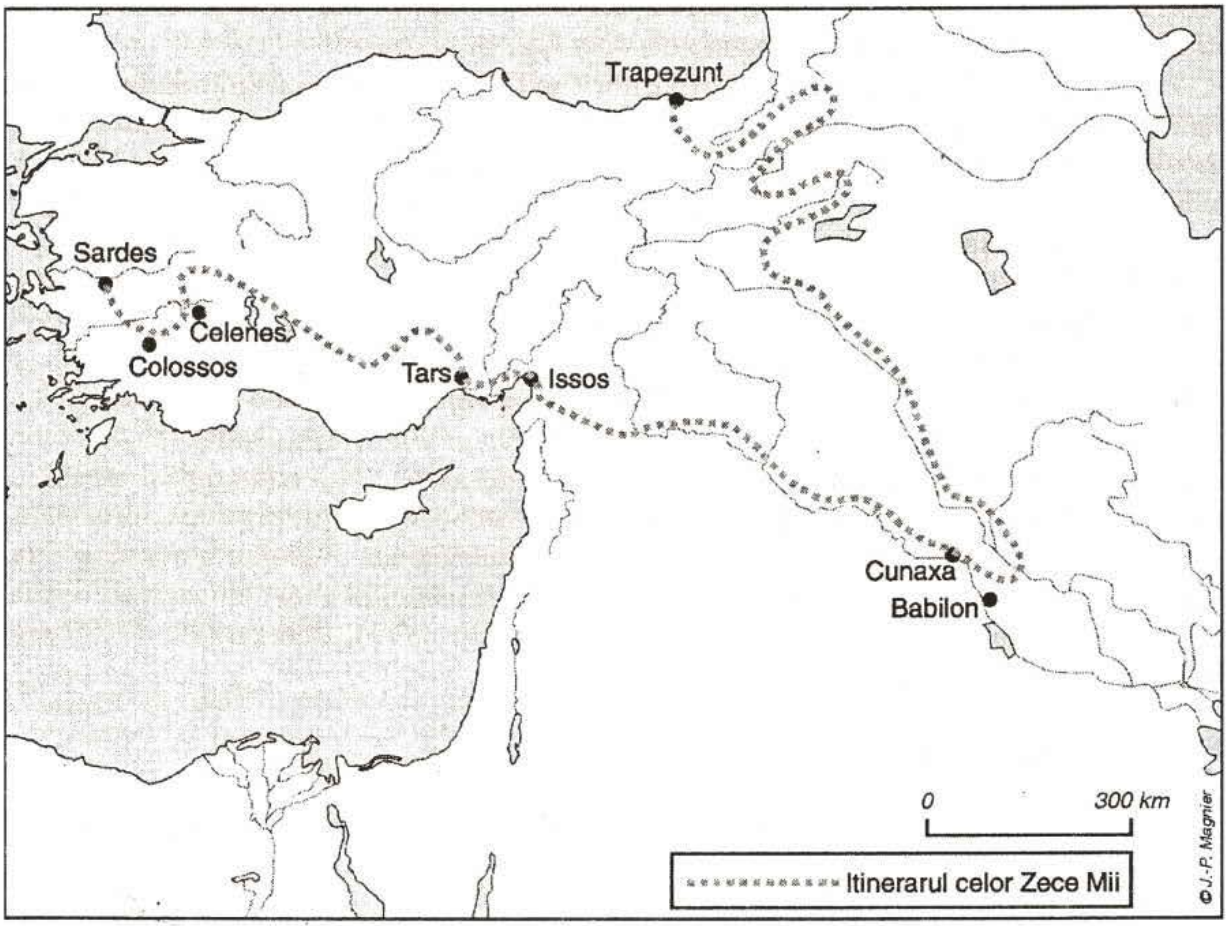

Granicus sau la Issos în timpul lui Alexandru cel Mare. **Efectivele** armatei în serviciul lui Cirus cel Tânăr depăşesc, în realitate, cifra de zece mii (o miriadă) : la plecarea din Sardes, ele sunt de 8.400 de oameni ; la Colossos, Menon din Larisa i se alătură lui Cirus cu încă 1.500 ; la Celenes, în Frigia, sosesc Clearh cu 2.000 de oameni, Sosis din Siracuza cu 300 şi un al treilea racolator, al cărui nume este incert, cu încă 1.000, adică în total 13.200 de oameni. Puţin mai târziu, la Issos, în Cilicia, lacedemonianul Chirisophos debarcă cu 700 de oameni, la care trebuie adăugaţi cei 400 de dezertori greci care scăpaseră din armata lui Abrocomas, ridicând totalul la 14.300 de oameni.

Recrutarea ţine în primul rând de surghiunirea sau exilarea unor mercenari alungaţi din ţările lor de origine, ca, de pildă, Dracontios din Sparta, exilat încă din copilărie pentru că îşi ucisese fără să vrea un camarad (*Anabasis*, IV, 8, 25) ; la fel se întâmplă şi cu Clearh, condamnat la moarte de Sparta pentru că se comportase ca un tiran în Bizanţ. Xenofon este şi el un fel de exilat de bunăvoie din Atena, unde se simte suspectat. Principala cauză a dezvoltării mercenariatului este mai cu seamă războiul peloponesiac : numeroşi sunt grecii ruinaţi, exilaţi, apatrizi, pe care sfârşitul ostilităţilor îi lipseşte de un mijloc de supravieţuire. Dificultăţile de adaptare legate de întoarcerea la viaţa civilă şi imposibilitatea de a susţine financiar recultivarea terenurilor abandonate de prea multă vreme au contribuit la sporirea numărului de candidaţi la mercenariat. Trebuie să recunoaştem însă şi că anumite regiuni sărace ale Greciei, precum Arcadia şi Ahaia, care nu au suferit în mod special de pe urma războiului peloponesiac, rămân principalele

zone de recrutare a mercenarilor, atât înainte, cât şi după război. Mulţi dintre mercenarii greci din armata lui Cirus nu provin direct din Grecia continentală, ci au fost recrutaţi în Asia Mică, unde serveau încă dinainte de 401.

Regiunile de **proveniență** ale mercenarilor sunt, într-adevăr, în primul rând regiunile sărace din Peloponez, ale căror soldaţi sunt renumiţi de multă vreme: „Când un stat are nevoie de mercenari, nu există soldaţi pe care să-i prefere arcadienilor", scrie Xenofon în *Elenicele* (VII, 1, 23). În *Anabasis* (VI, 2, 10), acelaşi Xenofon precizează că „arcadienii şi aheii alcătuiau mai mult de jumătate din armată". Atunci când, la Heracleea, în cadrul celor Zece Mii se produce sciziunea, arcadienii şi aheii sunt în număr de peste 4.000, toţi hopliţi, în timp ce restul armatei se ridică la 4.140 de oameni, dintre care doar 3.100 hopliţi (VI, 2, 16). Alături de aceste mari contingente, armata din serviciul lui Cirus cel Tânăr mai cuprinde 840 de pedestraşi traci, 2.000 de arcaşi cretani, 200 de prăştiaşi din Rhodos şi 500 de oameni furnizaţi de Dolopa, Aenia şi Olint. În relatarea lui Xenofon sunt menţionaţi câţiva lacedemonieni, însă aceştia par foarte puţin numeroşi şi numai în posturi de comandă, unii exilaţi precum Clearh şi Dracontios; celţii, precum Chirisophos şi Neon, sunt ofiţeri trimişi de Sparta, iar Dexip este periec. Xenofon numeşte şi opt atenieni, tot pe post de ofiţeri, între care *lohagii* (comandanţi ai unei companii de o sută de hopliţi) Cephisodoros şi Amphicrates (*Anabasis*, IV, 2, 13), Policrat (IV, 9, 24) sau Plutarh (VI, 9, 11), fără a-l uita pe Xenofon însuşi.

3. Organizarea armatei

La plecare, armata greacă era constituită în jurul lui Cirus ca o juxtapunere de contingente separate, comandate fiecare de câte un strateg, care adesea îşi recrutase el însuşi trupa, şi care avea în subordine *lohagi* şi taxiarhi ce comandau un corp de peltaşti (infanterişti echipaţi mai uşor decât hopliţii). Unul dintre strategi deţine rolul cel mai important; la început acesta este Clearh, apoi Chirisophos, după care urmează poate chiar Xenofon. Această armată de combatanţi este însoţită de un întreg convoi de care trase de boi, măgari şi cai, care transportă corturile, armele, merindele şi prada. La acestea se adaugă femei şi copii care îi urmează pe combatanţi şi slujitori care îi secondează pe războinici, au grijă de întreţinerea armelor, a cailor şi a materialelor. Tot acest convoi care însoţeşte armata îi stinghereşte înaintarea şi o sileşte să-i asigure protecţia, alegând totodată un traseu pe care să-l poată parcurge şi carele, mai încete decât armata combatantă. Uneori trebuie să se renunţe total sau în parte la această încărcătură, trebuie arse corturile şi carele, părăsite animalele de povară şi prizonierii, ba chiar, se pare, femeile şi copiii, atâta vreme cât armata nu a atins încă teritoriul grec, de-a lungul Pontului Euxin.

Izolată într-un mediu străin şi ostil, în cursul retragerii sale, armata are nevoie de o disciplină strictă pentru a-şi putea menţine coeziunea; interesele individuale şi dezbinarea nu se manifestă din nou decât după ajungerea pe pământul Greciei. Armata se comportă ca **o cetate itinerantă** al cărei corp civic este format din toţi combatanţii, care, după moartea lui Cirus, şi-au pierdut stăpânul şi luptă pentru a supravieţui. Ei se reunesc într-o adunare populară, încredinţând puterea judecătorească unei curţi a *lohagilor* (*Anabasis*, V, 7, 34). *Ecclesia* se reuneşte frecvent, fie pentru a fi informată asupra hotărârilor luate de colegiul generalilor în privinţa conducerii operaţiunilor militare, fie pentru a-şi da avizul (cele mai multe reuniuni apar începând cu cartea a V-a, atunci când partea cea mai anevoioasă a retragerii se încheiase), pentru a discuta viitorul armatei,

probleme de disciplină sau alegerea unui itinerar. Uneori, adunarea soldaţilor pare să se reunească fără convocarea şefilor militari (VI, 1, 25 ; 2, 4 şi 9). La originea reuniunilor Adunării şi a proiectelor care îi sunt înfăţişate se află adesea colegiul strategilor ; acesta şi-i asociază adesea la lucrările sale pe ofiţerii subalterni, *lohagii*, mult mai apropiaţi de trupă. Fără îndoială, ar însemna să exagerăm dacă am încerca să opunem democraţia Adunării guvernării monarhice a strategilor. Această comunitate izolată se organizează pentru a supravieţui : atunci când pericolul devine permanent, se impune intervenţia generalilor ; în schimb, pe ţărmurile Pontului, când securitatea este restabilită, este mai uşor să i se lase Adunării timp pentru a decide, iar generalii au tendinţa să se dezbine, nemaiputând deci să impună o linie directoare.

Această armată este conştientă de forţa pe care o reprezintă în inima Imperiului persan : unii, preţuind bogăţia satelor şi frumuseţea oraşelor, se gândesc să se stabilească pe acele meleaguri, alţii preferă să se întoarcă în ţară, chiar dacă acolo domneşte sărăcia. Xenofon schiţează proiectul întemeierii unui nou oraş grec pe coasta meridională a Pontului : „Văzând mulţimea aceea de hopliţi greci, văzând toţi acei peltaşti, arcaşi, prăştiaşi şi călăreţi căliţi în încercări şi adunaţi pe ţărmul Pontului, unde doar cu mare cheltuială s-ar fi putut strânge asemenea forţe, se gândi că ar fi o glorie pentru el să sporească întinderea şi puterea Eladei întemeind o cetate" (*Anabasis*, V, 6, 15).

Indicaţii bibliografice

Mercenariatul a făcut obiectul mai multor studii, îndeosebi al celui scris de H.W. PARKE, *Greek Mercenary Soldiers, from the Earliest Times to the Battle of Ipsus*, Oxford, 1933, şi continuat de cel al lui G.T. GRIFFITH, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge, 1935. Pentru Xenofon, a se vedea ED. DELEBECQUE, *Essai sur la vie de Xénophon*, Paris, 1957 ; pentru cei Zece Mii, G.B. NUSSBAUM, *The Ten Thousand. A study in Social Organisation and Action in Xenophon's Anabasis*, Leiden, E.J. Brill, 1967 ; J. ROY, „The Mercenaries of Cyrus", în *Historia*, 16 (iulie 1967), pp. 287-323.

Cea de a doua confederaţie maritimă a Atenei în secolul al IV-lea

Termenul folosit în titlu nu este deloc mai satisfăcător decât cel de Liga din Delos pentru a defini alianţele succesive pe care atenienii le încheie cu alte state greceşti. În secolul al V-lea, ca şi în cel de al IV-lea, nu este vorba de o organizaţie de tip federal, ci doar de o *Symmachie*, adică de o alianţă militară reunindu-i pe „atenieni şi aliaţii lor". Prima alianţă s-a destrămat o dată cu înfrângerea Atenei la sfârşitul interminabilului război peloponesiac, în 404. Au trebuit să se scurgă mulţi ani pentru ca atenienii să poată începe din nou să strângă statele greceşti în jurul lor şi aceasta din cauza suspiciunii lacedemonienilor şi a amintirilor dureroase lăsate de abuzurile Ligii din Delos : povara tributului (*phoros*) şi intervenţia repetată a atenienilor în treburile interne ale aliaţilor.

1. Hegemonia Spartei înainte de pacea Regelui (404-386)

Căderea Imperiului atenian după intrarea lui Lisandros în portul Pireu deschide o nouă perioadă pentru lumea egeeană ; dacă mulţi sperau într-o întoarcere la autonomia cetăţilor, aceştia au fost dezamăgiţi, întrucât Grecia nu face decât să-şi schimbe stăpânul şi, dacă e să-l credem pe Isocrate şi *Panegiricul* lui, scris în 380, nu puteau decât să regrete cumpătarea atenienilor la vederea nenorocirilor pricinuite de hegemonia Spartei. În unele state, Sparta se baza pe o garnizoană lacedemoniană şi pe un comandament militar, ca şi pe o serie de colaboratori indigeni care făceau parte din decarhii (comisii de zece oligarhi organizate de Lisandros) – în cazul Atenei, aceştia sunt cei Treizeci de Tirani. Povara financiară a tributului nu a scăzut prin schimbarea puterii ce deţinea hegemonia.

Sparta însăşi este zdruncinată : inegalitatea creşte în interiorul corpului civic, între cetăţenii care fac avere în străinătate ca şefi militari sau ca membri ai garnizoanelor şi cei rămaşi în Laconia-Mesenia. Exasperarea populaţiilor considerate inferioare izbucneşte cu prilejul conspiraţiei lui Cinadon (398-397), care ameninţa în mod direct existenţa unui corp civic deja foarte restrâns în cetatea spartană. Sparta se străduieşte să reia politica ateniană de ocrotire a cetăţilor greceşti din Asia Mică, pe care Marele Rege ar vrea să le reintegreze Imperiului persan. Tocmai de aceea, spartanii, care învinseseră Atena mulţumită ajutorului dat de perşi, se îndreaptă spre un conflict cu Marele Rege. Poate oare Sparta să-şi menţină hegemonia asupra lumii greceşti şi, pe deasupra, să ducă război împotriva perşilor ? Va trebui ea să facă o alegere, la fel ca Pericle în 454, după dezastrul din Egipt, care a optat pentru oprirea războaielor medice şi încheierea păcii numite şi „a lui Callias" ? Slăbirea provizorie a Imperiului persan ca urmare a morţii lui Darius al II-lea în 404, apoi a războiului dintre Artaxerxes al II-lea şi fratele său, Cirus cel Tânăr (expediţia celor Zece Mii), întârzie această decizie, însă începând din 401, autoritatea lui Artaxerxes se consolidează, iar Regele aţâţă noi adversari împotriva regelui Spartei, Agesilau : aurul persan cimentează alianţa dintre Teba şi Atena, apoi Corint şi Argos (395-394), care îi sileşte pe efori să îl recheme pe Agesilau din Asia Mică, în timp ce amiralul Conon, trecut în serviciul Marelui Rege, zdrobeşte flota lacedemoniană la Cnidos, în 394.

Cea de a doua confederaţie maritimă a Atenei în secolul al IV-lea

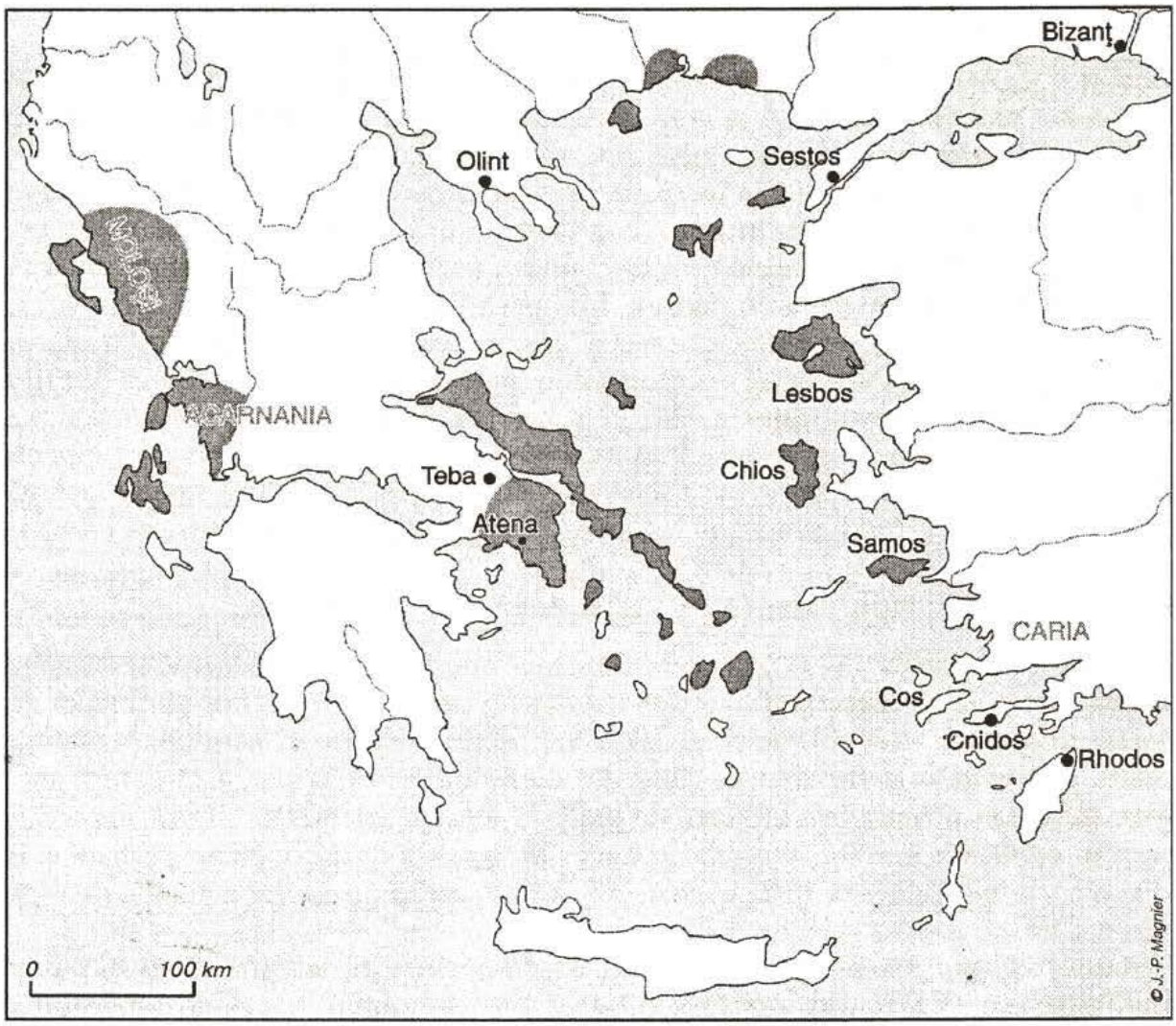

Războiul din Corint (394-386) înseamnă istovirea spartanilor într-o luptă interminabilă împotriva coaliţaţilor; noua tactică pusă la punct de Ificrate şi peltaştii săi provoacă pierderi grele în rândurile infanteriştilor spartani, deja mult împovăraţi. Marea Egee este controlată de flota lui Conon, susţinut de satrapul Pharnabazos. Perşii se apropie de Sparta în momentul în care incursiunile Atenei în Cipru şi în Egipt li se par neliniştitoare. Lacedemonienii şi perşii le impun grecilor **pacea Regelui** sau pacea lui Antalkidas (de la numele navarhului lacedemonian ce o negociază), care prevede:

- abandonarea cetăţilor greceşti din Asia, inclusiv Cipru, de către grecii din Europa;
- autonomia statelor greceşti, adică renunţarea la orice regrupare sub formă de alianţe sau de federaţii, excepţie făcând *Symmachia* peloponesiană;
- încheierea păcii sub ameninţarea intervenţiei simultane a forţelor persane şi lacedemoniene împotriva oricărui stat care ar încălca această pace.

Se vede clar unde au dus dezbinările dintre statele greceşti: Imperiul persan îşi poate impune voinţa grecilor. Zilele de după Salamina şi Plateea au trecut de mult.

2. Refacerea puterii maritime a Atenei

Până în 394, Atena nu are forţa suficientă pentru a se afirma în faţa Spartei ; victoria lui Conon la Cnidos şi întoarcerea sa la Atena îi redau acesteia o anumită putere. Ea poate intra în coaliţia împotriva Spartei organizată la Congresul din Corint. Marile Ziduri sunt reconstruite, noi trireme intră în lucru, iar insulele din Marea Egee se orientează spre Atena pentru a-şi asigura securitatea : este prima schiţă a unei noi alianţe maritime. Pacea Regelui îi constrânge pe atenieni să renunţe la aceste proiecte, interzicând totodată şi menţinerea federaţiei beoţiene, la care Teba ţinea foarte mult.

Încălcarea repetată de către spartani a autonomiei cetăţilor greceşti (devastarea Mantineei, asedierea Olintului şi ocuparea Cadmeei în 385) favorizează reluarea de către Atena a proiectelor unei alianţe. În 384, ea încheie o primă alianţă defensivă cu Chios ; ajutorul furnizat de spartanul Sphodrias împotriva Pireului, în 378, provoacă ruptura dintre Atena şi Sparta. Teba şi Atena se aliază, iar atenienii încearcă să strângă laolaltă adversarii Spartei, fără a-l nemulţumi însă pe Marele Rege şi fără să încalce pacea Regelui.

3. Organizarea noii alianţe în jurul Atenei

Decretul lui Aristoteles (377), votat în adunarea Atenei, face cunoscută această nouă alianţă care se întemeiază pe protejarea libertăţii şi autonomiei grecilor ameninţaţi de Sparta (excluzând deci cetăţile din Asia Mică supuse Regelui) şi care oferă garanţii pentru a se evita orice revenire la abuzurile Ligii din Delos (aşadar, fără garnizoane, guvernator sau tribut). Este, înainte de toate, o alianţă defensivă : „Dacă împotriva membrilor alianţei este comisă vreo agresiune pe mare sau pe uscat, Atena şi aliaţii ei îi vor da ajutor pe uscat şi pe mare cu toate forţele lor, atât cât le este cu putinţă", prevede decretul lui Aristoteles (rândurile 46-50).

Dată fiind puterea Atenei, organizarea adoptă un sistem dualist : eliberările sunt încredinţate atât instanţelor ateniene (Consiliul şi Adunarea), cât şi *Synedrion*-ului aliaţilor cu sediul la Atena. Flota ateniană constituie principala forţă de intervenţie militară, ea fiind întărită de navele furnizate de principalii aliaţi : cetăţile mici participă la apărarea comună prin plata unor contribuţii (*syntaxeis*) mult inferioare ca mărime tributului plătit în cadrul Ligii din Delos. Ceea ce înseamnă că mijloacele de acţiune ale acestei noi alianţe sunt şi ele mult restrânse faţă de cele de care dispunea Liga din Delos.

Aliaţii sunt la început în număr de douăzeci, pentru a ajunge la cincizeci în 371, împrăştiaţi în Marea Egee (din Rhodos până în Bizanţ), pe coasta Traciei (Abdera, Maroneea şi Thasos), ca şi în Marea Ioniei (Corcyra, Acarnania, regatul molos al lui Alcetas şi al fiului său, Neoptolem), Cefalonia şi Zacint. Alianţa este suficient de puternică pentru a fi recunoscută în noua pace a Regelui din 374, în momentul în care Teba reorganizează federaţia beoţiană în jurul ei în pofida opoziţiei Spartei. Înţelegerea dintre tebani şi atenieni nu rezistă însă devastării Plateei de către cei dintâi în 373. Pacea din 371 este întemeiată pe o împărţire a hegemoniei între alianţa condusă de Sparta, de o parte, şi cea a Atenei, de cealaltă parte, fără ca Teba să obţină recunoaşterea noilor ei ambiţii.

Tocmai din această cauză, cea de a doua alianţă maritimă a Atenei îşi pierde raţiunea de a fi : ea fusese creată pentru a proteja libertatea statelor greceşti împotriva ameninţărilor

lacedemoniene, or, în 371, cele două cetăți își împart hegemonia în Grecia. În plus, noua alianță duce lipsă de mijloace de acțiune: strategii sunt permanent în lipsă de bani; pentru a evita să-și demobilizeze contingentele de soldați și marinari, fiecare strateg trebuie să se străduiască să le găsească resurse, foarte adesea închizând ochii în fața abuzurilor săvârșite pe teritoriul aliaților.

Declinul alianței ateniene este rapid: după retragerea Tebei (în 373) și a cetăților aliate cu ea până la Acarnania, este rândul cetăților din Eubeea să se despartă de alianță ca urmare a instaurării mai multor tiranii; în 361, ies din „a doua confederație ateniană" Corcyra și mai multe state din Marea Ioniei. Din acest moment, alianța rămâne doar egeeană, iar Atena își întărește poziția prin implantarea de cleruhi la Samos, Sestos și Potideea, începând din 361, în cetăți care nu fac parte din confederație. Atena încearcă să consolideze mica alianță: în 357, expediția lui Charis în Tracia îi face pe cei trei principi odrizi* să încheie un acord cu ea; în același an, Timotei conduce o expediție în Eubeea, iar cetățile eubeene reintră în alianță. Tot în 357, izbucnește o revoltă numită „războiul aliaților": dinastul Cariei, Mausol, încurajează cetățile vecine Chios, Cos, Rhodos și Bizanț să părăsească alianța ateniană. În vara lui 356, strategii atenieni suferă o înfrângere navală la Embata, în apropiere de Chios, iar Artaxerxes al III-lea somează cetatea ateniană să-l recheme pe Chares; lipsită de resurse, Atena este nevoită să cedeze și să recunoască libertatea cetăților rebele, cărora li se adaugă în curând cele din Lesbos. În același timp, mersul lucrurilor în Macedonia provoacă mari îngrijorări la Atena datorită întăririi acestui regat sub autoritatea lui Filip al II-lea.

Indicații bibliografice

Pentru secolul al IV-lea, a se vedea P. CARLIER, *Le IVe siècle grec jusqu'à la mort d'Alexandre*, Paris, Le Seuil, col. „Nouvelle Histoire de l'Antiquité", 3, 1995. În ceea ce privește noua alianță ateniană, G.L. CAWKWELL, „The foundation of the second Athenian Confederacy", in *CQ* 67 (1973), pp. 47-60; P. FUNKE, *Homonoia und Arché. Athen und die griechische Staatenwelt vom Ende des peloponnesischen Krieges bis zum Königsfrieden*, Wiesbaden, Steiner, 1980; J.L. CARGILL, *The Second Athenian League. Empire or Free Alliance ?*, Berkeley University Press, 1981.

* Unul dintre cele mai mari neamuri tracice (n.t.).

Hegemonia tebană (371-362)

Teba este o cetate beoţiană care a jucat un rol modest în perioada clasică, cel puţin până la bătălia de la Leuctra (371), în care falanga sa înfrânge pentru prima oară infanteria spartană, considerată invincibilă încă de la mijlocul secolului al VI-lea. Întreaga Grecie rămâne uimită şi, timp de aproximativ zece ani, Teba exercită o veritabilă hegemonie în Grecia europeană, ajungând să fie recunoscută ca partener privilegiat de către Marele Rege. Alegerile politice făcute de cetate în timpul războaielor medice au contribuit cu siguranţă la acest rol şters al principalei cetăţi din Beoţia : la fel ca majoritatea cetăţilor beoţiene, tebanii au trecut în mod clar de partea năvălitorilor şi au perseverat în această atitudine chiar şi după Salamina, ajungând să lupte la Plateea alături de perşi şi împotriva falangei hoplitice ateniene. Această alegere politică a contribuit la ţintuirea Tebei la stâlpul infamiei de către celelalte cetăţi greceşti până la mijlocul secolului al V-lea şi doar o dată cu vrajba dintre Sparta şi Atena îi vom vedea pe primii reintroducându-i pe tebani în treburile grecilor, ridicându-i ca pe un obstacol în plus pe calea urmată de atenieni.

În timpul războiului peloponesiac, Teba luptă împotriva atenienilor şi a aliaţilor lor, iar după capitularea Atenei, în 404, cere distrugerea cetăţii, uciderea cetăţenilor, împrăştierea celor rămaşi şi vinderea lor ca sclavi. Spartanii se vor opune acestei pedepse din respect faţă de serviciile aduse de Atena în lupta pentru libertate dusă de greci împotriva perşilor.

1. Federaţia beoţiană

Aceasta este, după cât se pare, foarte veche şi reuneşte cetăţile beoţiene în jurul celor două sanctuare închinate lui Poseidon la Onchestos, respectiv Atenei Ithônia la Coroneea, unde au loc serbările numite Pamboiotia. **Prima organizaţie federală** cunoscută este descrisă pe un papirus descoperit în 1908 şi conţinând fragmente dintr-o istorie anonimă a Greciei intitulată *Elenicele din Oxyrhynchos* ; este vorba de federaţia existentă între 447 şi 386, dată la care pacea Regelui a impus dizolvarea ei. În această perioadă, Beoţia este împărţită în unsprezece districte, fiecare furnizând un beotarh, 60 de buleuţi pentru consiliul federal, 1.000 de hopliţi şi 100 de cavalerişti. De asemenea, fiecare district desemnează acelaşi număr de judecători şi plăteşte aceleaşi impozite, însă cetăţile nu sunt identice ca importanţă : Teba este echivalentă cu două districte, la fel Plateea, Orhomenos şi Thespies ; Tanagra este considerată ca valorând cât un district, grupul Haliarta-Lebadeea-Coroneea încă unul, ansamblul Akraiphia-Kopai-Cheroneea fiind al unsprezecelea. De altminteri, această împărţire a fost dată peste cap mai întâi prin distrugerea Plateei în 427, Teba adunând cu această ocazie patru districte, deci numind 4 beotarhi din 11 şi 240 de buleuţi din 660. În 423, este rândul cetăţii Thespies să-şi vadă zidurile dărâmate, aşa încât Teba stăpâneşte practic încă două districte, ceea ce îi conferă majoritatea absolută în cadrul federaţiei beoţiene. În 395, Orhomenos, ostilă Tebei, părăseşte federaţia şi îşi deschide porţile spartanilor.

Cea de a doua federaţie beoţiană cunoscută – este posibil însă să mai fi existat una înainte de războaiele medice (unii beotarhi sunt menţionaţi de către Herodot, IX, 15, 1, în 479, înainte de bătălia de la Plateea) – este cea refăcută de Teba începând din 378, în

Beoţia antică

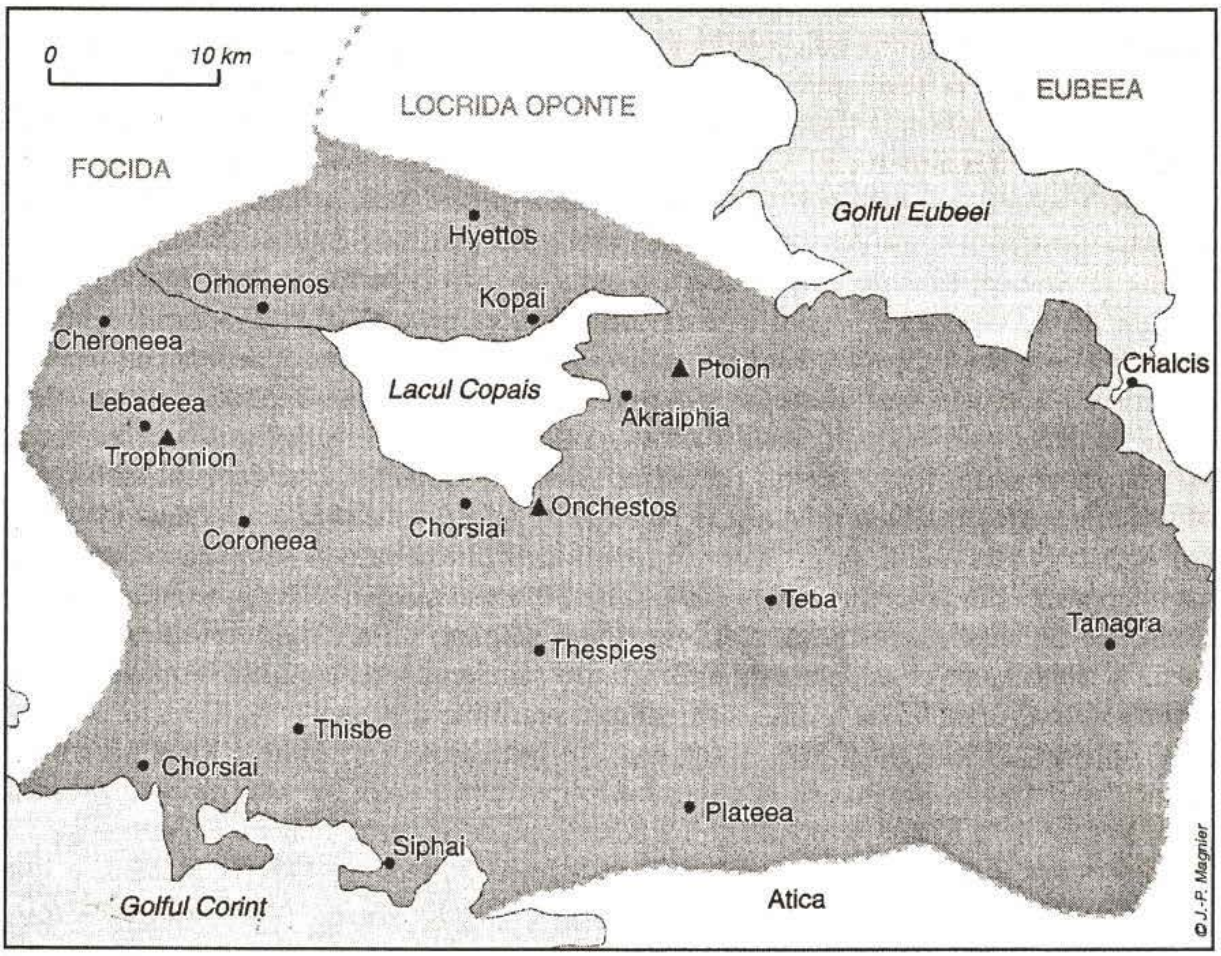

ciuda opoziţiei Spartei şi a Marelui Rege, care refuză să o recunoască în 374, cu prilejul reînnoirii păcii Regelui. Plateea este devastată din nou de către tebani în 373 iar Thespies este supusă. Între 371 şi 338, districtele beoţiene sunt următoarele: Teba adună sub stăpânirea ei fostele districte ale cetăţilor Plateea şi Thespies, la care se adaugă ale sale; în 364, Orhomenos este pustiită, iar beotarhii săi sunt suprimaţi. Rămân, aşadar, 7 beotarhi, dintre care patru pentru Teba, unul pentru Tanagra şi câte unul pentru fiecare dintre cele două foste districte. Anexat de Teba în 366, Orôpos nu furnizează nici un magistrat federal. Dată fiind dominaţia exercitată exclusiv de către cetatea tebană, este vorba mai curând de o „Ligă tebană" decât de o federaţie beoţiană.

2. Teba după bătălia de la Leuctra (371)

Pe 6 iulie 371, Epaminonda zdrobea armata peloponesiană în câmpia de la Leuctra, la jumătatea distanţei dintre Thespies şi Plateea, ucigând 400 n cei 700 de cetăţeni ai Spartei angajaţi în bătălie, adică o treime din cetăţenii care puteau ţine arma în mână. Acest eveniment, inimaginabil pentru grecii deprinşi de două secole să recunoască invincibilitatea falangei lacedemoniene, marchează începutul unui deceniu de hegemonie a Tebei asupra Greciei. Vestea victoriei tebane a fost prost primită la Atena, care devenise singura putere garantă a păcii de partea regelui persan. Iason, tiranul cetăţii

Pheres din Tesalia, facilitează retragerea armatei peloponesiene, fiind singurul care îi putea frâna pe tebani ; el este asasinat în 370, iar moartea sa le lasă câmp liber de acţiune generalilor tebani Epaminonda şi Pelopidas. Aceştia lărgesc graniţele federaţiei beoţiene, care se întinde de la Termopile până în Acarnania, incluzând chiar şi membri ai alianţei ateniene : astfel, aderă la statul federal beoţian focidieni, locrieni, malieni, acarnanieni şi eubeeni. La sfârşitul anului 370, Epaminonda şi Pelopidas duc războiul în Peloponeş, pustiesc Laconia şi ameninţă chiar Sparta ; era pentru prima oară când Sparta era invadată de străini, oraşul risipit în câmpia râului Eurotas neaflându-se la adăpostul unei incinte fortificate. Laconia este jefuită fără milă de trupele beoţiene, însă Sparta nu este direct atacată. Mesenia îi primeşte pe năvălitorii beoţieni ca pe nişte eliberatori ; ea este înzestrată cu o nouă capitală, Mesena, şi este organizată ca un stat independent, ceea ce aproape că înjumătăţeşte statul lacedemonian. La scurtă vreme după aceasta, urmând exemplul modelului beoţian, Arcadia formează o federaţie în jurul noii sale capitale, Megalopolis, astfel încât Sparta, redusă la teritoriul laconian, este înconjurată de noi state ostile : Mesenia la vest, Arcadia la nord, Argolida rămânând şi ea fidelă opoziţiei sale faţă de Sparta rivală. Aceasta cere ajutorul atenienilor, care se decid cu întârziere să trimită o armată în Peloponeş, în primăvara lui 369, atunci când tebanii se retrăgeau spre istmul Corint, aşa că ciocnirea dintre tebani şi atenieni nu are loc. Apropierea dintre Atena şi Sparta este considerată de multe dintre statele alianţei ateniene o abandonare a raţiunii de a fi a „celei de a doua confederaţii maritime a Atenei".

Cum este obiceiul după 386, beligeranţii se îndreaptă către Marele Rege pentru a-i obţine sprijinul şi a împărţi cu el controlul asupra lumii greceşti. Mai multe ambasade pornesc spre Susa în 367, cea a tebanilor fiind condusă de Pelopidas care reaminteşte că singura dintre marile cetăţi greceşti luptând alături de perşi în 479, la Plateea, a fost Teba. Marele Rege ia partea tebanilor şi, potrivit spuselor lui Xenofon (*Elenicele*, VII, 1, 36), tratatul este redactat astfel : „Lacedemonienii îi vor lăsa Meseniei autonomia ; atenienii îşi vor pune vasele pe uscat : dacă nu primesc aceste condiţii, vor fi atacaţi ; dacă vreo cetate refuză să ia parte la expediţie, va fi prima atacată". Ceea ce ne face să constatăm că Teba este acum partenerul privilegiat al Marelui Rege în politica sa de supraveghere a lumii greceşti. Această pace din 367-366 nu mai impresionează însă celelalte state greceşti, cărora Teba ar fi vrut să le reunească reprezentanţii pentru a le primi jurământul de fidelitate faţă de noul tratat ; nici o cetate nu se supune şi, atunci când tebanii încearcă să primească jurământul adresându-se fiecărei cetăţi în parte, prima vizitată, Corintul, refuză să îl depună. Se pare că perşii şi Teba nu mai sperie statele greceşti.

3. Război declarat între Atena şi Teba (366-362)

Tensiunea dintre cele două cetăţi era deja puternică ; criza este declanşată de incidentul Orôpos : tiranul Eretriei, Themison, ia prin surprindere ţinutul Orôpos din nordul Aticii şi îl cucereşte pentru tebani (366). Noul hegemon al Atenei, Timotei, reacţionează cu brutalitate şi arată că nu dă nici o importanţă tratatului de la Susa (367) ; el atacă teritoriile Marelui Rege, asediind cetăţile Samos, care este cucerită în ciuda garnizoanei persane şi primeşte o cleruhie ateniană, şi Sestos din Helespont. Graţie ajutorului financiar al lui Artaxerxes al II-lea, Teba începe să se înzestreze cu o marină de război capabilă să rivalizeze cu cea a Atenei : după Diodor (XV, 79, 1), la propunerea lui

Epaminonda, „poporul hotărî prin vot să construiască o sută de trireme şi tot atâtea adăposturi pentru corăbii". Această flotă este lansată în Marea Egee şi provoacă abandonarea Bizanţului, până atunci aliatul Atenei (364). Epaminonda se gândeşte la constituirea unei alianţe maritime în jurul Tebei în stare să rivalizeze cu cea organizată de atenieni încă din 377. Chios şi Rhodos ezită să înfrunte mânia Atenei. Curios, această vocaţie maritimă a Tebei pare să fi fost foarte efemeră : începând din 363, nu mai poate fi vorba de trireme beoţiene în Marea Egee, iar Timotei îşi continuă politica de expansiune, în special în nordul Egeei, implantând o nouă cleruhie ateniană la Potideea.

Paralel cu această rivalitate pe mare, atenienii şi tebanii se confruntă în mod indirect în Peloponeş : Mantineea, cetate arcadiană, se aliază cu atenienii în 366. În anii care urmează, după o intervenţie a arcadienilor în treburile sanctuarului de la Olimpia, Epaminonda intervine în Arcadia de partea tegeaţilor. Spartanii se pun în mişcare şi cele două armate se întâlnesc la Mantineea (362) : victoria ar fi revenit tebanilor dacă Epaminonda nu şi-ar fi găsit moartea în luptă, la fel cum se întâmplase doi ani mai devreme cu Pelopidas la Cynoscephales. Dispariţia celor doi eminenţi beotarhi marchează sfârşitul scurtei perioade de hegemonie a Tebei. Pacea este încheiată pe bază de *statu-quo*, chiar dacă Sparta refuză să recunoască pierderea Meseniei. Situaţia internă a Greciei va cunoaşte însă noi bulversări mult mai puternice o dată cu venirea lui Filip al II-lea pe tronul Macedoniei în 360-359.

Indicaţii bibliografice

Despre beoţieni în general, fără a căuta însă o relatare istorică, se va consulta H. VAN EFFENTERRE, *Les Béotiens. Aux frontières de l'Athène antique*, Paris, A. Colin, col. „Civilisations U", 1989 ; pentru federaţiile beoţiene, a se vedea J.A.D. LARSEN, *Greek Federal States*, Oxford, Clarendon Press, 1968 ; în ceea ce priveşte prima federaţie, a se vedea P. SALMON, *Étude sur la confédération béotienne (447/446-386). Son organisation et son administration*, Bruxelles, 1978 ; a se vedea, de asemenea, R.J. BUCK, *A History of Boeotia*, Edmonton, 1979 ; J. BUCKLER, *The Theban Hegemony (371-362)*, Harvard University Press, 1980.

Macedonia în timpul lui Filip al II-lea (360-336)

Această regiune din nordul Greciei pare să se ivească dintr-o dată în istoria Greciei antice la mijlocul secolului al IV-lea. Impresia pare confirmată de spusele lui Demostene, care denunţă această ţară ca barbară întrucât avea un rege pe care el voia să îl asemene cu Marele Rege al perşilor, poporul ei fiind format, aşadar, din supuşi, şi nu din cetăţeni. Dornic să-şi convingă compatrioţii să stăvilească înaintarea macedonenilor, care se face în dauna intereselor Atenei, oratorul atic foloseşte argumente inegale ca valoare şi pe care ar fi penibil să le considerăm categorice, cel puţin în zilele noastre: Filip „nu este nici măcar un barbar de origine onorabilă", iar Macedonia este „o ţară în care până nu demult nu puteai cumpăra un sclav cinstit" (*A treia Filipică*, 31). În plus, toată lumea ştie cât de mult ţine opinia publică greacă să afirme eternul elenism al Macedoniei, în totală contradicţie cu discursurile lui Demostene şi cu punctul de vedere al altor autori antici, precum Pseudo-Scylax (*Periplu*, 33) care, vorbind despre Ambracia, afirmă: „De aici începe Grecia, care este neîntreruptă până la fluviul Peneu şi până la Homolios, cetate din Magnet ce se află pe acest fluviu". Ultima afirmaţie însemna excluderea din lumea greacă atât a Epirului la vest, cât şi a Macedoniei, aflată la est.

Pentru lumea greacă, Macedonia a jucat permanent rolul unui zid de apărare capabil să oprească invaziile care ar fi putut veni dinspre regiunile dunărene: o singură dată, în 279, frontiera macedoneană cedează, iar celţii jefuiesc Grecia, ajungând să ameninţe chiar sanctuarul din Delfi. În timpul celui de al doilea război medic, regele Alexandru I joacă un rol considerabil ca filoelen, prevenindu-i în mod regulat pe atenieni şi pe aliaţii lor asupra ameninţărilor de atac din partea armatei lui Xerxes pe care trebuie să-l urmeze în pofida voinţei sale. De-a lungul secolului următor, Macedonia este legată de lumea greacă nu numai prin prezenţa colonială de pe ţărmurile ei (Calcidica, dar şi Methone, Pidna şi Amfipolis), ci şi printr-o viaţă artistică şi culturală foarte asemănătoare cu aceea a cetăţilor din Grecia centrală (aşa cum o arată descoperirile arheologice şi mai ales picturile din mormintele macedonene de la Vergina şi din întreaga regiune, ca şi prezenţa lui Euripide la curtea din Pella, unde scrie un *Arhelau* şi pune în scenă *Baccantele*).

1. Macedonia în 360

Teritoriul ei este dispus pe un arc de cerc în jurul golfului Thermaic, cu o întinsă regiune de şes ce constituie Macedonia Inferioară, înconjurată de o zonă muntoasă întretăiată de văi mai mult sau mai puţin închise care formează Macedonia Superioară. Aceasta se sprijină la vest pe crestele munţilor Pind ce depăşesc 2.000 de metri altitudine; aici s-au dezvoltat o serie de principate sau de mici regate: Elimiotida pe valea râului Haliakmon, Orestida în jurul lacului Kastoria, Lyncestida în jurul Heracleei (Bitola de astăzi). Numai Macedonia Inferioară, numărând cele mai multe oraşe, constituie domeniul dinastiei Argeazilor, care trebuie să ţină seama de aceste regate vecine. Macedonia Superioară este mai mult un ţinut al *ethnos*-ului, populaţia trăind în special din creşterea transhumantă a animalelor, la fel ca populaţiile epirote de pe versantul occidental al Pindului.

La nord-vest, o dată cu începutul secolului al IV-lea, vecinătatea ilirilor devine primejdioasă datorită formării unui regat ilir condus de către Bardylis: acesta îl alungă pe Amyntas al III-lea din regatul său în 393, apoi îi impune plata unui tribut. Această

Macedonia în timpul lui Filip al II-lea

amenințare se prelungește până în 360, căci Filip nu urcă pe tron decât la moartea celui de-al doilea frate al său, regele Perdicas al III-lea, ucis alături de 4.000 din războinicii săi în lupta împotriva ilirilor (360) : „Fu înfrânt într-o mare bătălie de către iliri şi căzu în luptă ; fratele său, Filip, care se întorsese de unde fusese ţinut ostatic, moşteni regatul într-o stare foarte proastă", scrie Diodor (XVI, 2, 4).

Pe lângă această ameninţare a ilirilor, Regatul argead este de asemenea exploatat de către cetăţile coloniale întemeiate în Peninsula Calcidică şi chiar pe coastele Macedoniei. Atenienii sunt interesaţi în mod deosebit de acest teritoriu care îi aprovizionează cu lemn pentru construcţia corăbiilor, de negăsit în Atica; atracţia pentru minele de aur din muntele Pangeu explică şi ea întemeierea Amfipolisului. Deseori, marile cetăţi din Grecia centrală intervin în problemele macedonenilor sau ale regiunilor învecinate, cum face Sparta pentru a ocupa colonia ateniană de la Amfipolis în timpul războiului din Peloponeş ori pentru a slăbi federaţia calcidiană capturând Olintul în 379.

2. Redresarea Macedoniei în timpul lui Filip al II-lea

La moartea fratelui său, Filip putea deveni doar regentul nepotului său, prea tânăr pentru a guverna; se pare însă că şi-a luat imediat titlul de rege. Prima lui sarcină este aceea de a redresa situaţia în faţa ilirilor lui Bardylis: el obţine o victorie strălucită într-o luptă în care ilirii pierd 7.000 de combatanţi, fapt ce îi permite lui Filip să împingă graniţa dintre Macedonia şi Iliria până pe lacul Ohrida. Aceasta înseamnă că întreaga Macedonie Superioară trece sub autoritatea regelui argead, fără însă ca particularităţile Lyncestidei şi Orestidei să dispară definitiv: se ştie că în 336, la moartea tatălui său, Alexandru porunceşte executarea a doi prinţi din Lyncestida, bănuiţi de complicitate cu ucigaşul lui Filip; ultimul dintre ei este executat mai târziu în Asia, în acelaşi timp cu Philotas, fiul lui Parmenion, ca şi cum ar fi reprezentat încă un pericol pentru dinastia argeadă. Cât despre cei din Orestida, aceştia îşi afirmă şi ei individualitatea aliindu-se cu Roma în cel de al doilea război pentru Macedonia, după cum afirmă Polybios (XVIII, 47, 6). Unitatea Macedoniei este, cel puţin oficial, realizată iar Filip se străduieşte să o transforme într-o naţiune unită în jurul regelui ei, după cum afirmă Iustin (VIII, 6, 2): „El formă astfel dintr-o mulţime de seminţii şi de noroade un singur regat, un singur popor", temă dezvoltată şi de Arian în discursul pus pe seama lui Alexandru care, la Opis, îi aduce un omagiu tatălui său, Filip: „V-am preschimbat în cetăţeni, îngăduindu-vă să trăiţi în ordine mulţumită unor legi şi obiceiuri bune" (*Anabasis*, VII, 19, 2-3). Această lărgire a hotarelor spre nord-vest îl îndeamnă, de asemenea, pe Filip să-şi extindă regatul asupra unor teritorii ilirice. Este o zonă care va rămâne o permanentă preocupare pentru regii macedoneni, atât pentru ultimii Argeazi, cât şi pentru succesorii lor. Consultând sursele ateniene (Demostene, Eschin, Isocrate), putem avea impresia că singurele care contează sunt problemele Greciei centrale; în realitate, securitatea Macedoniei este direct ameninţată mai curând de o revenire în forţă a ilirilor şi a vecinilor lor, peonienii şi dardanii, Filip şi Alexandru trebuind să ducă permanent lupte pentru a menţine frontierele de nord ale regatului lor.

3. Filip al II-lea şi problemele grecilor

De îndată ce se întoarce spre sud, Filip se loveşte de prezenţa atenienilor care îi încătuşează regatul şi pe care se va strădui să o îndepărteze, după care va duce războiul până în Grecia centrală datorită ocaziilor oferite de războaiele sacre pricinuite de sanctuarul din Delfi. Etapele acţiunii lui Filip ţintesc la început vecinătatea imediată: ocuparea Amfipolisului încă din 357, a cărui restituire este promisă atenienilor însă mereu amânată, apoi cucerirea oraşului Pidna, după care începe lupta împotriva Olintului şi a cetăţilor din Peninsula Calcidică. În *Olintienele* sale, Demostene încearcă să-i

convingă pe atenieni că soarta cetăţii lor se joacă în cursul asedierii Olintului ; când, în cele din urmă, îşi conving compatrioţii să intervină, este prea târziu, Olintul fiind cucerit şi devastat (348). În sfârşit, Filip se avântă în război împotriva regatelor trace aliate cu Atena, atât pentru a pune mâna pe bogăţiile muntelui Pangeu, cât şi pentru a se apropia de strâmtori pe care controlându-le ar fi periclitat grav aprovizionarea Atenei cu grâu din Pontul Euxin.

În acelaşi timp, Atena trebuie să facă faţă revoltei aliaţilor ei (Bizanţ, Chios şi Rhodos), care se termină în 355 prin slăbirea Symmachiei ateniene şi retragerea lui Chares de pe coastele persane ale Asiei Mici. În Grecia, izbucnirea celui de al treilea război sacru care îi opune, la început, pe tebani focidienilor îl face pe Filip să intervină la chemarea tesalienilor. În 352, el îi zdrobeşte pe focidienii lui Onomarhos şi se alege singur comandant federal pe viaţă al Tesaliei ; pentru Filip, aceasta înseamnă o extindere considerabilă a stăpânirii sale către sud şi, totodată, confiscarea Amphyctioniei delfice. De aici, el poate interveni în mod direct în problemele Greciei centrale, chiar dacă atenienii îl opresc la Termopile. Blocat pentru o vreme în această direcţie, Filip îi atacă pe regii odrizi şi ajunge până în Propontida, demonstrând astfel că ştie să-şi conducă acţiunea succesiv pe toate fronturile.

În 346, Filip şi atenienii încheie aşa-numita pace a lui Filocrat, care a provocat atâtea lupte oratorice între Demostene şi Eschin (procesul discursului *despre Solie* în 343) : cel puţin pentru o vreme *statu-quo*-ul este respectat, atenienii trebuind să facă faţă unei revolte a eubeenilor, aliaţii lor.

În 342, între Filip şi atenieni izbucneşte o nouă criză declanşată de opoziţia dintre cele două părţi în Peloponeș, apoi de cea foarte vădită din Tracia orientală şi Chersones ; războiul izbucneşte în 340, cu prilejul confiscării de către Filip a unor corăbii ateniene ce transportau grâu din Pont. Cel de al patrulea război sacru îi oferă lui Filip ocazia de a interveni în Grecia centrală, în ciuda alianţei încheiate în ultima clipă între tebani şi atenieni. Aceştia din urmă sunt învinşi la Cheroneea (sfârşitul lui august 338), iar Filip poate hotărî soarta învinşilor izolându-i unii pe alţii. Atena este cruţată prin pacea încheiată de Demade, recuperându-şi chiar ţinutul Orôpos, ceea ce reprezintă un bun mijloc de a învenina relaţiile dintre ea şi Teba. Potrivit mărturiei lui Isocrate, adunând toţi grecii, cu excepţia lacedemonienilor, în *koinon*-ul elenilor reunit la Corint, Filip le impune o pace comună şi prevede conjugarea tuturor forţelor pentru a relua lupta împotriva perşilor.

Indicaţii bibliografice

Literatura asupra lui Filip al II-lea şi a atitudinii Atenei este extrem de abundentă. Ne vom limita la a-i cita pe : M.B. HATZOPOULOS şi L.D. LOUKOPOULOU, *Philippe II de Macédoine*, Paris, Bibliothèque des Arts, 1982, N.G.L. HAMMOND şi G.T. GRIFFITH, *A History of Macedonia*, II, Oxford, Clarendon Press, 1979 ; P. CABANES, *Les Illyriens, de Bardylis à Genthios*, Paris, Sedes, 1988 ; P. CARLIER, *Démosthène*, Paris, Fayard, 1990.

Partea a patra

Epoca elenistică

Cuceririle lui Alexandru cel Mare (336-323)

Asasinarea lui Filip al II-lea duce la proclamarea ca rege a lui Alexandru, fiul Olimpiei, sora lui Alexandru Molosul; în acest moment, Alexandru nu are decât douăzeci de ani. Domnia sa foarte scurtă – căci moare la 33 de ani – a provocat schimbări dramatice pe harta politică a lumii cunoscute, ea corespunzând distrugerii Imperiului ahemenid, care domina întregul Orient Apropiat după venirea pe tron a lui Cirus la mijlocul secolului al VI-lea, şi expansiunii elenismului mult dincolo de limitele la care ajunsese până atunci. Este greu de apreciat intensitatea aculturaţiei care, prin însăşi natura sa, se realizează în mult mai mare măsură treptat şi prin impregnare decât prin cucerire şi decizii autoritare. Împrejurimile Balcanilor, podişurile Anatoliei şi Egiptul Inferior fuseseră sensibile la elenizarea lentă cu mult înainte de moartea lui Filip al II-lea. Cuceririle lui Alexandru duc civilizaţia Eladei mult mai departe, până în Nubia, pe malurile Indului, în întregul podiş iranian şi în munţii Afganistanului. Este o schimbare de scară însoţită de întemeierea unor state ale căror mijloace le depăşesc de departe pe cele de care dispuneau cetăţile greceşti din Europa.

1. Reluarea proiectelor lui Filip al II-lea

Proiectul de a-i uni pe greci împotriva perşilor este prezent atât în discursul lui Isocrate intitulat *Filip*, cât şi în *koinon*-ul elenilor organizat de către Filip după victoria sa de la Cheroneea, conducerea acţiunii militare fiindu-i recunoscută regelui macedonean. Operaţiunea începe în 336, înainte de moartea lui Filip: Parmenion, care comandă avangarda, atinge Efesul după ce traversează Helespontul. Vestea morţii regelui aduce după sine retragerea forţelor expediţionare spre Europa şi întârzie cu doi ani ofensiva greco-macedoneană împotriva imperiului lui Darius al III-lea. Nu este o acţiune concepută de tânărul Alexandru, care nu face decât să reia proiectele tatălui său: mai târziu, el le va da însă o dimensiune care o depăşea probabil pe cea prevăzută de Filip şi cu siguranţă pe cea imaginată de Isocrate, care propovăduia doar cucerirea Anatoliei occidentale până la fluviul Halys şi munţii Taurus.

Înainte de a începe însă noua campanie din Asia, Alexandru trebuie să se impună în Europa, unde victimele lui Filip sunt gata să-şi ridice capetele auzind de venirea la tron a „tineretului", cum îl numeşte Demostene după spusele adversarului său, Eschin, în discursul *Împotriva lui Ctesifon*, 161. El trebuie să lupte aproape în acelaşi timp împotriva populaţiilor ilirice răsculate la frontiera de nord a Regatului macedonean şi împotriva Tebei, tratată cu multă duritate după înfrângerea suferită la Cheroneea, care ar vrea să antreneze întreaga populaţie a Greciei centrale şi meridionale contra noului rege al macedonenilor. Atena are înţelepciunea de a nu se lansa în această aventură. Şi bine a făcut, căci reacţia lui Alexandru a fost fulgerătoare, atât în nord, cât şi în sud, iar sancţiunea sa, tragică pentru tebani, al căror oraş a fost şters de pe faţa pământului, cetăţenii masacraţi, iar restul populaţiei vândută în sclavie. În cursul unei singure campanii desfăşurate în vara anului 335, vecinii Macedoniei află că schimbarea regelui nu a slăbit cu nimic noua putere care exercită hegemonia în lumea greacă şi în Balcani.

Imperiul lui Alexandru cel Mare

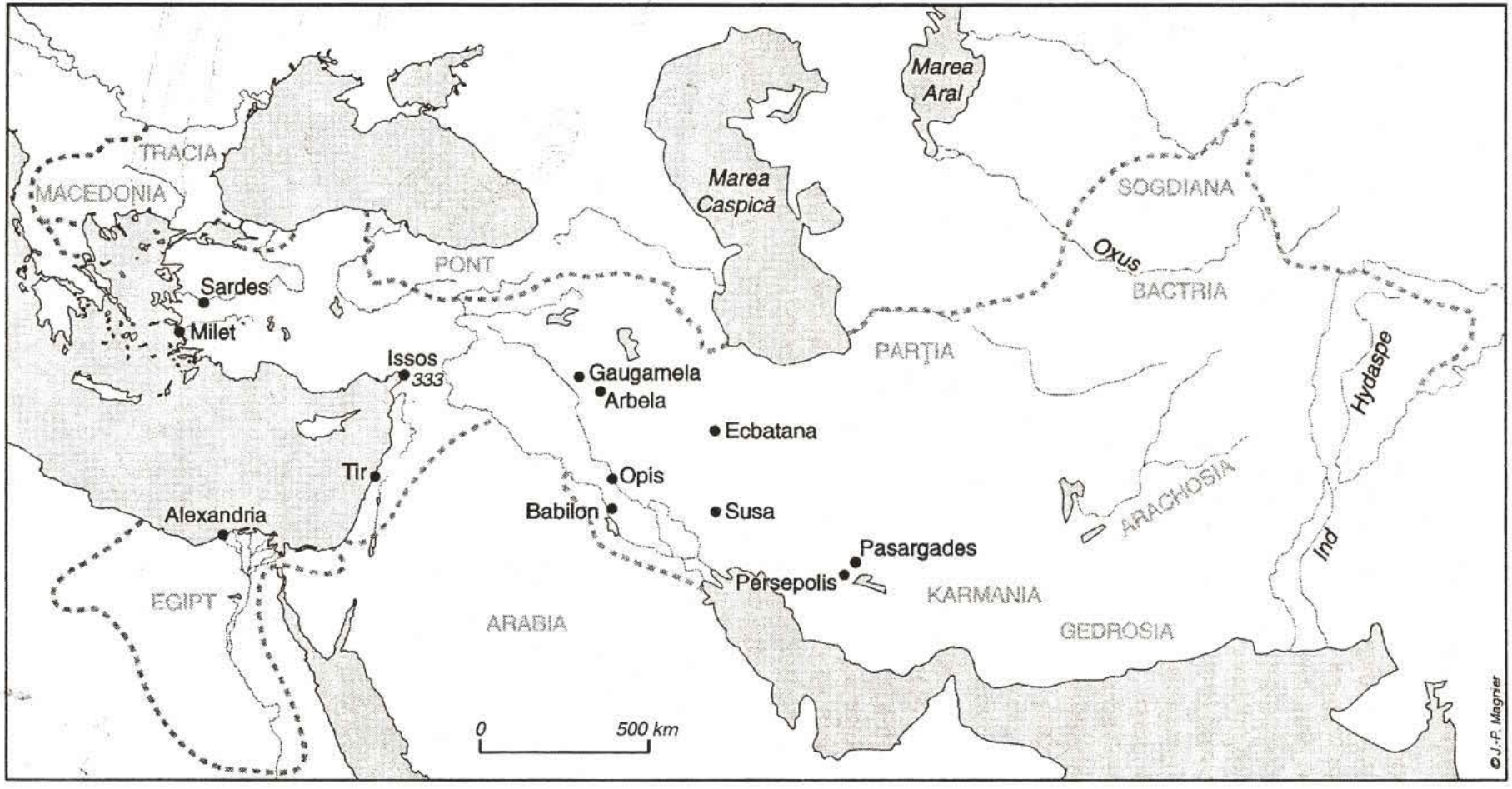

2. Cucerirea Asiei Mici

Suntem surprinşi de eficacitatea unei armate de invazie atât de reduse în faţa importantelor mijloace de care dispune Marele Rege: 120.000 de oameni în bătălia de la Issos şi 400 de corăbii, în timp ce Alexandru dispune de 31.000 de infanterişti şi de 5.000 de călăreţi, mijloacele sale financiare fiind la fel de restrânse. Dacă se poate baza pe trupele macedonene şi pe mercenarii originari îndeosebi din Etolia şi Acarnania, el este mai puţin sigur, în schimb, de contingentele aliate furnizate de statele greceşti membre ale *koinon*-ului elenic, pe care le comandă în calitate de *strateg autocrator* al respectivei alianţe. În ciuda acestei disproporţii, Alexandru trece Helespontul fără a întâmpina rezistenţă din partea satrapilor perşi, ale căror forţe îi aşteaptă pe invadatori dincolo de râul Granicus (iunie 334); acestea sunt înfrânte cu uşurinţă de Alexandru, care recuperează o parte din mercenarii greci ce luptau în armatele satrapilor din Asia Mică. După ce cucereşte oraşele Sardes, Efes şi Milet, Alexandru trimite înapoi flota grecească – în bună parte ateniană – cu riscul de a vedea flota persană tăindu-i liniile de aprovizionare şi ridicând împotriva lui sau a regentului Antipatros, rămas în Macedonia, cetăţile greceşti trecute cu de-a sila în tabăra macedonenilor. În primăvara lui 333, expediţia traversează Frigia şi Capadocia, ajungând în trecătorile munţilor Taurus: în noiembrie, Darius al III-lea este învins în bătălia de la Issos, pierderile armatei persane fiind considerabile. În timp ce Marele Rege fuge către răsărit, Alexandru începe asediul Tirului. Întinse regiuni din Anatolia nu au văzut trecând armatele lui Alexandru şi constituie o ameninţare pentru aprovizionarea năvălitorilor; satrapia Marii Frigii, încredinţată lui Antigonos cel Chior, permite supravegherea drumurilor ce asigură legătura între Macedonia şi regele ei.

3. Prăbuşirea Imperiului persan

În vara anului 332, asediul Tirului se încheie cu ocuparea oraşului şi distrugerea lui; controlând coasta feniciană, Alexandru lipseşte flota persană de bazele ei şi îşi asigură legăturile prin Marea Egee. Cucereşte uşor Egiptul, căruia îi devine suveran după modelul faraonic, întemeiază Alexandria şi consultă oracolul din Siwa. În primăvara lui 331, Alexandru atacă Mesopotamia şi dă o bătălie împotriva lui Darius al III-lea la Gaugamela, macedonenii învinge din nou, iar Darius fuge către est. Capitalele Imperiului ahemenid (Babilon, Susa) cad în mâinile învingătorului; Persepolis este incendiat, Pasargades ocupat şi la fel Ecbatana. De acum înainte, războiul de represalii împotriva Marelui Rege se apropie de sfârşit, iar Alexandru îşi lasă aliaţii greci să plece, mai puţin pe cei care acceptă să rămână în armată ca mercenari. Continuarea expediţiei este doar problema macedonenilor, ba am putea spune chiar că nu ţine decât de personalitatea lui Alexandru, deoarece mulţi dintre macedoneni ar fi fericiţi să vadă expediţia oprindu-se pentru a li se permite veteranilor să se întoarcă în ţară după atâţia ani de aventuri războinice. În iulie 330, Darius este asasinat în Hircania de nişte satrapi trădători; Alexandru organizează funeraliile regale în onoarea sa, iar satrapul Bactriei şi Sogdianei îşi ia titlul de rege.

Cucerirea Iranului necesită trei ani de lupte dificile: Alexandru trece munţii Hinducus, dar se confruntă cu o hărţuire neîncetată, datorată în special lui Spitamene, satrap în Sogdiana după capturarea lui Bessos. Pentru a-şi supraveghea cuceririle, Alexandru întemeiază numeroase oraşe, numite deseori Alexandria (Alexandria Herat, Alexandria din Drangiana, Alexandria ad Caucasum).

Pentru a popula aceste noi oraşe este nevoie de coloni greci sau macedoneni, adesea recrutaţi dintre mercenarii armatei lui Alexandru, însă condiţiile de viaţă sunt dure, iar nemulţumirea creşte, marcată de o serie de execuţii, până şi în rândul celor care îl înconjoară pe rege: în 330, Philotas, fiul lui Parmenion, comandant al cavaleriei, este acuzat de complot şi condamnat la moarte, tatăl lui având aceeaşi soartă; în 328, Cleitos este lovit de regele însuşi pentru a-i fi reproşat că renunţă la tradiţiile macedonene; în 327, Alexandru se căsătoreşte cu Roxana, fiica unui principe din Sogdiana, iar Calistene îi reproşează că vrea să impună obiceiuri persane ca aşa-numita *proskynesis* (prosternarea în faţa regelui).

Expediţia în India şi întoarcerea necesită încă trei ani (327-324). În primăvara lui 326, armata ajunge până la Ind; Alexandru est bine primit de către regele Taxiles la est de fluviu. El trece, de asemenea, fluviul Hydaspe şi luptă împotriva lui Poros, regele Punjabului, care este învins, cu toţi elefanţii săi. Este punctul cel mai estic atins de expediţia lui Alexandru, care ridică douăsprezece altare pe malul stâng al Hydaspelui. După ce coboară pe Ind până la gurile fluviului, armata se scindează în trei: Nearchos şi flota sa navighează de-a lungul coastelor septentrionale ale Oceanului Indian până la capătul golfului arabo-persic; Alexandru, împreună cu o parte a armatei, însoţesc pe uscat înaintarea flotei, în timp ce Crateros conduce restul armatei pe drumul Arachosiei. După o întoarcere istovitoare, Alexandru şi armata sa ajung în Babilonia unde situaţia nu este îmbucurătoare, mai ales că macedonenii nu pot accepta să vadă că regele îi tratează pe unii iranieni la fel ca pe ei înşişi. În februarie 324, câţiva dintre tovarăşii lui Alexandru se căsătoresc cu iraniene, el însuşi căsătorindu-se cu două prinţese ahemenide, ca pentru a simboliza fuziunea dintre cele două elemente care, în ochii săi, trebuie să conducă imperiul; la Opis, în Babilonia, Alexandru trebuie să facă faţă unei adevărate revolte a macedonenilor în iulie 324, iar sacrificiul pregătit în comun de magii persani şi ghicitorii greci atestă această voinţă regală de a-i uni pe macedoneni şi iranieni în administrarea vastelor cuceriri realizate în mai puţin de zece ani. „Alexandru se rugă pentru fericirea şi mai cu seamă pentru înţelegerea (*homonoia*) şi unitatea (*koinonia*) dintre macedoneni şi perşi în cârmuirea imperiului", relatează Arian (*Anabasis*, VII, 11, 8-9). Trimiterea înapoi în Macedonia a 11.500 de veterani sub comanda lui Crateros le dă satisfacţie acestora, însă tinde în acelaşi timp să crească ponderea contingentelor persane în cadrul armatei lui Alexandru. I se pun pe seamă şi alte proiecte vizând Arabia şi Marea Roşie; alţii i-au atribuit intenţii îndreptate împotriva Cartaginei. Pe 13 iunie 323, Alexandru moare la Babilon, epuizat din cauza oboselii acumulate, de excesele de băutură şi, după toate aparenţele, de o criză de paludism, chiar dacă circulă zvonul că ar fi fost otrăvit de Antipatros, care trebuia să fie înlăturat din funcţia sa de regent al Macedoniei de către Crateros.

Această dispariţie brutală lasă imperiul lui Alexandru lipsit de moştenitori, fiul Roxanei venind pe lume abia în august; în cel mai bun caz, se prevede o lungă regenţă, întrucât fratele vitreg al regelui defunct, Filip Arhidaios, nu pare capabil să conducă Macedonia şi imensele sale cuceriri.

Indicaţii bibliografice

O bună sistematizare se găseşte în P. GOUKOWSKY, *Le monde grec et l'Orient*, vol. II, *Le IVe siècle et l'époque hellénistique*, Paris, PUF, ediţia a III-a, 1990, vol. II, pp. 245-333; a se vedea, de asemenea, teza sa *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre*, I-II, Nancy, Presses Univérsitaires, 1978-1981; P. BRIANT, *De la Grèce à l'Orient. Alexandre le Grand*, Paris, Gallimard, col. „Découvertes", 1987.

Egiptul lagid (323-30)

Moartea lui Alexandru cel Mare pune imediat problema succesiunii, deoarece dinastiei argeade îi lipsesc prinţii capabili să exercite puterea regală. Cei care se ocupă de imperiul recent cucerit sunt generalii regelui defunct, în mod colegial şi menţinându-i unitatea teoretică, cel puţin atâta vreme cât posibilii moştenitori sunt în viaţă. Filip al III-lea Arhidaios este asasinat încă din 317 la ordinul Olimpiei, mama lui Alexandru. În 310, Casandra îi condamnă la moarte pe Alexandru al IV-lea şi pe mama sa, Roxana ; la această dată, ficţiunea unităţii imperiului ţine deja de trecut. În practică, Egiptul a fost încă foarte de timpuriu moştenirea rezervată lui Ptolemeu, fiul lui Lagos ; el i-a fost încredinţat chiar de la prima împărţire, care a avut loc în 323 la Babilon, această atribuire nefiind pusă niciodată în discuţie. Mutarea corpului lui Alexandru în Alexandria Egiptului a însemnat pentru Ptolemeu un mijloc de a se afirma ca succesor direct al regelui defunct şi de a face din capitala sa centrul imperiului lăsat de Alexandru *diadohilor* săi.

Moştenirea transmisă acestei noi dinastii a Lagizilor (de la numele lui Lagos, tatăl fondatorului ei) reprezintă regatul care a cunoscut cea mai mare longevitate, el dispărând doar o dată cu intrarea tânărului Octavian în Alexandria după victoria sa asupra lui Marc Antoniu şi a Cleopatrei a VII-a obţinută la Actium, în anul 31 î.Chr., pe când celelalte regate au fost nimicite şi cucerite mult mai devreme de către romani.

1. Expansiunea regatului lagid

Dacă Egiptul constituie nucleul regatului ptolemaic, acesta din urmă este mult mai întins, cum relatează şi Teocrit în lucrarea sa, *Elogiu lui Ptolemeu* (II), scrisă înainte de 270 ; ce-i drept, este momentul maximei sale expansiuni : „El îşi taie câte o bucată din Fenicia, din Arabia şi din Siria, din Libia şi din ţara negrilor etiopieni ; le porunceşte tuturor pamfilienilor, cilicienilor războinici, licienilor, carienilor iubitori de lupte şi insulelor Ciclade" (86-90). Egiptului, care se întinde mult dincolo de prima cataractă, Ptolemeu al II-lea îi adaugă mari posesiuni exterioare : Libia, care îi extinde controlul asupra coastei africane până la golful Sirta Mare, Palestina până în dreptul liniei Tir-Damasc numită Coele-Siria, Cipru, regiunile meridionale ale Asiei Mici şi Cicladele unite în aşa-numitul *koinon al nesioţilor* (insularilor) având ca centru Delosul. Toate aceste posesiuni alcătuiesc un înveliş protector care pune Delta şi Valea Nilului la adăpost de agresiunile ce ar putea veni din exterior.

Stabilirea de numeroşi coloni greco-macedoneni în Egipt a modificat simţitor organizarea socioeconomică a ţării, în timp ce elenismul intra în concurenţă cu o veche civilizaţie înzestrată cu o viaţă religioasă specifică şi într-o relaţie foarte aparte cu suveranul său : pentru călătorul care descoperă cu ochii săi Egiptul lagid, este surprinzător să constate că, în cele din urmă, arhitectura grecească a marcat doar în mică măsură edificiile construite de Ptolemei, care reiau modelul tradiţional al templului egiptean ; regele însuşi este reprezentat ca un faraon şi privit ca atare de populaţia locală, indiferent dacă este de origine egipteană, persană, macedoneană sau, mai târziu, romană.

Imperiul lagid

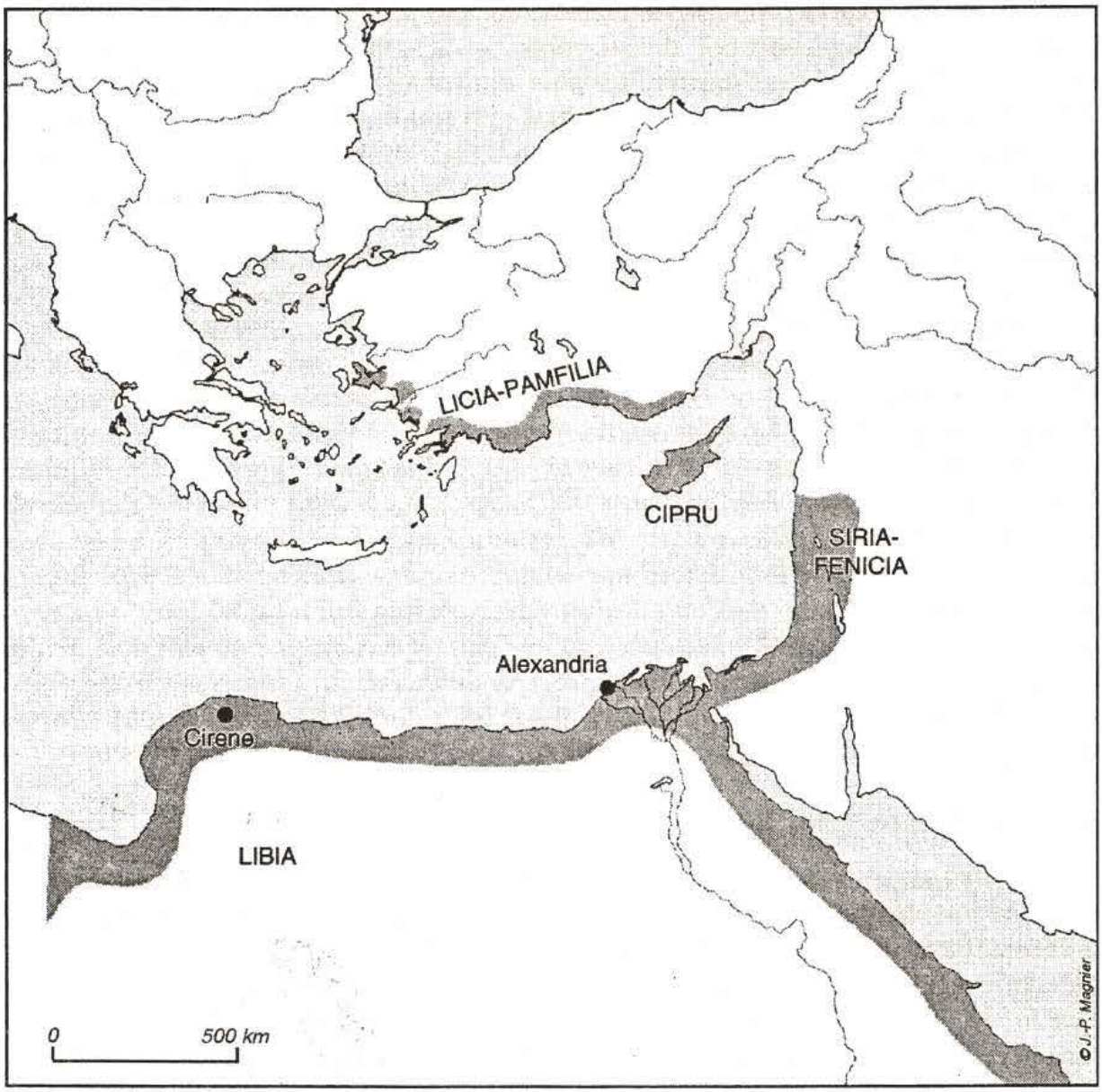

2. Mercantilismul de stat

Cea de a doua trăsătură izbitoare în viaţa Egiptului lagid este voinţa puterii regale de a controla viaţa economică a ţării pentru a-i permite regelui să exporte produsele căutate de clienţii din exterior – în special cereale – cumpărând cât mai puţin din străinătate, astfel încât casieriile publice să obţină bani sau metale preţioase din belşug. Aceste preocupări se explică mai ales prin nevoia de lichidităţi a regelui lagid, care îşi bazează apărarea pe folosirea de mercenari, pe care trebuie să-i plătească cu bani peşin pentru a fi sigur de permanenţa serviciilor lor pe mare sau pe uscat.

Pentru a reuşi acest lucru, producţia egipteană este supravegheată îndeaproape de reprezentanţii statului, care veghează la întreţinerea regulată a întregii reţele de irigaţie într-o ţară unde fertilitatea pământurilor nu este asigurată decât de revărsările anuale ale Nilului. Lagizii s-au străduit să mărească suprafeţele inundabile, mai cu seamă prin

marile lucrări de la El Fayyūm, tot ei încurajând şi recoltele bianuale pe acelaşi teren. Mâna de lucru în agricultură este în creştere datorită sosirii numeroşilor coloni, astfel încât proprietarii de pământ pot impune contracte de arendare din ce în ce mai defavorabile agricultorilor, care se îndatorează şi nu mai reuşesc să-şi respecte angajamentele. Arenzile şi impozitele pot fi plătite în natură grânarelor publice, regele fiind singurul care poate dispune de toată această cantitate de cereale pentru a o exporta. Nu trebuie să credem că statul lagid şi-ar fi făcut griji de ordin economic, el interesându-se de producţie şi de export doar în scopul de a-i oferi regelui mijloacele necesare pentru a-şi susţine interesele politice. Este şi ceea ce subliniază Teocrit, în acelaşi *Elogiu lui Ptolemeu,* atunci când pune în valoare bogăţia pământului egiptean: „O mie de ţări locuite de o mie de neamuri se hrănesc din recoltele ce cresc mulţumită ploii lui Zeus, dar nici una nu rodeşte cât ţinuturile joase ale Egiptului atunci când apa Nilului, năvălind, sfărâmă bulgării de pământ reavăn" (77-80). Foarte repede însă, el trece la modul în care regele îşi foloseşte veniturile: „Prin bogăţia sa, el poate zdrobi toţi regii, atât de mult e aurul care curge zilnic, din toate părţile, în îmbelşugata-i casă. Iar popoarele lui îşi văd de treburi fără grijă. Niciodată vreun duşman, trecând Nilul plin de fiare, nu a ajuns pe uscat pentru a-şi face auzite strigătele de război în târguşoare unde nu era la el acasă" (95-99). Acest tablou măgulitor nu este caracteristic pentru întreaga perioadă a suveranilor lagizi, fiind valabil în special pentru secolul al III-lea ; în secolele următoare, autoritatea regală este combătută de puterea templelor egiptene şi a clerului lor, în timp ce în exterior armatele lagide sunt în dificultate, nemaireuşind să apere nici posesiunile de dincolo de graniţe şi nici măcar integritatea teritoriului egiptean, unde ambasadorii romani sunt cei care fac legea.

3. Politica externă a lagizilor

Pe durata primelor generaţii care i-au urmat lui Alexandru, regii lagizi desfăşoară o activitate considerabilă, atât în lumea greacă, cât şi pe teritoriul african. Această activitate se sprijină pe forţe terestre şi maritime care nu fac apel decât la colonii greco-macedoneni stabiliţi în Egipt sau în posesiunile exterioare şi la mercenari angajaţi pe bani grei. Chiar dacă în 312, la Gaza, armata conţinea numeroase elemente egiptene, trebuie să se aştepte până în 217 şi până la bătălia de la Raphia pentru a vedea că armata lui Ptolemeu al IV-lea număra în rândurile falangelor ei şi soldaţi egipteni ; timp de aproape un secol, indigenii au fost afectaţi doar producţiei agricole sau meşteşugurilor, statul lagid fiind un stat colonial a cărui apărare nu se baza decât pe partea recentă a populaţiei.

În cursul secolului al III-lea, regii lagizi intervin foarte adesea în problemele grecilor, permanent preocupaţi să slăbească regatele rivale apărute în urma aceleiaşi dezmembrări a imperiului lui Alexandru, cum erau Regatul antigonid din Macedonia şi cel seleucid din Siria de nord. Războaiele din Siria pentru stăpânirea părţii ei de nord se succedă cu regularitate şi, până la sfârşitul secolului, Ptolemeii păstrează cu grijă această provincie orientală care apără Delta Nilului ; Ierusalimul şi Palestina fac parte din Regatul lagid, care întreţine bune relaţii cu comunitatea iudaică al cărei monoteism necesită dispoziţii speciale în ceea ce priveşte relaţiile dintre supuşi şi suveran. De asemenea, primii Ptolemei sunt foarte activi în Marea Egee şi chiar în viaţa cetăţilor din Grecia centrală. Datorită intervenţiei armate a primilor doi Ptolemei, Atena îşi redobândeşte libertatea, mai întâi oraşul în 286, apoi Pireul şi teritoriul atenian în 281, alungând garnizoanele

macedonene care îl ocupau. În continuare, Ptolemeu al II-lea Filadelful duce o politică de permanentă opoziţie faţă de Antigonos Gonatas, regele antigonid, însă intervenţia lagidă nu reuşeşte să-i salveze pe atenienii asediaţi de armata macedoneană în timpul războiului lui Cremonide (266-262); la rândul ei, flota lagidă pare să sufere două eşecuri în faţa celei antigonide la Cos şi la Andros, ceea ce o sileşte să se arate mai puţin activă decât înainte în Marea Egee.

Începând din 200 î.Chr., situaţia Regatului lagid devine mult mai dificilă: în bătălia de la Panion, Antioh al III-lea cucereşte Coele-Siria de la adversarul său lagid; este primul eşec grav al regilor lagizi, care face Egiptul foarte vulnerabil. Ierusalimul şi comunitatea iudaică trec sub autoritatea regilor seleucizi, iar stângăciile lui Antioh al IV-lea provoacă revolta Macabeilor care marchează opoziţia acestei comunităţi faţă de elenizarea forţată. În iulie 168, este evident că Egiptul scapă de cucerirea seleucidă întreprinsă de Antioh al IV-lea numai datorită intervenţiei emisarului roman C. Popilius Laenas cu ocazia zilei Eleusisului, de la numele unui cartier al Alexandriei: în momentul în care află de victoria lui Paulus-Emilius la Pidna împotriva regelui Macedoniei, Perseu, trimisul roman debarcă în Alexandria şi-l somează pe regele seleucid să se retragă renunţând la Egipt şi la Cipru. Egiptul trebuie să accepte un adevărat protectorat roman sau cel puţin un refuz de a autoriza fuziunea între cele două regate elenistice care supravieţuiseră. Este adevărat că, în cursul secolului următor, romanii par să se dezintereseze de problemele egiptene, atâta timp cât nu există nici un pericol care să-i ameninţe din această direcţie, ei având destule de făcut în Occident, Asia sau Africa şi fără să mai intervină în Egipt. Începând cu Pompei şi continuând apoi cu Cezar, Egiptul va fi mult mai prezent în rivalităţile pentru controlul puterii romane.

Indicaţii bibliografice

Pentru întreaga perioadă elenistică, lucrarea fundamentală este cea a lui ÉD. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique*, Nancy, 2 vol., Presses Universitaires, ediţia a II-a, 1979-1982; a se vedea, de asemenea, P. CABANES, *Le Monde hellénistique. De la mort d'Alexandre à la paix d'Apamée (323-188)*, Paris, Le Seuil, col. „Nouvelle Histoire de l'Antiquité", 4, 1995. În ceea ce priveşte Egiptul lagid, E. BEVAN, *Histoire des Lagides*, Paris, Payot, 1934; CL. ORRIEUX, *Les papirus de Zénon. L'horizon d'un Grec en Égypte au IIIe siècle avant J.-C.*, Paris, Macula, 1983, şi *Zénon de Caunos, parépidémos, et le Destin grec*, Paris, Les Belles Lettres, 1985.

Alexandria Egiptului

Dintre toate oraşele întemeiate de Alexandru cel Mare în cursul celor zece ani de cuceriri în dauna Imperiului ahemenid, Alexandria Egiptului este de departe cel mai reuşit, fiind sortit să aibă cel mai măreţ viitor. Şi totuşi, nimic nu lăsa să se întrevadă acest lucru atunci când a fost înfiinţat. Într-adevăr, începutul este dificil: locul pare prost ales datorită unei coaste foarte puţin ospitaliere, prezenţa recifurilor ce închid intrarea în portul occidental făcând accesul corăbiilor primejdios, în timp ce oraşul trebuie să fie înălţat pe un platou arid despărţit de ţinutul interior de apele lacului Mareotis. Pe deasupra, populareа oraşului se face în mod autoritar, conform relatării lui Pseudo-Aristotel din *Economica* (II, 33), care descrie metodele întrebuinţate de Cleomene din Naucratis, însărcinat de Alexandru cu această misiune: „Regele Alexandru îi dăduse poruncă să construiască un oraş în apropiere de insula Pharos şi să mute acolo centrul negoţului, aflat până atunci la Canope. Cleomene debarcă la Canope şi dădu de ştire preoţilor şi proprietarilor de pământ din partea locului că venise să-i strămute. Preoţii şi agricultorii strânseră contribuţii şi-i dădură banii pentru a obţine îngăduinţa să-şi păstreze portul la locul lui. De această dată, Cleomene se mulţumi să ia banii şi plecă. Puţin după aceea însă, se întoarse şi, cum amenajarea noului oraş era terminată, le ceru o sumă uriaşă, cu mult peste puterile lor; această sumă era diferenţa pe care trebuia să o capete pentru ca portul să rămână în acelaşi loc; cum însă nu erau în stare să o plătească, îi făcu să-şi schimbe oraşul". Ceea ce înseamnă că, încă de la început, locuitorii noului oraş trăiau în el de nevoie şi siliţi, cu dorinţa neîndoielnică de a se întoarce la fosta lor aşezare dacă s-ar fi ivit prilejul.

În realitate, alegerea amplasamentului s-a făcut cu multă clarviziune, la adăpost de variaţiile de nivel ale Nilului, însă suficient de aproape pentru ca mărfurile destinate portului să poată veni direct de pe fluviu prin canalul care îl lega de lacul Mareotis şi de port. Însuşi succesul noului oraş dovedeşte calitatea locului de amplasare, Alexandria Egiptului devenind repede unul dintre cele mai mari oraşe din bazinul mediteranean.

1. Planul oraşului

Cum se întâmplă adeseori atunci când o aşezare a fost permanent locuită începând din Antichitate, planul oraşului antic este puţin cunoscut, iar vechile ziduri de apărare au fost distruse în secolul al IX-lea d.Chr. Se pare că arhitectul Deinocrates din Rhodos a adoptat un plan de forma unei table de şah, cu unghiuri drepte între străzile orientate pe direcţia est-vest şi cele mergând dinspre nord spre sud, însă cercetările efectuate în secolul al XIX-lea, când oraşul era mai puţin extins decât astăzi, nu au permis stabilirea cu certitudine a amplasării străzilor, astfel încât planurile frecvent reproduse sunt în mare măsură ipotetice: în prezent nu se mai cunoaşte aşezarea principalelor edificii ale epocii antice, de pildă aceea a monumentului care a contribuit cel mai mult la strălucirea Alexandriei, mormântul lui Alexandru cel Mare. Săpăturile recente ne permit să cunoaştem mai bine o parte din necropolele de la periferia oraşului antic, în timp ce altele încearcă să găsească sub nivelul mării elemente care au aparţinut cândva Farului construit în secolul al III-lea î.Chr. Strabon afirmă că oraşul se întindea pe o distanţă de 30 de stadii

Planul Alexandriei

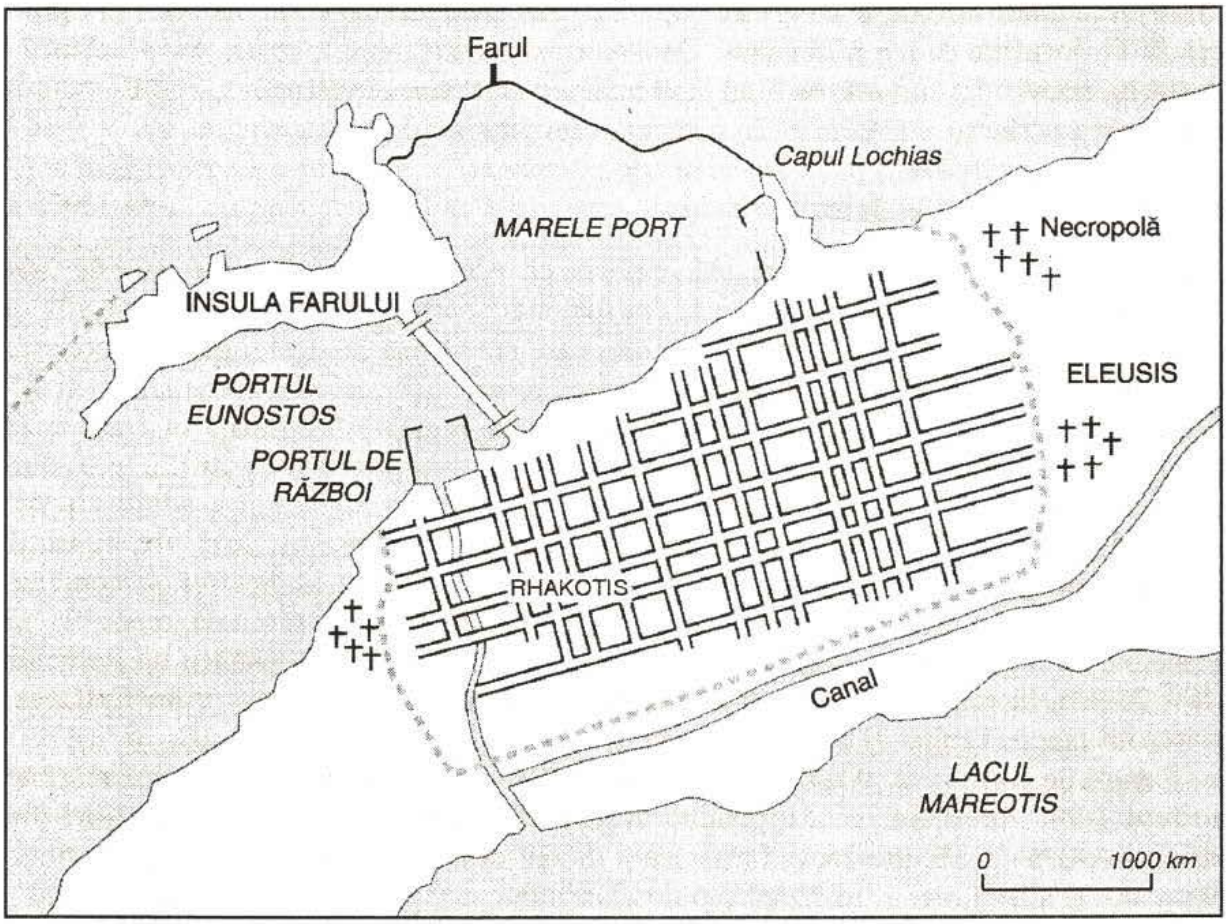

(5.600 m) de la est la vest şi de 7 până la 8 stadii (între 1.300 şi 1.500 m) de la nord la sud. Se ştie că era împărţit în cinci cartiere, iar Filon atribuie cartierul Deltei comunităţii evreieşti, foarte numeroasă în oraş chiar înainte de sfârşitul secolului al IV-lea. În dreptul coastei, insula Pharos, legată de continent printr-un dig, despărţea cele două porturi : cel vestic, larg deschis spre mare, şi cel oriental, mai închis. Palatul regal, care nu a fost nici el localizat cu exactitate, se înălţa la sud de acest port oriental, în zona Capului Lochias.

Primilor locuitori transferaţi din Canope în Alexandria li s-a adăugat repede o populaţie numeroasă şi extrem de cosmopolită, aici stabilindu-se un mare număr de coloni greci sau macedoneni, veniţi însă de pe vremea lui Alexandru sau o dată cu Ptolemeu I ; foarte adesea, aceşti coloni şi-au păstrat originea etnică, însă lucrul este valabil în special pentru cei stabiliţi în afara Alexandriei. Oraşul devine cu adevărat o cetate ai cărei locuitori sunt numiţi alexandrini, fapt excepţional în Egiptul lagid, unde doar Naucratis şi Ptolemais mai împărtăşesc alături de Alexandria acest privilegiu. Noii alexandrini vin din toate regiunile greceşti ale Europei şi Asiei Mici, asemenea lui Zenon, administratorul lui Apollonios, pe vremea lui Ptolemeu al II-lea Filadelful, al cărui tată provenea din Caunos, oraş din Caria ; li se adaugă numeroşi macedoneni, însă şi iranieni veniţi o dată cu Ptolemeu. Evreii se înmulţesc şi ei cu repeziciune, iar activitatea portuară aduce în Alexandria marinari de pe toate ţărmurile Mediteranei, dar şi negri africani din Etiopia sau din regiunile ecuatoriale : frecvenţa reprezentărilor pe

pietrele colorate folosite la împodobirea cerceilor a unor figuri cu trăsături negroide foarte accentuate dovedeşte că aceste populaţii erau cu siguranţă cunoscute atât în Egipt, cât şi în porturile Mării Cirenaice. Deoarece Alexandria era o cetate cu propriul ei teritoriu, sclavia era curentă, ea fiind mult mai puţin frecventă însă în interiorul Egiptului, unde mâna de lucru era formată în principal din felahi egipteni.

2. Funcţiile Alexandriei

Cetate liberă, dar şi reşedinţă regală, evident că Alexandria nu poate fi cu adevărat independentă, însă, în epoca elenistică, cea mai mare parte a cetăţilor greceşti se află în aceeaşi situaţie. Ea adăposteşte întreaga curte care gravitează în jurul regelui şi care este organizată după o ierarhie împărţită în „rude ale regelui" şi „cei mai apropiaţi prieteni" sau doar „prieteni" ai regelui. Întreaga administraţie regală este grupată în oraş, unde primeşte solii veniţi din tot cuprinsul regatului, din Cipru şi din Ciclade sau din Ierusalim şi Elefantina; o întreagă garnizoană veghează la siguranţa regelui şi a administraţiei sale. Până la sfârşitul secolului al III-lea, oraşul rămâne liniştit, însă are o primă încercare de revoltă în 219, condusă de către regele detronat al Spartei, Cleomene. În 205, la moartea regelui Ptolemeu al IV-lea Philopator, oraşul se răscoală împotriva lui Sosibios, a lui Agatocle şi a surorii lui, Agatocleia, care, conform relatării lui Polybios (XV, 25-33), încercau să fie numiţi tutori ai moştenitorului, Ptolemeu al V-lea Epifanes, printr-un fals testament al regelui defunct.

Centru de conducere, Alexandria este totodată şi un centru cultural de primă mărime a cărui faimă trece dincolo de graniţele regatului şi atrage savanţi şi cercetători din întregul bazin al Mediteranei. Ptolemeu I Sôter este cel care hotărăşte construirea Muzeului şi a Bibliotecii, realizată sub domnia fiului său, Ptolemeu al II-lea Filadelful; tot lui i se datorează şi Farul care, datorită focului ce ardea în vârful lui, era vizibil de la o distanţă de 300 de stadii (60 km) după Josephus Flavius, indicându-le corăbiilor poziţia şi intrarea în port. Muzeul nu era nicidecum un loc de conservare a operelor de artă, cum prea adesea se crede în zilele noastre, ci sanctuarul Muzelor, spre care se îndreptau oamenii cei mai iluştri din domeniul literaturii şi al ştiinţelor; aceştia erau pensionari ai muzeului şi puteau folosi Biblioteca al cărui prim director a fost Demetrios din Faler, după fuga sa din Atena, în 307. Biblioteca ar fi cuprins 400.000 de suluri de papirus dintre care 90.000 originale, lucru care o făcea de departe cea mai bogată din lume. Ambiţia regelui era să adune tot ce scrisese umanitatea: acesta era motivul pentru care Ptolemeu ar fi adunat la Alexandria 70 de învăţaţi evrei (traducătorii Septuagintei) pentru a tălmăci Biblia (cărţile Pentateuhului) în greceşte.

Ceea ce, în secolul al XIX-lea, a purtat numele de „Şcoala de la Alexandria" se caracterizează prin gustul pentru sistematizări, pentru erudiţie şi perfecţiune. Un bun exemplu este Calimah (aproximativ 310-243): ca director, a redactat *Tablele* Bibliotecii pentru a uşura cercetările bibliografice; în opera sa poetică, el dă dovadă de o inepuizabilă erudiţie pentru a face cunoscute miturile Greciei antice. Apollonios din Rhodos şi Teocrit se revendică de la acelaşi tip de inspiraţie.

Alexandria este şi marele centru de dezvoltare a ştiinţelor şi a tehnicii. Savanţii strânşi din întregul bazin mediteranean, precum Arhimede care vine din Siracuza, găsesc la Muzeu condiţii de lucru favorabile. Lagizii autorizează, de pildă, practicarea disecţiilor pe corpul omenesc, ceea ce permite reale progrese în cunoaşterea autonomiei. Suveranii

se interesează mai ales de acele aplicaţii ale ştiinţelor capabile să le confere o anumită superioritate – îndeosebi în domeniul militar – asupra rivalilor; fizicienii precum Ctesibios din Alexandria sau Filon din Bizanţ şi-au înmulţit invenţiile, fiind însă în acelaşi timp limitaţi de absenţa surselor de energie suficiente. Cel dintâi text matematic păstrat este tratatul intitulat *Elemente* al lui Euclid, care a trăit în epoca lui Ptolemeu I şi care trebuie să fi predat la Alexandria; geometria sa se sprijină pe postulate de tipul afirmaţiei că dreptele neparalele se intersectează într-un punct. Opera lui Euclid a stat la baza predării matematicii până în zilele noastre. Chiar dacă Arhimede a lucrat mai cu seamă la Siracuza, el a venit în Alexandria şi a păstrat legătura cu confraţii săi alexandrini. Eratostene din Cirene, care conduce şi el Biblioteca după Apollonios din Rhodos, a măsurat arcul terestru cuprins între Syene şi Alexandria şi, pornind de aici, circumferinţa Pământului (el obţine o circumferinţă de 250.000 de stadii şi, dacă un stadiu are 157,5 metri, se ajunge la o circumferinţă de 39.600 km, în loc de 40.009 km).

Chiar dacă, începând din secolul al II-lea, Alexandria Egiptului îşi pierde o parte din rolul politic, ea rămâne capitala intelectuală spre care privesc toţi învăţaţii din lumea cunoscută, iar rivalele sale par şterse în comparaţie cu ea, fie că e vorba de Atena, care nu şi-a păstrat decât şcolile de filosofie, de Antiohia, Pergam sau Siracuza.

Indicaţii bibliografice

Se vor consulta în special A. BERNAND, *Alexandrie la Grande*, Paris, Arthaud, 1967, şi P.M. FRASER, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, Clarendon Press, 1972, 3 vol.; L. CANFORA, *La Véritable Histoire de la Bibliothèque d'Alexandrie*, tradusă în franceză, Paris, Desjonquières, 1988; B. GILLE, *Les Mécaniciens grecs. La naissance de la technologie*, Paris, Seuil, 1980; CH. JACOB şi F. DE POLIGNAC, *Alexandrie IIIe siècle avant J.-C.*, Paris, Autrement, seria „Mémoires", nr. 19, 1992.

Coloniile întemeiate în Asia începând de la Alexandru

Dacă Alexandria Egiptului a cunoscut cel mai strălucit viitor dintre toate ctitoriile lui Alexandru cel Mare, ea nu este în realitate decât unul dintre foarte numeroasele oraşe întemeiate de către suveran şi succesorii săi imediaţi, îndeosebi de către regii seleucizi care au împărţit moştenirea părţii asiatice a imperiului lui Alexandru. Diferiţii diadohi duc politici diferite. Primii Ptolemei menţin organizarea tradiţională a Egiptului bazată pe sat, chiar dacă noi oraşe încep să apară în zonele cucerite asupra deşertului, precum Crocodilopolis sau Filadelfia în oaza de la Fayyūm ; acestea nu primesc statutul de cetate, care le este rezervat oraşelor Alexandria, Naucratis şi Ptolemais, fiind tratate de puterea regală şi de agenţii ei ca nişte sate mai mari. În cazul lagizilor, nu există o voinţă de a eleniza populaţia indigenă, ci doar de a o exploata, de a-i folosi munca pentru a crea o forţă colonială puternică bazată pe mercantilismul de stat.

Cu totul altfel stau lucrurile în Asia seleucidă, unde oraşele sunt puncte de sprijin indispensabile puterii regale, centre administrative şi militare populate cel puţin parţial cu coloni greci şi macedoneni care preferă drept cadru de viaţă cetatea. Ei pot practica astfel cel puţin o aparenţă de autonomie administrativă sub controlul puterii regale sau al reprezentantului ei. Isocrate îi recomandase deja lui Filip întemeierea unor noi cetăţi în Asia Mică pentru a asigura prezenţa grecilor în acea zonă şi a instaura treptat civilizaţia elenistă.

1. Întemeierile

Lui Alexandru i se atribuie înfiinţarea a peste 70 de oraşe, iar lui Seleucos I (306-281), a peste 50, întemeierile continuând şi pe timpul lui Antioh I (293-261) (cei doi regi sunt asociaţi în perioada 293-281) ; altele sunt înfiinţate în Asia Mică de către Antigonos cel Chior înainte de înfrângerea şi moartea sa la Ipsos în 301. Cifrele trebuie însă corectate precizând că nu toate aceste oraşe sunt create *ex-nihilo* ; multe sunt doar rebotezate, ceea ce înseamnă că este vorba de oraşe vechi care îşi schimbă numele şi care primesc alături de populaţia indigenă un contingent de coloni greco-macedoneni. Este cazul multora dintre cele 20 de Alexandrii înfiinţate în „satrapiile superioare" ale fostului Imperiu ahemenid, precum Alexandria din Margiana (Merv), Alexandria din Aria (Herat), Alexandria din Drangiana (Nad i Ali), Alexandria din Arachosia (Kandahar), Alexandria din Bactria (Bactres), Alexandria Maracanda (Samarkand). Câteva sunt cu adevărat ctitorii, aşa cum sunt Alexandria din Hindukush, o Alexandrie pe Oxus (Amu Daria) şi alta pe Tanais (Sir-Daria), Alexandria Eschate. Situaţia este aceeaşi în cazul oraşelor întemeiate în epoca primilor regi seleucizi ; unele sunt întemeiate din nou după distrugerea de către populaţiile locale : aşa, de exemplu, Merv (Alexandria din Margiana), care devine Antiohia din Margiana. Altele sunt creaţii absolut noi precum Termez pe malul stâng al râului Oxus şi Ai-Khanum pe cel drept. După cât se pare, colonii greco-macedoneni nu ardeau de dorinţa de a rămâne acolo unde îi aşezaseră cuceritorii : încă de la moartea lui Alexandru în 323, ba poate chiar din 325, o mare revoltă izbucneşte în Bactria în rândurile colonilor care vor să ajungă pe meleaguri mai paşnice, întorcându-se în ţara lor natală. Nu se ştie nici acum dacă era vorba doar de veterani şi

Coloniile întemeiate în Asia începând de la Alexandru

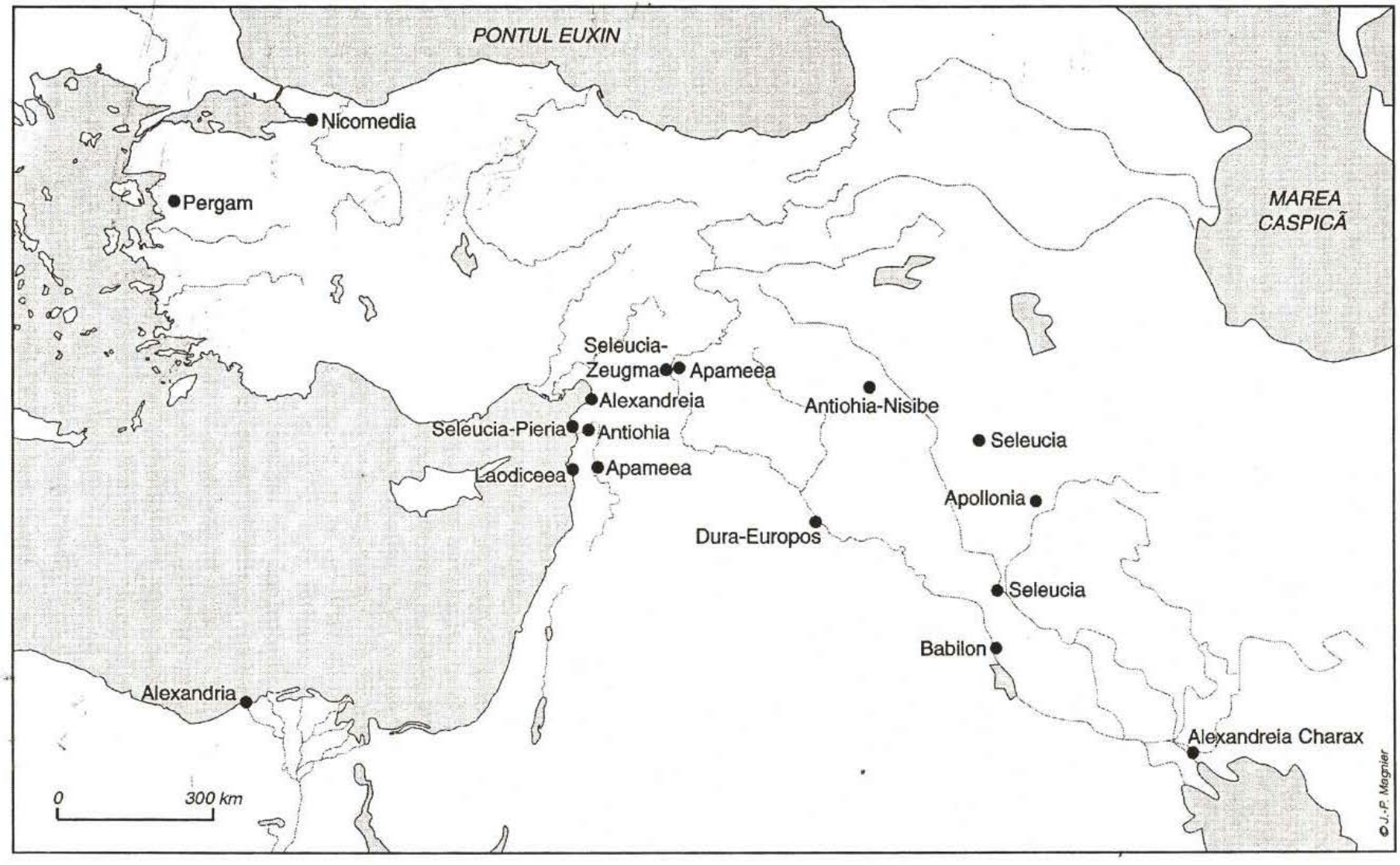

mercenari lăsaţi pe loc de către Alexandru sau dacă nu cumva existau în această regiune greci stabiliţi de multă vreme întrucât în Imperiul ahemenid Bactria servea drept loc de deportare sau de exil (cum este, probabil, cazul eretrienilor deportaţi în 490 şi al beoţienilor deportaţi în 480).

Este neîndoielnic că regiunile vestice păreau mai primitoare pentru coloni, indiferent dacă ele se aflau în Siria de nord sau în Asia Mică, zone predilecte de întemeiere a noilor oraşe. Prima dintre aceste regiuni este grupată în jurul Tetrapolei, fiecare oraş purtând un nume dinastic: Antiohia şi Apameea pe Oronte, Seleucia Pieria şi Laodiceea pe coastă, în timp ce alte localităţi şi-au luat nume macedonene sau tesaliene: Beroia, Edesa, Pella, Europos, Larisa sau Chalcis. În Mesopotamia, aceleaşi toponime înfloresc pretutindeni: Seleucia, Antiohia (Nisibe), Apameea, Apollonia.

De-a lungul secolului al III-lea, Regatul seleucid a fost un vast şantier: peste o sută de oraşe au fost construite, reamenajate sau mărite. În Siria de nord, urbanismul pare să adopte, în funcţie de aşezare, un plan în formă de tablă de şah, dar săpăturile arheologice dau la iveală mai adesea o extindere a oraşelor în epoca romană decât în cea a fondării lor; în săpăturile de la Dura-Europos, caroiajul este foarte vizibil. Noi oraşe au fost construite până în preajma cuceririlor lui Alexandru cel Mare: cercetările efectuate în Afganistan, pe amplasamentul oraşului Ai-Khanum al cărui nume antic (probabil tot o Alexandrie) rămâne necunoscut, revelează importanţa aşezării de la confluenţa râurilor Oxus şi Kokşa, folosirea materialelor locale (în special cărămida uscată) şi adoptarea de modele arhitecturale care nu sunt greceşti, dar şi permanenţa culturii greceşti, aşa cum o dezvăluie descoperirea unor maxime din înţelepciunea lui Apollo din Delfi, dăltuite până şi în această cetate pierdută la hotarele stepei.

2. Motivele de întemeiere

Acestea pot fi doar rareori determinate cu certitudine. În ceea ce priveşte cetăţile din Siria de nord, H. Seyrig pune accentul pe funcţia lor comercială, favorizând schimburile între Mesopotamia şi Mediterana. Din dezvoltarea economică a unei cetăţi nu putem deduce însă că a fost întemeiată anume în acest scop. P. Leriche subliniază că fiecare dintre aceste cetăţi este situată într-o regiune al cărei potenţial agricol trebuia să-i asigure dezvoltarea, pământul fiind parcelat cu grijă: 10.000 de loturi la Antiohia şi 6.000 la Seleucia-Pieria. La aceste mobiluri, care nu sunt exclusive, trebuie adăugată funcţia administrativă şi militară, care este cu certitudine cea mai importantă. Alexandru trebuie să-şi stabilească nişte locuri de unde o colonie să poată supraveghea în mod eficient populaţiile indigene, să asigure trecerea întăririlor şi a proviziilor şi să strângă impozitele. Aceste preocupări rămân şi cele ale primilor regi seleucizi, chiar dacă timpul schimbă priorităţile: menţinerea ordinii în provincii este indispensabilă, iar prezenţa coloniilor greco-macedonene şi a garnizoanelor garantează pacea internă, exploatarea normală a pământului, deci perceperea regulată a arenzilor de la ţăranii supuşi regelui (*laoi basilikoi*) şi de la comunităţile lor, precum şi a impozitelor indispensabile regilor seleucizi care nu beneficiază de o administraţie atât de bine organizată ca cea care domneşte în Egipt. Firească, funcţia religioasă a anumitor oraşe a favorizat dezvoltarea acestora: la Cos, prezenţa unei strălucite şcoli de medicină în apropierea sanctuarului lui Asclepios favorizează extinderea oraşului. Foarte adesea însă, sanctuarele indigene rămân în afara oraşelor ridicate la rangul de cetate; în cazul Ierusalimului, care adăposteşte unicul Templu al

iudeilor, încercarea lui Antioh al IV-lea de a întemeia o cetate grecească, o Antiohia, alături de colina Templului, îi face pe iudei să se răscoale şi provoacă războiul Macabeilor.

3. Statutul oraşelor

Trebuie făcută o deosebire între vechile cetăţi greceşti din Asia Mică, oraşele nou întemeiate şi cele indigene înzestrate cu un nume nou. Primele au primit de la Alexandru, pe măsura eliberării lor de sub tutela persană, libertatea şi autonomia, după ce au încheiat o alianţă bilaterală care le lega de rege. Termenii nu mai au însă aceeaşi valoare ca înainte : atunci când Sardes, care nu era o cetate greacă, ci fosta capitală a Lidiei, primeşte libertatea şi autonomia o dată cu o garnizoană macedoneană şi obligaţia de a plăti tribut, există o contradicţie în termeni, căci garnizoana şi tributul înseamnă tocmai negarea libertăţii. Este adevărat că vechile cetăţi greceşti din Asia Mică sunt scutite de garnizoane şi de tribut, însă ele trebuiau să plătească totuşi nişte *syntaxeis*, contribuţii de război, la fel ca aliaţii Atenei din „cea de a doua confederaţie maritimă". Toate relaţiile lor exterioare (armată, diplomaţie) ţin de resortul regelui, aşa încât libertatea şi autonomia acestor cetăţi sunt mai degrabă aparente decât reale, ele bucurându-se totuşi de un statut mai bun decât cel care le fusese impus de către Marele Rege al Imperiului persan. Cetăţile din Asia Mică au putut să se folosească de antagonismele dintre succesorii lui Alexandru şi să-şi imagineze că sunt cu adevărat stăpâne pe destinul lor doar în timpul lungilor dispute dintre diadohi. Libertatea cetăţilor nu creşte decât atunci când puterea regală scade. În momentele de slăbiciune, suveranul se preface că le priveşte ca pe nişte aliate, ca şi cum ar trata de la egal la egal cu ele.

Pentru noile cetăţi, ca şi pentru oraşele indigene, nu se pune problema libertăţii sau a autonomiei. Desigur, ele au propriile lor instituţii, în general de tip democratic, cu adunare, consiliu şi magistraţi, propriile lor monezi de bronz şi legi locale, însă plătesc tribut. Colonii care populează noile ctitorii sunt consideraţi greci, la fel şi populaţia indigenă a unui oraş care devine *polis*. Dar aceşti locuitori, cetăţeni ai amintitului *polis*, sunt în acelaşi timp supuşi ai regelui. De fapt, în toate aceste cazuri, inclusiv în cazul vechilor cetăţi greceşti din Asia Mică, cel care primează este interesul regelui ; suveranul poate părea că menajează cetăţile cu o veche tradiţie, însă nevoile siguranţei regatului îl pot face să lase deoparte aparenţele pentru a-şi impune voinţa.

Perioada ce se întinde de la sfârşitul secolului al IV-lea până în prima jumătate a celui de al III-lea a însemnat cu adevărat o transformare excepţională a organizării spaţiului în Orientul Apropiat prin dezvoltarea urbană care este un factor important în elenizarea acestor regiuni.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă rezultatele cercetărilor arheologice, a se vedea V. TSCHERIKOWER, *Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander d. Gr. bis auf die Römerzeit, Philologus*, supliment XIX, 1, 1927 ; A.H.M. JONES, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940. În privinţa unor probleme mai precise, precum funcţiile oraşelor, a se vedea H. SEYRIG, „Séleucus et la fondation de la monarchie syrienne", in *Syria*, XLVIII (1970), pp. 290-311 ; P. LERICHE, „Urbanisme défensif et occupation du territoire en Syrie hellénistique", in *Sociétés rurales dans l'Asie Mineure et la Syrie hellénistiques et romaines*, Strasbourg, AECR, 1987, pp. 57-59 ; de acelaşi autor, *Fouilles d'Aï-Khanoum*, V. *Les remparts et les monuments associés*, Paris, De Boccard, 1986.

Regatul seleucid

La moartea lui Alexandru, organizarea Regatului seleucid a fost mai puţin rapidă decât cea a regatului lui Ptolemeu I în Egipt. Cu ocazia primei împărţiri din 323, Seleucos nu apare decât în calitate de comandant al cavaleriei macedonene, Perdicas are în grijă Asia, iar Anatolia este împărţită între Antigonos cel Chior şi Eumene din Cardia. La cea de a doua împărţire, care are loc la Triparadisos pe Oronte în 321, după moartea lui Perdicas, Seleucos primeşte satrapia Babiloniei, în timp ce Antigonos rămâne strategul Asiei; domeniul acestuia din urmă se măreşte la moartea lui Eumene, în 316, întinzându-se din Asia Mică până în Iran. Antigonos este încă stăpânul Asiei la încheierea păcii din 311, care nu-l menţionează pe Seleucos; şi totuşi, epoca seleucidă începe în 312, în momentul în care Seleucos preia, pornind din Babilonia, controlul satrapiilor superioare din Iran şi de dincolo de el, pe care Antigonos le primise după moartea lui Eumene. Lupta dintre Antigonos şi Seleucos devine înverşunată: şi unul, şi celălalt îşi iau titlul de rege (*basileus*), la fel procedând şi ceilalţi diadohi în 306. În 301, bătălia de la Ipsos şi moartea lui Antigonos cel Chior în luptă pun capăt conflictului dintre Seleucos şi rivalii săi Antigonizi: fiul lui Antigonos cel Chior, Demetrios, păstrează înainte de toate o puternică flotă ce se sprijină pe porturile feniciene, pe Cipru şi pe Ciclade (*koinon*-ul nesioţilor). Din acest moment, Seleucos este stăpân peste întreaga Asie interioară din Siria până în Iran; Lisimah ia Asia Mică, iar Ptolemeu I alipeşte Regatului lagid Siria de nord, care rămâne pe întreaga durată a secolului al III-lea o cauză de neîncetate conflicte între lagizi şi seleucizi (războaiele din Siria). Demetrios Poliorcetul îşi pierde rapid posesiunile din Asia, iar când este alungat din Macedonia de către Pirus şi Lisimah, în 287, trece în Asia Mică, însă este capturat de Seleucos şi moare în captivitate în 283.

1. Întinderea Regatului seleucid

Aceasta a variat mult între 312, începutul epocii seleucide, şi 65, dată a transformării regatului Siriei în provincia romană cu acelaşi nume. De-a lungul celor două secole şi jumătate cât a existat, Regatul seleucid s-a micşorat necontenit. El cunoaşte şi perioade faste marcate de măriri foarte localizate, cum este cazul dispariţiei regatului lui Lisimah, situat de o parte şi de alta a strâmtorilor, în Tracia şi Asia Mică. Seleucizii pot pune mâna pe o mare parte din Anatolia, fiind integrate regatului chiar şi unele cetăţi greceşti din Ionia. Expediţia lui Antioh al III-lea în satrapiile din interiorul Asiei marchează, de asemenea, o consolidare a poziţiei seleucide în aceste regiuni ale Iranului şi Afganistanului de astăzi. În sfârşit, victoria de la Panion, în 200, asupra regelui lagid îi permite Regatului seleucid să reintre în posesia Coele-Siriei, râvnită de un secol: Ierusalimul devine seleucid, iar coabitarea dintre comunitatea evreiască şi administraţia seleucidă va conduce la un război atroce, dus de Macabei pentru a apăra monoteismul iudaic în faţa voinţei lui Antioh al IV-lea de a aplica aici ca şi în alte părţi obiceiurile şi religiile elenistice.

Cuceririle cele mai îndepărtate ale lui Alexandru nu au rămas pentru multă vreme în stăpânirea moştenitorilor săi. Încă din 303, o pace încheiată între Seleucos I şi Ciandra Gupa (pe care grecii îl numesc Sandrakottòs) marchează o restrângere simţitoare a posesiunilor greco-macedonene în favoarea regatului condus de dinastia Maurya, care capătă Gandhara şi părţile orientale ale Arachosiei şi Gedrosiei. Mai târziu, între cele două regate se stabilesc relaţii, cum o dovedeşte al III-lea edict al lui Asoka, cel care vorbeşte despre trimiterea de

Regatul seleucid

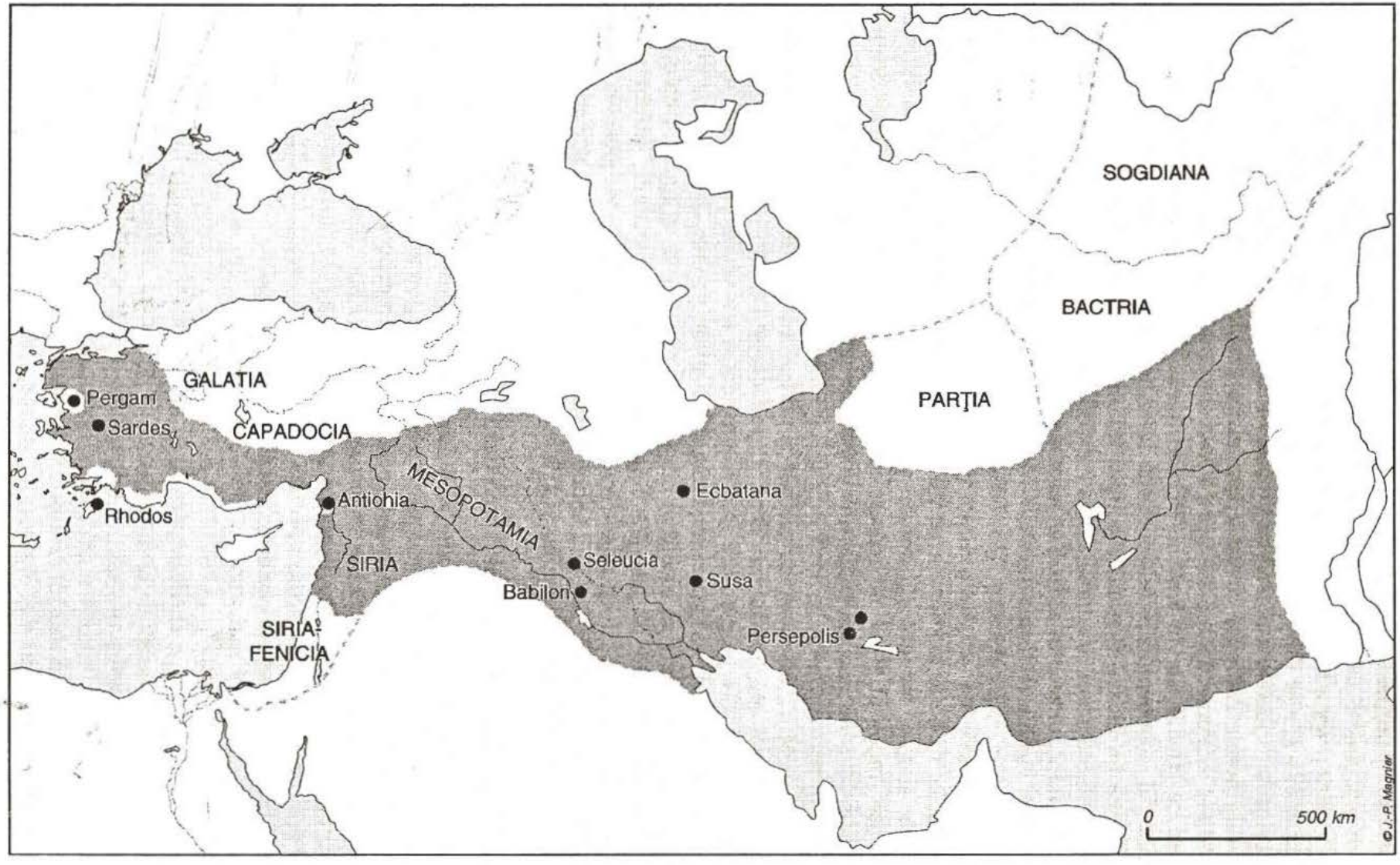

misionari la curţile lui Antioh (II), Ptolemeu (II), Antigonos (Gonatas), Magas din Cirene şi un Alexandru, care trebuie să fie Alexandru al II-lea al Epirului în jurul anului 255.

Pentru a veghea mai bine la siguranţa imensului său regat, Seleucos I şi l-a asociat la tron în 294-293 pe fiul său Antioh I, în calitate de regent, însărcinându-l să administreze provinciile orientale începând cu propria sa capitală, Seleucia de pe Tigru, în vreme ce el rămânea la Antiohia pentru a administra problemele mediteraneene ale regatului. Antioh I este preocupat să stăvilească frecventele deplasări ale triburilor scite nomade la nord de Hindukush, în Bactria. Prin mama sa, Apameea, el se trage din unul dintre principalii oponenţi faţă de cuceririle lui Alexandru, Spitamene din Bactria, ceea ce poate că l-a incitat să urmeze politica lui Alexandru, ce viza asocierea iranienilor cu greco-macedonenii în administrarea imperiului.

La mijlocul secolul al III-lea, regatul suferă noi amputări: pe de o parte, separarea satrapiei Parthia-Hyrcania din sudul Mării Caspice, condusă de satrapul Andragoras; pe de altă parte, în jurul anului 245, Diodot îşi ia titlul de rege al Bactriei. Andragaros este ucis de Arsace, un „scit", după cum spune Strabon, care îi ocupă satrapia cu nomazii săi, parnii, ce îşi iau acum numele de parţi. Abandonarea acestei satrapii din Asia Centrală reduce simţitor întinderea Regatului seleucid, iar expediţiile lui Seleucos al II-lea, apoi ale lui Antioh al II-lea nu reuşesc să restabilească autoritatea regală asupra acestor regiuni devenite independente. Ameninţarea de către parţi a Mesopotamiei şi a Siriei este de acum permanentă.

În Asia Mică, Seleucizii au profitat de prăbuşirea regatului lui Lisimah în 280, dar se constituie noi regate (Bitinia, Pont, Capadocia şi Pergam), iar stabilirea galaţilor în Frigia reprezintă o permanentă ameninţare pentru toţi vecinii. În timpul lui Philetairos, Pergam dă impresia că este centrul Regatului seleucid, chiar dacă numele său figurează pe monezile din Pergam începând din 275, dar înainte de sfârşitul secolului, dinastia attalidă îşi constituie un adevărat regat independent în Anatolia. Înfrângerea suferită în 189 de Antioh al III-lea împotriva Romei în bătălia de la Magnezia şi tratatul de la Apameea, care încheie războiul antiohic, sfârşesc prin a-i alunga pe seleucizi la sud de Taurus, spre folosul Pergamului şi al Rhodosului.

2. Organizarea Regatului seleucid

Istoricii încearcă şi acum să afle dacă seleucizii sunt continuatorii Ahemenizilor, cu un domeniu al cărui centru de greutate este Mesopotamia, sau dacă sunt doar nişte suverani elenistici preocupaţi în principal de posesiunile lor mediteraneene şi de rolul pe care îl joacă în această lume ivită din împărţirea imperiului lui Alexandru. Alegerea Antiohiei drept capitală şi situaţia privilegiată acordată Siriei de nord dau sentimentul unei preponderenţe a preocupărilor mediteraneene: fiind de origine greacă, sursele literare privilegiază până la exces problemele occidentale şi ne lasă în ignoranţă cu privire la ceea ce se întâmpla în Mesopotamia şi mai ales dincolo de ea. Relatările lor acordă un loc preponderent războaielor din Siria şi conflictelor din Asia Mică, iar atunci când suveranii precum Seleucos I sau Antioh al III-lea pătrund în Asia Centrală, acţiunile lor nu sunt prezentate de autorii greci sau latini. Contrar punctului de vedere susţinut de S. Sherwin-White şi A. Kurt, care ar vedea în mod firesc Babilonia în centrul spaţiului seleucid, este sigur că activităţile din Asia Mică şi din Marea Egee ocupă un loc major în viaţa regatului.

Lipsit de omogenitate, constituit din elemente foarte disparate, atât pe plan economic, cât şi la nivel cultural şi al organizării politice, Regatul seleucid diferă mult de cel lagid.

În imensitatea seleucidă nu a fost posibilă punerea la punct a unei administraţii la fel de meticuloase ca cea din Egiptul lagid. Regatul seleucid cunoaşte două tipuri de organizare : unul este aplicat în zona administrată nemijloc de rege (*chôra* regală), celălalt este mai potrivit în zonele în care administrarea se face prin intermediul cetăţilor, dinaştilor, popoarelor (*ethnè*) sau al sanctuarelor, în moduri foarte diferite. Câtorva dintre aceste entităţi, regele le-a acordat o serie de libertăţi : sub suzeranitatea regală, cetăţile trimit ambasade, formează între ele comunităţi federale (de exemplu, federaţia cetăţilor din Troada) şi se administrează conform propriei lor constituţii.

Cu toate acestea, tutela regală este vigilentă : în vechile cetăţi, regele evită să trimită un reprezentant personal, însă are grijă ca administrarea lor să rămână în mâinile unor familii credincioase dinastiei. În oraşele nou întemeiate şi în vechile oraşe indigene, adesea rebotezate cu un nume dinastic, regele deleagă în general un *epistat* care îl reprezintă, chiar dacă acesta este ales frecvent dintre locuitorii respectivei colonii.

Singurul *ethnos* din cadrul Regatului seleucid ale cărui instituţii sunt cunoscute este cel al evreilor, încorporat începând cu anul 200 ; există însă multe altele, adesea formate din populaţii nomade din jurul Arabiei sau de pe podişurile afgane şi iraniene stăpânite de aristocraţia locală.

Cu excepţia cetăţilor greceşti, a oraşelor înfiinţate de macedoneni, a principatelor şi a sanctuarelor autonome, regele este proprietarul întregului teritoriu (*chôra*). Câteva inscripţii din vestul Asiei Mici arată că regele poate dărui sau vinde o parte din pământul regal şi că ţăranii aflaţi sub stăpânirea sa (*laoi basilikoi*) au aceeaşi soartă ca şi pământul, trecând deci ca şi el în stăpânirea noului proprietar.

Regatul rămâne împărţit în circumscripţii numite satrapii, la fel ca în Imperiul ahemenid, guvernatorul luându-şi deseori titlul de strateg, cum se întâmplă în cazul lui Meleagru, guvernator peste satrapia Helespontului. Conducerea centrală pare mai puţin organizată decât cea a Regatului lagid : alături de rege care dictează legea, comandă armatele şi face dreptate, singurul ministru cunoscut este „prepusul cu afacerile", cum este Hermias pe lângă Antioh al III-lea (Polybios, V, 41-56), însă acesta pare să nu-şi fi exercitat funcţiile decât în absenţa regelui. Consiliul regal, numit şi *synedrion*, nu pare o instituţie permanentă, ci mai degrabă o reuniune neoficială a Prietenilor (*philoi*) regelui, atunci când acesta vrea să audă o opinie asupra uneia dintre problemele ce privesc viaţa regatului.

Dacă pe parcursul secolului al III-lea seleucizii reuşesc să menţină un regat puternic în ciuda întinderii şi diversităţii sale, o dată cu începutul secolului al II-lea, prezenţa romană se face puternic simţită atât în încheierea conflictului antiohic (pacea de la Apameea, în 188), cât şi în Egipt, în 167, când Antioh al IV-lea încearcă să-şi pună sub tutelă vecinul lagid. Regatul seleucid este un stat întârziat care se restrânge treptat până la înfiinţarea provinciei romane Siria.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă lucrările din col. „Nouvelle Histoire de l'Antiquité", vol. IV; P. CABANES, *Le Monde hellénistique, de la mort d'Alexandre à la paix d'Apamée*, vol. V; CL. VIAL, *Les Grecs, de la paix d'Apamée à la bataille d'Actium*, Paris, Seuil, col. „Points", 1995 ; se vor consulta, de asemenea, E. BIKERMAN, *Institutions des Séleucides*, Paris, Geuthner, 1938, ca şi S. SHERWIN-WHITE şi A. KUHRT, *From Smarkhand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1933, alături de sistematizările lui ÉD. WILL (pp. 433-447) şi P. BERNARD (pp. 473-511) din revista *Topoi*, IV/2 (1994), pp. 431-610.

Regatul antigonid în secolul al III-lea

Dintre toate statele ivite în urma împărţirii imperiului lui Alexandru, Regatul antigonid s-a născut cel mai târziu ; aceasta nu înseamnă că primii Antigonizi au lipsit cu prilejul diferitelor acorduri de împărţire : dimpotrivă, Antigonos cel Chior şi fiul său, Demetrios Poliorcetul, au candidat la reconstruirea unui imperiu centralizat în jurul lor, însă ostilitatea celorlalţi diadohi a dus la năruirea speranţelor lor în bătălia de la Ipsos din 301. După moartea tatălui său în cursul acestei bătălii, Demetrios Poliorcetul reuşeşte să-şi restabilească autoritatea asupra Macedoniei, dar, în 287, coaliţia vecinilor Pirus şi Lisimah izbuteşte să-l deposedeze de regatul său. Trebuie să aşteptăm deci o a treia generaţie şi pe Antigonos Gonatas, fiul lui Demetrios Poliorcetul, pentru a vedea constituindu-se un regat durabil în jurul Macedoniei, începând cu 277, când sunt alungaţi năvălitorii celţi care potopiseră Macedonia şi Grecia până aproape de Delfi.

Acest regat este cel a cărui existenţă a fost cea mai scurtă, întrucât ultimul său suveran, Perseu, fiul lui Filip al V-lea, este învins în bătălia de la Pidna în faţa armatelor romane conduse de Paulus-Emilius ; regatul este împărţit atunci în patru circumscripţii, după care devine provincie romană în 148.

1. Întinderea Regatului antigonid

Apărut ultimul şi având cea mai scurtă existenţă, acest regat este şi cel mai mic, chiar dacă are avantajul de a poseda teritoriul naţional al Macedoniei, care se află la originea tuturor cuceririlor lui Alexandru. Teritoriul său corespunde în principal părţii europene a imperiului lui Alexandru, adică Macedonia Mare, care se întinde în nord până la regiunea lacurilor (Ohrida şi Prespa), în est până la strâmtori, iar în vest până la crestele Pindului. În sud, Macedonia se sprijinea pe Tesalia, controlată, începând cu Filip al II-lea, de suveranii macedoneni. În plus, Antigonos Gonatas face eforturi să controleze Grecia, fărâmiţată într-o mulţime de cetăţi-stat şi câteva state federale, singurele în stare să ţină piept armatelor macedonene. Pentru a supraveghea mai bine statele greceşti, Antigonos Gonatas se bazează pe garnizoane macedonene instalate în câteva puncte nevralgice ale Greciei precum Acrocorint, Chalcis şi Demetrias (ceea ce Polybios, XVIII, 11, numeşte „lanţurile Greciei"), dar şi pe câteva cetăţi supuse, cum a fost şi cazul Atenei pentru o bună parte a secolului (înainte de 281, apoi din 262 până în 229). El instalează, de asemenea, tirani în numeroase cetăţi, în special din Pelopones, care îi sunt total devotaţi, cum ar fi Aristodamos în Megalopolis, Nicocles în Siciona, Iseas în cetatea Caryneia din Ahaia şi mulţi alţii. În sfârşit, Antigonos a ştiut să se înzestreze cu o flotă puternică, deja realizată de tatăl său, dar întreţinută şi întărită de către el însuşi, lucru care îi permite să reziste în faţa ameninţării lagide, cum se va vedea în războiul lui Cremonide (267-262).

2. O ţară epuizată

Macedonia, care a susţinut în mod eficient acţiunile militare ale lui Filip al II-lea, apoi pe ale fiului său, Alexandru cel Mare, furnizând an de an noi soldaţi, şi-a continuat efortul mult după 323 : foarte mulţi macedoneni au rămas alături de diadohi, în Egiptul

Regatul antigonid în secolul al III-lea

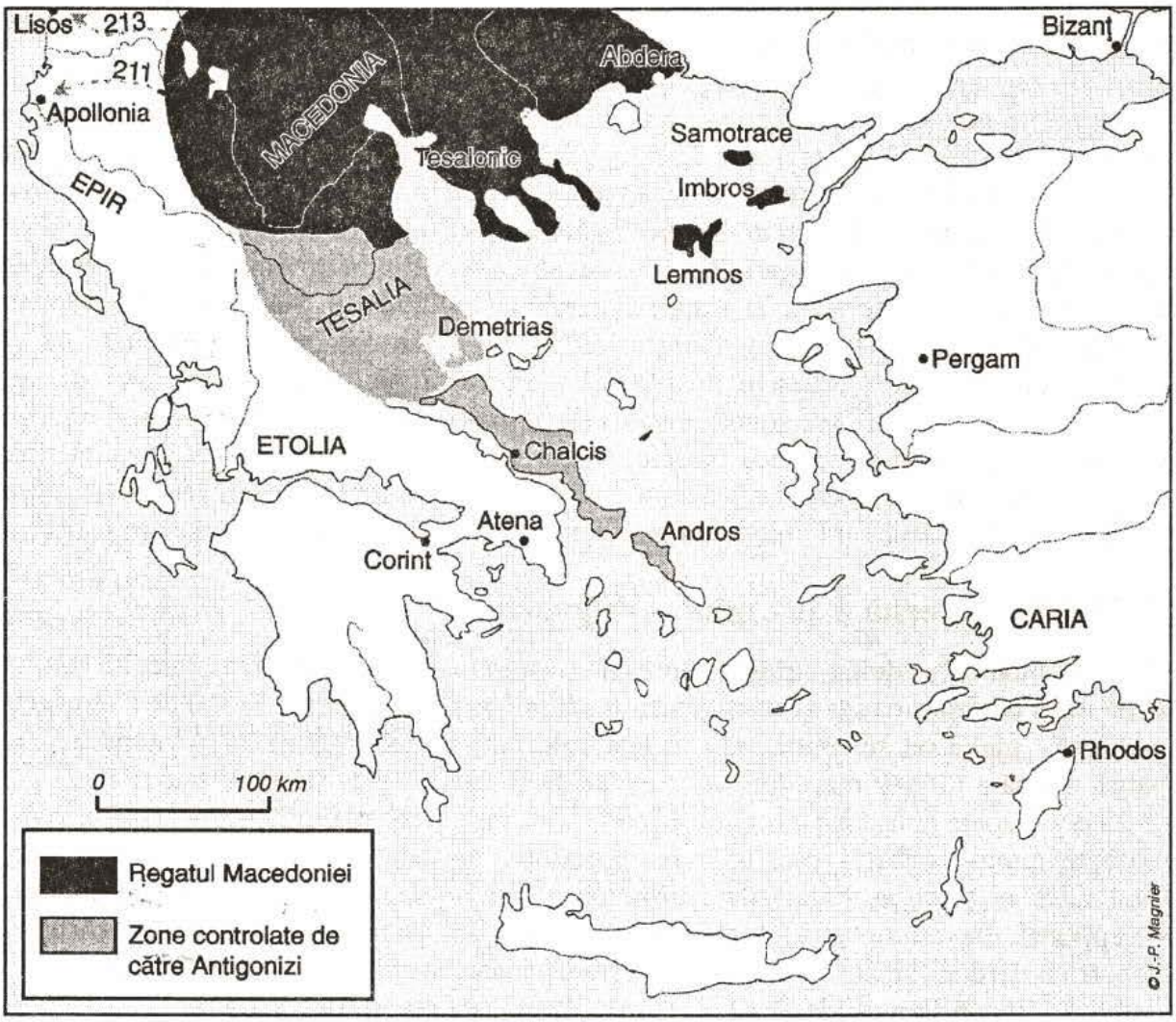

lagid, ca şi alături de Lisimah, de Seleucos şi de Antigonos cel Chior sau de fiul acestuia. Împreună cu grecii veniţi din cetăţile sau din acele *ethnè* ale Greciei centrale şi meridionale, ei au constituit o parte însemnată a colonilor stabiliţi în toate oraşele întemeiate de Alexandru şi de succesorii săi, în special în Asia, dar şi în Alexandria Egiptului. Chiar dacă regiunile Greciei de nord au dat dovadă de un dinamism demografic remarcabil în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea, vărsările de sânge repetate au lăsat ţara secătuită în urma lor, lipsită de o mare parte a tineretului de sex masculin, ceea ce s-a tradus printr-o scădere a natalităţii şi o reducere treptată a populaţiei.

Invazia celtă din 279 a rupt barajul macedonean, până atunci foarte eficace în apărarea Greciei centrale împotriva năvălitorilor, fapt ce se poate explica în parte prin slăbirea populaţiei macedonene. În acelaşi timp, jefuirea satelor Macedoniei de către hoardele de celţi a agravat depopularea regiunii ; singurele care au putut rezista valului de jefuitori nomazi au fost oraşele, de exemplu Casandreia. După trecerea năvălitorilor care s-au îndreptat spre sud, străbătând Tesalia şi ajungând până în Focida, Regatul macedonean rămâne complet lipsit de organizare, nemaiavând nici măcar rege : Ptolemeu Keraunos este ucis în lupta împotriva lui Belgius, iar nobilul macedonean Sostene luptă

cu dârzenie împotriva lui Brennos. Este şansa lui Antigonos Gonatas, care obţine un succes local asupra unei hoarde de celţi lângă Lisimahia, în 277, atunci când năvălitorii se retrăgeau spre Dunăre, iar o parte din ei spre Anatolia, unde se vor stabili în Frigia Mare, în regiunea Ancyra, care capătă numele de Galatia.

Istoricii i-au reproşat lui Antigonos Gonatas o domnie destul de ştearsă în comparaţie cu acţiunile extraordinare realizate de Filip al II-lea, de Alexandru însuşi şi de primii doi Antigonizi. El a fost cu siguranţă nevoit să ţină seama de istovirea Macedoniei, iar domnia sa a fost în primul rând reparatoare, permiţându-i ţării să-şi refacă forţele. Este evident că, în vremea lui Filip al V-lea (221-179), regatul a redobândit un dinamism remarcabil, fapt ce îi îngrijorează pe vecini şi în special Pergamul şi Rhodosul. Slăbiciunea Macedoniei în timpul domniei lui Antigonos Gonatas (277-239) nu se datorează incapacităţii suveranului, ci pierderilor excesive de bărbaţi tineri de-a lungul celor cincizeci de ani precedenţi. Cu răbdare, Antigonos Gonatas a luat din nou în mâini o Macedonie devastată de celţi; el a trebuit să readucă oraşele, singurele care au rezistat în faţa năvălitorilor, sub autoritatea regală, a cărei eficacitate fusese nulă pe timpul invaziei. În acelaşi timp, el trebuia să facă faţă cum putea mai bine numeroşilor adversari care îi doreau căderea.

3. Politica externă a primilor Antigonizi

Chiar slăbită, Macedonia atrăgea interesul suveranilor elenistici tocmai datorită rolului ei de vatră pentru întreaga nouă organizare a lumii după Alexandru. Faptul de a o poseda putea să-l înalţe pe suveranul său în faţa celorlalţi moştenitori ai lui Alexandru. Era patria-mamă a tuturor macedonenilor exilaţi în Regatul lagid, seleucid sau attalid.

O preocupare constantă a regilor macedoneni, însă şi cea mai puţin cunoscută întrucât priveşte lumea barbară, este apărarea frontierei nordice a regatului în faţa ilirilor, dardanilor şi tracilor. Relatările istoricilor antici nu fac aluzie la ea decât în mod excepţional, de exemplu, în legătură cu moartea lui Demetrios al II-lea în războiul împotriva dardanilor, însă ameninţarea este permanentă din cauza atacurilor venite din regiunile situate la nord de Dunăre, cum o demonstrează invazia celtă din 279.

În lumea greacă, cel mai consecvent dintre adversarii lui Antigonos Gonatas şi ai urmaşilor săi (Demetrios al II-lea, Antigonos Doson, Filip al V-lea) este suveranul lagid, chiar dacă puterea acestuia slăbeşte mult spre sfârşitul secolului; această ostilitate faţă de Antigonos cel Chior şi Demetrios Poliorcetul, vizibilă încă de pe vremea lui Ptolemeu I Sôter, a continuat şi sub Ptolemeu al II-lea Filadelful. Regii lagizi controlează o parte din arhipelagul Ciclade şi din porturile de pe coasta ioniană, cum reiese din decretul atenian în onoarea lui Kallias din Sphettos, personaj ce comandă garnizoana lagidă din Andros şi care i se alătură regelui la Halicarnas. Diplomaţia lagidă este activă, instigând noi adversari contra lui Antigonos Gonatas, cum se vede în special în războiul lui Cremonide (267-262): atenienii împreună cu Areus al Spartei se ridică împotriva regelui macedonean, deoarece ştiu că Ptolemeu al II-lea este de partea lor. O escadră lagidă face o incursiune pe coasta orientală a Aticii, trupele egiptene construind chiar şi forturi. Este remarcabil faptul că regele Atenei ţine piept cu succes acestui atac lagid: asediul Atenei este dus până la capăt fără ca flota lagidă să le poată da ajutor atenienilor; de asemenea, intervenţia lui Alexandru al II-lea al Epirului împotriva Macedoniei eşuează complet. Mai târziu, flota antigonidă va obţine succese notabile împotriva escadrelor lagide la Cos (262) şi la Andros (258 sau 256).

Ceilalţi adversari ai regelui macedonean, mai tenace şi până la urmă mai eficienţi, sunt statele federale din Grecia de nord şi centrală, în special *koinon*-ul etolian şi cel aheu. Pirus pătrunde în Macedonia în 274, iar fiul său, instigat de Ptolemeu al II-lea, încearcă aceeaşi aventură în timpul războiului lui Cremonide. *Koinon*-ul aheu se constituie din nou pentru a lupta împotriva Macedoniei prin expulzarea treptată a garnizoanelor sale, inclusiv a celei din Acrocorint în 243, şi a tiranilor în solda lui Antigonos Gonatas. Sub domnia lui Demetrios al II-lea (239-229) coaliţia celor două *koina* împotriva Macedoniei ameninţă poziţiile macedonene în Grecia centrală, mai ales atunci când Regatul macedonean trebuie să facă faţă simultan ameninţării unei năvăliri a dardanilor la graniţa de sud.

Antigonos Doson (229-221) reuşeşte restaurarea alianţelor : Aratos din Siciona, care conduce Ahaia, trebuie să apeleze la ajutorul macedonenilor pentru a se opune planurilor de redresare a Spartei sub regele Cleomene al III-lea : noua ligă a elinilor constituită în jurul lui Antigonos Doson este un succes pentru suveranul macedonean, care redevine arbitrul, instanţa indispensabilă vieţii interne a Greciei.

Această redresare continuă la începutul domniei lui Filip al V-lea (221-179). Echilibrul instaurat în Grecia este tulburat însă de intervenţia romană provocată de imprudenţele comise de Filip al V-lea în timpul celui de al doilea război punic : alianţa sa cu Hannibal şi dorinţa de a avea acces la Marea Adriatică, cu ocuparea oraşului Lisos în 213.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă lucrările cu caracter general deja citate, în special la sfârşitul fişei precedente, se vor putea consulta : H. HEINEN, *Untersuchungen zur hellenistichen Geschichte des 3 Jahrhunderts v. Chr., zur Geschichte dez Zeit des Ptolemaios Keraunos und zum chremonideischen Krieg (Historia...*, Einzelschriften. Heft, 20), Wiesbaden, Steiner, 1972 ; mai vechi, însă niciodată înlocuit, W.W. TARN, *Antigonos Gonatas*, Oxford, Clarendon Press, 1913 ; S. LE BOHEC, *Antigone Dôsôn, roi de Macédoine*, Nancy, Presses Universitaires, 1933.

Statele federale în Grecia în secolele III-II

Alături de marile regate ivite din împărţirea imperiului lui Alexandru, singurele state importante din Grecia sunt statele federale, şi nu cetăţile-stat care dominaseră istoria Greciei în cursul secolelor precedente : Atena şi Sparta sunt foarte slăbite, iar Teba a fost distrusă în 335. Nici una dintre ele nu este destul de puternică pentru a ţine piept marilor state care s-au constituit după moartea lui Alexandru. Atena este ocupată de garnizoane macedonene înainte de 281, apoi din 262 până în 229, retragerea lor datorându-se doar ajutorului primit din străinătate ; Sparta nu dispune decât de un corp civic foarte redus (sub o mie de cetăţeni), iar încercările lui Agis al IV-lea sau ale lui Cleomene al III-lea de a-l ridica la 4.500 de oameni se lovesc de opoziţia aheilor şi a macedonenilor (Sellasia, 222). Singurele state capabile să rivalizeze cu Regatul antigonid sunt marile federaţii.

1. Natura statelor federale

Este obligatoriu să fim foarte atenţi pentru a nu confunda aceste state federale cu asocieri de altă natură, chiar dacă prea adesea termenii folosiţi de istoricii francezi sunt imprecişi şi întrebuinţaţi pentru a desemna atât federaţii, cât şi alte tipuri de uniune. O alianţă militară (o *Symmachie*) nu are caracter federal : atunci când Tucidide vorbeşte de „atenieni şi aliaţii lor" pentru a defini ceea ce în secolul al V-lea poartă adeseori numele de „Liga din Delos", el înţelege că toate statele membre sunt legate doar în acţiunile militare îndreptate la început împotriva Marelui Rege, pentru a se întoarce apoi împotriva alianţei care îi uneşte pe „lacedemonieni şi aliaţii lor" ; lucrul este valabil şi pentru alianţa ce îi uneşte pe atenieni cu unele state greceşti în secolul al IV-lea, începând din 377-376. La fel, gruparea unor state în jurul unui sanctuar sau al cultului unei divinităţi constituie o *Amphyctionie*, însă nicidecum o federaţie, fie că aceasta are în centru sanctuarul din Delfi sau Panionionul din Ionia.

O federaţie presupune înainte de orice o dublă naţionalitate, **o dublă cetăţenie** : în Beoţia, cetăţeanul din Thespies, din Tanagra sau Plateea posedă, pe lângă cetăţenia locală, o cetăţenie federală, beoţiană. În cazul aheilor, cetăţeanul este atât cetăţean al oraşelor Patras, Dyme etc., cât şi cetăţean aheu ; etolianul poate fi cetăţean al Callipolisului, Lisimahiei etc., însă este şi cetăţean etolian. Această dublă apartenenţă la o comunitate locală şi la una federală se poate aplica la fel de bine atât în cadrul colectivităţilor locale, care sunt *poleis*, cetăţi-stat, cât şi în cel al *ethnos*-ului. Etolienii din regiunile orientale şi nordice care trăiesc în *ethnè*, apodoţi, ofioniţi şi euritani sunt şi ei definiţi de apartenenţa la un *ethnos* local şi la o comunitate etoliană. Nu rareori se întâmplă ca numărul comunităţilor de apartenenţă să fie mai mare : în Epir, înainte de a fi membru al comunităţii (*ethnos*) epirote, cetăţeanul este legat de un subansamblu caon sau molos ; la rândul lui, molosul este membru al unor comunităţi mai mici, deseori cel puţin două la număr, cea mai mică dintre ele corespunzând unui sat.

Foarte adesea, fiecare dintre aceste niveluri dispune de *instituţii* specifice : instituţiile locale şi cele federale se suprapun, ceea ce corespunde unei vieţi politice foarte active. La nivel federal, o Adunare populară adună toţi cetăţenii de câteva ori pe an : însăşi întinderea teritoriului federal nu permite reuniuni la fel de frecvente ca într-o cetate precum cea a atenienilor, care se reunesc de 40 de ori pe an. La etolieni, Adunarea

Statele federale în Grecia (secolele III-II)

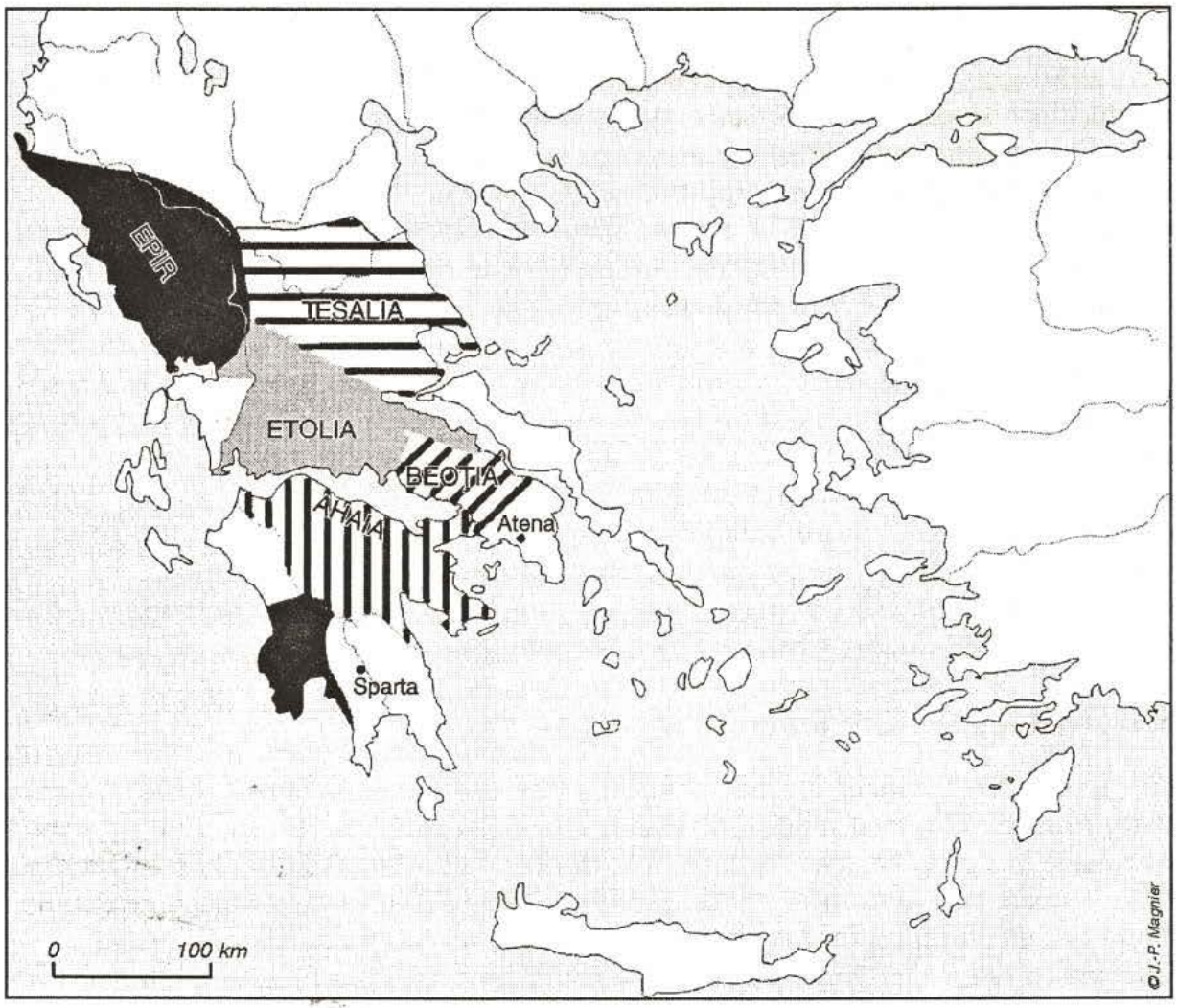

federală se ţine de două ori pe an, o dată în primăvară şi o dată în toamnă, fără îndoială în momentul recrutării armatei ce pleca în campanie şi la întoarcerea ei. Un consiliu federal, deseori numit *synedrion*, asistă puterea executivă; acesta este compus adesea din reprezentanţi ai comunităţilor locale, aşa cum se vede în cazul moloşilor, în secolul al V-lea, cu colegiile de *damiorgoi*, *sinarhonţi* şi *hieromnemoni* menţionate în decretele descoperite la Dodona. Puterea executivă aparţine unor magistraţi, uneori aflaţi sub autoritatea unui rege, cum se întâmplă în Epir până în 232. Cel mai adesea, magistratul eponim poartă titlul de strateg; el funcţionează timp de un an, însă îşi poate exercita magistratura de mai multe ori, cum se vede la ahei în cazul lui Aratos din Siciona. Se pare că, frecvent, există grija de a încredinţa aceste magistraturi în mod succesiv reprezentanţilor fiecărei comunităţi. De la o federaţie la alta, se observă diferenţe în modul de transferare a atribuţiilor acceptat de comunităţile locale: până în 253, Acarnania dispune de o putere executivă încredinţată unui colegiu de şapte strategi în timp ce etolienii şi aheii au trecut repede la un strateg unic.

Beoţia prezintă o organizare federală în care Teba exercită hegemonia în mod abuziv şi nimiceşte cetăţile care i se opun, cum se întâmplă cu Plateea şi, când se iveşte ocazia, Thespies şi Orhomenos. După distrugerea ei în 335, federaţia beoţiană este mai echilibrată.

2. Originea federalismului

Unii au încercat să-i atribuie Beoţiei paternitatea federalismului ce pare să înflorească în Grecia după bătălia de la Leuctra (371): este adevărat că, în Peloponeş, cei care reorganizează Arcadia şi Mesenia smulsă de sub ocupaţia lacedemoniană sunt generalii tebani. Este adevărat şi că inscripţiile care ne dau posibilitatea să cunoaştem *koinon*-ul etolian sau instituţiile moloşilor datează dintr-o perioadă apropiată (367 pentru Etolia, 371-368 pentru moloşi), însă absenţa inscripţiilor în epoca îndepărtată nu înseamnă şi absenţa statelor federale. Xenofon menţionează *koinon*-ul acarnian încă din 382. Este mult mai plauzibil ca această formă de organizare a statului să fi fost foarte veche: unele dintre ele îşi afirmă legăturile cu eroii din războiul troian, Ahile, Helenos sau Tisamenos, fiul lui Oreste. Fără îndoială, la fel ca cetăţile-stat, federaţiile – indiferent dacă grupează cetăţi, *ethnè* sau ambele tipuri de colectivităţi locale – au cunoscut o evoluţie a instituţiilor lor de-a lungul secolelor, însă au ştiut să-şi păstreze instituţiile şi, adesea, cultele comune. De asemenea, dimensiunile şi populaţia lor le-au permis, în epoca elenistică, să joace un rol important în Grecia în faţa regatelor născute din dezmembrarea după 323 a imperiului lui Alexandru cel Mare, în special a celui antigonid, care ar fi vrut să conducă Grecia aşa cum o făcuseră Filip al II-lea şi Alexandru.

3. Principalele state federale

Fără a vrea să realizăm un inventar complet, trebuie să clasăm în rândul acestor federaţii statul tesalian reînfiinţat după 196, Focida, Beoţia, Acarnania, Etolia, Epirul, Ahaia, Arcadia şi Mesenia. Nu toate au cântărit la fel de mult în viaţa Greciei din secolele III-II î.Chr.: unele s-au destrămat repede, precum federaţia arcadiană, din cauza tensiunilor dintre cetăţile vechi ca Tegeea şi Martineea; altele au fost victimele vecinilor, cum se întâmplă cu Acarnania, împărţită din 253 până în 230 între Epirul lui Alexandru al II-lea şi Etolia.

Cele mai active federaţii au fost **koinon**-ul **epirot**, cel al **etolienilor** şi cel al **aheilor**. Primul este slăbit în 232 o dată cu dispariţia dinastiei conducătoare şi adoptă instituţii republicane care îi asigură o reală prosperitate până la invazia romană. Etolienii şi aheii sunt foarte activi împotriva încercărilor Macedoniei de a interveni în problemele grecilor. Cei dintâi au dobândit un loc important în 279, salvând sanctuarul din Delfi de la jefuirea de către celţi. Dominaţia asupra sanctuarului i-a condus treptat la anexarea unei zone întinse din Grecia centrală, de la Marea Ioniană şi Acarnania de sud-est până la ţărmurile Mării Egee, în faţa Eubeei. Ei le taie calea spre Grecia meridională trupelor antigonide, care nu mai pot interveni în sud decât pe calea apei. *Koinon*-ul etolian este un adversar tenace pentru regii antigonizi, iar când Roma caută un aliat grec pentru a lupta împotriva lui Filip al V-lea, etolienii nu ezită să se alieze cu barbarii romani (212).

Aheii, care, după renaşterea lor în 280, reunesc în jur de zece cetăţi de pe coasta nordică a Peloponesului, de-a lungul golfului Corint, primesc bucuroşi în rândurile lor comunităţi doriene precum Siciona, Corint, Megara sau Argos. Ei au o capacitate de asimilare remarcabilă, care le permite să se deschidă spre întreaga Arcadie şi chiar să aspire la unificarea Peloponesului în cadrul federaţiei lor, în ciuda reticenţei manifestate de spartani. Această vastă construcţie nu s-a putut realiza decât prin eliminarea treptată

a garnizoanelor şi a tiraniilor instalate de Antigonos Gonatas. Relaţiile dintre ahei şi etolieni sunt deseori conflictuale, iar lectura lui Polybios, aheu din Megalopolis, o arată limpede, însă cele două federaţii ştiu să se alieze pentru a lupta contra lui Demetrios al II-lea. Cel care rupe cu această ostilitate tradiţională faţă de dinastia antigonidă este Aratos din Siciona, în momentul în care se teme că nu va putea împiedica de unul singur reformele întreprinse de regele Cleomene al III-lea în statul lacedemonian. Alianţa încheiată cu Antigonos Doson facilitează confiscarea de către ahei a întregului Peloponeş, împiedicând orice reînviere a spartanilor, însă conduce şi la izolarea etolienilor, care caută un sprijin exterior şi îl găsesc la romani. Intervenţia în forţă a acestora în treburile grecilor modifică radical regulile jocului şi pune capăt treptat oricărui rol important al micilor state federale greceşti.

Indicaţii bibliografice

Cel mai important studiu asupra statelor federale este cel al lui J.A.O. LARSEN, *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Clarendon Press, Oxford, 1968. A se vedea, de asemenea, CL. ANTONETTI, *Les Étoliens. Image et religion*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, 405, Paris, Les Belles Lettres, 1990; P. CABANES, *L'Épire. De la mort de Pyrrhos à la conquête romaine*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, 186, Paris, Les Belles Lettres, 1976; de acelaşi autor, „Le pouvoir local au sein des États fédéraux : Épire, Acarnanie, Étolie", în *La Béotie antique*, Paris, CNRS, 1985, pp. 345-357, şi *Le Monde hellénistique. De la mort d'Alexandre à la paix d'Apamée*, Paris, Points-Seuil, 1995; A.D. RIZAKIS, „Achaïe I. Sources textuelles et histoire régionale", în *Meletémata*, 20, Atena, 1995.

Regatul attalid în 188

Acest regat nu s-a ivit direct din dezmembrarea imperiului lui Alexandru. Pergam nu ajunge capitala unui regat decât în 237, după victoria obţinută împotriva lui Antioh Hierax de către Attalos I, chiar dacă tradiţia îi dă predecesorului său numele de Eumene I, fără ca acesta să fi purtat vreodată titlul regal. Regatul are o viaţă scurtă, deoarece în 133 Attalos al III-lea îl lasă moştenire romanilor ; ca durată, el abia dacă depăşeşte un secol, mai puţin decât multe dintre statele dinastice înfiinţate în Asia Mică. Aportul său la viaţa artistică şi la cultura greacă a fost însă considerabil, justificând locul care îi este acordat în istoria lumii elenistice.

1. Originile sale

Philetairos din Teos este comandantul fortăreţei din Pergam, aflată în centrul regatului lui Lisimah, unde păzeşte chiar şi un tezaur de 9.000 de talanţi în momentul în care Seleucos I trece munţii Taurus la începutul anului 281 ; Lisimah este învins şi ucis în bătălia de la Curupedion, dar Philetairos fusese prevăzător şi ştiuse să i se alăture încă dinainte lui Seleucos. Puţin după aceea, la sfârşitul verii lui 281, Seleucos este asasinat, iar fiul său, Antioh I, îl confirmă pe Philetairos în funcţiile pe care le deţinea în garnizoana Pergamului. Acesta ştie să cumpere favorurile regelui seleucid, răscumpărând de la Ptolemeu Keraunos rămăşiţele pământeşti ale lui Seleucos, a cărui cenuşă i-o trimite fiului său. În paralel, Philetairos nu şovăie să înceapă în 274-275 baterea de monede în atelierul din Pergam, cu chipul lui Seleucos pe avers şi cu Atena şezând pe revers, dar purtând numele său. Aşezarea galaţilor în nordul Frigiei începând cu 277 îl obligă pe Philetairos la o permanentă vigilenţă pentru a potoli ameninţarea pe care aceste populaţii nomade o fac să planeze asupra regiunilor vecine. Treptat, el dobândeşte o adevărată independenţă în conducerea micului principat pe care l-a constituit în jurul Pergamului, fără ca regele seleucid să o bănuiască, bunele relaţii durând până la moartea lui Philetairos în 263. Acesta din urmă mai întreţinea bune legături, dezvăluite de inscripţii, cu Delfi, Delos, Cyzic şi Thespies.

Principatul Pergamului trece în acel moment în mâinile unui nepot al lui Philetairos, **Eumene**. O caracteristică izbitoare a Attalizilor este aceea că, adesea, succesiunea nu se realizează în linie dreaptă, ci de la unchi la nepot, din lipsă de urmaşi direcţi. Noul prinţ intră în conflict cu Antioh I şi obţine asupra lui o victorie răsunătoare în apropiere de Sardes (261) ; originile conflictului sunt necunoscute, iar ipotezele privind rolul diplomaţiei lagide care l-ar fi instigat pe Eumene împotriva lui Antioh I nu se sprijină pe nici o mărturie. Eumene dispune acum de un teritoriu mai puţin restrâns decât cel al unchiului său Philetairos, de o parte şi de alta a văii Caicului, cuprinzând o parte din masivul Ida la nord-vest şi întinzându-se spre sud în direcţia văii râului Hermos : ţinutul este bogat în păduri şi în minerale, însă principatul rămâne încă unul modest. În ceea ce priveşte monedele, efigia lui Philetairos o înlocuieşte pe cea a lui Seleucos pe tetradrahmele de greutate atică ale Attalizilor până la încetarea emisiunilor.

Regatul attalid în 188

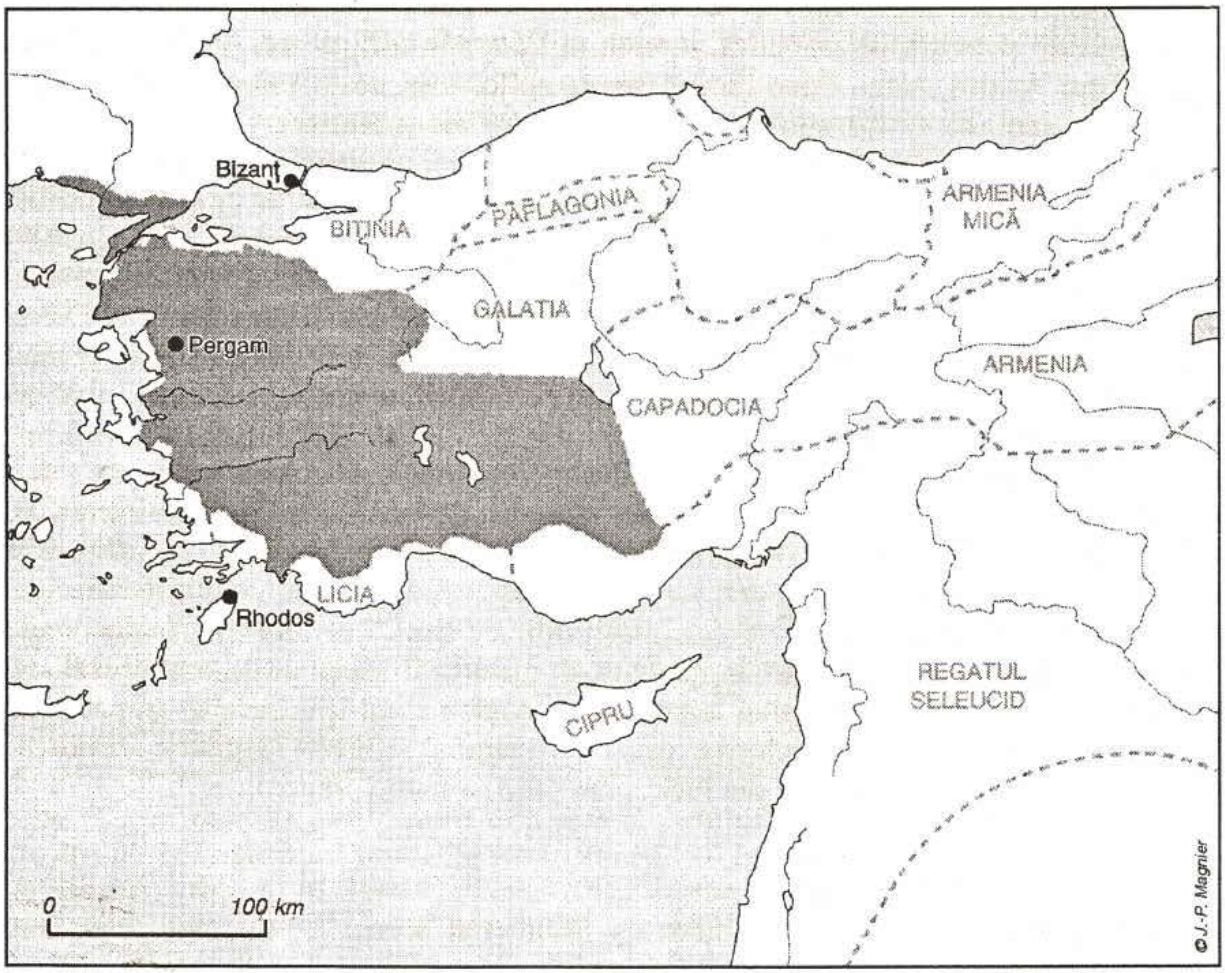

2. Extinderea Regatului attalid

La moartea lui Eumene în 241, fiul vărului său, devenit fiul lui adoptiv, Attalos, îi urmează la tron şi se trezeşte foarte repede prins în războiul fratricid dintre Seleucos al II-lea şi fratele său, Antioh Hierax : acesta din urmă cere sprijinul galaţilor şi obţine victoria în bătălia de la Ancyra (240 sau 239), ceea ce îl sileşte pe Seleucos să lase Asia Mică în mâinile lui. Hierax îi antrenează pe galaţi împotriva Pergamului, dar suferă o înfrângere severă în faţa lui **Attalos** I, care îşi ia după victorie titlul de rege şi supranumele de *Sôter* (înainte de 236). Lupta dintre Hierax şi Attalos continuă şi în anii 229-227, iar Attalos îşi asigură faima ţinându-le piept galaţilor. Hierax este învins în trei rânduri de către Attalos I în Frigia helespontică, în Lidia şi în Caria ; în 227, el este nevoit să fugă, iar regele Pergamului cucereşte Asia Mică seleucidă până la munţii Taurus. Această primă expansiune a Regatului attalid este de scurtă durată, însă este urmată de cuceriri mai durabile în 188. Începând din 226, se pare, Seleucos al II-lea, apoi, după moartea sa în acelaşi an, Seleucos al III-lea (226-223) recuceresc Asia Mică stăpânită de Pergam, tânărul rege murind asasinat în această expediţie împotriva lui Attalos I. Chiar din primul an al domniei lui Antioh al III-lea, Ahaios conduce recucerirea Asiei Mici (222), readucând regatul Pergam la dimensiunile sale iniţiale, foarte reduse. Uzurparea puterii

de către Ahaios, care se proclamă rege la Sardes, favorizează apropierea dintre Pergam şi Antiohia; ca urmare, Attalos îşi restabileşte autoritatea asupra unor cetăţi greceşti din Eolida, Ionia şi Frigia helespontică. Antioh al III-lea îl înfrânge pe Ahaios în 213 cu ajutorul lui Attalos, care obţine recunoaşterea noilor sale posesiuni din Eolida şi din Ionia, domeniul său extinzându-se pe văile râurilor Caic şi Hermos.

În primul război din Macedonia (215-205), Attalos I li se alătură romanilor: în 209, el cumpără Egina cucerită de către romani şi vândută de etolieni, ceea ce atestă o voinţă de a interveni cu ajutorul flotei sale în zone aflate mult dincolo de Asia Mică. În 209, este proclamat strateg al etolienilor. În 205, este asociat la pacea de la Phoinike ca aliat al romanilor. Se arată ostil faţă de intervenţia lui Filip al V-lea în Asia Mică în 202 şi, împreună cu cei din Rhodos, face apel la romani pentru a limita expansiunea regelui antigonid. Attalos I moare în 197, înainte de victoria romanilor asupra lui Filip al V-lea în bătălia de la Cynoscephales.

Fiul său, **Eumene al II-lea** (197-159), devine regele unui principat încă foarte mic; se pare chiar că, în 198, Prusias al Bitiniei a cucerit de la Attalos Frigia Epicteta (sau Misia). Polybios (XXXII, 8, 3) evidenţiază mica întindere a regatului la urcarea sa pe tron, regat „care nu cuprindea decât câteva biete orăşele", dar adaugă: „El şi-a întemeiat un imperiu ce se putea întrece cu cele mai puternice state ale vremii [...], mulţumită agerimii, stăruinţei şi tăriei sale". În realitate, Eumene al II-lea şi-a datorat succesul mai ales alianţei cu Roma şi războiului împotriva lui Antioh al III-lea, încheiat cu pacea de la Apameea (188). Aceasta marchează adevăratul triumf al regatului Pergam şi extinderea sa, care îi permite să se întindă din Helespont până la munţii Taurus.

3. Regatul attalid în 188

Eumene al II-lea şi fratele său Attalos au făcut totul pentru a-i împinge pe romani împotriva lui Antioh al III-lea. După înfrângerea suferită la Termopile, acesta a atacat direct Pergamul, pe care însă l-a asediat zadarnic. După sosirea legiunilor romane în Asia, Eumene le conduce în bătălia din Magnezia (189), la marginea regatului Pergam, care marchează zdrobirea armatei seleucide. În tratativele preliminare ale păcii de la Sardes, evacuarea completă a Asiei Mici până la munţii Taurus face parte din condiţiile impuse învinşilor. Expediţia romană din 189 împotriva galaţilor favorizează ocuparea de către Pergam a Frigiei Mari. Dispariţia pericolului seleucid în Asia Mică contribuie însă la reapariţia tensiunilor dintre Rhodos şi Pergam, care rivalizează în demersurile lor pe lângă Senatul roman, Eumene al II-lea mergând personal la Roma.

În cele din urmă, la **pacea de la Apameea**, Senatul îi dă lui Eumene al II-lea în Europa cetatea Chersones din Tracia şi ţărmul european al Propontidei, iar în Asia, Frigia helespontică, Misia (Frigia Epicteta smulsă lui Prusias al Bitiniei), Lidia, Frigia, Licaonia, Pisidia şi Pamfilia. Rhodosul primeşte Licia şi Caria până la Meandru. Brusc, regatul Pergam îşi recupera cuceririle efemere realizate după căderea lui Antioh Hierax şi pierdute după ofensiva condusă de Ahaios. Regele Pergamului devenea astfel un suveran de primă mărime, în stare să trateze de la egal la egal cu ceilalţi monarhi elenistici care îl moşteniseră pe Alexandru. Cetăţile greceşti din Asia Mică, care erau supuse regelui seleucid, sunt împărţite între Rhodos şi Pergam; celelalte sunt proclamate *liberae et immunes*: este cazul celor din Lesbos, Chios, Samos şi Cos, ca şi al principalelor cetăţi cuprinse între Cyzic la nord şi Halicarnas şi Phaselis la sud (Lampsaca, Ilion,

Alexandria din Troada, Kyme, Foceea, Smirna, Clazomene, Eritreea, Colofon-Notion, Magnezia de pe Meandru, Priene, Milet, Aspendos), Efesul fiindu-i dat însă lui Eumene. Unele contestaţii rămân fără răspuns, în special în cazul Pamfiliei, revendicată de seleucizi ca aflată la sud de Taurus, dar cerută şi de Eumene.

Pergamul a devenit principalul moştenitor al puterii seleucide în Asia Mică. Desigur, în Anatolia rămân încă multe alte state dinastice : în nord, regatele Bitiniei şi al Pontului, în centru Galatia, iar la sud-est Capadocia lui Ariarathes, cu care Eumene întreţine bune relaţii, căsătorindu-se cu fiica regelui şi obţinând de la Roma reducerea la jumătate a despăgubirilor de război impuse acestui suveran. Favorizând astfel Regatul attalid, Roma nu se mulţumeşte să recompenseze un aliat fidel, ci încearcă, de asemenea, să facă din Pergam un stat capabil să despartă în mod eficient monarhia antigonidă de cea seleucidă, pentru a evita orice alianţă militară între cele două regate elenistice într-un moment în care monarhia lagidă este deja foarte slăbită. Romanii se bazează pe Eumene al II-lea pentru a menţine un echilibru durabil în Asia Mică. Această extindere nesperată nu este, aşadar, un dar gratuit şi presupune în schimb o fidelitate durabilă faţă de alianţa cu Roma. Douăzeci de ani mai târziu, relaţiile dintre Roma şi Eumene al II-lea s-au deteriorat foarte mult : Senatul refuză chiar să-l primească pe regele Pergamului în momentul în care acesta dorea ajutorul diplomatic al Romei împotriva galaţilor ; începând din 166, Pergamul nu se mai numără printre aliaţii privilegiaţi ai romanilor.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă manualele generale care tratează această perioadă, se va apela la : E.V. HANSEN, *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press, 1947, reeditat în 1972 ; R.B. MCSHANE, *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, Urbana, University of Illinois Press, 1964 ; D. MAGIE, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950 : R.E. ALLEN, *The Attalid Kingdom. A Constitutionnal History*, Oxford, 1983.

Pergamul

Dacă rolul politic jucat de dinastia attalidă şi extinderea teritoriului său în 188, mai ales începând cu Eumene al II-lea, aşază acest regat pe picior de egalitate cu celelalte mari monarhii apărute după dezmembrarea imperiului lui Alexandru cel Mare, funcţia sa de centru cultural şi artistic se dezvoltă chiar din timpul domniei acestuia, încă de la venirea pe tron a noului suveran în 197. În 201, Panateneele din Pergam sunt transformate în Nikephoria, iar câţiva ani mai târziu încep să apară în oraş marile construcţii. Ca pentru a-şi face uitată originea modestă, attalizii au ştiut să transforme capitala lor într-un centru cultural şi artistic uimitor, după modelul a ceea ce Pericle voise să realizeze în Atena.

1. Pergamul înainte de 197

Încă din a doua jumătate a secolului al III-lea, o serie de arhitecţi şi de sculptori creează în Pergam o adevărată şcoală care se va răspândi în secolul următor ajungând până la Atena şi Delfi. Philetairos a pus să fie construite pe acropolă templul Atenei în stil doric şi porticul din vecinătate cu coloane ionice la etaj. Mai la sud, în sanctuarul zeiţei Demeter, el înalţă un mic templu *in antis* cu un portic spre nord şi gradenuri spre est. La sfârşitul secolului al III-lea, acest sector este reamenajat la cererea lui Apollonis din Cyzic, soţia lui Attalos I, apărând un dublu portic lung de 85 de metri care mărgineşte terasa în partea de sud. Din cauza terenului în pantă, acesta trebuie implantat foarte adânc, pe temelii puternice.

După 230, Attalos I porunceşte construirea porticului ce îi poartă numele în sanctuarul Atenei, amenajarea teatrului începând în jurul anului 200. În urma victoriei sale din 230 împotriva galaţilor, Attalos I mai porunceşte construirea pe esplanada sanctuarului Atenei a marelui *ex-voto*, a cărui reconstruire permite plasarea în centru a statuilor din bronz reprezentând un prinţ galatean în picioare care se sinucide, în timp ce, cu stânga, susţine trupul soţiei sale pe care tocmai a înjunghiat-o (copie antică păstrată la Muzeul Termelor din Roma), operă a lui Epigonos din Pergam ; în partea stângă se afla statuia galului pe moarte, remarcabilă prin sobrietate şi realism (copie aflată la Roma, în Muzeul Capitoliului). Din aceeaşi perioadă datează grupul ce îl reprezintă pe Menelaos ţinând trupul lui Patrocle (replică păstrată la Muzeul Oficiilor din Florenţa), atribuit lui Antigonos din Carystos, iar din anii 210-200, grupul înfăţişându-l pe Marsyas atârnat, aşteptând să fie jupuit de viu (replică antică aflată la Luvru), şi călăul scit (replică antică la Florenţa). Calitatea acestor lucrări, talentul artiştilor anunţă admirabilul altar din Pergam şi friza sa, realizate de către Eumene al II-lea după instituirea jocurilor Nikephoria şi victoria din 189-188 (astăzi restaurate la Muzeul din Berlin).

Trebuie oare să plasăm mai devreme construcţia bibliotecii de pe acropolă, la nord de temenosul Atenei, deasupra teatrului? Este ea numai opera lui Eumene al II-lea, după mărirea regatului său, în 188? Biblioteca a jucat un rol considerabil în transmiterea cunoaşterii greceşti şi, poate, orientale până în momentul în care Marc Antoniu a decis transferarea a 200.000 de volume (sau suluri) din Pergam la Alexandria. Pergamul este la fel de celebru pentru punerea la punct, pornind de la piei de animale, a *pergamentului* ca suport al scrierii, înlocuind papirusul, mult prea fragil pentru regiunile mai puţin

Pergamul

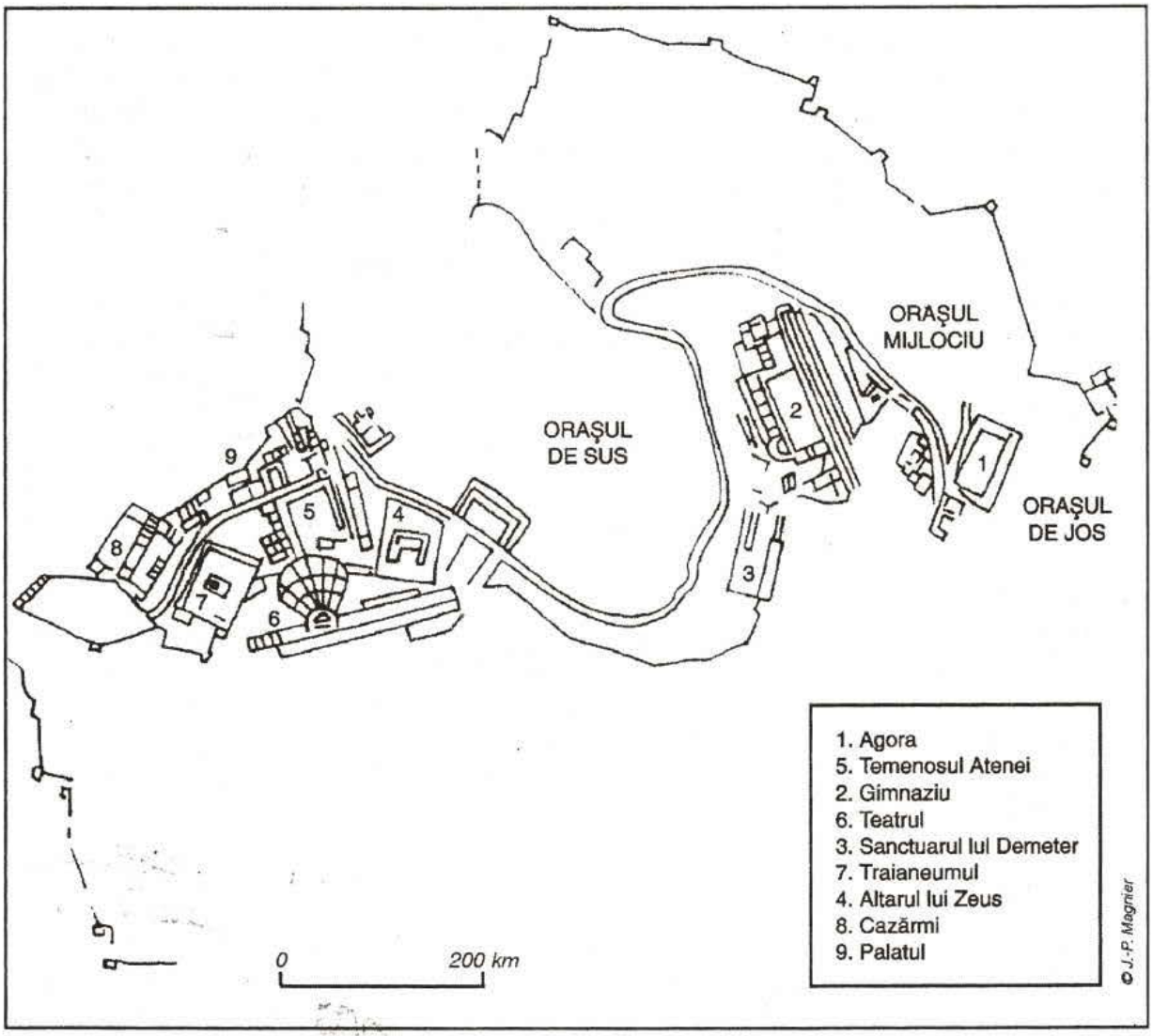

uscate decât Egiptul; la începutul secolului al II-lea, pergamentul este folosit în mod curent şi sfârşeşte prin a eclipsa complet papirusul în perioada Imperiului Nou.

2. Urbanistica Pergamului

Luată separat, aşezarea fortăreţei, construită deasupra micii văi a râului Selinous, nu favorizează, la prima vedere, planurile unei urbanistici ambiţioase. Denivelarea importantă impune construirea oraşului pe trei niveluri suprapuse, începând cu oraşul de jos, astăzi acoperit de aglomerarea Bergama, şi sfârşind cu oraşul de sus, acropolă apărată de Philetairos în numele regelui Lisimah. Oraşul de jos este puţin cunoscut, excepţie făcând Asclepionul, situat în afara zidurilor lui Eumene al II-lea, unde s-a dezvoltat oraşul roman; o dată depăşită poarta de sus a incintei, agora de jos se înfăţişează ca o vastă piaţă dreptunghiulară (64 m × 34 m), construită la începutul secolului al II-lea şi închisă de porticuri cu coloane dorice care subliniază liniile terenului.

Aşezat mai sus, oraşul mijlociu păstrează încă unele ziduri mai vechi construite de Attalos I; el cuprinde gimnazii repartizate pe trei terase, dintre care cel mai bine

conservat este şi cel mai înalt, care se întinde pe 200 de metri lungime şi 45 lăţime. Aceasta se învecinează cu sanctuarul zeiţei Demeter, construit de Philetairos şi mărit la sfârşitul secolului al III-lea.

Oraşul de sus, care avea o triplă funcţie, religioasă, militară şi rezidenţială, se organizează în jurul teatrului; în partea de sud, agora cu porticuri a oraşului de sus este dominată de marele altar al lui Zeus. Aflat deasupra teatrului, sanctuarul Atenei Nikephoros se învecinează cu biblioteca. Spre nord, acropola adăposteşte modestul palat regal apărat de o cazarmă şi de arsenal.

Porticurile din Pergam sunt modelul după care, la mijlocul secolului al II-lea, Attalos al II-lea pune să se construiască în agora Atenei vastul său portic, ca şi cum urbanismul Pergamului trebuia propagat în întreaga lume elenistică; elev al filosofului Carneade, şef al noii Academii din Atena, Attalos al II-lea voia să faciliteze răspândirea acestei şcoli filosofice, dar şi să facă mai bine cunoscută calitatea arhitecţilor formaţi la şcoala din Pergam. Alte cetăţi greceşti, şi în special marele sanctuar al lui Asclepios, primesc arhitecţi şi zidari veniţi din Pergam. În secolul I, arhitecţii din Italia şi de la Roma adoptă lecţiile Pergamului, sanctuarul ridicat de către Sylla la Preneste fiind vizibil marcat de spiritul vremii.

Planul de ansamblu al Pergamului revelează măiestria inginerilor care au ştiut „să se adapteze terenului şi să îmbine foarte riguros, pentru a le unifica, peisajul şi ansamblul arhitectural", cum sublinia Roland Martin. Dacă Alexandria atrage către ea savanţii din întreaga lume, Pergam devine centrul vieţii artistice, al arhitecturii şi al sculpturii, reţinând totodată graţie bibliotecii sale un mare număr de eruditi şi de savanţi, cu siguranţă mai mulţi decât Antiohia, capitala regilor seleucizi, sau Pella, reşedinţa suveranilor antigonizi.

3. Marele altar al lui Zeus

Sculptura din Pergam s-a ilustrat încă din a doua jumătate a secolului al III-lea prin sculpturile în bronz menite să comemoreze victoriile obţinute de Attalos I asupra galaţilor în anul 230; unele dintre ele evocă foarte direct lupta efectivă (galateanul muribund şi cel care se sinucide deasupra trupului soţiei sale sau galateanul mort, sculptură aflată la muzeul din Veneţia), exprimând furia şi deznădejdea războinicilor învinşi. Grupul lui Menelau şi Patrocle, înfăţişând şi el un om în viaţă purtând un mort, este mai clasic prin sobrietatea personajului lui Menelau.

Construit de către Eumene al II-lea, altarul din Pergam este împodobit cu o friză lungă de 120 metri şi înaltă de 2,28 metri reprezentând Gigantomahia. Ea acoperă părţile dinspre nord, est şi sud ale soclului construcţiei şi înconjoară la vest cele două masive ce flanchează scara monumentală conducând spre platforma altarului propriu-zis. Această luptă a zeilor împotriva Giganţilor face aluzie la bătăliile şi victoriile dinastiei lui Pergam împotriva galaţilor, făcând totodată legătura cu cea mai veche tradiţie religioasă a grecilor. Atena „purtătoare de biruinţă", divinitatea protectoare a Pergamului, este asociată aici cu Zeus. Pe friza de pe porticul interior al Marelui Altar sunt reprezentate aventurile lui Telephos, fiul lui Herakles, transportat în chip miraculos din Arcadia în Misia, unde devine rege şi întemeiază o dinastie: Eumene vrea să afirme astfel legătura dinastiei sale cu familia eroului şi, prin aceasta, cu zeii, căci tatăl lui Herakles este Zeus, la fel cum Eacizii se proclamau urmaşii lui Ahile sau ai lui Helenos, iar Argeazii ai lui Herakles.

Gigantomahia reuneşte un număr considerabil de personaje, reprezentate cel mai adesea din faţă şi cu chipul văzut din profil sau trei sferturi. Frecvent, Giganţii sunt reprezentaţi sub forme parţial animale: personaje înaripate sau cu picioare ce se prelungesc, transformându-se în şerpi ale căror trupuri se termină prin guri căscate ameninţător, coarne de taur deasupra unui chip încă omenesc, un uriaş cu cap de leu şi gheare în loc de mâini etc. Suntem uimiţi de progresele făcute în respectarea anatomiei, datorate, fără îndoială, disecţiilor realizate de medicii alexandrini; nudul masculin este redat cu mare precizie a detaliilor; îmbrăcate, divinităţile feminine se avântă în încleştare cu aceeaşi ardoare ca şi tovarăşii lor. Toată această fierbere nu trebuie să ne ascundă trăsăturile majore ale artei greceşti: umanismul grec transpare în frumuseţea chipurilor, în armonia şi splendoarea trupurilor, în unduirea veşmintelor, în triumful asupra lumii animale; chiar şi demnitatea celor învinşi îi inspiră spectatorului compasiune.

A doua friză este mult diferită, atât prin temă, cât şi prin tehnică şi compoziţie. Spaţiul disponibil este folosit cu totul altfel: adesea, personajele nu ocupă decât două treimi din înălţimea frizei, cu excepţia cazului când diferitele planuri permit suprapunerea lor; scenele sunt separate între ele de arbori sau de elemente arhitecturale, care umplu şi spaţiul liber de deasupra capetelor personajelor. Arta picturală pare să-l fi inspirat pe sculptor, a cărui operă era scoasă în relief de culori.

Cele două frize din Marele Altar al lui Zeus de la Pergam dovedesc valoarea artiştilor din acest oraş, care au dat un suflu nou sculpturii greceşti în momentul în care invazia romană riscă să frângă acest nou elan artistic.

Indicaţii bibliografice

Pe lângă lucrările citate la sfârşitul fişei 36 şi manualele de uz general despre arta greacă, se vor putea consulta cu folos J. CHARBONNEAUX, R. MARTIN şi F. VILLARD, *La Grèce hellénistique*, Paris, Gallimard, col. „L'Univers des formes", 1970 (după dispariţia lui J. CHARBONNEAUX, sculptura este tratată de J. MARCADÉ), ca şi lucrări specializate, în general în germană: *Altertümer von Pergamon*, 14 volume apărute începând cu 1885, Berlin; MAX KUNZE *et alii*, *Die Antikensammlung in Pergamonmuseum und in Charlottenburg*, Staatliche Museen zu Berlin, Mainz, von Zabern, 1992; W. RADT, *Pergamon. Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer antiken Metropole*, 1988.

Roma şi lumea elenistică: războaiele ilirice şi primul război din Macedonia (230-205)

Contactele dintre Roma şi lumea greacă datează încă de multă vreme: după expediţia lui Pirus în Marea Grecie şi în Sicilia (280-275), romanii cuceresc toată Italia de sud în urma retragerii garnizoanei epirote stabilite la Tarent (272). Sicilia elenistică este alipită şi ea statului roman la sfârşitul primului război punic (264-241), cu excepţia Siracuzei, care îşi păstrează independenţa până în 212. Întemeierea coloniei latine de la Brundisium în jurul anului 244 contribuie la întărirea legăturilor cu porturile de pe ţărmul oriental al Mării Adriatice (Epidamnos-Dyrrhachium, Apollonia, Corcyra). În acelaşi timp, cultura greacă pătrunde în înalta societate, oraşele din Italia de sud vorbind limba greacă; are loc o aculturaţie a Romei prin intermediul elenismului şi se poate afirma că intervenţia Romei la est de Adriatica este cauza şi, totodată, consecinţa acestei mişcări culturale.

1. Originile intervenţiei romane

O ambasadă trimisă de Ptolemeu al II-lea pleacă la Roma în 273, Apollonia îşi trimite delegaţii la Roma în jurul anului 266, iar acarnanienii ar fi venit şi ei la Roma prin 239. De fiecare dată, iniţiativa pare să vină din partea grecilor, reacţia romanilor rămânând necunoscută, iar Polybios (II, 12, 7) afirmă limpede că prima ambasadă romană în Grecia este cea trimisă de către consulul A. Postumius la etolieni şi la ahei în 228, aşadar după primul război iliric.

Se cuvine deci să nu situăm chiar la începutul secolului al III-lea naşterea unui imperialism roman care ar fi îndemnat Senatul să-şi dorească cucerirea coastelor orientale ale Mării Adriatice. În această perioadă, politica romană are alte preocupări: încheierea cuceririi Italiei, instaurarea unei zone de pace în câmpia Padaniei în faţa celţilor încă ameninţători şi înăbuşirea ameninţării cartagineze, mai cu seamă în Sicilia. Fără îndoială, schimburile comerciale între cele două ţărmuri ale Mării Adriatice îi interesează pe negustători, de la Ancona la Brundisium, însă aceştia nu constituie un grup de presiune capabil să modifice în chip durabil politica exterioară a Romei. În plus, interesele economice particulare nu sunt de natură să orienteze politica externă romană într-un sens sau altul.

Unii istorici au fost tentaţi să explice această intervenţie romană în Iliria prin vechiul şi redutabilul pericol reprezentat de pirateria ilirică. Într-adevăr, aceasta exista la momentul respectiv, ba poate încă din 235, însă nimic nu ne permite să afirmăm că ar fi fost practicată de la o dată mult mai veche; dacă navigaţia în Marea Adriatică este puţin sigură, această piraterie se datorează etruscilor, iar apoi celţilor, nu ilirilor, care încep să o practice numai o dată cu dezvoltarea regatului ardieilor (între Neretva şi Drin). S-a încercat aflarea datei la care apar corăbiile uşoare, aşa-numitele *lemboi*, folosite de iliri în acţiunile lor piratereşti pe coastele Mării Adriatice şi ale Mării Ioniene: pare neîndoielnic că această piraterie este de origine recentă, începând în jurul lui 235, moment în care ea se manifestă însă până pe coastele Elidei şi Meseniei.

Războaiele ilirice şi primul război din Macedonia

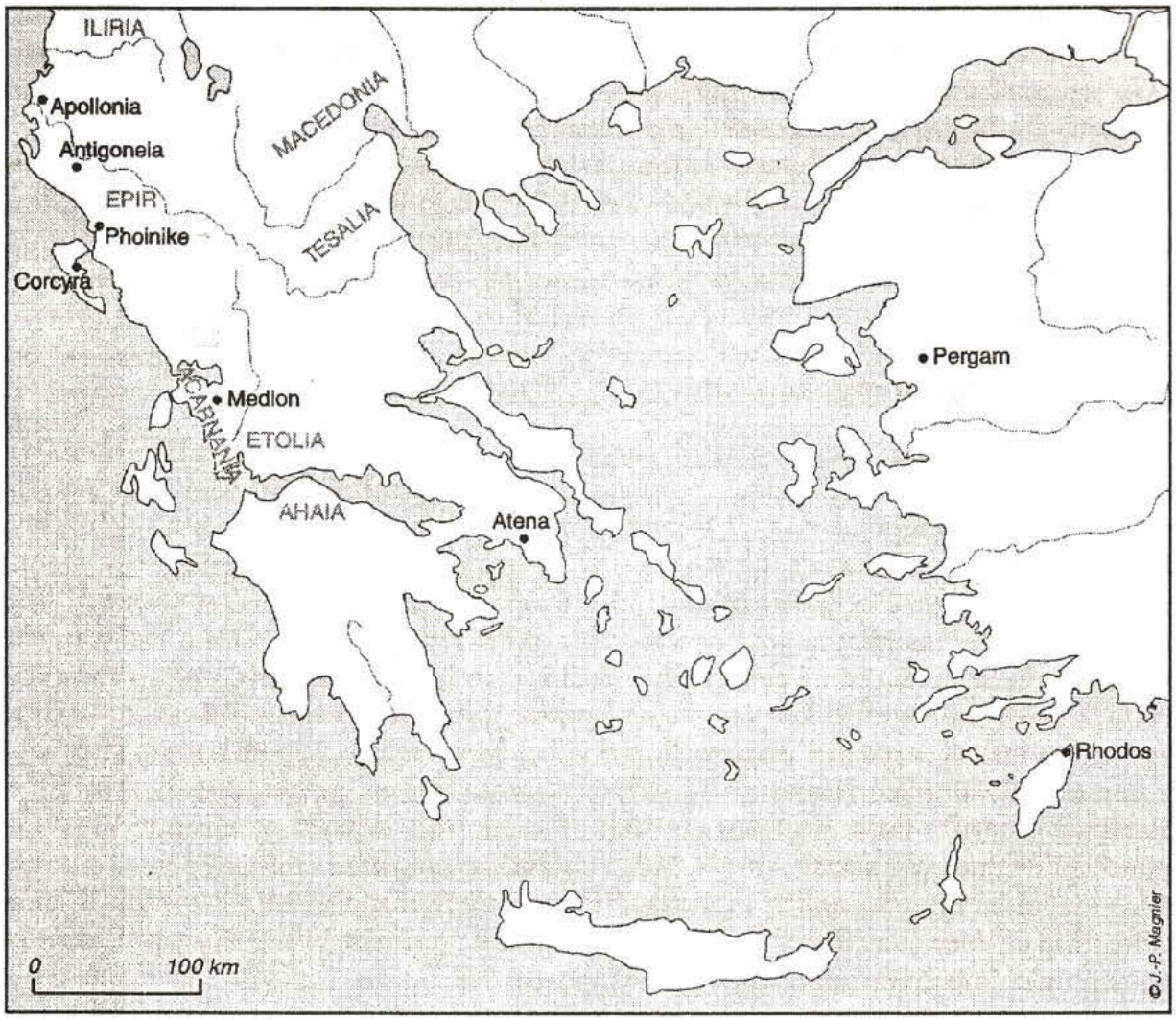

2. Cele două războaie ilirice (229-228 şi 220-219)

Primul război iliric duce la prima expediţie a trupelor romane pe coasta orientală a Mării Adriatice. El izbucneşte atunci când Regatul iliric al lui Agron şi, după acesta, al reginei Teuta, întinzându-se în jurul Skodrei şi până pe valea râului Neretva, face dovada unei activităţi pe uscat şi pe apă care nelinişteşte atât cetăţile greceşti, cât şi neguţătorii din Italia. La îndemnul lui Demetrios al II-lea, aflat în conflict cu dardanii, ilirii au intervenit cu succes împotriva etolienilor la Medion, în Acarnania (231) ; în anul următor, ei iau prin surprindere marele oraş epirot Phoinike, predat de garnizoana sa galateană, şi mulţi neguţători italieni sau romani au de suferit atât în persoana, cât şi în bunurile lor de pe urma acestei acţiuni militare. Roma se decide să intervină pentru a răspunde la persecuţiile suferite de unii dintre supuşii ei, mai ales cu prilejul ocupării oraşului Phoinike, după cum afirmă Polybios, timp în care Apian şi Dio Cassius, invocând un apel al Issei, cer protecţia romanilor pentru a rezista atacurilor ilirice.

În primăvara anului 229, Roma intervine cu mijloace puternice : 200 de corăbii, 20.000 de infanterişti şi 2.000 de cai. Aceste forţe iau sub protecţia lor porturile (Epidamnos-Dyrrhachium, Apollonia, Corcyra, Issa), în timp ce infanteria pătrunde în

Iliria şi îi determină pe partini şi pe atintani să se alăture Romei. Cu ocazia păcii din 228, Demetrios din Pharos primeşte regiunea de coastă aflată la nord de Regatul iliric; ţinutul interior îi este lăsat lui Pinnes, fiul lui Agron, şi este interzisă navigarea cu mai mult de două *lemboi* la sud de Lisos; la rândul ei, Roma ia sub protecţia sa cetăţile greceşti, după care îşi retrage trupele din Peninsula Balcanică.

Un al doilea război iliric este repede încheiat de către romani în ajunul declanşării celui de-al doilea război punic. Încălcarea repetată a tratatului din 228 de către Demetrios din Pharos provoacă o nouă intervenţie romană: pe uscat, Dimale este asediată şi cucerită, în timp ce pe mare Pharos este şi ea asediată, apoi devastată în 219. *Statu-quo*-ul este confirmat.

3. Primul război din Macedonia (215-205)

Primul conflict dintre Roma şi regii antigonizi este contemporan cu cel de-al doilea război punic, însă, pentru romani, prezenţa lui Hannibal în Italia este mult mai îngrijorătoare decât acţiunile lui Filip al V-lea în Peninsula Balcanică. Acesta, împins de către Demetrios din Pharos, devenit sfetnicul său, încearcă să-şi croiască o ieşire la Marea Adriatică: el eşuează în faţa Apolloniei în 216, apoi în 214, însă izbuteşte să cucerească în 213 Lisosul, oraş aflat la gura de vărsare a râului Drin. Filip al V-lea a încheiat mai cu seamă un tratat de alianţă cu Hannibal în 215, care îl asigură că, în cazul unei victorii cartagineze, romanii vor trebui să renunţe la orice protectorat la est de Adriatica, ceea ce ar fi putut înlesni instalarea macedonenilor în cele două mări aflate de o parte şi de alta a Peninsulei Balcanice (Egeea şi Adriatica). Romanii iau ca pretext această alianţă cu Hannibal pentru a intra în război cu Filip al V-lea, fără a putea să afecteze mijloace importante pentru a-l ataca. Abia în 212, **romanii se aliază cu etolienii** pentru a putea duce război cu macedonenii la ei acasă. Prost trataţi în războiul Aliaţilor (220-217) de către Filip al V-lea şi aliaţii săi, etolienii găsesc astfel un sprijin în exterior pentru a relua operaţiunile împotriva posesiunilor macedonene din Grecia centrală, cu riscul de a perturba grav organizarea Greciei prin introducerea în treburile ei interne a unei puteri străine pe care Polybios, răuvoitor în ceea ce-i priveşte pe etolieni, o socoteşte barbară. Este chiar lucrul pe care îl subliniază Polybios (IX, 37) prin vocea acarnanianului Lykiskos, care rosteşte în faţa adunării din Sparta: „[Etolienii] nu-şi dau seama că au chemat din Occident un nor care, poate, nu-i va învălui acum decât pe macedoneni, dar care mai târziu le va pricinui grele suferinţe tuturor elenilor". Alianţa romano-etoliană din 212 este bine cunoscută prin intermediul textelor literare (Polybios şi Tit Liviu) şi al unei inscripţii din Thyrrheion; aceasta prevede faptul că etolienii vor putea anexa toate teritoriile cucerite de aliaţi, Roma rezervându-şi doar prada transportabilă, inclusiv populaţia, lucru ce poate duce la pustiirea totală a zonelor de conflict.

Sprijiniţi de flota lui Attalos I, regele Pergamului, romanii reuşesc să ia prin surprindere Egina, pe care o cedează etolienilor, iar aceştia o vând regelui Pergamului. Intervenţiile romanilor sunt rare însă în timpul acestui prim război din Macedonia; învinse la Cannae în 216, legiunile romane sunt necontenit ameninţate de forţele cartagineze ale lui Hannibal, instalat în Campania.

Istoviţi de un război a cărui greutate o poartă singuri şi în ciuda textului alianţei cu Roma, care interzice orice pace separată, etolienii sunt nevoiţi să trateze în 206 cu Filip al V-lea şi cu aliaţii lui; ca urmare, ei îşi cedează posesiunile din Tesalia occidentală.

Romanii, nemulţumiţi de această trădare, trimit o expediţie în 205, apoi semnează pacea de la Phoinike. Pacea le lasă romanilor controlul asupra tuturor protejaţilor lor (Corcyra, Apollonia, Epidamnos-Dyrrhachium, Issa şi partinii); ei trebuie să renunţe însă la atintani, adică la supravegherea căii de pătrundere spre sud-est reprezentate de valea mijlocie a râului Vjosa. Filip al V-lea beneficiază de ralierea acestui *ethnos* al atintanilor într-un moment în care şi-a pierdut ieşirea la Adriatica, portul Lissos, recuperat de ilirii lui Skerdilaidas, după cât se pare încă din 208. Protecţia asupra atintanilor nu îi deschide însă un nou acces la mare, nici lângă Apollonia, nici în golful Vlora.

Aceşti primi paşi făcuţi de Roma la est de Adriatica nu exprimă încă o voinţă de cucerire durabilă: la fel ca în 228, apoi în 219, după pacea de la Phoinike, romanii şi-au retras toate trupele spre Italia. Neîndoielnic, Corcyra, Apollonia, Epidamnos-Dyrrhachium, Issa şi partinii au statutul de *dediticii*, adică s-au predat romanilor, s-au supus Romei, însă nu este sigur că locuitorii respectivelor cetăţi au înţeles exact sensul acestei protecţii romane. Ea le asigură revenirea la independenţa lor şi menţinerea autonomiei, situaţie la care râvneşte orice stat grec. În ceea ce o priveşte, Roma nu s-a desprins încă de al doilea război punic: abia în 202, Scipio Africanul iese învingător asupra Cartaginei în bătălia de la Zama, iar cetatea poate reveni asupra relaţiilor sale cu Filip al V-lea şi cu puzderia de stătuleţe greceşti.

Indicaţii bibliografice

În afară de Éd. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique*, I[2], Nancy, 1978, se vor consulta M. HOLLEAUX, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle av. J.-C.*, BEFAR 124, Paris, De Boccard, 1921; G. WALSER, „Die Ursachen des ersten römisch-illyrischen Krieges", in *Historia*, II (1954), pp. 308-318; P. CABANES, „Notes sur les origines de l'intervention romaine sur la rive orientale de la mer Adriatique (229-228 avant J.-C)", in *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Tarent, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, 1983, pp. 187-204.

Roma şi lumea elenistică: al doilea război din Macedonia (201-197)

Reînceperea războiului dintre Roma şi Macedonia chiar din 201 i-a uimit întotdeauna pe istorici: Roma abia ieşise dintr-un conflict epuizant împotriva Cartaginei; desigur, Scipio l-a câştigat, însă armatele romane au suferit pierderi enorme în perioada anilor 218-216 şi ar fi părut normal ca Republica să încerce să-şi refacă forţele după un asemenea efort vizând însăşi salvarea statului în faţa lui Hannibal. Pe de altă parte, nimic nu dovedeşte că Filip al V-lea ar fi încălcat în vreun fel pacea semnată în 205 la Phoinike; dimpotrivă, el pare să fi respectat întocmai dispoziţiile prevăzute cu acest prilej. Totul se petrece ca şi cum romanii ar fi văzut această pace doar ca pe un armistiţiu provizoriu permiţându-le să termine cu Cartagina înainte de a se întoarce la problemele cu grecii.

1. Cauzele noului conflict

Neîndoielnic, romanii sunt împinşi să reînceapă războiul împotriva lui Filip al V-lea de ambasadele trimise de Rhodos, de regele Pergamului, Attalos I, şi de fiul său, viitorul Eumene al II-lea, precum şi de Atena. Este adevărat că Filip al V-lea se dovedeşte activ şi victorios, însă în regiuni care nu fac obiectul păcii de la Phoinike. El încearcă să integreze în regatul său cetăţile libere de pe coasta tracă, pornind în 201 împotriva Samosului, posesiune lagidă, şi cucerind Miletul. Aceste intervenţii în Asia Mică îi neliniştesc pe cei din Rhodos şi din Pergam; Filip al V-lea intervine până şi în Caria, deci chiar la porţiile teritoriilor deţinute de Rhodos pe continent. În acest moment, Atena este în conflict cu acarnanienii pentru un sacrilegiu involuntar comis de doi tineri acarnanieni, care au pătruns în sanctuarul de la Eleusis fără să fi fost iniţiaţi; Acarnania cere sprijinul regelui macedonean, în timp ce atenienii se orientează spre Roma.

I s-a mai atribuit Senatului roman şi dorinţa de a împiedica o înţelegere între suveranul seleucid şi cel antigonid pentru împărţirea Regatului lagid, aflat într-o postură defavorabilă la momentul acela: Ptolemeu al V-lea Epifanes a urcat pe tron în 205, la vârsta de şapte ani, iar în 200 Antioh al III-lea obţine marea victorie de la Panion, care marchează trecerea Coele-Siriei din stăpânirea Regatului lagid în a celui seleucid. Dar senatorii romani cunosc oare suficient de bine evenimentele ce afectează bazinul oriental al Mediteranei pentru a putea aprecia mizele acestor tratative diplomatice?

Există şi motive specifice Romei. Încheierea războiului cu Cartagina ar fi trebuit să aducă după sine demobilizarea unei părţi a armatei romane; este posibil ca unii dintre şefii militari să fi vrut să păstreze sub arme veteranii din armata lui Scipio şi să le procure o pradă consistentă într-un război împotriva macedonenilor lui Filip al V-lea, care trec drept nişte adversari mai puţin redutabili decât cartaginezii pregătiţi de Hannibal. Consulul P. Sulpicius Galba îşi recrutează legionarii din rândurile voluntarilor din armata lui Scipio. Acesta din urmă trăieşte precum un prinţ elenistic, iar demobilizarea legiunilor sale ar fi determinat o pierdere de influenţă apreciabilă pentru el, ca şi pentru alţi comandanţi militari. Trebuie subliniat, de asemenea, că întârzierea în trimiterea la vatră a trupelor permitea amânarea împărţirii de pământ veteranilor, lăsând astfel pentru mai multă vreme administrarea aşa-numitului *ager publicus*, în special în Campania, la

Cel de al doilea război din Macedonia (201-197)

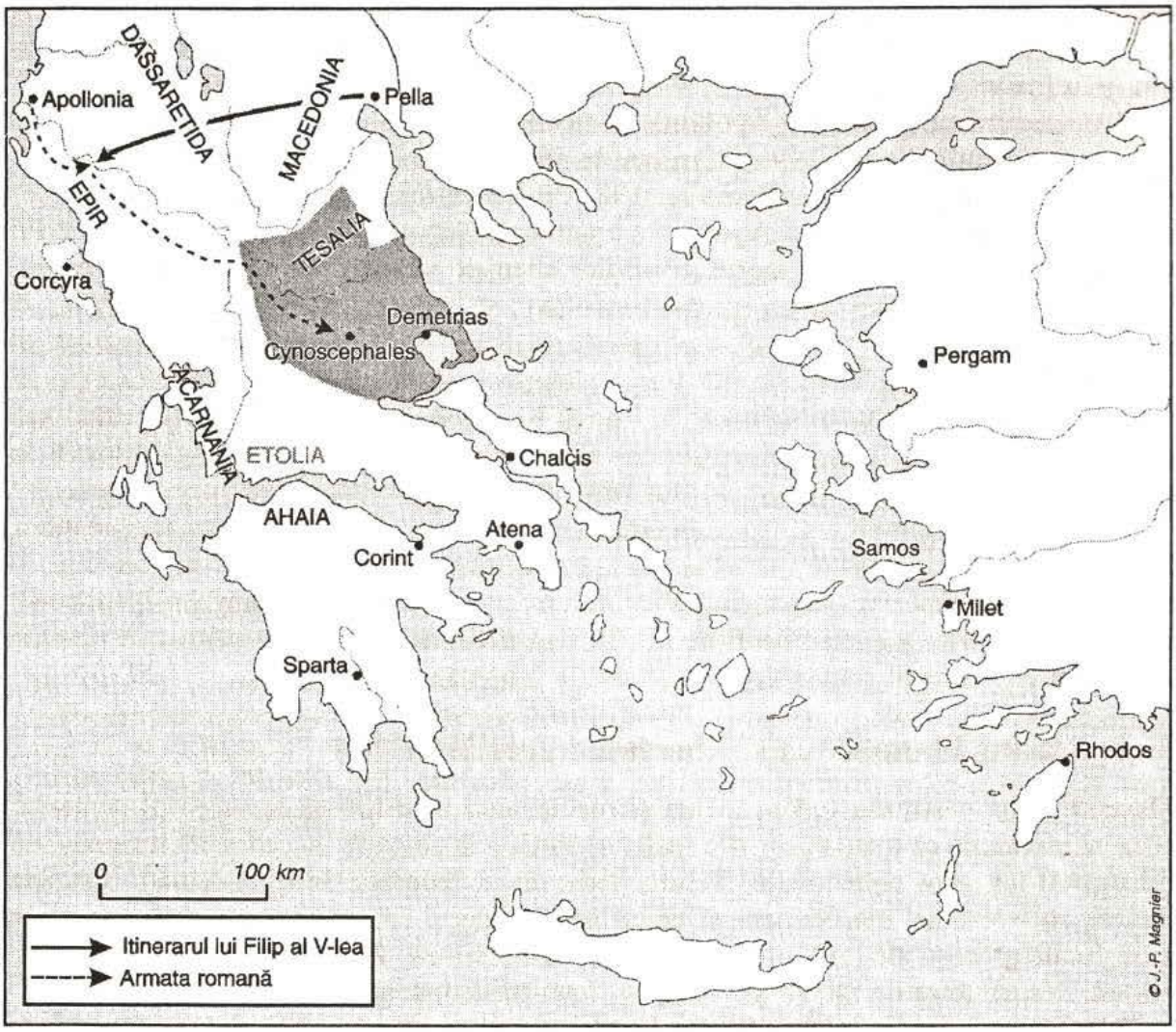

bunul plac al câtorva familii senatoriale care obţineau de aici profituri deloc neglijabile. Aceste cauze, diferite, însă convergente, permit formarea la Roma a unui partid susţinând războiul, care se impune în 200. Este, fără îndoială, prima manifestare a imperialismului roman, ale cărei motivaţii sunt extrem de diverse, dar care conduc la o voinţă politică de reîncepere a războiului împotriva macedonenilor, atunci când operaţiunile fuseseră întrerupte în 205 prin pacea de la Phoinike.

2. Operaţiunile militare

Urmându-l pe Polybios (XVIII, 28-32), se vorbeşte adesea despre uşurinţa victoriilor romane în faţa armatelor greceşti, explicând-o prin mai buna mobilitate a legiunii în comparaţie cu falanga hoplitică, ce are nevoie de un teren regulat şi fără obstacole pentru a putea manevra bine, ca şi prin calitatea armamentului mânuit de legionar, înzestrat cu o sabie care loveşte la fel de bine cu vârful şi cu tăişul. Pentru a nu deforma însă realitatea, trebuie precizat că, dacă romanii ies învingători în conflictele lor cu regii elenistici în 197, în 191-189, iar apoi în 168, aceste succese nu au fost obţinute cu

uşurinţă. Cel de al doilea război din Macedonia începe în toamna anului 200, dar succesul îi surâde consulului T. Quinctius Flamininus abia în iunie 197. Campaniile din 199 şi 198 nu au fost decisive în nici un sens, armatele romane trebuind să trudească din greu înainte de a triumfa.

Trupele romane debarcă la Apollonia în septembrie 200, sprijinite de flota cu baza la Corcyra; operaţiunile din 199 desfăşurate în Dardania şi Dassaretida nu schimbă deloc situaţia beligeranţilor. În primăvara lui 198, Filip al V-lea opreşte înaintarea armatelor romane în cheile râului Aôos (Vjosa), în amonte de Tepelen, şi e nevoie de ajutorul lui Charops cel Bătrân, conducătorul epiroţilor, pentru a-i permite proaspătului consul T. Quinctius Flamininus să ocolească obstacolul şi să-l silească astfel pe Filip al V-lea să se retragă. Urmărindu-l, romanii, etolienii şi athamanii năvălesc în Tesalia. La sfârşitul verii lui 198, Filip al V-lea se află într-o situaţie proastă nu doar în Tesalia, ci şi în Corint: aheii şi epiroţii s-au împăcat cu Roma. El încearcă să negocieze în Locrida, însă pretenţiile romanilor i se par exagerate, fiind vorba de restrângerea Macedoniei la propriul ei teritoriu, cel al regatului lui Filip al II-lea la urcarea acestuia pe tron.

În iunie 197, Flamininus, rămas în Grecia ca proconsul, atacă armata macedonenilor la Cynoscephales în Tesalia, victorie rămasă mult timp indecisă şi care nu convinge în ceea ce priveşte superioritatea tactică a legiunii macedonene asupra falangei macedonene, dar totuşi victorie, silindu-l pe Filip al V-lea să accepte amputările teritoriale pe care Flamininus şi Senatul roman au hotărât să i le impună.

3. Pacea lui Flamininus şi libertatea grecilor (196)

Macedonia îşi păstrează independenţa şi regele, însă este redusă la propriul teritoriu, ceea ce înseamnă că toate cuceririle realizate în Grecia de către macedoneni începând cu Filip al II-lea sunt abandonate. Tesalia redevine o federaţie independentă; punctele întărite ale prezenţei macedonene (Demetrias, Chalcis, Acrocorint) sunt părăsite; toate posesiunile greceşti ale lui Filip în Asia sunt şi ele pierdute. Pe deasupra, Senatul impune o mare despăgubire de război şi predarea flotei macedonene.

Senatului şi proconsulului roman le mai rămânea să hotărască soarta teritoriilor smulse Regatului macedonean. La jocurile istmice din vara anului 196, Flamininus proclamă „libertatea grecilor", prezentată astfel de către Polybios (XVIII, 46): „Învingându-l pe regele Filip, Senatul roman împreună cu Titus Quinctius, general şef, le lasă libertatea următoarelor popoare, cărora nu li se vor mai impune nici trupe de ocupaţie, nici tributuri, şi care se vor putea conduce după propriile lor legi: corintienii, focidienii, aheii din Ftiotida, tesalienii şi cei din Perrhaebia". După Alexandru, în Grecia se întâmpla frecvent ca libertatea grecilor să fie proclamată, chiar dacă este aceeaşi perioadă în care multe cetăţi sunt înrobite de suveranii care moştenesc imperiul acestuia. Reluând acest slogan, romanii sunt siguri că vor răspunde favorabil uneia dintre aspiraţiile cele mai curente ale statelor greceşti. Această decizie revelează, de altfel, o puternică aculturaţie elenistică a Romei, însoţită de naşterea filoelenismului roman. Am greşi însă dacă am crede că aceşti filoeleni ar fi putut sacrifica interesele politice ale Romei în favoarea sentimentelor personale prielnice culturii greceşti. Făcând această alegere, Senatul şi proconsulul nu au sacrificat interesele Romei, ci au considerat doar că „libertatea grecilor" nu era incompatibilă cu puterea romană pe ambele coaste ale Adriaticei. Flamininus împinge chiar această politică până la decizia de a evacua trupele romane din Grecia şi din Peninsula Balcanică (vara lui 194).

În această chestiune, proconsulul nu întruneşte aprobarea tuturor tipurilor de opinie existente la Roma. Neîncrederea faţă de aporturile exterioare, cum este şi cel al culturii greceşti, este foarte vivace, de exemplu în cazul unui Cato cel Bătrân, cenzor în 184 : incidentul Bacanalelor din 186 dovedeşte violenţa cu care romanii puteau să respingă cultele importate din Orient. În alte medii influente, evacuarea totală a Greciei de către legiunile romane este criticată : Scipio Africanul şi ai săi, filoeleni cu toţii, deci impregnaţi de cultura greacă, se tem că această evacuare va facilita intrigile diplomatice în Grecia regelui seleucid Antioh al III-lea, cu atât mai mult cu cât vechiul lor adversar, Hannibal, s-a refugiat în Asia, putând aşadar să-l împingă pe acest suveran spre un conflict armat cu romanii. Opoziţia dintre Flamininus şi clanul lui Scipio Africanul este o realitate : proconsulul a considerat că era absolut necesar să li se dea satisfacţie statelor greceşti lăsându-le acea aparenţă de libertate şi autonomie, retrăgând orice prezenţă romană din acest microcosmos deseori agitat. Scipio ar fi preferat să renunţe la această bunăvoinţă faţă de statele greceşti pentru a fi mai sigur că va veghea mai eficient asupra intereselor romane din Mediterana orientală şi că va evita naşterea de noi conflicte. Experienţa celor câţiva ani care vor urma demonstrează că nu se înşelase deloc !

Indicaţii bibliografice

La lucrările şi articolele citate în finalul fişei precedente se vor adăuga : J.-L. FERRARY, *Philhellénisme et Impérialisme. Aspects idéologiques de la conquête romaine du monde hellénistique de la seconde guerre de Macédoine à la guerre contre Mithridate*, BEFAR 271, École française de Rome, 1988 ; J. DEININGER, *Der politische Widerstand gegen Rom in Griecheland, 217-86 v. Chr.*, Berlin, De Gruyter, 1971.

Roma şi lumea elenistică: războiul împotriva lui Antioh al III-lea (192-188)

În momentul în care Regatul antigonid iese foarte slăbit din războiul din Macedonia, cel lagid trece şi el printr-o perioadă de mare slăbiciune pe durata minoratului regelui Ptolemeu al V-lea Epifanes, învins în bătălia de la Panion (200) de către vecinul său, Antioh al III-lea; victoria îi permite acestuia să împlinească, în sfârşit, dorinţa tuturor predecesorilor săi, recuperând Coele-Siria care a aparţinut Ptolemeilor pe întreaga durată a secolului al III-lea. La începutul secolului următor, Antioh al III-lea este singurul monarh cu adevărat puternic din lumea elenistică. El a condus o mare expediţie în satrapiile orientale, cunoscută sub numele de Anabasis (212-205), pentru a-şi consolida puterea asupra acelor guvernatori ce ar fi fost ispitiţi să urmeze exemplul parţilor şi al Bactriei, care şi-au obţinut independenţa faţă de tronul seleucid.

1. Tensiunea crescândă dintre Roma şi Antioh al III-lea

Aflate la depărtare una de alta, cele două puteri nu pot intra în conflict decât prin intermediul aliaţilor lor. Este mai ales cazul regatului Pergam, care se simţea ameninţat de activitatea desfăşurată de Antioh al III-lea în Asia Mică, în zona strâmtorilor şi până în Tracia. Eumene al II-lea, rege al Pergamului începând din 197, se teme că regele seleucid vrea să recupereze moştenirea lui Seleucos I în Anatolia. În timpul celui de al doilea război din Macedonia, Antioh al III-lea se aliază cu Prusias I, regele Bitiniei; în 197, armatele seleucide ocupă Efesul şi ajung până la strâmtori în timp ce Flamininus îl învinge pe Filip al V-lea la Cynoscephales. În 196, trupele lui Antioh trec strâmtorile şi duc războiul în Tracia. Rhodosul este şi el îngrijorat de acţiunile flotei seleucide care recucereşte, una după alta, toate posesiunile lagide de pe coasta meridională a Asiei Mici, fără a se atinge însă de Pereea, posesiunea sa. Două cetăţi din Asia, Lampsaca şi Smirna, cer ajutorul romanilor pentru a scăpa de ameninţarea seleucidă. În acel moment, Roma garanta libertatea cetăţilor greceşti din Europa. Avea ea oare să extindă această dispoziţie şi asupra cetăţilor greceşti din Asia?

La jocurile istmice din 196, o delegaţie trimisă de Antioh a primit un mesaj limpede din partea romanilor: „Comisarii romani îi primiră pe ambasadorii lui Antioh, cărora le dădură poruncă să nu se atingă de acelea dintre cetăţile Asiei care erau neatârnate, să nu se războiască cu nici una din ele şi să le părăsească pe toate câte înainte îi erau supuse lui Filip sau lui Ptolemeu şi peste care regele apucase să se înstăpânească. Ei îi prevenira apoi pe ambasadori că Antioh trebuia să se abţină de la orice intervenţie armată în Europa" (Polybios, XVIII, 47). Era o somaţie clară, însă neînsoţită de ameninţarea vreunei sancţiuni în caz că regele nu s-ar fi supus.

La scurt timp după aceea, L. Cornelius Lentulus se întâlni cu Antioh al III-lea la **Lisimahia**, în Chersonesul Traciei, şi îi confirmă avertismentele din istm. Răspunsul regelui este relatat de către Polybios (XVIII, 51): „Regele răspunse că mai întâi de toate nu vedea în ce calitate îi contestau romanii stăpânirea oraşelor de pe litoralul asiatic, având în vedere că lucrul îi privea mai puţin decât pe oricine. El îi pofti apoi să se abţină, în general, de la orice amestec în treburile din Asia, pentru că nici el nu se amesteca

Războiul împotriva lui Antioh al III-lea

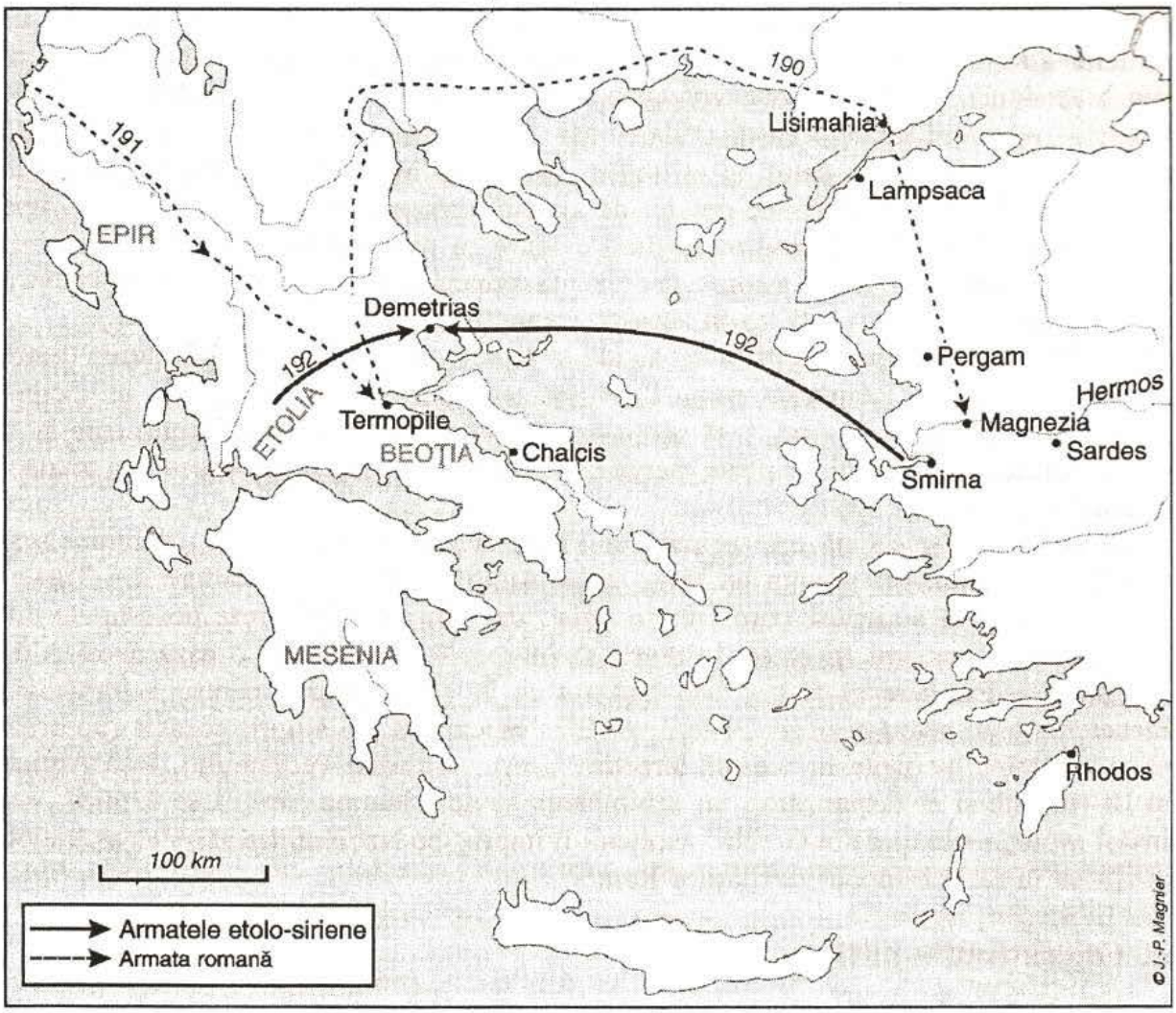

deloc în treburile din Italia. Apoi zise că, dacă trecuse cu trupele în Europa pentru a redobândi Chersonesul şi cetăţile pe litoralul grec, acest lucru se întâmplase pentru că avea mai multe drepturi decât oricine asupra lor, dat fiind faptul că era vorba de state ce alcătuiau cândva regatul lui Lisimah şi că Seleucos, după ce îl învinsese în luptă pe acesta din urmă, devenise, prin dreptul învingătorului, stăpân peste tot regatul său". Conferinţa de la Lisimahia se încheie aici: fiecare dintre cele două părţi îşi reafirmase principiile politice, iar Antioh al III-lea nu cedase cu nimic în faţa pretenţiilor comisarilor romani. Tensiunea era puternică, însă nici una dintre cele două părţi nu dorea să se ajungă la arme. În schimb, romanii au putut fi satisfăcuţi de încheierea conflictului dintre Alexandria şi Antiohia, căci regele seleucid încheie pace cu Ptolemeu al V-lea (195): posesiunile sale exterioare sunt limitate la Cirenaica şi la Cipru.

2. Ruptura dintre Roma şi Antioh al III-lea

Conflictul se înveninează, iar vina nu este nici a Romei şi nici a suveranului seleucid, ci mai curând a aliaţilor fiecăruia. Romanii au întârziat să se retragă din Grecia din cauza războiului împotriva lui Nabis, „tiranul" Spartei: Flamininus negociază cu el

şi îi recunoaşte stăpânirea asupra cetăţii lacedemoniene, ceea ce împiedică unificarea Peloponesului în cadrul federaţiei aheilor. **Etolienii** se arată cei mai nemulţumiţi de atitudinea Romei: ei au fost cei mai fideli aliaţi ai romanilor în timpul primului război din Macedonia, ducând singuri greutatea războiului până la pacea separată din 206. Romanii nu le-au iertat această trădare, aşa încât etolienii nu primesc nici o parte din pradă la terminarea celui de al doilea război din Macedonia, după bătălia de la Cynoscephales. Pentru romani, tratatul de alianţă etolo-roman a devenit perimat după pacea separată din 206, Roma nemaifiind datoare cu nimic etolienilor. Drept urmare, aceştia îşi caută aliaţi pentru a combate prezenţa romană în Grecia şi vor face totul pentru a-l atrage şi pe Antioh al III-lea în această aventură nebunească.

Sosirea lui **Hannibal** la curtea seleucidă în 195 nu schimbă cu nimic relaţiile dintre Roma şi Antiohia. Răspunsul romanilor este realegerea chiar din 195 a lui Scipio Africanul în postul de consul, însă acesta nu obţine „provincia" Macedonia, cum ar fi dorit. Politica lui Flamininus poate merge până la capăt în Grecia, cu evacuarea totală a armatelor romane în 194.

O ambasadă seleucidă este primită la Roma la începutul lui 193; Flamininus şi comisarii Senatului îi propun un târg: dacă Antioh al III-lea se retrage din Tracia, romanii îl lasă să acţioneze cum vrea în Asia; dacă ţine să-şi păstreze posesiunile din Tracia, atunci romanii îşi rezervă dreptul să intervină în Asia. Era o bază de discuţie acceptabilă. **Eumene al II-lea** face însă tot ce îi stă în putinţă pentru a împiedica încheierea unui acord şi negocierile de la Efes eşuează. Cine a dorit această ruptură? Cine a împins lucrurile în această direcţie? Desigur, regele Pergamului, însă Antioh al III-lea este şi el răspunzător, iar schimbarea sa de atitudine pare să se explice prin însăşi evoluţia situaţiei din Grecia: etolienii îi împing pe Nabis, Filip al V-lea şi Antioh al III-lea în război împotriva aliaţilor Romei.

3. Operaţiunile militare

În 192, etolienii încep o serie de operaţiuni în urma cărora pun stăpânire pe Demetrias, importantă bază navală care le permite să-l invite pe Antioh al III-lea să intervină de partea lor. În octombrie 192, Antioh debarcă la Demetrias cu numai 10.000 de oameni, punând stăpânire şi pe Chalcis, însă cei care li se alătură sunt puţin numeroşi (eleaţii, mesenienii şi beoţienii), mulţi alţii ezitând să o facă: când Charops cel Bătrân vine din Epir pentru a-l întâlni pe Antioh al III-lea, el îl asigură de simpatia sa, însă îi cere să nu compromită situaţia Epirului, vecin cu romanii, dacă nu are mijloacele în stare să-i asigure victoria. În primăvara anului 191, armata consulului M. Acilius Glabrio zdrobeşte forţele etolo-siriene la **Termopile**; Antioh se întoarce în Chalcis, apoi în Asia cu numai 500 de oameni!

Pentru anul 190, romanii îl aleg consul pe fratele lui Scipio Africanul, fapt care îi permite acestuia din urmă să conducă operaţiunile împotriva lui Antioh al III-lea, retras în Asia. Flota seleucidă nu reuşeşte să împiedice trecerea strâmtorilor; ajutaţi de flotele Pergamului şi ale Rhodosului, romanii îşi asigură stăpânirea mării în vara lui 190. Antioh trebuie să-şi abandoneze posesiunile din Tracia. Propunerile sale de negociere sunt respinse de romani, care vor să-i impună evacuarea totală a Asiei Mici până la munţii Taurus.

Întâlnirea dintre cele două armate (începutul anului 189) are loc la Magnezia pe râul Hermos, armate foarte inegale căci, de partea lor, romanii dispun de 30.000 de oameni,

între care patru legiuni puternice, în timp ce Antioh al III-lea a strâns 72.000 de oameni şi 64 de elefanţi, acestei mase lipsindu-i însă omogenitatea. Bătălia este un dezastru pentru Antioh. Tit Liviu evaluează pierderile seleucide la 50.000 de oameni, ceea ce este fără îndoială exagerat, mai cu seamă în comparaţie cu cei 400 de morţi ai romanilor. Regele seleucid fuge, însă nu caută să profite de imensitatea teritoriului său pentru a continua lupta împotriva Romei; neîndoielnic, romanii nu ar fi întreprins, precum Alexandru, cucerirea acestui vast imperiu. Antioh preferă să negocieze cu învingătorii, timp în care cetăţile greceşti din Asia Mică se alătură Romei şi Pergamului câştigătoare.

Tratativele preliminare ale păcii se desfăşoară la Sardes; condiţiile sunt aceleaşi care fuseseră propuse şi înainte de bătălie: retragerea seleucizilor din Tracia şi din întreaga Asie Mică până la munţii Taurus, plata unei uriaşe despăgubiri de război de 15.000 de talanţi şi cererea ca Hannibal să fie predat, însă acesta evadează din timp. Apoi, Roma trece singură la împărţirea teritoriilor confiscate de la regele învins: aliaţii ei, atât Eumene al II-lea, cât şi Rhodosul, nu iau parte la aceste preliminarii ale păcii. După care Senatul roman primeşte ambasadele fiecăruia, inclusiv pe cea a lui Eumene. În acelaşi timp, Roma termină războiul împotriva etolienilor după ce a asediat şi jefuit Ambracia: etolienii sunt trataţi dur şi trebuie să se angajeze să aibă aceiaşi prieteni şi duşmani ca şi romanii. Pacea cu Antioh este întărită prin jurământul de la Apameea din 188 şi, aşa cum am văzut când am vorbit despre Regatul attalid, Eumene al II-lea este marele beneficiar al teritoriilor din Asia Mică smulse Regatului seleucid. Începând de acum, Regatul seleucid este rupt de Grecia europeană şi de Marea Egee; el devine mai mult un regat asiatic având ca centru de greutate Siria.

Indicaţii bibliografice

Alături de manualele de uz general deja citate, lucrarea esenţială este cea a lui H.H. SCHMITT, *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos des Grossen und seiner Zeit*, *Historia*, Einzelschriften, Heft 6, Wiesbaden, Steiner, 1964 (recenzată de Éd. WILL, *R. Ph.* 40 (1966), pp. 284-294); a se vedea, de asemenea, M. HOLLEAUX, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, V. *Rome et la conquête de l'Orient. Philippe V et Antiochos le Grand*, Paris, A. Maisonneuve, 1957.

Roma şi lumea elenistică: al treilea război din Macedonia (172-167)

Începând de la pacea care a urmat după bătălia de la Cynoscephales, Filip al V-lea s-a arătat a fi un aliat fidel al romanilor, deşi se încearcă încă să se afle dacă între Roma şi Macedonia s-a încheiat o alianţă după toate regulile. S-a confirmat însă ideea potrivit căreia, cu sau fără acest tratat de alianţă, Filip al V-lea nu a căutat niciodată să profite de apariţia unor noi adversari ai romanilor pentru a încerca să-şi ia revanşa şi să recupereze în întregime sau în parte teritoriile care i-au fost smulse după înfrângere. El nu sprijină niciodată acţiunile lui Antioh al III-lea în Grecia şi nici pe cele ale etolienilor cu care, e drept, relaţiile s-au înrăutăţit de multă vreme. Filip al V-lea permite chiar armatei romane să traverseze Macedonia pentru a ajunge la strâmtori în vara anului 190, o însoţeşte şi o aprovizionează ca şi cum ar fi vorba cu adevărat de o armată aliată.

1. O neîncredere persistentă a romanilor faţă de Macedonia

În pofida loialităţii faţă de Roma de care dă dovadă regele macedonean, Senatul manifestă permanent o neîncredere stângace faţă de Filip al V-lea: astfel, cu prilejul încheierii în 189 a războiului dintre etolieni şi Roma, în loc să îi înapoieze lui Filip unele teritorii precum Amfilohia şi Aperantia, pe care etolienii tocmai i le luaseră, Roma decide să le lase Etoliei; de asemenea, sub presiunea lui Eumene al II-lea al Pergamului, romanii nu consimt ca Filip să-şi recapete cetăţile Ainos şi Maroneea de pe coasta Traciei. Roma nu vrea să slăbească prea mult Etolia, pe care o vede ca pe o contrapondere necesară Macedoniei în Grecia. Polybios (XXII, 18) îl face pe Filip al V-lea răspunzător de cel de al treilea război din Macedonia şi consideră că l-a pregătit cu multă vreme înainte să izbucnească. El vorbeşte despre toate acestea în legătură cu evenimentele din anul 184: „La fel cum, şi am spus-o, Filip, fiul lui Amyntas, a gândit şi a pregătit războiul împotriva perşilor, iar Alexandru, continuând planul tatălui său, l-a pus în aplicare, la fel spunem acum că Filip, fiul lui Demetrios, a gândit mai întâi el însuşi planul de a duce împotriva romanilor acest război care a fost şi ultimul, a făcut toate pregătirile trebuincioase, iar după moartea lui planul a fost dus la îndeplinire de către Perseu". Apian ne dă o altă perspectivă asupra relaţiilor dintre cele două state, subliniind redresarea eficientă întreprinsă de Filip al V-lea pentru a-i reda regatului său forţa şi eficacitatea. Această operă de consolidare este cea care trezeşte îngrijorarea Romei, astfel încât cel de al treilea război din Macedonia poate fi considerat un război preventiv dorit de Roma sau de unii dintre romani, război dus înainte ca Macedonia să redevină un posibil pericol pentru puterea romană la est de Marea Adriatică. Istoricii secolului XX pot interpreta în mod diferit originile acestui război, făcând ca răspunderea să apese mai mult fie asupra imperialismului roman, fie asupra redresării macedonene. Ce suveran n-ar fi considerat însă de datoria sa să-şi reconstruiască ţara după o grea înfrângere?

Redresarea Macedoniei este o realitate şi cu siguranţă că Filip al V-lea nu a aşteptat încheierea păcii de la Apameea pentru a o întreprinde; el trebuie să i se fi consacrat la foarte scurtă vreme după bătălia de la Cynoscephales, cu aproape zece ani mai devreme. O serie de măsuri economice (taxe pe veniturile funciare şi pe schimburile comerciale)

Cel de al treilea război din Macedonia

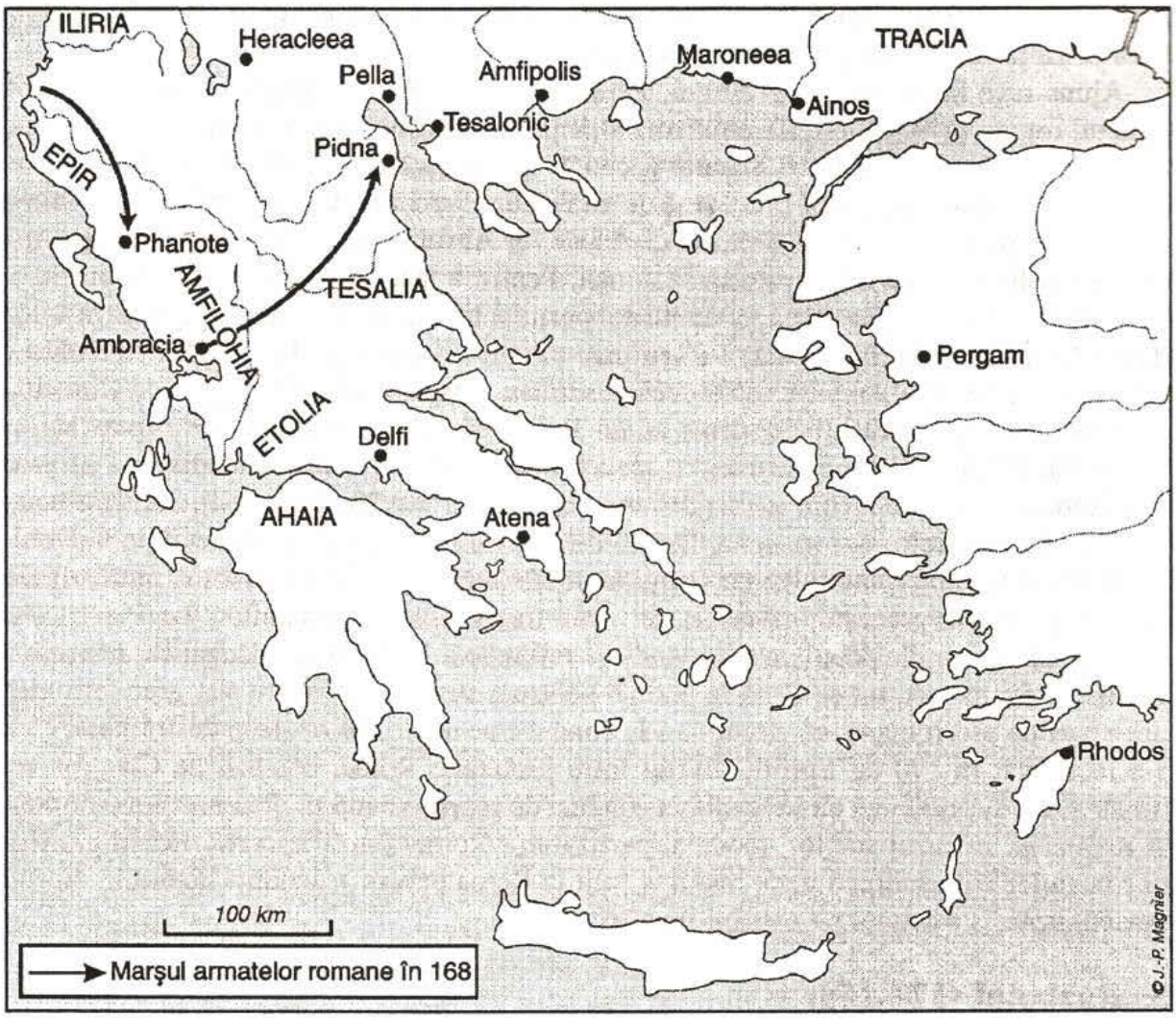

au permis ameliorarea încasărilor fiscale realizate de tezaurul regal ; exploatarea minelor de metale preţioase este relansată. Pentru a reface populaţia macedoneană şi, pe termen lung, efectivele militare, Filip pare să-i atragă pe traci şi să-i fixeze în Macedonia, interzicând totodată abandonarea nou-născuţilor.

2. Politica externă a lui Filip al V-lea şi a lui Perseu înainte de 172

În momentul în care Filip se străduieşte să-i redea regatului său adevărata sa putere, el nu este preocupat doar de problemele din Grecia. Ca întotdeauna, Macedonia trebuie să fie atentă în special la situaţia graniţelor sale din nord. Filip lansează o serie de operaţiuni militare împotriva micilor regi traci ; dorinţa sa pare să fie aceea de a-i instala în Peonia, deci în nordul Macedoniei, pe bastarnii veniţi din regiunile dunărene pentru a opri împingerea dardanilor. Filip al V-lea moare în 179, înainte ca operaţiunea să fie realizată, iar bastarnii trec Dunărea înapoi în lipsa unui teritoriu de adopţie oferit de noul rege Perseu. Venirea acestuia la tron, care era legitimă întrucât Perseu era fiul cel mai vârstnic, nu era dorită de Roma, care susţinea candidatura fratelui său, Demetrios ; acesta cunoştea bine Roma, unde fusese ţinut ostatic, şi reprezenta partida pro-romană la

curtea din Pella. Filip al V-lea porunceşte asasinarea lui, apoi îşi regretă amarnic hotărârea. Rezultatul cel mai evident este nemulţumirea Romei, care nu vede cu ochi buni urcarea lui Perseu pe tronul tatălui său.

Ajuns rege la vârsta de 32 de ani, Perseu îşi dovedeşte iscusinţa cerând imediat ca Senatul roman să binevoiască a confirma alianţa dintre Roma şi regatul său, recunoscând şi venirea sa la tron, ceea ce Senatul acceptă. Dacă Perseu nu reuşeşte să ducă la bun sfârşit instalarea bastarnilor prevăzută de tatăl său, el trebuie să se războiască în schimb cu o populaţie tracă, sapeenii conduşi de regele lor Abrupolis, care pătrund până aproape de Amfipolis şi pe care reuşeşte să-i învingă. Pentru a face să înceteze nemulţumirile în Macedonia, Perseu proclamă o amnistie permiţând întoarcerea exilaţilor şi iertarea datoriilor către rege. În Grecia, Perseu pare să ducă o politică abilă: dacă romanii au avut grijă să reaşeze Amphyctionia delfică sub autoritatea tesalienilor, în 178, Consiliul cuprinde doi reprezentanţi personali ai lui Perseu şi patru reprezentanţi ai popoarelor aflate sub influenţa macedoneană; în acelaşi timp, etolienii izbutesc să dispună de şase reprezentanţi, ceea ce îi conferă majoritatea (în cadrul celor 23 de reprezentanţi cunoscuţi în 178) alianţei etolo-macedonene, făcând deci ca tesalienii să fie în minoritate la Delfi. Concomitent, Perseu intervine cu fineţe în conflictele sociale care dezbină multe dintre cetăţile şi statele greceşti; adeseori cei mari trec de partea romanilor, iar Perseu ştie să-şi atragă simpatiile populare susţinându-le revendicările. Trebuie adăugat că, în această perioadă, Roma face tot ce îi stă în putinţă pentru a stimula în fiecare stat grec formarea unor partide pro-romane, cu riscul de a le conduce pe unele dintre ele la destrămare, cum s-a întâmplat în 170 cu Epirul, divizat între partizanii Romei conduşi de Charops cel Tânăr şi cei ai prieteniei cu Macedonia conduşi de reprezentanţi moloşi precum Antinous şi Kephalos. În cazul aheilor, modelul partizanilor Romei este Calicrate. Aceşti prieteni ai romanilor trimit din ce în ce mai des solii la Roma pentru a denunţa acţiunile regelui macedonean şi a-i aţâţa pe romani împotriva lui.

3. Războiul (172-168)

În 172, Eumene al II-lea vine la Roma şi denunţă cu vehemenţă redresarea Macedoniei, legăturile între Perseu şi unele state greceşti, alianţele matrimoniale ale acestuia cu regele seleucid şi cel bitinian şi împăcarea sa cu Rhodosul. Pentru senatorii romani, aceste multiple acuzaţii împotriva lui Perseu nu sunt ceva nou. Perseu îşi agravează situaţia provocând un atentat împotriva lui Eumene al II-lea în sanctuarul de la Delfi la întoarcerea sa în Italia; Eumene scapă nevătămat, însă romanii îl acuză pe Perseu că a fost instigatorul acestei tentative de asasinat. Tit Liviu adaugă că „războiul din Macedonia a fost amânat pentru anul următor", ca şi cum Senatul era deja pus pe război, în vreme ce Perseu caută să negocieze în Tesalia cu Q. Marcius Philippus.

La începutul anului 171, romanii declară război Macedoniei, acuzând-o că a ridicat armele împotriva aliaţilor poporului roman şi că s-a pregătit de război împotriva Romei. Totul pare să indice că Roma decide un război preventiv împotriva lui Perseu, Senatul fiind neliniştit şi de eforturile depuse de Antioh al IV-lea împotriva lui Ptolemeu al VI-lea, pentru a pune mâna pe Regatul lagid. Acest război dorit de Roma nu a fost nici el mai uşor pentru armatele romane; abia într-a patra campanie, eforturile romane sunt încununate de victoria de la Pidna; în 171, consulul P. Licinius Crassus a trecut pe lângă dezastru la Kallinikos, în Tesalia; în 170, dezbinarea Epirului împiedică legăturile între

porturile adriatice şi Tesalia, iar consulul A. Hostilius Mancinus nu obţine nici un succes veritabil; în 169, consulul Q. Marcius Philippus pătrunde în Macedonia meridională, dar situaţia armatelor romane se înrăutăţeşte o dată cu luarea de poziţie a regelui ilir, care trece de partea adversarilor Romei.

În 168, Paulus-Emilius primeşte, în calitate de consul, „provincia" Macedonia: pe 22 iunie 168, el obţine la **Pidna** o victorie totală asupra armatei macedonene, care numără între 20 şi 25 de mii de morţi. Perseu fuge, apoi se predă consulului roman la începutul lui iulie. Cu puţin înainte, Genthios fusese înfrânt în Iliria.

În 167, comisarii trimişi de Senat impun desfiinţarea regalităţii în Macedonia, iar ţara devine liberă, adică trebuie să adopte instituţii republicane. Ea este fragmentată în patru *meridii* (districte) având ca centre Amfipolis, Tesalonic, Pela şi Heracleea din Lyncestida. Aceste patru districte nu au nici un fel de legătură federală între ele şi trebuie să plătească tribut Romei, mai puţin ridicat decât cel pe care îl încasa Perseu, însă este primul tribut perceput de romani la est de Adriatica. Iliria a cunoscut o transformare destul de asemănătoare: monarhia a fost suprimată, iar ţara a fost împărţită în trei state autonome şi tributare. Epirul a fost jefuit în acelaşi an de armatele romane: 70 de oraşe distruse şi 150.000 de persoane vândute ca sclavi; este cel mai crud tratament aplicat vreodată de romani unei regiuni care nu era decât un loc de trecere pentru armatele romane, nefiind deci cu nimic răspunzătoare de conflict.

Indicaţii bibliografice

Alături de manualele deja indicate, se vor utiliza F.W. WALBANK, *Philip V of Macedon*, Cambridge University Press, 1940, reeditat în 1967; P. MELONI, *Perseo e la fine della monarchia macedone*, Roma, 1953; E. BADIAN, *Foreign Clientelae (264-70 B.C.)*, Oxford, Clarendon Press, 1958; P. CABANES, *Les Illyriens, de Bardylis à Genthios, IVe-IIe siècles avant J.-C.*, Paris, Sedes, 1988; N.G.L. HAMMOND and F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, vol. III: *336-167 B.C.*, Oxford, Clarendon Press, 1988.

Problema evreiască în secolul al II-lea

Perioada elenistică este epoca difuzării culturii greceşti într-o lume care până atunci îi era străină; lucrul este valabil atât pentru Egipt, cât şi pentru fostul Imperiu ahemenid, în cadrul căruia Palestina nu era decât un mic district. Această difuzare presupune răspândirea limbii greceşti, însă şi dorinţa indigenilor de a-i imita pe cuceritorii greci, de „a se face greci". Cum au perceput elenismul propovăduitorii iudaismului? Acest acces la „civilizaţie" este însoţit de o abandonare a vechilor culturi, de o punere în chestiune a organizării sociale şi economice anterioare. Răspunsul indigenilor poate merge de la acceptarea pasivă la opoziţia activă, trecând prin atitudini mai pasive de acceptare sau de opoziţie. În cazul evreilor, aspectul religios este esenţial, lucru ce nu se întâmplă în cea mai mare parte a acestei lumi comerciale care a fost domeniul elenismului; trebuie adăugat că grecii nu erau propovăduitorii unei religii revelate şi misionariste, ci ai unui politeism tolerant, pe când iudaismul este monoteist şi intolerant.

1. Iudeea în secolul al III-lea

Iudeea este integrată în Regatul lagid, fiind în acelaşi timp disputată între seleucizi şi lagizi (în războaiele din Siria), însă evreii se găsesc în număr la fel de mare în *diaspora* (în Mesopotamia, unde este puţin cunoscută, dar şi în Egipt, mai ales în Alexandria). Pentru unii, diaspora este o emigraţie voluntară spre Egipt pe vremea domniei lui Ptolemeu I (potrivit lui Hecateu din Abdera reluat de Josephus Flavius), pentru alţii, ea a fost forţată (conform *Scrisorii lui Aristeu*). Cei Şaptezeci au realizat o traducere greacă a *Pentateuhului*, ceea ce permite tuturor lectura primelor cărţi ale Bibliei, chiar şi copiilor celor emigraţi. *Ethnos*-ul evreilor beneficiază de o anumită autonomie: marele preot al Templului din Ierusalim cumulează funcţiile religioase şi civile, fiind cel care răspunde de plata tributului regal. Este un stat cu un caracter religios foarte accentuat, fără a fi însă un Stat-Templu în care pământul este proprietatea zeului, lucru care nu se întâmplă în Iudeea. Aristocraţia furnizează membri pentru Sfatul Bătrânilor, care îl asistă pe Marele Preot. Familia Tobiazilor este un bun exemplu pentru această aristocraţie care se îmbogăţeşte şi se deschide spre noua cultură dominantă. Stabilită în Transiordania, ea apare mai întâi în papirusurile lui Zenon: prin anii 260-255, acest econom al diocetului Apollonios se află pe pământurile lui Tobie, fără îndoială tatăl acelui Iosif a cărui poveste este relatată de Josephus Flavius; Tobie apare ca un bogat nobil evreu trăind pe pământurile sale, dar şi ca şef al unui grup de cleruhi lagizi: în două scrisori scrise în greceşte, el aduce mulţumiri „zeilor" şi face comerţ cu sclavi (dintre care unii circumcişi), părând să reprezinte deja un bun exemplu de evreu elenizat.

Josephus Flavius (*Antichităţi iudaice*, XII, 160) istoriseşte viaţa lui Iosif, fiul lui Tobie: prin 240, acesta intră în conflict cu Marele Preot Onias al II-lea, unchiul său; el obţine de la regele Ptolemeu al III-lea concesionarea impozitelor pentru toată Siria-Fenicia, pe care le administrează timp de 22 de ani, îmbogăţindu-se din plin. Desigur, viaţa mai strălucitoare, marcată de cultura greacă, pe care o duce nu este la fel cu a tuturor evreilor, ci doar cu a celor câţiva care imită această familie elenizată şi sunt gata să colaboreze cu puterea regală.

Palestina elenistică

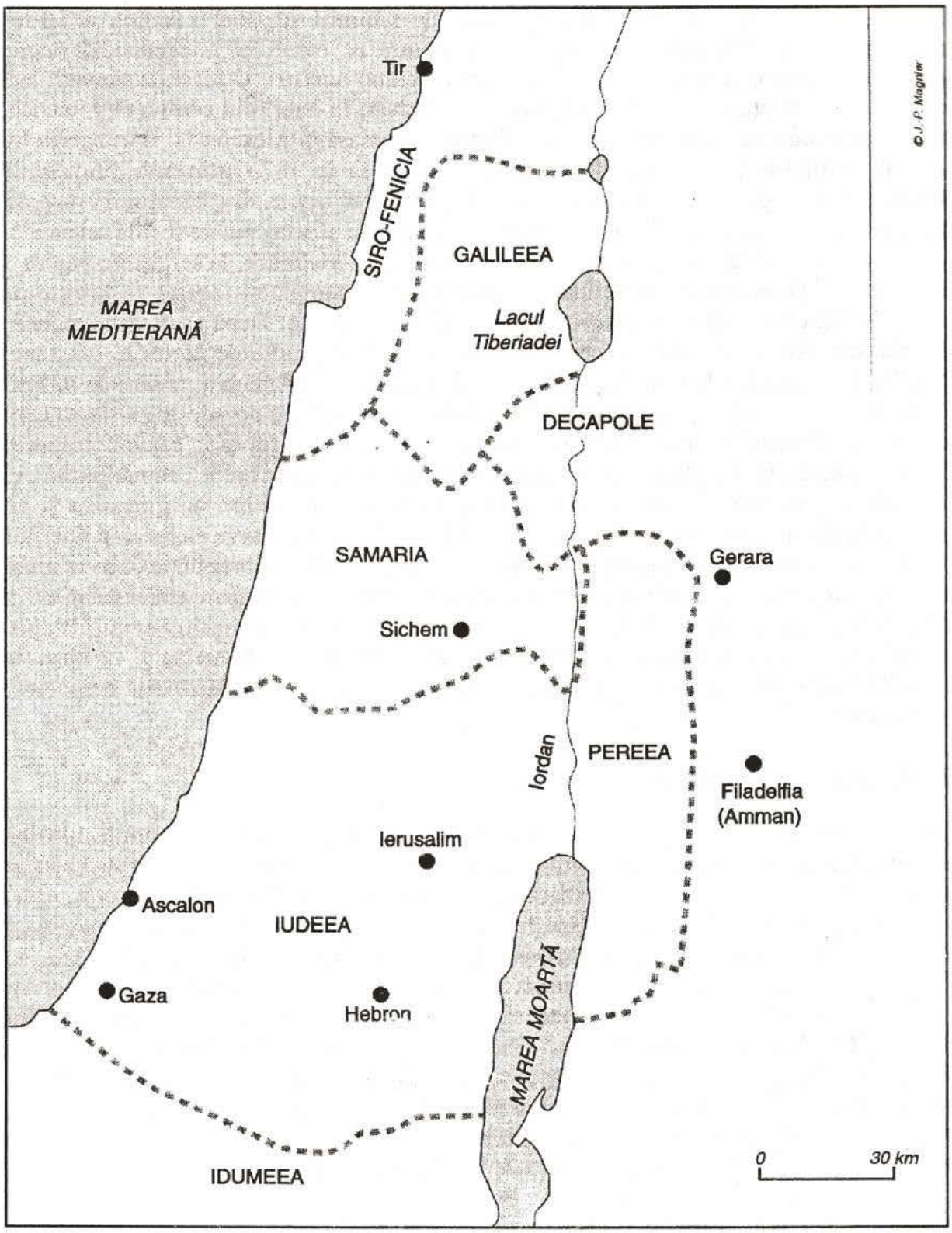

2. Iudeea seleucidă

În 200, după bătălia de la Panion, Palestina îşi schimbă stăpânul: Antioh al III-lea cucereşte toată Siria-Fenicia. Pentru a şi-i alătura pe evrei, el le recunoaşte legile ancestrale (*patrioi nomoi*), ceea ce îi scuteşte de cultul dinastic. O serie de simpatii faţă de lagizi supravieţuiesc în Iudeea şi provoacă dezbinări în interiorul comunităţii iudaice, cu atât mai mult cu cât *diaspora* rămâne foarte numeroasă în Alexandria. Înfrângerea lui Antioh al III-lea la Magnezia, urmată de moartea sa în 187, agravează dificultăţile financiare ale regatului, care trebuie să plătească Romei o grea despăgubire de război; acestea vor provoca o gravă tensiune între poporul evreu şi noua putere regală seleucidă.

Atunci când Seleucos al IV-lea îşi trimite ministrul, Heliodor, la Ierusalim pentru a face o anchetă asupra disponibilităţilor financiare ale templului, acesta se loveşte de opoziţia Marelui Preot şi este nevoit să plece cu mâna goală. După asasinarea regelui, fratele său, Antioh al IV-lea, accede la tron. El ştie să profite de certurile din sânul familiei sacerdotale: Marele Preot Onias al III-lea merge la Antiohia, unde este întâlnit de fratele său Iosua, care şi-a elenizat numele în Iason, ceea ce dovedeşte existenţa unui curent „modernist" chiar în interiorul familiei sacerdotale, la fel ca în cazul Tobiazilor. Iason obţine destituirea fratele său şi numirea lui însuşi ca Mare Preot; ca mulţumire, el îi oferă regelui 440 de talanţi. Vrea apoi să fondeze la Ierusalim un gimnaziu şi un *ephebion*, adică instituţiile pedagogice greceşti, menite să favorizeze elenizarea tinerilor înstăriţi din rândurile comunităţii evreieşti. Aceştia constituie embrionul unei comunităţi de cetăţi, un *polis* sau o *politeuma*. Pentru locuitorii din Ierusalim apare astfel perspectiva de a se erija într-un *polis*, o Antiohie, în faţa evreilor rămaşi credincioşi tradiţiilor lor. În 172, Iason este alungat din funcţia de mare sacerdot, iar Menelau îi ia locul în schimbul unui tribut şi mai mare, ceea ce sporeşte ostilitatea populaţiei faţă de puterea seleucidă.

3. Războiul Macabeilor

Expulzat din Alexandria de către reprezentantul Romei, Popilius Laenas, Antioh al IV-lea jefuieşte sau pune să fie jefuite Ierusalimul şi templul (169-168). Potrivit primei cărţi a macabeilor, Antioh promulgă un edict care impune elenizarea forţată a întregului regat, ceea ce înseamnă de fapt că interzice respectarea legii iudaice: Iahweh este interzis şi înlocuit cu zeii panteonului grec. Apostazierea şi persecuţia au făcut ca opoziţia să fie crâncenă: cei care s-au ridicat împotriva Accrei, oraş de evrei elenizaţi, şi a garnizoanei sale seleucide erau o minoritate condusă de învăţătorii Legii. Astfel începe **războiul Macabeilor**. Matatia împreună cu cei cinci fii ai săi, între care şi Iuda, duc la început acţiuni de gherilă împotriva evreilor care acceptau să se supună edictului regal, însă în 165-164 armata seleucidă este învinsă în bătălia de la Beth-Sur. Iuda recuperează templul şi îl reorganizează; cu toate acestea, *polis*-ul evreilor elenizaţi rămâne fidel suveranului seleucid, apărat de meterezele ce stau în faţa colinei Sionului.

Războiul se prelungeşte multă vreme, deoarece Accra capitulează abia în 141, iar unitatea Iudeei este refăcută. După moartea lui Antioh al IV-lea, în 164, devine rege un copil, Antioh al V-lea, care este ucis de către Demetrios I, fiul lui Seleucos al IV-lea. Noul rege atacă Ierusalimul în 160, însă este învins. Iuda Macabeul moare în lupta de la

Genealogia Marilor Preoţi

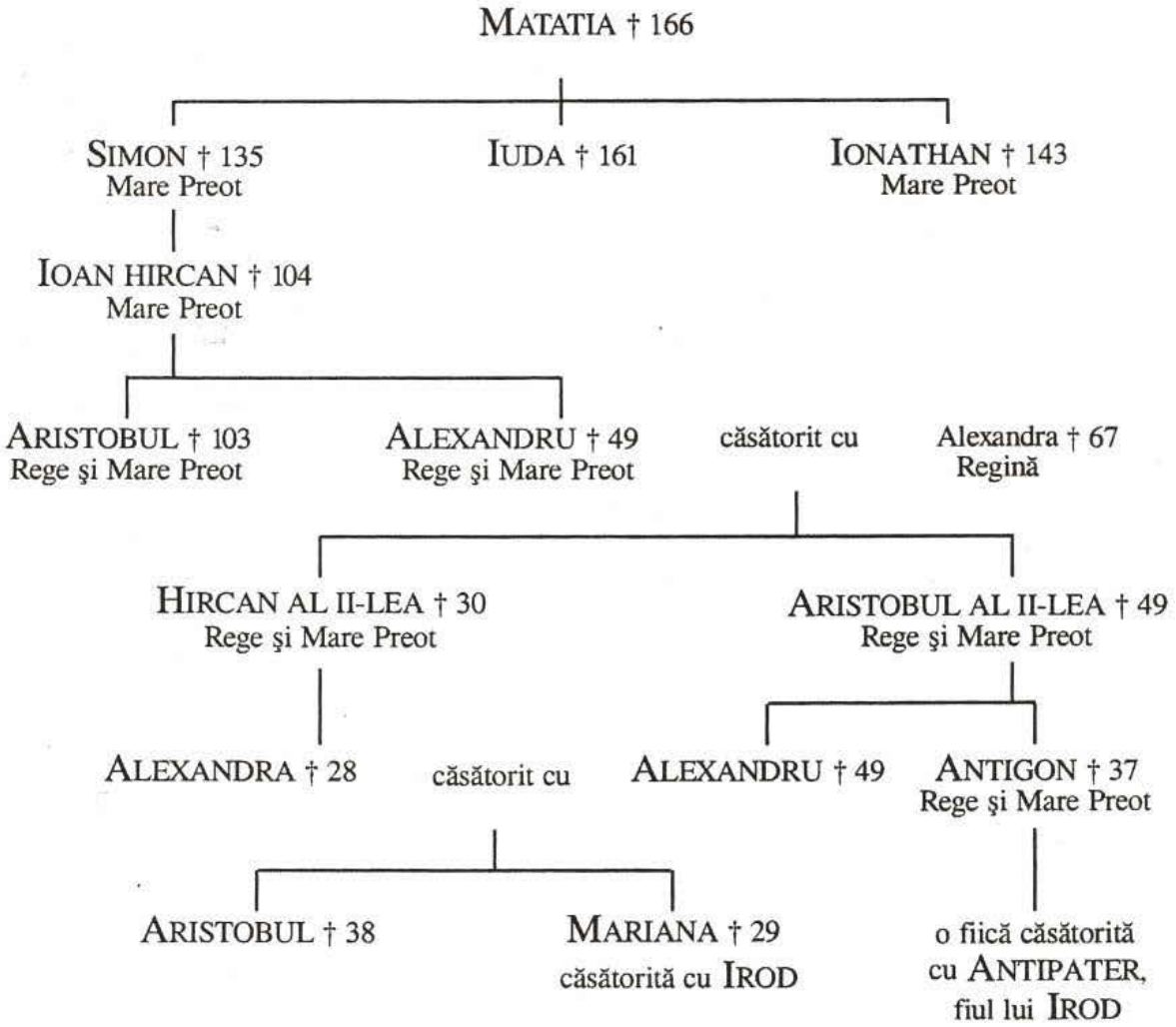

Elesa. Timp de opt ani, partizanii săi, strâns uniţi în jurul lui Ionathan, se refugiază în deşert; acesta se întoarce în Ierusalim în 152 şi devine Mare Preot. După moartea lui, în 143, fratele său Simon obţine predarea oraşului Accra şi purificarea Ierusalimului. Începând din acest moment, se instituie o adevărată dinastie de Mari Preoţi, dinastia hasmoneilor care întemeiază un veritabil regat sacerdotal în cadrul Regatului seleucid, până la dispariţia acestuia în 65, când este înfiinţată provincia romană Siria.

Indicaţii bibliografice

Un excelent studiu asupra acestei probleme a fost scris de Éd. WILL şi C. ORRIEUX, *Ioudaismos-Hellénismos. Essai sur le judaisme judéen à l'époque hellénistique*, Presses Universitaires de Nancy, 1986; a se vedea, de asemenea, Th. FISCHER, *Seleukiden d Makkabäer. Beiträge zur Seleukidengeschichte und zu den politischen Ereignissen in Judäa während der 1. Hälfte des 2. Jahrhunderts v. Chr.*, Bochum, 1980.

Index

A

Abdera 51, 62, 116
Abrocomas 111
Abrupolis 178
Abu-Simbel 13, 51
Abydos 51, 62
Acarnania 24, 46, 108, 117, 120, 131, 153-154, 165, 168
Acarnanieni 108, 120, 164, 166, 168
Acarnes 58
Acilius Glabrio M. (consul) 174
Acrai 90
Acrocorint 148, 151, 170
Acropola (din Atena) 70, 74-76, 80, 162
Actium (Aktion) 13, 132, 147
Adad-nirari I 34
Adad-nirari al II-lea 34
Adasi 34
Adria 51
Adriatica 46, 51, 82, 151, 164-167, 170, 176, 179
Aenia 94, 112
Afganistan 128, 142, 144
Africa 26, 41, 50, 135
Africani 24, 132, 134, 137
Agariste 47
Agatocleia 138
Agatocle din Alexandria 138
Agesilau 55, 114
Agias 110
Agiazi 84
Agis al IV-lea 152
Agrigent 51, 90, 92-93
Agron 165-166
Ahaia 46, 85, 134-135, 171, 174, 177
Ahaios 157-158
Ahaz 28
Ahei 50-51, 60, 85, 90, 94, 106, 112, 152-156, 164, 170-171, 174, 178
Ahei din Ftiotida 94, 170
Ahemenizi 13, 37, 40, 52-53, 55, 110, 128, 130-131, 136, 140, 146-147
Ahile 106, 154, 162
Ahura-Mazda 52
Ai-Khanum 140, 142-143
Aiantis 58
Aiax 58
Aigaleos 70
Aigeis (trib) 58
Aigos-Potamos 89
Ainos 51, 62, 176
Akamantis 58
Akhenaton 12
Akkadieni 34
Akrai 51, 118
Akraiphia 118
Akrotiri 19-20
Akte 72
Aktia 108
Al-Mina 40, 48, 50
Alalia (Aleria) 4, 148, 51
Alaric 101
Alcetas 116
Alcibiade 89
Alcmeonizi 47, 56, 66, 69, 96
Alep 33
Alexandria ad Caucasum 130
Alexandria din Arachosia 140
Alexandria din Aria (Herat) 140
Alexandria din Bactria 140
Alexandria din Drangiana 130, 140
Alexandria din Margiana 140
Alexandria din Troada 159
Alexandria Eschate 140
Alexandria Herat 130
Alexandria Maracanda 140
Alexandru I 122
Alexandru al II-lea al Epirului 150
Alexandru al IV-lea 132
Alexandru cel Mare 13, 16, 29, 40, 52. 54-55, 66, 86, 100, 111, 128-129, 132, 136, 140, 142, 148, 154, 160
Alexandru Molosul 128
Alfabetul fenician 38

Alfeu 98
Alkon 47
Altis 98, 101
Alyattes 52
Amasis 51
Ambracia 46, 88, 122, 175
Amenhotep I 12
Amenofis al III-lea 14-17
Amenofis al IV-lea (Akhenaton) 30
Amfilohia 176
Amfipolis 89, 122, 124, 178-179
Ammon 28, 105
Ammoniţi 28
Amon 12-14, 16
Amos 29, 103
Amphicrates 112
Amphictyoni 94
Amphissa 96
Amphyctionai 94, 125, 152, 178
Amurru 33
Amyntas al III-lea 122
Anaktorion 108
Anatolia 30, 34, 55, 128, 130, 144, 146, 150, 159, 172
Anaxilas 90-92
Anaximandros 62
Anaximenes 62
Ancona 164
Ancyra 150, 157
Andragoras 146
Andros 135, 150
Ankara 30
Antalkidas 55, 115
Anthela 94
Antigonis (trib) 59
Antigonizi 59, 144, 148, 150, 154, 162, 166
Antigonos cel Chior 130, 140, 144, 148-150
Antigonos din Carystos 160
Antigonos Doson 150-151
Antigonos Gonatas 135, 148, 150-151, 155
Antinous 178
Antioh I 140, 146, 156
Antioh al II-lea 146
Antioh al III-lea 144, 146-147, 157-158, 171-176, 181, 183
Antioh al IV-lea 143-144, 147-178, 182
Antioh al V-lea 182
Antioh Hierax 156-158
Antiohia 139-140, 143, 146, 158, 162, 173-174, 182
Antiohia (Nisibe) 142
Antiohia din Margiana 140
Antiohis 58
Antipatros 130-131
Aôos (Vjosa) 170
Apame 146
Apameea 142, 146-147, 158, 175-176
Aperantia 176
Aphidna (demă ateniană) 58
Apian 165, 176
Apodoţi 152
Apollo 62, 93-98, 102, 104, 108-109, 142
Apollo Didymaios 105
Apollo Lithesios 107
Apollo Ptôios 105
Apollonia Iliriei 51, 165-167
Apollonios din Rhodos 138-139
Apollonios diocetul 180
Apollonis din Cyzic 160
Aqaba 26, 28
Arabia 131-132
Arachosia 140
Arachova 94
Arameeni 34
Aratos din Siciona 151, 153, 155
Araxe 36
Arcadia 60, 82, 109, 111, 120-121, 154, 162
Arcadieni 84, 110, 112, 121, 154
Ardiei 164
Ardys al II-lea 62
Areus al Spartei 150
Argeazi 122, 124, 162
Argieni 85
Argolida 44, 60, 107, 120
Argos 84, 89, 109, 114, 154
Arhias 48
Arhidamos 88
Arhimede 138-139
Arhonţi 153
Aria 140
Arian 124, 131
Ariarathes al V-lea 109
Ariontia 107
Aristagoras 63
Aristide 72, 78
Aristodamos 148
Aristodemos 90
Aristofan 58, 73
Aristotel 46, 56, 59, 116
Aristotel (Pseudo) 136
Armeni 34, 110
Armistiţiul sacru 108, 100
Arsace 146
Artaban 54

Artabazos 55
Artaxerxes I 54
Artaxerxes al II-lea 54
Artaxerxes al III-lea 55
Artaxerxes al IV-lea (Arses) 55
Artemis 62, 94
Artemision (Capul) 68
Artemisionul din Efes 62
Artistona 52
Ascalon 28
Asclepios 94, 142, 162
Asia Centrală 55, 146
Asia Mică 44, 48, 51, 54-55, 60, 62-63, 68, 94, 100, 112, 114, 116, 125, 130-132, 140, 143-144, 146-147, 156-159, 168, 172, 174-175
Asiria 30-34, 36-38, 40
Asirieni 13, 28, 30, 32-38, 40, 52
Asklepieia 109
Aspendos 159
Assarhaddon 36, 40
Assos 60
Assuan 10, 29
Assur 34, 37
Assur (zeul) 37
Assurbanipal 13, 36-37, 40
Assurnasirpal al II-lea 34
Aşoka 55, 144
Astarte 38, 40
Astiages 52
Atena 45-47, 56, 58-59, 62, 66-76, 78-82, 84-85, 88-90, 93-94, 96-97, 104, 106, 111, 114, 116-120, 125, 128, 134, 138-139, 152, 155-156, 160-162, 168
Atena Ithônia 118
Atena Niké (templul) 75-76
Atena Parthenos 75
Atena Pronaia 94, 96
Atena Polias 76
Atenieni 46-47, 50-51, 54-56, 58-59, 63, 66-70, 72-74, 76-82, 84-86, 88-89, 93-94, 96-97, 104, 109-110, 112, 114, 116-118, 120-122, 124-125, 130, 134-135, 150, 152, 168
Athamani 170
Athenaia 107
Athos (muntele) 66
Atica 44, 56-60, 67-68, 70, 72-73, 75-76, 80, 86, 88, 94, 110, 120, 124, 150
Atintani 166-167
Aton 12, 17
Atossa 52
Attalis (tribul) 59
Attalizi 150, 156, 160
Attalos I 59, 156-158, 160-162, 166, 168
Attalos al II-lea 162
Attalos al III-lea 156
Augias 98
Avraam 28

B

Baal 29, 38
Babilon 28-30, 32-34, 36-37, 52, 130-132, 144
Babilonia 28, 36, 38, 54, 131, 144, 146
Babilonieni 29, 37-38, 52
Bacanale 171
Bactria 52, 130, 140, 142, 146, 172
Bahiazi 48
Baleare 41
Bardiya 52
Bardylis 122, 124-125, 179
Bastarni 177-178
Behistun 52
Belgius 149
Belos 40
Beoţia 44, 46, 56, 60, 68, 70, 85, 89, 94, 118-119, 152-154
Beoţieni 46, 56, 76, 85, 94, 96, 116, 118-121, 142, 152-153, 174
Beroe (din Siria) 142
Bessos 130
Beth-Sur 182
Biblos 26, 32, 34, 38
Bitinia 97, 146, 158-159
Bizanţ 51, 62, 78, 101, 111, 116-117, 121, 125, 139
Boğazköy 30, 32
Bosfor 51, 54, 62
Brasidas 89
Brennos 150
Brundisium 164
Brutieni 90

C

Cadmeea 116
Cadmos 62
Caic 60, 158
Calcedon 51, 62, 70
Calcidica 122
Calcidieni 48, 80
Caldeean 37
Calicrate 74, 76, 178
Calimah 138
Calistene 131
Callatis 62

Callias (pacea lui) 54, 69, 74, 80, 85, 114
Camarina 51, 90-91
Cambise I 52
Cambise al II-lea 13, 29, 52
Camiros 60
Campania 40, 166, 168
Canaan 28-29
Cananeeni 28-29
Cannae 41, 166
Canope 136-137
Caoni 104
Capadocia 109, 130, 146, 159
Caria 28, 55, 105, 137, 157-158, 168
Carieni 51, 60, 132
Carmel (muntele) 26
Carneade 162
Cartagina 38, 40-41, 131, 167-168
Cartaginezi 38, 41, 50, 90, 92-93, 164, 166, 168
Carneade 162
Caryneia 148
Carystos 67, 79, 160
Casandra 132
Casmenai 90
Catana 51, 90, 93
Cato cel Bătrân 171
Caucasum 130
Caunos 135, 137
Caystros 60
Cecrops 76
Cefalonia 116
Celţi 112, 122, 148-150, 154, 164
Celenes 111
Cephisodoros 112
Cephisos 70
Cerasonte 110
Chalcis 40, 66-67, 80, 109, 148, 170, 174
Chalcis (din Siria) 142
Chares 117, 125
Charops cel Bătrân 170, 174
Charops cel Tânăr 178
Cheroneea 56, 96, 118, 125, 128
Chersones din Tracia 66, 68, 70, 125, 158, 172
Chios 51, 60, 62, 78, 88, 116-117, 121, 125, 158
Chirisophos 111-112
Cibele 98
Ciclade 19, 20, 44, 60, 132, 138, 144, 150
Cilicia 111
Cilicieni 132
Cimerieni 36-37
Cimon (fiul lui Miltiade) 78, 84
Cinadon 114
Ciprioţi 40, 51
Cipru 24, 26, 33, 38, 40, 50, 55, 115, 132, 135, 138, 144, 173
Cirenaica 51-52, 173
Cirene 41, 50, 94, 97, 101, 139, 146
Cirus I 52
Cirus al II-lea 29, 37, 40, 48, 52, 54-55, 63, 128
Cirus cel Tânăr 54, 110-112, 114
Claros 102, 104-105
Clazomene 60, 62, 159
Cleandros 90
Clearh din Sparta 110-112
Cleitos 131
Cleomene din Sparta 82
Cleomene al III-lea 136, 138, 152, 155
Cleomene din Naucratis 136
Cleon 89
Cleopatra a VII-a 13
Clistene (atenianul) 47, 56-59, 66, 82
Clistene, tiranul din Siciona 47
Cnidieni 51
Cnidos 60, 62, 97, 114, 116
Cnossos 18-20, 22, 24, 38
Coele-Siria 132, 135, 144, 168, 170
Coloanele lui Hercule (strâmtoarea Gibraltar) 38, 48
Colofon 48, 51, 60, 80, 90, 159
Colonizarea greacă 48, 50, 90
Coloşi 13-14, 17
Concurs 97-101, 106-109
Confederaţia maritimă (a II-a) a Atenei 114-117
Conon 114-116
Corcyra 48, 50-51, 69, 80, 82, 86, 89, 104, 116-117, 164-167, 170
Corcyrieni 69, 104
Core 70
Corint 44, 50, 60, 70, 78, 85, 93-94, 97-98, 100, 114-116, 120, 125, 154, 170
Corintieni 51, 70, 82, 86, 90, 170
Cornelius Lentulus 172
Coroneea 85, 118
Corsica 41, 51, 63
Cos 20, 60, 109, 117, 135, 142, 150, 158
Crateros 131
Cremonide 135, 148, 150-151
Cresus 52, 62-63, 95, 105
Creta 18-20, 22-24, 28, 33, 40, 44, 51, 94, 98
Cretani 20, 26, 112
Crimeea 51, 62
Crocodilopolis 140
Cronion 98
Cronos 98, 100
Crotona 51, 90

Ctesibios din Alexandria 139
Cumae 38, 40, 50-51, 90, 92
Cunaxa 55, 110
Curupedion 156
Cyaxares 37, 52
Cydonia 18, 22
Cynoscephales 121, 158, 170, 172, 174, 176
Cythera 20
Cyzic 51, 62, 89, 156, 158, 160

D

Damasc 26, 28, 32, 34, 132
Damonon 107
Dardania 170
Dardanii 32, 124, 150-151, 165
Darius I 40, 52, 54-55, 63, 68
Darius al II-lea 54, 114
Darius al III-lea 52, 55, 128, 130
Dassaretida 170
Datis 67
David 28-29
Decelia 89
Deditici 167
Deinocrates 136
Deinomenizi 91
Deir el-Bahari 12, 17
Deir el-Medina 17
Delfi 44, 50, 58, 62, 94-98, 100, 102, 104-106, 108-109, 122, 124, 142, 148, 152, 154, 156, 160, 178
Delfieni 94, 96
Delos 62, 67-68, 70, 74, 78-82, 85, 86, 106, 109, 114, 116, 132, 152, 156
Demades 125
Deme 57-59
Demeter 70, 94, 100, 160, 162
Demetrias 148, 170, 174
Demetrias (tribul) 59
Demetrios (fiul lui Filip al V-lea) 144
Demetrios al II-lea 150-151, 155, 165, 176-177
Demetrios din Faler 138
Demetrios din Pharos 166
Demetrios I (fiul lui Seleucos) 182
Demetrios Poliorcetul 144, 148, 150
Demon 104
Demostene 7, 47, 122, 124-125, 128
Denderah 13
Denis din Siracuza 92
Dexip 112
Diacrieni 56
Didima 102
Didimeion 62
Dio Cassius 165
Diodor din Sicilia 14, 92, 110, 120, 123
Diodot 146
Dione 104
Dionysos 73, 94
Dipaia 84
Djoser 12
Dodona 44, 47, 102-105, 109, 153
Dolopa 94, 112
Dorida 60, 94
Dorieni 24, 44, 60, 94, 98, 100
Dorkis 78
Dracontios din Sparta 111
Drangiana 130, 140
Drin 164, 166
Driopi 60
Duketios 92-93
Dunăre 54, 150
Dura-Europos 142
Dyme 152

E

Eacizi 162
Ecbatana 52, 130
Edesa din Siria 142
Edfu 13
Eetionia 72
Efes 60, 62-63, 70, 104, 110, 128, 130, 159, 172, 174
Efialte 59
Efori 84
Egina 85, 158, 166
Egineţi 51, 62, 70, 72, 85, 88
Egipt 7, 10-14, 18, 20, 26, 28-30, 32-33, 36-38, 48, 50-52, 54-55, 69, 74, 80, 85, 100, 103, 114-115, 128, 130, 132-140, 142, 144, 147-149, 161, 180
Egipteni 10, 12-14, 16-18, 26, 28, 30, 32-34, 37-38, 51, 132-135, 138, 150
Eion 78
Elam 52
Elamiţi 36
Elasa 182
Elea 51
Eleaţi 84, 101, 174
Elefantina (insula) 29, 138
Eleusinia 107
Eleusis 22, 70, 109, 168
Eleusis (cartier al Alexandriei) 135
Elida 88, 98, 110, 164
Elimiotida 122
Elimioţi 46
Elis 89, 100-101, 107

Elisei 29
Embata 117
Emporion 51
Eolida 60, 158
Eolieni 44, 51, 60, 62
Epaminonda 119-121
Epidamnos-Dyrrhachium 51, 80, 86, 164-167
Epidaur 60
Epigonos din Pergam 160
Epimede 98
Epir 24, 46, 122, 146, 150, 152-154, 174, 178-179
Epiroţi 170
Eratostene din Cirene 25, 139
Erehteion 70, 75-76
Erehteis (tribul) 58
Erehteu 76
Eretria 40, 56, 63, 67, 120
Eretrieni 48, 56, 63, 142
Eritreea 60, 159
Eschil 54
Eschin 124-125, 128
Ethnos 44-47, 50, 108, 122, 147, 167, 180
Etiopia 10, 137
Etiopieni 13, 132
Etolia 24, 46, 89, 130, 154, 176
Etolieni 94, 96, 152-155, 158, 164-166, 170, 174-176, 178
Etrusci 41, 51, 92, 97, 164
Eubeea 40, 48, 60, 67, 79, 89, 94, 117, 120, 154
Eubeeni 40, 50-51, 80, 85, 90, 120, 125
Euclid 139
Eufrat 24, 26, 30, 32, 34, 36-37
Eumene I 156
Eumene al II-lea 97, 158-162, 168, 172, 174-176, 178
Eumene din Cardia 144
Eurimedon 54, 69, 78, 96
Euripide 122
Euripontizi 84
Euritani 152
Europos 142
Eurotas 74, 120
Evagoras 55
Evrei 28-29, 52, 137-138, 144, 147, 180, 183
Ezechia 36
Ezechiel 29

F

Faler 58, 68, 138
Fayyūm 10, 134
Federaţia beoţiană 85, 116, 118, 120, 153
Fenicia 7, 26, 33, 38-40, 44, 50, 67, 132, 180-181
Fenicieni 26, 38, 40-41, 44, 48, 50, 60, 103, 130
Fidias 74-76, 101
Filadelfia 140
Filip al II-lea 7, 47, 55, 86, 96, 101, 117, 121-125, 128, 148, 150, 154, 170
Filip al III-lea 132
Filip al V-lea 148, 150-151, 154, 158, 166-168, 170, 172, 174, 176-178
Filipion 101
Filisteni 28
Filocles 76
Filocrat 125
Filon 137
Filon din Bizanţ 139
Flavius Josephus 138, 180
Foceea 60, 62-63, 159
Foceeni 41, 48, 51, 62
Focida 94, 120, 149, 154
Focidieni 60, 94, 96, 120, 125, 170
Fratrii 56-57
Frigia 55, 111, 130, 146, 150, 157-158
Frigia Epicteta 158
Frigia helespontică 55, 157-158
Frigieni 32, 34

G

Gades (Cadiz) 40-41
Gaiachos 107
Galatia 150, 159
Galaţi 146, 156-160, 162
Galia 100
Gandhara 144
Gaugamela 130
Gaumata 52
Gaza 134
Gedrosia 144
Geea (Gaia) 94, 102
Gela 51, 90-91, 93, 101
Gelon 41, 91-93, 96
Genthios 125, 179
Gerusia 84
Ghedeon 28
Gizeh 12
Goţi 101
Gorgias 101
Granicus 111, 130
Grecia (Marea -) 90-91, 93
Gyges 48, 62
Gyptis 50

H

Hadrian 71, 101
Haliakmon 122
Haliarta 118
Halicarnas 60, 62, 150, 158
Halys 128
Hannibal 41, 151, 166, 168, 171, 174-175
Hasmonei 183
Hatşepsut 12
Hattuşaş 30, 32-33
Hattuşil I 30
Hattuşil al III-lea 32
Hecateu 62
Hecateu din Abdera 180
Hecatompedon 70
Hefaistos 73, 76
Helenion 62
Helenos 154, 162
Helenotami 78
Helespont 68, 70, 120, 128, 130, 147, 158
Heliodor 182
Hellanodikes 100
Hera 62, 93, 98
Heracleea Pontului 51, 62, 112
Heracleea din Lyncestida 179
Heraclizi 24
Heraion din Olimpia 101
Heraion din Samos 62
Herakleopolis 12
Herakles 98, 100, 162
Hermias 147
Hermocrat 93
Hermos 60, 156, 158, 174
Herodot 10, 20, 47-48, 51-52, 54, 56, 60, 62-63, 67-68, 82, 91-92, 94, 96, 100, 103, 118
Hesiod 46, 60, 104
Hicsoşi 12
Hieromnemoni 94, 153
Hieron 91-92
Hiloţi 67, 82-84
Himera 41, 51, 92-93, 96
Himet 70
Hindukush 140, 146
Hiparh (fiul lui Charops) 66
Hipocrate (tiran din Gela) 90-91
Hipodamia 98
Hipodam din Milet 72
Hippias 45, 56, 66-67, 69, 90
Hippothôntis (tribul) 58
Hiram I 40
Hircania 130
Histaspe 54
Histia 80
Histiaios 63
Hitiţi 13-14, 26, 30, 32-34
Homolios 122
Horemheb 13, 16
Hostilius Mancinus 179

I

Iafet 28
Iahweh 28-29, 182
Ialisos 60
Iapigi 90, 92
Iason din Pheres 119, 182
Iasos 19, 98
Ibiza 40
Ictinos 74
Ida 98
Ida (masivul) 98, 156
Ieremia 29
Ieroboam 28
Ierusalim 28-29, 36, 52, 134-135, 138, 142, 144, 180, 182-183
Ificrate 115
Ilie 29
Ilion 158
Iliri 122-124, 128, 150, 164-167
Iliria 24, 51, 124, 164-165, 179
Ilisos 70
Imhotep 12
Imperiul ahemenid 13, 40, 55, 128, 130, 136, 140, 147
Imperiul asirian 28, 34-35, 37, 40, 52
Imperiul atenian 78-81, 114
Ind 37, 52, 128, 131
India 55, 131
Inferiori 83, 106
Ionia 40, 44, 54, 60, 62-63, 66, 68, 70-71, 85, 89, 94, 116-117, 144, 152, 158
Ionieni 48, 51, 54, 60, 62-63, 66, 72, 94, 150, 154
Iordan 26, 28
Iosif (fiul lui Tobie) 180
Iosua (Iason) 182
Ipsos 140, 144, 148
Iran 144
Iranieni 128, 131, 137, 146
Irod Atticus 101
Isaia 29
Ischia 40, 48, 90
Iseas 148
Isna 13
Isocrate 55, 101, 114, 124-125, 128, 140

Israel 26, 28, 36
Issa 165, 167
Issos 111, 130
Istmul Corintului 100, 108-109
Istros 62
Italia 41, 48, 50-51, 90, 92-93, 100, 162, 164-167, 173, 178
Itea 94
Ithaca 22, 89, 102
Iuda 28, 29, 182
Iudeea 29, 36, 180-182
Iudei 28-29, 142
Iustin 50, 124

K

Kallias din Sphettos 150
Kallinikos 178
Kantharos 72
Karnak 12-17, 30, 32
Kaulonia 51
Kekropis (trib) 58
Keos 19-20
Kephalos 178
Khefren 12
Kheops 12
Khorsabad 36, 40
Kyme 60, 62, 159
Kirrha 94
Kition 40-41
Koinon-ul aheilor 151
Koinon-ul elen 125, 128, 130
Koinon-ul epiroților 154
Koinon-ul etolienilor 151, 154
Koinon-ul nesioților 132, 144
Kôlaios 48
Kom Ombo 13
Kopai 118
Korcula 51
Koroibos 74
Kothokidai 59
Kurdistan 34

L

Lacedemonieni 54, 67-68, 73-74, 78, 80, 82-86, 88, 101, 110-112, 114-115, 120, 125, 152, 154-155
Laconia 70, 84-85, 88, 94, 114, 120
Lade 63
Lagizi 10, 13, 17, 26, 59, 132-135, 137-138, 140, 144, 146-147, 149-150, 159, 168, 172, 178, 180, 182
Lampsaca 62, 158, 172
Laoi basilikoi 142, 147
Larisa 111
Larisa din Siria 142
Laurion 72
Lebadeea 102, 105, 109, 118
Lebedos 60
Lefkandi 40
Lelegi 60
Lemboi 164, 166
Leonida 68
Leontinoi 51, 90, 93
Leontis (tribul) 58
Leptis Magna 41
Lesbos 44, 60, 62, 78, 88-89, 117, 158
Leuctra 97, 104, 118-119, 154
Leukophriena 109
Libia 10, 12, 40, 103, 132
Licabet 70
Licaonia 158
Licia 28, 158
Licinius Crassus, P. 178
Lidia 48, 52, 62, 95, 143, 157, 158
Lidieni 52, 60, 62
Liga din Delos 68, 78-79, 82, 85-86, 114, 116, 152
Lindos 60
Linear A 19
Linear B 22-24, 44
Lisandros 89, 97, 114
Lisimah 144, 146, 148-149, 156, 161, 173
Lisimahia 150, 152, 172-173
Lisos 151, 166
Lixus (uedul Lukkos) 41
Lochias (Capul) 137
Locri epizefiriana 50-51, 90, 93
Locrida Ozole 94, 170
Locrieni 50-51, 90, 94, 96, 120
Lucanieni 90
Lucian 100
Luxor 13-17, 30
Lykaia 109
Lyncestida 46, 122, 124
Lysias 101
Lykiskos (acarnanianul) 166

M

Macabei 135, 143-144, 182
Macedonia 7, 24, 46, 54-55, 66, 68, 90, 117, 121-125, 128, 130-131, 134-135, 144, 148, 149-151, 154, 158, 164-166, 168-170, 172, 174, 176-179

Macedoneni 88, 96, 128, 130-131, 137, 150, 152, 166, 168-169
Madianiţi 28
Magas 146
Magnet 94, 122
Magnezia (din Sigyla) 146, 158, 174, 182
Magnezia (de pe Meandru) 60, 109, 159
Malia 18-21
Malieni 94, 120
Malta 40
Mantineea 89, 116, 121, 154
Marathon 55, 58, 66-69, 81, 96-97
Marc Antoniu 132, 160
Marcius Philippus, Q. 178-179
Mardonios 66, 105
Marea Caspică 146
Marea Egee 19-20, 40, 51, 54, 60, 62-63, 66-68, 78, 80, 115-116, 121, 130, 134-135, 146, 154, 166, 175
Marea Ioniană 85, 116, 154, 164
Marea Moartă 26
Marea Neagră 46, 51, 54-55, 62, 72, 85, 100, 110, 112-113, 124
Marea Roşie 12, 131
Mareotis (lacul) 136
Margiana 140
Marmaria 94, 96-97
Maroneea 51, 62, 116, 176
Massalia (Marsilia) 41, 51, 94
Maurya (suverani) 144
Mausol 55, 117
Meandru 60, 109, 158-159
Media 52
Medianiţi 28
Medinet Habu 17, 33
Medion 165
Megabazos 54
Megabyzos 54
Megakles 47
Megalopolis 120, 148, 155
Megara 62, 80, 85, 89, 91, 101, 154-155
Megara Hyblaea 51, 90-91
Megarieni 51, 90
Meleagru 147
Melos 86
Memfis 12-13, 36, 54, 80
Memnon (colosul din) 14, 17
Menainon 93
Menelau 160, 182
Menodoros (fiul lui Gaios) 109
Menon din Larisa 111
Mercantilismul de stat (în Egiptul lagid) 10, 133, 140
Mercenar 16, 51, 54-55, 91-92, 110-113, 130-131, 133-134, 142
Mermnazi 62
Mesambria 62
Mesapi 90
Mesena 91, 120-121
Mesenia 22, 44, 79, 83-84, 89, 107, 110, 114, 120, 154, 164
Mesenieni 48, 85, 91, 174
Mesopotamia 26, 28-30, 34, 36-37, 40, 52, 55, 110, 130, 142, 146, 180
Metapont 51, 101
Methone 122
Mezi 37, 52, 66, 78, 80, 84
Micene 22-25, 33
Micenieni 20, 22-26, 30, 44-45
Micythos 92
Midas 36
Miheia 29
Milesieni 51, 62
Milet 19, 60, 62-63, 66, 70, 72, 89, 105, 130, 159, 168
Milqart 40
Miltiade 66, 68, 70, 78
Mineptah 33
Minoici 18-20, 23-24
Minos 20
Misia 158, 162
Mitanni 30, 33-34
Mitilene 60, 62, 78, 88
Mnemosinei 105
Mnesicles 74, 76
Moab 28
Moabiţi 28
Mogador 41
Moise 28
Mologi 46-47, 60, 102, 104, 116, 128, 152-154, 178
Monnuhotep 12
Munihia 72
Mursili I 30
Muwatalli 30
Muzelor (colina) 70
Mycale 60, 68, 96
Mykerinos 12
Myonte 60
Myrtilos 98
Mys 105

N

Nabateeni 26
Nabis 173-174

Nabonide 52
Nabopolasar 28, 37
Nabucodonosor al II-lea 28, 37
Naia 109
Naucrarii 56
Naucratis 13, 50-51, 62, 136-137, 140
Naum 29
Naupact 85, 88
Naxos (în Ciclade) 63, 67, 78-79
Naxos (în Sicilia) 51, 90, 93
Nearchos 131
Nechao 37
Necropola tebană 14-17
Nectanebo I 14
Nefertari 14, 17
Negev 26
Nemeea 100, 106, 108-109
Neon 112
Neoptolem 116
Neretva 164-165
Nero 101
Niceforia din Pergam 160
Nicias 75-76, 89
Nicocles 148
Nil 10, 12-14, 16, 24, 26, 34, 51, 132-134, 136
Nimfelor (colina) 70
Nimrud 34
Ninive 13, 28, 29, 34, 36-37, 40, 52
Nipru 54
Nistru 62
Nubia 12, 128
Nubieni 33
Nymphaia 109

O

Octavian 132
Odessos 51, 62
Odrizi 117, 125
Oecist 50, 94
Oenomaos 98, 100
Ofioniți 152
Ohrida 124, 148
Oineis (tribul) 58-59
Oinoè 58
Oinophyta 85
Olbia 51, 62
Olimpion 70
Olimpia 44, 74, 93, 98-101, 106, 108-109, 121
Olint 112, 116, 124-125
Onchestos 118
Onias al II-lea 180
Onias al III-lea 182
Opis 124, 131
Oracol 47, 50, 62, 96, 98, 102-106, 130
Oreste 97, 154
Orestida 122, 124
Orhomenos 22, 118-119, 153
Orikos 51
Oronte 26, 34, 40, 50, 142, 144
Orôpos 56, 119-120, 125
Osea 29
Ostracism 69, 74, 84, 92
Oxus 140, 142

P

Pacea lui Demades 125
Pacea lui Filocrat 125
Pacea lui Nicias 75-76, 89
Pacea Regelui (sau a lui Antalkidas) 55, 114-116, 118-119
Palestina 12, 26, 28-29, 32, 36-38, 132, 134, 180-182
Pallene 51
Palmyra 26
Pamboiotia 118
Pamfilia 158-159
Pamfilieni 132
Panaitios 90
Panatenee 75-76, 106
Panateneele din Pergam 160
Pandion 58
Pandionis (tribul) 58
Pandroseion 76
Pangeu (munte) 78, 124-125
Panion 60, 135, 144, 150, 152, 168, 172, 182
Panticapaeum 51, 62
Paralieni 56
Parmenion 124, 128, 131
Parnas 94, 98
Parnes 70
Paros 51
Parparonia 107
Partenieni 48
Parthenon 70, 75-76
Parthia-Hyrcania 146
Partini 166-167
Parți 146-172
Pasargade 52, 130
Patras 152
Patrocle 106, 160, 162
Paulus-Emilius 97, 135, 148, 179
Pausania (din Sparta) 68, 78, 84
Pausanias Periegetul 97-98, 101, 105
Pedieni 56

Pelasgi 98, 102-103
Pella 122, 162, 178-179
Pella (din Siria) 142
Pelopidas 120-121
Pelopion 99-100
Pelopones 20, 24, 78, 80, 84-86, 94, 98, 107, 110, 112, 120-121, 124-125, 148, 154-155, 174
Peloponesi 54, 68, 73, 76, 78, 80-82, 84-89, 111, 114-115, 118-120
Pelops 98-99
Peneu 46, 68, 122
Pentelic 70, 76
Peoneos 98
Peonia 177
Peonieni 124
Perdicas (general al lui Alexandru) 144
Perdicas al II-lea 88
Perdicas al III-lea 123
Pergam 59, 97, 110, 139, 146, 150, 156-163, 166, 168, 172, 174-176
Pergament 160-161
Pericle 54, 59, 73-81, 84-85, 88, 114, 160
Perieci 82-83, 88
Perint 62
Periodos 100, 106, 109
Perşi 13, 29, 38, 52-55, 63, 66-70, 72, 74, 76, 78, 80, 85-86, 92, 104, 110, 114-115, 118, 120, 122, 125, 128, 130-131, 176
Perrhaebia 94, 170
Persan 10, 13, 29, 33, 37, 40, 52, 54-55, 63, 66-68, 72, 78, 80, 86, 96, 110, 113-115, 119-120, 125, 130-132, 143
Persepolis 130
Perseu 135, 148, 176-179
Petra 26
Phaistos 18-20
Phalaris 90
Pharnabazos 54, 115
Pharos (din Dalmaţia) 165
Pharos (insulă din Alexandria) 136-137, 166
Phaselis 62, 158
Pheres 120
Philae 13
Philetairos 146, 156, 160-162
Philotas (fiul lui Parmenion) 124, 131
Phoibos 62
Phoinike 38, 158, 165-169
Phormion 88
Phrasias 112
Phrynicos 66
Phylè 59
Pidna 122, 124, 135, 148, 178-179
Pilos 22, 24, 89
Pind 46, 122, 148
Pindar 98
Pinnes, fiul lui Agron 166
Pireu 66, 70-74, 81, 88, 114, 116, 134
Pirus 144, 148, 151, 164
Pisa 98-99, 101
Pisidia 158
Pisistrate 45, 56, 58, 70, 74
Pisistratizi 68, 70, 90
Pithecusa 38, 40, 48, 51, 90
Plateea 68-69, 72, 76, 83, 88-89, 96, 115-116, 118-120, 152-153
Plateeni 68, 88
Platon 59, 67, 69
Pleistos 94
Plutarh 74, 96, 104, 112
Pô 24
Policrat 112
Policrat din Samos 63
Polis 44, 47
Polybios 50, 124, 147-148, 155, 158, 164-166, 169-170, 172, 176
Polyzalos 96
Pompei 135
Pont 30, 32, 146, 159
Pontul Euxin 51, 55, 62, 72, 85, 110, 112-113, 125
Popilius Laenas, C. 135, 182
Popoarele mării 13, 28, 32-33, 38
Poros 131
Porticul Basileios 73
Porticul Poecile 73
Poseidon 60, 75-76, 93, 98, 107, 118
Poseidonia (întrecere) 51, 93, 107, 109
Poseidonia (Paestum) 51, 93
Postumius, A. (consul) 164
Potideea 50-51, 82, 86, 88, 117, 121
Preneste 162
Prespa (lacul) 148
Priene 60, 159
Probalint 58
Propilee 74-76
Propontida 51, 62, 125, 158
Protis 50
Proxenos Beoţianul 110
Prusias 97, 158, 172
Prytaneion 73
Psammetic I 13, 37, 51
Ptolemaia 109
Ptolemais 137, 140
Ptolemaizi (tribul) 137, 140

Ptolemeu al II-lea Filadelful 10, 132, 135, 137-138, 150-151, 164
Ptolemeu al III-lea 59, 180
Ptolemeu al IV-lea 134, 138
Ptolemeu al V-lea Epifanes 138, 168, 172
Ptolemeu al VI-lea 178
Ptolemeu, fiul lui Lagos (Sôter) 13, 109, 132, 137-138, 144, 150, 180
Ptolemeu Keraunos 149, 156
Puduhepa 32
Punjab 131
Pythia 58, 96, 102
Pythioi 102

Q

Qarqar 34
Quadesh 13-14, 26, 30
Quinctius Flamininus, T. (consul) 170-174

R

Ramaseum 13, 17, 33
Ramses al II-lea 13-17, 28, 30, 32, 34
Ramses al III-lea 13, 17, 28, 32-33
Raphia 134
Războaiele medice 13, 40, 52, 54, 63, 67, 69-70, 85, 89, 96, 114, 118
Războaiele punice 41
Războaiele sacre 94-96, 124-125
Războiul lui Cremonide 148, 150
Războiul peloponesiac 54, 73, 76, 80, 84, 86-87, 111, 114, 118
Regatul antigonid 134, 148-149, 152, 172
Regatul attalid 157-158, 175
Regatul kassit 34
Regatul seleucid 142, 144-147, 175, 182-183
Rhamnonte 58
Rhea 98
Rhegion 48, 50-51, 90-93
Rhodos 20, 60, 62, 89, 109, 112, 116-117, 121, 125, 136, 138-139, 146, 150, 158, 168, 172, 174-175, 178
Rhomaia 109
Roboam 28
Roma 41, 47, 109, 124, 146, 154, 158-160, 162, 164-179, 182
Romani 13, 90, 98, 132, 134-135, 154-156, 158-159, 164-176, 178-179
Roxana 131-132

S

Saba 28
Sais 13
Sakkarah 12
Salamina 54, 58, 68-70, 72, 84, 92, 96, 105, 115, 118
Salmanasar I 34
Salmanasar al III-lea 34
Salmanasar al V-lea 28, 36
Samaria 28, 36
Samieni 48, 51, 62
Samos 52, 60, 62-63, 78, 89, 117, 120, 158, 168
Samson 28
Samuel 29
Sandrakottos (Ciandragupta) 144
Sapeeni 178
Sardes 52, 54, 62-63, 66, 110-111, 130, 143, 156, 158, 175
Sardinia 24, 41
Sargon al II-lea 28, 36, 40
Saronic (golful) 68
Saul 28
Sciţi 36-37, 54, 146, 160
Sciţia 54, 63
Scipio Africanul 167, 171, 174
Scylax 122
Sedecias 29
Segesta 93
Segobrigi 50
Seleucia din Pieria 142, 146
Seleucia de pe Tigru 146
Seleucizi 55, 134-135, 140, 142, 144, 146-147, 150, 156-159, 162, 168, 171-175, 178, 180-182
Seleucos I 140, 144, 146, 156, 172
Seleucos al II-lea 157
Seleucos al III-lea 157
Seleucos al IV-lea 182
Selinonte 51, 93, 101
Sellasia 152
Senatul roman 168, 170, 175, 178
Sennaherib 36
Sesostris I 12
Sestos 117, 120
Seti I 17, 30
Sicani 90
Sicilia 14, 40-41, 51, 54, 89-93, 100, 110, 164
Sicilieni 93
Siciona 47, 97, 101, 148, 151, 153-155
Sicionieni 94
Siculi 90-93
Sidon 26, 36, 38, 40
Sigeion 70
Sinai 12, 26
Sinope 51, 62

Siphnos 96-97
Siracuza 41, 48, 50-51, 89-93, 96-97, 111, 138-139, 164
Siracuzani 69, 92-93
Siria 20, 26, 28, 30, 32-34, 37-48, 50, 54, 60, 100, 132, 134-135, 142, 144, 146-147, 168, 172, 175, 180-181, 183
Sirieni 30, 33, 36, 174
Siris 48, 51, 90
Sirta Mare 132
Sistemul palatal 18-19, 25, 45
Sitalce 88
Siwa 130
Skerdilaidas 167
Skiros 78
Skodra 165
Smerdis 52
Smirna 60, 159, 172
Socrate 110
Socrate din Ahaia 110
Sogdiana 130-131
Sogdianos 54
Solomon 28-29, 40
Solon 46, 56
Sosibios 138
Sosis din Siracuza 111
Sostene 149
Sôteria 97, 109
Spania 40-41
Sparta 48, 51, 66-68, 70, 72, 74, 78-79, 82-86, 89, 94, 97, 102, 107, 110-112, 114-116, 118-121, 124, 138, 150-152, 166, 173
Spartani 54-56, 68, 78, 82-86, 88-90, 97, 104, 106, 114-116, 118, 121, 154-155
Sphacteria 89
Sphodrias 116
Spina 51
Spitamene 130, 146
Spondofori 100
Sporade 60
State federale 148, 151-155
Strabon 14, 48, 136, 146
Strymon 78
Suez 26, 38
Sulpicius Galba 168
Sumer 36
Sumerieni 34
Sunion (Capul) 68
Suppiluliuma I 30
Suppiluliuma al II-lea 32-33
Susa 36, 40, 63, 120, 130
Sybaris 51, 90, 101
Syene 139
Sylla 96, 162
Symmachie 80, 114, 125
Synedrion-ul aliaţilor 116, 147, 153
Syssition 82

Ş

Şcoala de la Alexandria 138

T

Tacitus 105
Tanagra 85, 118-119, 152
Tanais 140
Tanis 13
Tarent 48, 50-51, 90, 93, 164, 167
Tarentini 92
Tartessos 48
Taurus 128, 130, 146, 156-159, 174-175
Taxiles 131
Teţi 69
Tearodohi 100
Teba din Beoţia 22, 24, 56, 66, 85, 97, 103, 105, 109, 114, 116-120, 125, 152-153
Teba din Egipt 12-14, 17, 36, 103
Tebani 12, 16-17, 69, 88, 96-97, 103, 109, 116, 118-121, 125, 128, 154
Tegeaţi 84, 121
Tegeea 82, 154
Teispes 52
Telephos, fiul lui Herakles 162
Tell el-Amarna 13, 30
Temistocle 66, 68, 72, 74, 84, 105
Tempeus 68
Tenedos 60
Tenos 109
Teocrit 132, 134, 138
Teodosia 62
Teodosiu I 101
Teori 100, 108
Teos 60, 62, 156
Terillos 92
Termez 140
Termopile 68, 92, 94, 120, 125, 158, 174
Tesalia 44, 46, 60, 68, 98, 120, 125, 148-149, 154, 166, 170, 178
Tesalieni 85, 94, 96, 125, 154, 170, 178
Tesalonic 179
Teuta 165
Thales 62
Thasos 51, 78, 79, 116
Themis 102
Themison 120

Thera 19-20, 51
Thera (Santorin) 19
Thermaic, golful 122
Theron 92
Theseion 73
Thespies 118-119, 152-153, 156
Theuria 107
Thyrrheion 166
Tibron 110
Tiglatpalasar al III-lea 28, 36
Tigru 34, 37, 110, 146
Timasion 110
Timotei 117, 120-121
Tir 26, 34, 38, 40, 130, 132
Tirint 22, 24, 44
Tisamenos (fiul lui Oreste) 154
Tissapherne 54, 110
Tit Liviu 166, 175, 178
Tobias 180
Tobiazi 180, 182
Tomaros 104
Tomis 62
Tophet 40-41
Tracia 24, 54, 62, 66, 68, 116-117, 125, 144, 158, 172, 174-176
Transiordania 26, 180
Trapezunt 51, 62
Trasibul 110
Trasimene (lacul) 41
Trezena 85
Triburi ioniene 56-57
Tribut (*phoros*) 17, 28, 33, 52, 62-63, 78-80, 85, 114, 116, 122, 143, 179-180, 182
Trikorynthos 58
Triparadisos 144
Tritii 56-59
Troada 62-63, 147, 159
Troieni 22, 32, 106, 154
Trophônia 109
Trophônios 102, 105
Tucidide 20, 47, 50, 58, 72-74, 78, 80-82, 86, 92, 152
Tucidide (fiul lui Milesias) 74
Tukulti-ninurta I 34
Tutankhamon 13, 17
Tutmes I 16
Tutmes al II-lea 16
Tutmes al III-lea 12, 16, 20, 30
Tyras 62

U

Ugarit 32-33, 38
Ulise 102
Urartu 36
Utica 40

V

Van (lacul) 34, 36
Veacurile întunecate 22, 25
Vergina 7, 47, 122
Vlora 167

W

Washukanni 30

X

Xenofon 55, 89, 106, 110-113, 120, 154
Xerxes 40, 54, 66, 68, 70, 84, 122
Xerxes al II-lea 54

Z

Zacint 116
Zagros (munții) 34, 36
Zakros 18-20
Zama 167
Zancle (Messina) 51, 90-91, 93
Zea 72
Zece Mii 55, 110-114
Zenon 137, 180
Zeus 70, 74, 76, 93, 98, 100-105, 134, 162, 163
Zeus Naios 102
Ziduri, Marile 73, 81, 88, 116